

GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

POLGÁRI SZEMLE

A Polgári Szemle a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya (IX.) által minősített társadalomtudományi folyóirat. A Regionális Tudományok Bizottsága B kategóriába, a Nemzetközi és Fejlődéstanulmányok Tudományos Bizottsága C kategóriába, a Politikatudományi Bizottság C kategóriába és a Gazdálkodástudományi Bizottság D kategóriába sorolta.

XX. évfolyam, 4-6. magyar lapszám, 2024.

Polgári Szemle
Gazdasági és társadalmi tudományos folyóirat
Journal of Economic and Social Sciences

Kiadja a Polgári Szemle Alapítvány

szerkesztobizottsag@polgariszemle.hu

A folyóirat a Szövetség a Polgári Magyarorszáért Alapítvány
támogatásával jelenik meg.

Főszerkesztő: Dr. Lentner Csaba

Szerkesztőbizottság:

Dr. Botos Balázs	Dr. Matolcsy György (elnök)
Dr. Fekete Dávid	Dr. Miskolczy Bodnár Péter
Dr. Hegedűs Szilárd	Dr. Scheuer Gyula
Dr. Kása Richárd	Dr. Szatmári Péter
Dr. Tóth Róbert	

Honlap: www.polgariszemle.hu
www.facebook.com/polgariszemle

A lap megrendelhető: szerkesztobizottsag@polgariszemle.hu
Előfizetési díj egy évre 3000 Ft.

Terjeszti a Lapker Zrt.

ISSN 1786-6553

A Polgári Szemlében megjelenő írások a szerzők véleményét tükrözik,
amelyek nem esnek szükségképpen egybe a szerkesztőség álláspontjával.

TARTALOMJEGYZÉK

Gondolatok a gazdasági semlegességről – Főszerkesztői beköszöntő	5
<i>Gazdaságpolitika</i>	
Szabó Imre Szilárd – Minimálbér-reform előtt Magyarország?	11
Botos Katalin – A társadalombiztosítás korunk gazdaságában	26
Domokos László – Nagyobb hozzáadott érték teremtés fejlesztésének néhány aspektusa a közpénzt felhasználó szervezetekben: a menedzsment és a tanulás	38
Rákóczi Attila – A hulladékgyűjtési hatóság működésének Békés vármegyei eredményei	56
Tóth Róbert – Krisán László – Túróczi Imre – Tobak Júlia – Versenyelőny és fenntartható növekedés a magyarországi kkv-k körében	71
<i>Társadalomtudomány, környezetpolitika</i>	
Zachar Péter Krisztián – Egy polgári, demokratikus államrend kísérlete a szélsőségek korában	83
Garai-Fodor Mónika – Huszák Nikolett – A környezettudatosság és az önazonosság kapcsolata a Z generáció tudatos fogyasztói magatartása szempontjából	96
Forgács Anett – Lukács Judit – Csiszárk-Kocsír Ágnes – Horváth Richárd – Az internetes vásárlás magatartásának vizsgálata fuzzy következtetési rendszer segítségével	111
Livia Benita Kiss – Development of Energy Consumption in Agriculture in the European Union between 2010 and 2021	128
<i>Fiatal kutatók és PhD-hallgatók írásai</i>	
Marosi György Csongor – A digitalizáció fejlődése az önkormányzatok működése során	139
Kerékgyártó Csaba – Korrupcióészlelés a pénzügy-számvitel szakos hallgatók és szakemberek körében	151
Soltész Martina – Az AI lehetőségei a hagyományos és digitális bankolási szokásokban	162
Németh Melinda – A munkavállalási célú ingázás, mint a fenntartható városfejlesztés egyik kihívása Zala Vármegyében	169
Purcsi Adrienn – A revízió kérdése Szabó Dezső és Szekfű Gyula gondolkodásában	186
<i>Recenzió</i>	
Ferencz Barnabás – Bujtár Zsolt – Gondolatok a „H TEXNH MAKPH – Ünnepi tanulmányok Kecskés László 70. születésnapja tiszteletére” című tanulmánykötetről	200
Marosi György Csongor – Domaniczky Endre: Az ismeretlen Mádl Ferenc: Írások tőle és róla című könyv áttekintése	208

TABLE OF CONTENTS

Thoughts on Economic Neutrality – Welcome by the Editor-in-Chief	7
<i>Economic policy</i>	
Imre Szilárd Szabó – Minimum Wage Reform Ahead in Hungary?	11
Katalin Botos – Social Security in Our Modern Economy	26
László Domokos – Aspects of Enhancing the Creation of Greater Added Value in Organizations Using Public Funds: Management and Learning	38
Atila Rákóczi – The results of the waste management authority’s action in Békés county	56
Róbert Tóth – László Krisán – Imre Túróczi – Júlia Tobak – Competitive Advantage and Sustainable Growth among Hungarian SMEs	71
<i>Social sciences, environmental policy</i>	
Péter Krisztián Zachar – An attempt at a civil, democratic polity in an age of extremism	83
Mónika Garai-Fodor – Nikolett Huszák – The Relationship between Environmental Awareness and Self-Identity from the Perspective of Conscious Consumer Behaviour among Generation Z	96
Anett Forgács – Judit Lukács – Ágnes Csizsárik-Kocsír – Richárd Horváth – Investigating online shopping behaviour using a fuzzy inference system	111
Livia Benita Kiss – Livia Benita Kiss – Development of Energy Consumption in Agriculture in the European Union between 2010 and 2021	128
<i>Young researchers and PhD students</i>	
György Csongor Marosi – The Development of Digitalization in the Operations of Local Governments	139
Csaba Kerékgyártó – Analysis of Corruption Detection among Students and Professionals of Finance-Accountancy	151
Martina Soltész – The Possibilities of AI in Traditional and Digital Banking Habits	162
Melinda Németh – Commuting for Employment as One of the Challenges of Sustainable Urban Development in Zala County	169
Adrienn Purcsi – The Question of Revision Through the Thinking of Gyula Szekfű and Dezső Szabó	186
<i>Book reviews</i>	
Barnabás Ferencz – Zsolt Bujtár – Book Review of „H TEXNH MAKPH – Studies in Honour of the 70th Birthday of Prof. László Kecskés”	200
György Csongor Marosi – The Unknown Ferenc Mádl: A Review of the Book “Írások tőle és róla”	208

Gondolatok a gazdasági semlegességről

Főszerkesztői beköszöntő

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: B20, N01

Kulcsszavak: versenyképesség, konnektivitás, Magyarország, Európai Unió

Felgyorsult, és a jóra türelmetlenül váró világunkban hajlamosak vagyunk, hogy egy-egy kellemetlen jelenség, válság után csak előre tekintünk, és a „rossz” visszatérésére ügyet sem vetünk. Az 1929-1933-as nagy gazdasági világválságot a XX. század legnagyobb válságának deklaráltuk. Lehet, hogy túl korán, mert jöttek a világháborúk, az olajválság, a keleti-blokk szétesése és a velük járó gazdasági katasztrófák. A XXI. század elejének rendszereket rengető, 2007-2008-ban kezdődő krízisét pedig úgy véltük, hogy vele máris letudtuk az XXI. század nagy válságát, mialatt banki- és közpénzmilliárdok égtek el, s majd egy évtizeden át konszolidáltuk a következményeket. Ám 2020-ban kezdetét vette a Covid-19-es járvány, amely drasztikus gazdasági visszaesést okozott. Majd mire elmúlt volna, 2022 februárjában két szláv testvérnép évek óta tartó háborúja eszkalálódott. Az orosz-ukrán háború, és a rá adott nyugati válaszok nyersanyagválságot, gazdasági visszaesést, árfolyamromlást, inflációt és pénzügyi instabilitást okoztak. A válság nem a háborúból lett, hanem annak harmadik fél általi helytelen kezeléséből. A háború permanenciája a közel-keleti térség fegyveres konfliktusainak kiújulásával folytatódott. Háborús érzetünket csak fokozza Brüsszel bennünket a fejlesztési forrásoktól elzáró magatartása. Igen háború van, háborúban állunk mi is. Gazdasági háborúban. Brüsszellel, Brüsszel elhibázott politikája miatt.

A háborúban álló felek pedig mindig koalícióban működnek, szövetségekbe tömörülnek. Mi, magyarok is. Fő szövetségesi partnerünk az Európai Unió, amelynek jogi értelemben 20 éve vagyunk a tagjai. De már az 1980-as évek végétől – a csatlakozás reményében – átadtuk számukra a piacainkat, iparunk és mezőgazdaságunk legjavát privatizálhatták. Gazdasági előnyt kértek és kaptak, a későbbi csatlakozásunk fejében. Viszont abból a költségvetésből, amibe mi már előre betettük a bizalmunkat, a vagyonunkat, sőt évről-évre folyó hozzájárulást is fizetünk, viszont akadozva, alig-alig kapunk vissza fejlesztési forrásokat. Nem is támogatást kellene, hogy fizessenek, hanem törlesztést. Törleszteniük kellene a piacaink átengedéséért, a rendszerváltozás eufóriájában tőlünk elprivatizált javakért, amelyek hasznát folyamatosan szedik. Mindeközben gyenge a teljesítménye az európai közösségnek. A nemzetközi versenyképességben egyre inkább lemaradó a fő szövetségesi partnerünk. A világ 10 legnagyobb vállalata között már nincs európai uniós. Az Egyesült Államokéval összevetett termelékenységi mutatója 1995-ben még 95 százalékos szinten állt, vagyis alig maradt el. Mára már az USA

hatékonyságától több mint 20 százalékkal leszakadó. Kudarchba fulladt a Lisszaboni stratégia, mármint, hogy az ezredfordulóra az Európai Unió lett volna a világ gazdaság legfejlettebb tudás alapú gazdasága. Nem lett. És az ezredfordulót követően megbukott minden reform, amely az Európai Unió egészének fejlődését szolgálhatta volna. A harmadik világból Európába igyekvő migrációt favorizálják, miközben az uniós népesség belső gyarapodása katasztrofálisan kedvezőtlen. Gazdasági és katonai szankciókat tesznek az orosz fél ellenében, miközben a legfejlettebb európai uniós tagországban, Németországban, a második világháború utáni gazdasági csodaországban súlyos gazdasági visszaesés és politikai válság alakult ki. A gazdasági embargók mellett, akár Oroszország, vagy talán már a Kínai Népköztársaság ellen is az Európai Unió katonai téren is egyre súlyosabb probléma halmazba rántja magát bele. Fegyverszállítmányokat biztosít az ukrán frontra, miközben az éves fegyverkezési kiadásainak kétharmadát külföldi importból, sőt az importjának kétharmadát Egyesült Államokbeli forrásokból biztosítja. A fejlett fegyveripar, mint a csúcstechnológia fellegvára mára hiányzik Európából, ami csak a jéghegy csúcsa. Valójában nem is a hadiipar hiányzik, hanem a magas hozzáadott értéket előállító munkaerő, az innovációs képességek tömegesedése, amely a fegyveripart is lendíthetné. És hiányzik a felismerés is, hogy a háborúba való már-már közvetlen beavatkozás helyett inkább az európai gazdaság fejlesztésére kellene erősebben fókuszálni. E katalizátor szerepet vállalta fel az Orbán-kormány, mint az Európai Unió soros elnökségét ellátó tagország, amikor a 2024. novemberében életre hívott Európai Politikai Közösség csúcstalálkozóján az Európai Unió versenyképességének növelését célzó programot fogadtatott el.

„Napjaink világa leginkább egy hatalmas csatamezőre emlékeztet, ahol a nagy hadseregekben a zűrzavar lett úrrá, az egymással szemben álló tábornokok pedig a megváltozott körülmények között igyekeznek újra rendezni a sorokat”¹ – fogalmaz Orbán Balázs egyetemi kollégám, miniszterelnök úr politikai igazgatója.

Lényeges az a felismerés, hogy Magyarország nem bírja ki azt a versenyképesség-vesztést, amelyet az Európai Unió elszenvd. A hanyatló német gazdaság alig gyakorolhat ránk pozitív felhúzó hatást. Tartsuk meg a nyugat-európai szövetségeseinket, a nálunk működő autógyárak fontosak a számunkra, de számoljunk azzal, hogy az Egyesült Államokba vagy akár Kínába egyre kevesebb német autót kell kiszállítani. Főleg annak ismeretében, hogy Németország Kínába vitt működőtőkéje 2024-ben negyedévente duplázódik, és a 2023-ban realizált 6,5 milliárd eurós vállalati beruházások 2024 egészében túllépik a 15 milliárdot. Kell tehát német autó a kínai piacra, de a német autógyári vállalatok felismerték, hogy Kínában kedvezőbbek, innovatívabbak a termelési viszonyok, mint a saját országukban. Azt pedig Trump, új amerikai elnök ismerte fel, hogy az Egyesült Államok versenyképességét elsősorban a belső piacot erősítő intézkedésekkel kell megvédeni, például a vállalati adók 15 százalékra mérséklésével, amelynek hatására az Amerikából kitelepült vállalatok visszatelepülését, sőt nyugat-európai cégek Egyesült Államokba való átköltözését reméli, sőt, ráerősítendő, az európai uniós termékekre 10-15 százalékos védővámot kíván kivetni, a kínai termékekre pedig 60 százalékos. Protekcionizmus ez a javából!

Hatékony az a 14 éve követett magyar külgazdasági stratégia, amely a hagyományos nyugat-európai orientáció mellett a távol-keleti térséggel, főleg Kínával és Dél-Koreával erősíti a kereskedelmi és működőtőke behozatalát. És helyes az a magyar kormányzati felismerés

is, amely az Amerikai Egyesült Államokkal a gazdasági kapcsolatok rendezésére törekszik. A republikánus párti Donald Trump győzelme után helyreállhatnak a két ország közötti kapcsolatok és a Biden-i adminisztráció által felmondott kettős adóztatás elkerülését célzó államközi egyezmény újra életbe léptetésével mind az amerikai, mind a magyar vállalatok és állampolgárok jól járhatnak.

Vannak új szövetségeseink, akikkel a gazdasági kapcsolatainkat a kölcsönös tisztelet mentén alakítjuk, nem szólunk bele egymás belügyeibe. A működőtőke vagy árukereskedelmi kapcsolatok mentén kölcsönösen nem támasztunk igényt a társadalompolitikába beleszólásra, vagy belső jogrend alakítására, mint ahogy ez a Brüsszeli bürokrácia gyakorlatában sajnos tetten érhető. A függetlenségünket csorbító intézkedések nem éledhetnek újra. Másfél évtizede magunk mögött hagytuk a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank részéről az adott hitelek fejében megkövetelt beleszólást. Ezt Brüsszel nem élesztheti újra. Nem engedhetünk e téren.

Orbán Balázst újra idézve, nem maradt más választásunk, mint kisebb nemzetnek, amely a saját kezébe akarja venni a sorsát, mint kreatív merészséggel elébe megyünk a dolgoknak. Orbán Viktor terminológiájában az előbbre lépés a gazdasági semlegesség, Orbán Balázs esetében a gazdasági konnektivitás, míg az én – előzőekkel egybefüggően vallott – nézetem szerint a gazdasági kapcsolatok diverzifikálása (széttelepítése, megosztása) a követendő. A XXI. század új gazdaságpolitikai innovációja a XX. századot jellemző és a világot megosztó blokkosodás újraélesztése helyett a gazdasági semlegesség, a kölcsönös előnyök mentén történő kapcsolódás, és a külgazdasági kapcsolatok széttelepítése, az innovációs versenyben élenjárókhoz való erősebb kötődés. Vagyis, üzleti kapcsolatokat közvetlen módon, nem közvetítők útján, nem Brüsszeli engedély alapján, hanem önállóan alakítani. Kivel a legjobb, kivel a legjobban megérő terméket vagy működőtőkét áramoltani. Pénzt, FDI-t, beruházásokat, innovációt, technológiát, energiát onnan behozni, ahonnan számunkra a legnagyobb előnyökkel jár, és nyilván a legjobb minőségben áll rendelkezésre.

Lapszámainkban, mint eddig is, a jelenben és a jövőben is törekszünk a magyar gazdaságpolitika gyakorlati és tudományos módszertanát vázolni, eligazodási pontként a polgári közönség elé tárni.

Érdemes tehát *Polgári Szemlét* olvasni!

Budapest, 2024. november 10.

Prof. dr. Lentner Csaba egyetemi tanár
a *Polgári Szemle* főszerkesztője

JEGYZETEK

¹ Orbán Balázs (2023): Huszárvágás – A konnektivitás magyar stratégiája. MCC Press, 288 p

Thoughts on Economic Neutrality

Welcome by the Editor-in-Chief

Keywords: competitiveness, connectivity, Hungary, European Union

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B20, N01

In our fast-paced world, impatiently hopeful of better times, we generally look ahead after each troublesome event or crisis, paying little to no attention to the possibility of ‘bad times’ returning. The Great Depression of 1929–1933 was considered the most significant crisis of the 20th century. Too soon? Maybe so, as what followed were world wars, the oil crisis, the collapse of the Eastern Bloc, and the economic catastrophes that ensued. The crisis of the early 21st century, beginning in 2007–2008 and capable of shaking the very foundations of systems, was thought to have already ended the great crisis of the 21st century, while billions of euros in bank and public funds were wasted and the consequences seem to have consolidated for almost a decade. In 2020, however, the COVID-19 pandemic broke out, causing a drastic economic downturn. Before it was over, in February 2022, the escalation of the war between the two Slavic sister nations, which continued over an extended period, escalated. The Russian-Ukrainian war and the Western measures in response to it have caused a commodity crisis, followed by an economic downturn, exchange rate depreciation, inflation, and financial instability. The crisis is not the result of the war but a third party’s inadequate response. The perpetuation of war has continued with the renewal of armed conflicts in the Middle East. The perception of wartime is only exacerbated by the attitude demonstrated in Brussels by cutting us off from development funds. Yes, there is a war going on, and we too are at war. It is an economic war, waged against Brussels, because of Brussels’ misguided policies.

Belligerent parties always act by forming coalitions and gathering into alliances. It is no different for us, Hungarians. Our main ally is the European Union, and, in legal terms, Hungary has been a Member State for 20 years. But as early as the late 1980s and onward, in the hopes of future membership, we relinquished control over our economic markets, enabling the privatization of much of our industry and agriculture for them. Economic concessions were sought and granted in exchange for our eventual membership. We have placed our trust, assets, and substantial annual contributions into the EU budget, yet we receive development funds inconsistently and sparingly. Rather than funds, we should be entitled to repayments, i.e., reimbursing us for handing over access to our national market, for the assets privatized during the euphoria of post-communist political transition, which continues to provide profits for them. Meanwhile, the EU is underperforming; our main ally is increasingly lagging in global competitiveness. None of the world’s top 10 companies are based in the European Union. In 1995, Europe’s productivity compared to the United States was still

at 95%, only slightly lagging behind the other. Today, however, it lags more than 20% behind U.S. efficiency levels. The Lisbon Strategy, aiming to make the EU the world's most advanced knowledge-based economy by the turn of the millennium, has failed. It never became a reality. Since then, every reform aimed at developing the EU as a whole has also fallen short. The inflow of migrants from the Third World to Europe is encouraged, even as internal population growth rate within the EU remains disastrously low. Economic and military sanctions are imposed against Russia, yet Germany, the most advanced EU member and post-World War II economic prodigy, is facing severe economic decline and political crisis. In addition to economic embargoes imposed against Russia or potentially even the People's Republic of China, the European Union is becoming increasingly entangled in a complex array of military challenges. It supplies the Ukrainians with weapons used in combat, while two-thirds of its annual defence budget comes from imports, with two-thirds of those imports coming from the United States. Today, Europe lacks a modern arms industry that could be a bastion of cutting-edge technology. And it is only the tip of the iceberg. What is truly missing is not even a solid defence industry, but rather a workforce capable of providing high added value and a broadening capacity for innovation that could, in turn, strengthen the defence industry. Moreover, a lack of realizing the fact that Europe should focus more intensively on improving its economy rather than edging toward direct military involvement is apparent. The Orbán government, as the Member State holding the rotating presidency of the European Union, has assumed the role of being the driving force behind it. In November 2024, at the meeting of the European Political Community, it successfully endorsed a program aimed at increasing the European Union's competitiveness.

To paraphrase the words of my university colleague Balázs Orbán, political director of the Hungarian Prime Minister, the world today most resembles a vast battlefield, where chaos ensues within great armies, and opposing generals strive to 'regroup' in the face of the changed circumstances.

It is important to see that Hungary cannot cope with the competitive losses currently affecting the European Union. The declining German economy has limited potential to hoist Hungary's economic performance. While it remains essential to maintain our alliances with Western Europe, and while the automotive plants operating within Hungary are of great significance to Hungary, we must consider the decreased demand for German cars in the United States and even China. This trend is underscored by the fact that German direct investment in China has doubled each quarter in 2024, with corporate investments reaching €6.5 billion in 2023, expected to total €15 billion in 2024. It follows that German cars are needed in the Chinese market, and German automotive companies have recognized that production conditions in China are more favourable and innovative than in their own country. Meanwhile, U.S. President-elect Donald Trump identified that strengthening the U.S. economy requires primarily bolstering the domestic market through measures such as reducing corporate taxes to 15%, intended to encourage American companies to return to the United States, and even attract Western European corporations to move their operations over there. To further reinforce this, they urge the imposition of protective tariffs of 10-15% on products from the EU and 60% on Chinese products should be in place. Textbook protectionism at its finest.

The Hungarian foreign trade strategy, in place for 14 years, proves effective, strengthening trade and working capital imports with the Far East, especially China and South Korea, in addition to the traditional Western European orientation. In addition, the Hungarian government's recognition of the need to normalise economic relations with the United States is also correct. With the victory of Republican candidate Donald Trump, relations between the two countries could be restored, and both US and Hungarian businesses and citizens could benefit from adopting the double taxation treaty, originally withdrawn by the Biden administration.

We are developing economic relations with our new allies based on mutual respect, and we do not interfere in each other's internal affairs. Regarding working capital and trade in goods, we do not mutually claim to have a say in the partner's social policy or in shaping national law, as is, unfortunately, the practice of the Brussels administration. Measures that could erode our independence must not return. A decade and a half ago, we stripped ourselves of the shackles of the right to interfere, given to the International Monetary Fund and the IBRD in return for loans. Brussels cannot allow the return of these times. We must hold our ground in that regard.

To paraphrase Balázs Orbán once again¹, as a smaller nation determined to take control of its own destiny, we have no choice but to move forward with boldness and creativity in mind. In Prime Minister Viktor Orbán's terminology, progress is economic neutrality; for Balázs Orbán, it is about economic connectivity. In my view, aligned with these perspectives, the path forward lies in diversifying (i.e. decentralization and spreading out) our economic relationships, instead of reviving the block-based division that characterized and divided the world in the 20th century. The economic innovation of the 21st century in policymaking focuses on economic neutrality, fostering connections based on mutual benefits, and decentralizing foreign economic relations. It also aims for stronger ties with innovation leaders. In other words, it is about directly establishing business relationships. Not through intermediaries, not with the consent of Brussels, but independently. This means the exchange of capital, foreign direct investment (FDI), investments, innovation, technology, and energy from the sources that offer the greatest advantages and, of course, the highest quality available.

In our issues, both now and in the future, we remain committed to outlining practical and scientific methodologies of Hungarian economic policy, and to be the point of reference for the general public.

It is worth reading the *Polgári Szemle*!

Budapest, 10 November 2024

Prof. Dr. Lentner Csaba university professor
Editor in chief, Chairman of the *Polgári Szemle*
Publishing Foundation

NOTES

¹ Orbán Balázs (2023): *Huszárvágás – A konnektivitás magyar stratégiája*. MCC Press, 288 p

Szabó Imre Szilárd

Minimálbér-reform előtt Magyarország?

Minimum Wage Reform Ahead in Hungary?

Összefoglalás

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2041 irányelve (2022. október 19.) az Európai Unióban biztosítandó megfelelő minimálbérekről (a továbbiakban: irányelv, illetve minimálbér-irányelv) egy hosszabb jogalkotási folyamat eredménye, és szerves része annak az Európai Unióban zajló szociálpolitikai reformfolyamatnak, melynek egyik első lépése a Szociális Jogok Európai Pillérének 2017-es elfogadása volt.¹ Az irányelvet ez év november 15-ig kell átültetnie a tagállamoknak. Nem csak ez az egyetlen oka ugyanakkor annak, hogy az idei év egyik meghatározó gazdaságpolitikai eseménye a minimálbérekkel kapcsolatos joganyag változása, melynek hosszabb távú következményei is lehetnek a hazai bérrendszer egészére. A tanulmány mindezek háttérét igyekszik megvilágítani; azzal, hogy a dolgozat címében feltett kérdésre próbál releváns válaszokkal szolgálni.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: J21, K31, J51, J53

Kulcsszavak: minimálbér, Európai Unió, szociális párbeszéd

Summary

Directive (EU) 2022/2041 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on adequate minimum wages in the European Union (hereafter referred to as the Directive or the Minimum Wage Directive) is the result of a lengthy legislative process and is an integral part of the ongoing process of social policy reform in the European Union, one of the first steps of which was the adoption of the European Pillar of Social Rights in 2017.²

The directive must be transposed by Member States by 15 November this year. This is not the only reason, however, why one of the key economic policy events of this year is the change in the legislation on minimum wages, which may have longer-term consequences for the domestic wage system as a whole. The paper seeks to shed light on the background to all this by providing relevant answers to the question posed in the title of the paper.

DR. SZABÓ IMRE SZILÁRD, PhD, ügyvezető alelnök, Munkástanácsok Országos Szövetsége; ügyvéd; egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék (szabo.imre.szilard@kre.hu).

Journal of Economic Literature (JEL) codes: J21, K31, J51, J53

Keywords: monetáris politika, megatrendek, versenyképesség, egyensúly, válságkezelés

BEVEZETÉS

Előzetesen rögzíthető, hogy az európai minimálbér-szabályozásnak nem az a célja, hogy tagállamokon átívelően egységesítse a minimálbérek összegét, hiszen ez lehetetlen és nemkívánatos volna a tagállamok közötti alapvető gazdasági és munkajogi differenciákat mérlegre téve (Sipka–Zaccaria, 2023:1; Mélypataki, 2020:97). Mindezen túl a kötelező legkisebb munkabér szabályozásának jelensége a gazdasági célú állami beavatkozás egyik eklatáns példája (Dube–Lindner, 2024) és a politikai kommunikáció (érdekérvényesítés) hatékony eszköze. Eből következően a kérdést időről-időre nagy közéleti figyelem övezi, és heves politikai, tudományos és gazdasági vitákat vált ki (Nyerges, 2019:179). Ennek nyomán nem meglepő, hogy az irányelv átültetésének már a ténye, illetve annak módja néhány országban – többek között Belgiumban, Dániában, Észtországban és Norvégiában – még továbbra is erősen kérdéses (Aumayr-Pintar et al., 2024:47). 2023. január 18-án a dán kormány megsemmisítés iránti keresetet nyújtott be az Európai Unió Bíróságához az uniós minimálbér-irányelv érvénytelenné nyilvánítása érdekében.³ Ez a keresettípus lehetővé teszi a Bíróság számára az európai intézmények, szervek vagy hivatalok által elfogadott jogi aktusok jogszerűségének ellenőrzését. A kereset (elvi) alapja, hogy a dán kormány, a parlament többsége és a szociális partnerek széleskörű ellenállást tanúsítottak az irányelvvel szemben.⁴ Dánia álláspontja szerint ugyanis az Európai Unió munkavállalók jogaival kapcsolatos hatáskörei nem terjednek ki a *díjazásra*, az egyesülési jogra, a sztrájkjogra vagy a kizárás jogára (az Európai Unió működéséről szóló szerződés 153. cikk (5) bekezdésére hivatkozva). A megsemmisítési kereset mellett szóló érvek között szerepel, hogy fontos „elrettenteni” az Európai Bizottságot attól, hogy a jövőben olyan uniós jogszabályjavaslatokat tegyen a munkaerőpiac egyes részeire vonatkozóan, amelyek megkérdőjelezzik a munkaerőpiac szabályozásának dán modelljét, az ún. „*Folkettinget*” (Aumayr-Pintar et al., 2024:47). Svédország 2023. április 27-én csatlakozott Dánia keresetéhez. Mindenesetre meg kell jegyezni, hogy ez az eljárás nem változtatja meg az átültetési határidőt, és ezért nem befolyásolja a tagállamok átültetési terveit, azzal együtt, hogy amennyiben a kereset megalapozott, az Európai Unió Bírósága a teljes jogi aktust vagy annak bizonyos rendelkezéseit semmissé nyilváníthatja.

AZ IRÁNYELV CÉLJA

A 2022 októberében elfogadott uniós minimálbér-irányelv célja az életszínvonal javítása, a felfelé irányuló (bér)konvergencia elérése, valamint a munkahelyi szegénység, a bérek közötti egyenlőtlenségek, és a nemek közötti bérszakadék csökkentése. A nemzeti jog-

szabályokban vagy kollektív szerződésekben előírt, megfelelő szintű minimálbérek révén megóvható a munkavállalók, különösen a hátrányos helyzetben lévő munkavállalók jövedelme, és biztosítható a tisztességes megélhetés, amint azt a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek (ILO) a legkisebb munkabérek megállapítására vonatkozó eljárásról szóló, 1970. évi, 131. számú egyezménye is megcélozza [minimálbér-irányelv (8) preambulumbekzdés]. A megfelelő minimálbérek a nemzeti gazdasági és szociális feltételek mellett biztosítják a munkavállaló és családja szükségleteinek kielégítését, ösztönzik a foglalkoztatáshoz jutást és a munkakeresést is (Szociális Jogok Európai Pillére 6. alapelve). Az irányelv preambuluma rögzíti, hogy a tagállamok eltérő nemzeti hagyományait tiszteletben kell tartani [minimálbér-irányelv (12) preambulumbekzdés]; tárgyi hatályában egyértelműsíti, hogy teljes mértékben tiszteletben tartja a szociális partnetek autonómiáját és a kollektív szerződések megkötéséhez való jogát, illetve kimondja, hogy az irányelv egyetlen rendelkezése sem értelmezhető úgy, hogy kötelezettséget ró a tagállamokra a jogszabályban meghatározott minimálbérek különböző mértékei vagy a jogszabályban meghatározott minimálbérekből történő levonások bevezetése tekintetében (minimálbér-irányelv 6. cikk). A szabályozás így vitathatatlanul tiszteletben tartja azt, hogy a minimálbérből fakadó védelem egyes országokban jogszabályi alapon nyugszik, míg más országokban kollektív szerződéseken alapul. A kollektív szerződésekben előírt minimálbérek által nyújtott védelem az alacsony bérezésű foglalkozások esetében megfelelő, így a legtöbb esetben tisztességes élet-színvonalat biztosít, és hatékony eszköznek bizonyult a dolgozói szegénység csökkentésében [minimálbér-irányelv (13) preambulumbekzdés]. Jelenleg az Európai Unió huszonkét tagállamában van jogszabály által meghatározott minimálbér (legutóbb Ciprus vezette be, 2023. január 1-jén). A további öt országban (Olaszország, Ausztria, Finnország, Dánia és Svédország) ágazati kollektív tárgyalásokon állapodnak meg a minimálbérről.⁵ Ezekben a rendkívül fejlett kollektív szerződéses kultúrával rendelkező államokban általánosan elterjedtek az ún. ágazati vagy alágazati kollektív szerződések, amelyeknek személyi hatálya az adott gazdasági ágazat, alágazat munkavállalóira terjed ki. Így a munkaerőpiac szinte egészét „lefedik”, ezáltal szükségtelen részükről jogszabályban rögzíteni a legalacsonyabb munkabérek mértékét.

A minimálbér alkalmazása kapcsán az irányelv a szükséges keretek felállítását tűzi ki célul azzal, hogy egy kritériumrendszert fogalmaz meg, amely a tisztességes munka- és életkörülmények, a társadalmi kohézió és a felzárkózás elérését mozdítja elő.

Az irányelv (leegyszerűsítve) három területen hozza létre ezeket a kereteket:

- a jogszabályban meghatározott minimálbérek megfeleltetése;
- a bérmegállapításra irányuló kollektív tárgyalások ösztönzése;
- a munkavállalóknak a minimálbér által nyújtott védelemhez való jogokhoz történő hatékony hozzáférésének javítása.

A JOGSZABÁLYBAN MEGHATÁROZOTT MINIMÁLBÉREK MEGFELELTÉSÉGE

A bruttó minimálbérek emelése esetén a nettó minimálbérekre gyakorolt hatás attól függ, hogy az adó- és társadalombiztosítási járulék (és mentesség) küszöbértékek milyen mértékben változnak vagy maradnak változatlanok. Amint erre fentebb utaltam, az irányelv egy

kritériumrendszer fogalmaz meg. A tagállamok e kritériumokat nemzeti gyakorlatukkal összhangban határozzák meg, ám azokat stabil és egyértelmű módon kell rögzíteni. Így a nemzeti kritériumoknak legalább az irányelvben meghatározott négy elemre ki kell terjedniük. Nevezetesen a jogszabályban meghatározott minimálberek vásárlóerejére (figyelembe véve a megélhetési költségeket, valamint a közterheket), a bérek általános szintjére és eloszlására, a bérek növekedési rátájára, végül a nemzeti termelékenység hosszú távú szintjeire és alakulására [minimálbér-irányelv 5. cikk (2) bekezdés]. A tagállamok emellett autonóm módon – megfelelő kritériumok alapján és a nemzeti joggal és gyakorlatokkal összhangban – alkalmazhatnak automatikus mechanizmust a jogszabályban meghatározott minimálberek indexálására, feltéve, hogy e mechanizmus alkalmazása nem vezet a jogszabályban meghatározott minimálbér csökkenéséhez [minimálbér-irányelv 5. cikk (3) bekezdés]. A köztudatban az kapta a leginkább jelentős publicitást, hogy a minimálbér megállapításánál bevezeti az indikatív referenciaérték alkalmazását, erre példaként és lehetőségként a bruttó mediánbér 60 százalékát vagy a bruttó átlagbér 50 százalékát adja meg; előírva egyúttal a minimálberek legalább két évente, automatikus indexálás esetén négy évente történő aktualizálását (minimálbér-irányelv 5. cikk (4) és (5) bekezdés).

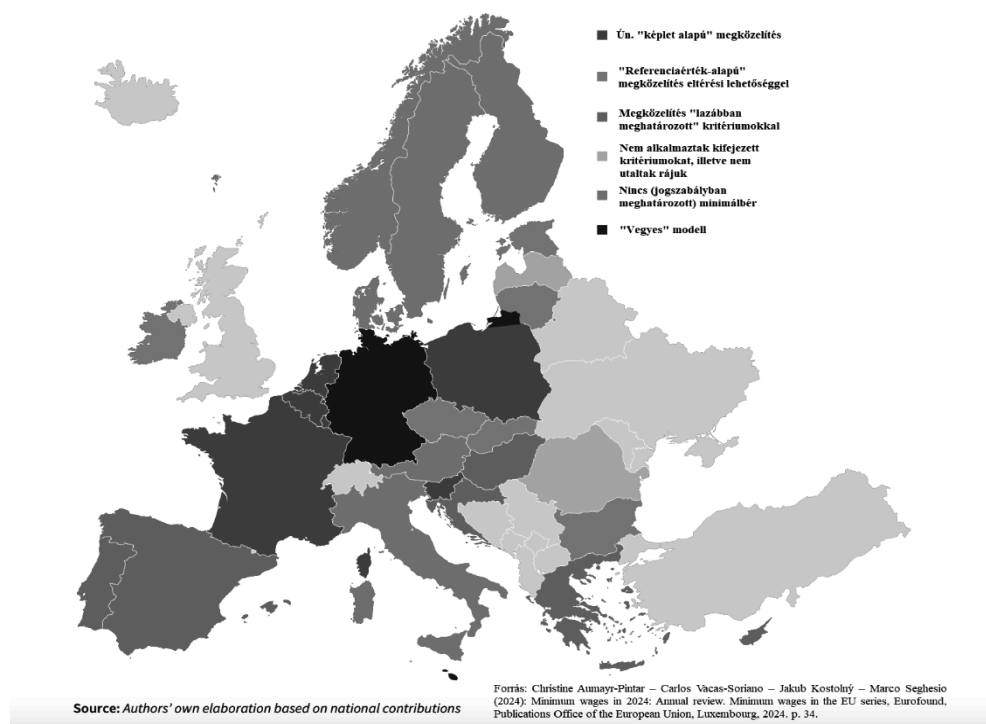
Az irányelv szabályozza továbbá a kapcsolódó nyomon követés és adatgyűjtés eljárását is (minimálbér-irányelv 10. cikk). A tagállamoknak a jövőben sokkal aktívabb adatszolgáltatási kötelezettsége lehet a szociális partnerekkel szemben, és a fenti követelmény végrehajtásáról rendszeresen jelentést kell majd benyújtaniuk az Európai Bizottságnak, ami lendületet adhat például a kollektív alku jelenleg egyáltalán nem hatékony magyarországi promóciós tevékenységének hosszabb távú átértékeléséhez is. A megbízható nyomon követés és adatgyűjtés kulcsfontosságú a minimálberek által nyújtott hatékony védelem biztosításához is.

A minimálbér emelési tárgyalás kiindulópontját a versenyszférában működő hazai országos érdekképviseletek álláspontja szerint a szakértők által elkészített jelentés megvitatása, majd a minimálbér emelési javaslat előterjesztése képezhetné a tárgyaló felek (külön a szakszervezetek, illetve külön a munkaadók) részéről, amely megoldás nem lenne ismeretlen az európai gyakorlattól (Kun-Szabó, 2023). Németországban 2015-ben vezették be a nemzeti minimálbér intézményét (Dustmann et al., 2022). A megállapítás úgy zajlik, hogy a szociális partnerekből és akadémiai tagokból álló, független Minimálbér Bizottság (Mindestlohnkommission) két évente tesz ajánlást a kormánynak a minimálbér-növelés ütemére, ami – a minimálbérről szóló törvény követelményeinek megfelelően – a kollektív bérmegállapodásokban rögzített bérnövekedési ütemen alapul. A Bizottság ajánlása tér ki arra, hogy a minimálberek milyen szintje az, amely garantálja a munkavállalók megfelelő megélhetését, nem veszélyezteti a német gazdaság nemzetközi versenyképességét és nem jár foglalkoztatáspolitikai kockázatokkal (például munkanélküliség növekedése).⁶ A 2024. évi mértéket a német kormány a minimálbér-bizottság ajánlása alapján, a minimálbérről szóló törvény (Mindestlohngesetz) 9. §-ában rögzített kritériumok alapján meghatározott eljárásnak megfelelően állapította meg. A Mindestlohngesetz bő tíz évvel ezelőtti elfogadásának tartalmi célja az volt, hogy a munkavállalók szolgáltatások nyújtása keretében történő kiküldetéséről szóló Európai Parlament és a Tanács 96/71/EK irányelve (1996. december 16.) alapján elő lehessen írni jogszabályi minimálbért Németországban is. A minimálbér-bizottság egy átfogó értékelés keretében megvizsgálja, hogy milyen összegű minimálbér járulhat hozzá megfelelően ahhoz, hogy

a munkavállalók számára megfelelő minimális védelmi szintet biztosítson, tisztességes és hatékony versenyfeltételeket tegyen lehetővé, és ne veszélyeztesse a foglalkoztatást. Ez azt jelenti, hogy a minimálbér szintjének meghatározásakor Németországban a kollektív szerződésekben megállapított bérek alakulása a fő szempont, figyelembe véve a versenyre, a foglalkoztatásra és a munkavállalók védelmére gyakorolt hatásokat. A minimálbér-bizottság a német szövetségi statisztikai hivatal (Statistisches Bundesamt) előző két évre vonatkozó bérindexét használja alapul a bérek alakulásának nyomon követéséhez (Aumayr-Pintar et al., 2024:35).

1. ábra: A minimálbér emelési kritériumok során alkalmazott megközelítések áttekintése

A minimálbér 2024. évi emelési kritériumainak mérlegelése során 2023-ban alkalmazott megközelítések áttekintése, EU-27 és Norvégia

Forrás: Christine Aumayr-Pintar et al., 2024:34.

A (VÁRHATÓ) HAZAI REFERENCIAÉRTÉK KIHÍVÁSAI

Hazánkban a foglalkoztatáspolitikáért felelős államtitkár közlése szerint⁷ a minimálbér a versenyszférában és a közszférában nagyjából 271 ezer, a garantált bérminimum pedig mintegy 741 ezer munkavállalót érint, azaz több mint egymillió ember béréről van szó. A sajtóban ugyanakkor több – ezzel ellentétes – létszámadat is megjelent (Czomba, 2024). A Nemzetgazdasági Minisztérium tájékoztatása szerint⁸ Magyarországon a minimálbérrel érintettek lét-

száma mintegy 364 ezer fő (ebből a közszféra jellegű ágakban mintegy 86 ezren), a garantált bérminimummal érintettek száma mintegy 354 ezer fő (a közszféra jellegű ágakban mintegy 37 ezer fő), az összlétszámuk mintegy 718 ezer. A két bérelem „között” mintegy 220 ezren vannak. Az talán tényként rögzíthető, hogy egymillió fő környékén található a központilag meghatározott két bérelem által érintett munkavállalók köre. Az eltérő számok mögött az eltérő módszertan húzódhat meg. Az egyik vélhetően a keresetekre vonatkozó adatsor lehet, míg a másik az alapbérek összege alapján (mekkora létszámot érinthet a legalacsonyabb munkabérek változása) kerülhetett meghatározásra. Egyszerűbben fogalmazva: amennyiben egy minimálbéresnek valamilyen jogcímen pótlékot fizetnek, akkor értelemszerűen a munkabére magasabb összeget képez az adott időszakban, mint önmagában az alapbére.

Az adatok alapján sejthető, hogy a minimálbér-emelés főként a kisvállalatokat és a szak-képzettséget nem igénylő munkaköröket érinti, így az aggregált adatok vizsgálata nem elegendő a minimálbér-emelés hatásainak vizsgálatához (Gáspár–Reizer, 2023). A legalacsonyabb munkabéren foglalkoztatottak aránya mindazonáltal olyan ágazatokban is jelentős, ahol vagy nem jellemző az alacsony jövedelmezőség, vagy a kormány által kiemelt stratégiai ágazatoknak számítanak (gumiipar, gépgyártás, járműgyártás).

Ugyanakkor a kiskereskedelem és a vendéglátás ma már jóval kisebb arányban foglalkoztat minimálbéres dolgozókat, ezekben az ágazatokban a garantált bérminimumon történő foglalkoztatás vált jellemzővé.

A minimálbérnél magasabb összegű garantált bérminimum a középfokú végzettséghez, képzettséghez kapcsolódó munkakörhöz kötött. A munkakör betöltéséhez szükséges képesítést jogszabály, annak hiányában kollektív szerződés, vagy ezek hiányában a munkáltató állapítja meg. A tevékenység gyakorlásához szükséges szakképesítést az ágazati miniszternek kell külön jogszabályban meghatároznia. Amennyiben nem írja elő jogszabály a munkakör betöltéséhez szükséges képesítést, akkor a munkáltató maga dönti el, hogy az adott munkakört milyen végzettséggel, képzettséggel rendelkező munkavállalóval tölti be. Megjegyzést érdemel az is, hogy ez a szabályozás közel húsz év után is számos jogtechnikai kérdést hordoz magában (különösen annak kapcsán, hogy mi tekinthető középfokú végzettségnek, szakképzettségnek), ami a jogbiztonság szempontjából sem a legegyszerűsebb megoldás az eltérő jogértelmezések miatt. Zavart okozott a joggyakorlatban, hogy például az alsó középfokú szakképesítés legalább középfokú szakképzettségnek felel-e meg az Országos Képzési Jegyzékről és az Országos Képzési Jegyzék módosításának eljárásrendjéről szóló 150/2012. (VII. 6.) Korm. rendelet. korábban hatályos szabályozása alapján, az emelőgépek kezelését, illetve a targoncavezetést végző munkavállalók esetében. A kérdés a bírósági jogalkalmazásban is felmerült a beteghordók,⁹ vagy éppen a személy- és vagyonőrök¹⁰ díjazása kapcsán is.

A garantált bérminimummal összefüggő szabályozás nemcsak a munkajogot érinti, hanem az adó- és társadalombiztosítási jog területén is számottevő, meghatározva például a vállalkozók által fizetendő közterheket.¹¹ Közgazdaságtani kutatások kiemelik a legalacsonyabb munkabérek effektív hatásait vizsgálva, hogy a régiós adatok (Visegrádi Négyek) merőben más képet mutatnak, mint Magyarország. Amíg hazánkban a minimálbér alakulása érdemben és szignifikánsan befolyásolta az átlagbér alakulását, addig a többi régiós országban az elemzés nem tudott ilyen egyértelmű kapcsolatot kimutatni. Az eltérés oka jelentős részben a

garantált bérminimumra vezethető vissza. Molnár Dániel és Regős Gábor számításai szerint 1 százalékpontos minimálbéremelés 0,3 százalékponttal növeli az átlagbér növekedési ütemét a versenyszférában (Molnár–Regős, 2023:27). Ezzel szemben Gregory és Zierahn azzal érvel, hogy ha a kormány egy gazdasági visszaesés alatt emeli a minimálbért, akkor a továbbgyűrűző hatások egyenesen csökkenthetik a magas keresetűek bérét (Gregory–Zierahn, 2022).

A 2023. december 1-től érvényes minimálbér összege 266 800 forint, a garantált bérminimumé 326 000 forint [a kötelező legkisebb munkabér (minimálbér) és a garantált bérminimum megállapításáról szóló 508/2023. (XI. 20.) Korm. rendelet]. A legutóbbi emelés mértéke 15, illetve 10 százalékos volt az előző évhez képest.

Az irányelv átültetésével járó jogalkotási és egyéb feladatok végrehajtása többlépcsős jogalkotás során valósulhat meg az idén. Az Mt. 153. § (5) bekezdésében már rögzítésre került, hogy a Kormány az irányelv szerinti konzultatív testületet jelölhet ki, valamint megállapíthatja a kötelező legkisebb munkabér és a garantált bérminimum konzultációjára vonatkozó szabályokat.¹² Az Mt. 153. § (5) bekezdésében foglalt felhatalmazó rendelkezés alapján kerülhet sor az ősz folyamán a kormányrendelet megalkotására. Ebben kerülhetnek szabályozásra a minimálbér megfelelőségének vizsgálata során irányadó szempontok. A tárgyban folytatott többfordulós tárgyalások eredményeként a rendszeres bruttó átlagkereset 50%-a kerülhet kijelölésre, mint indikatív referenciaérték.

A rendszeres bruttó átlagkereset a bruttó átlagkereset és az ún. nem rendszeres kereseti elemek (prémium, jutalom, 13. és további havi fizetés) különbsége. Összege tehát alacsonyabb, mint a bruttó átlagkereset, azonban magasabb, mint az átlag(alap)bér. A Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban: KSH) által éves (adott év február végén kerül közzétételre az előző évi adat) és negyedéves bontásban (a tárgynegyedét követő második hónap végén kerül közzétételre) is publikálásra kerül, az adatok a munkáltatók teljes körére vonatkoznak. A rendszeres bruttó átlagkereset 2024. júliusában 602 200 forintra becsülhető.¹³ A Nemzetgazdasági Minisztérium ezzel összefüggésben készített egy modellszámítást a Versenyszféra és a Kormány Állandó Konzultációs Fóruma (a továbbiakban: VKF) Monitoring Bizottságának ülésére, amely szerint a rendszeres kereset 50%-os szintjének eléréséhez 2025-ben bruttó 298 800 forint, 2026-ban bruttó 334 600 forint, 2027-ben pedig bruttó 374 700 forint lenne a minimálbér összege.¹⁴ Ezt az elképzelést a szakszervezetek megfelelő kiindulópontnak tartják.¹⁵ A garantált bérminimum változásával kapcsolatban a tárgyalások során a prognosztizált inflációs és termelékenységi előrejelzéseket vehetik figyelembe a partnerek. Belátható ugyanakkor, hogy a garantált bérminimum összege – várhatóan – nem fog tudni lépést tartani a minimálberek tervezett (akár 40%-os mértéket meghaladó) növekedési ütemével a következő években. A két összeg „összeérése” a jövőben – jelentős kormányzati beavatkozás hiányában – akár egyszerű matematikai kérdéssé is válhat.¹⁶

Ennek elkerülése érdekében elengedhetetlen, hogy a jelenleg ismert modell (minimálbér és garantált bérminimum) helyét egy jóval kifinomultabb, és a kontinens számos országában már bevált struktúra vegye át a jövőben. Ez a központilag meghatározott minimálbérre épülő ágazati szakmai (tarifa) minimumok rendszere lehetne, amelyet a szakszervezetek egy jelentős köre is alternatívaként javasol figyelembe venni.¹⁷

SZOCIÁLIS PÁRBESZÉD A LEGALACSONYABB MUNKABÉREKRŐL

Az irányelv rögzíti a tagállamok kötelezettségét arra, hogy a jogszabályban meghatározott minimálbérekkel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó konzultatív szervet hozzanak létre, vagy ilyen szervet jelöljenek ki [minimálbér-irányelv 5 cikk (6) bekezdés]. A kormányzat várhatóan a VKF-et jelölheti ki az irányelvben rögzített konzultációs fórumként (a dolgozatban már említett kormányrendelet-tervezet alapján), amely 2012-től az Országos Érdekegyeztető Tanács (a továbbiakban: OÉT) „helyébe” lépett új testület.¹⁸ Jelenleg ez az egyetlen olyan fórum a versenyszférában, amely a tripartit párbeszéd intézményes lehetőségét nyújtja a munka világát érintő kérdésekben. Amennyiben a három oldal közös nevezőre jut egy adott kérdésben, akkor konszenzussal ajánlásokat fogadhat el, emellett felhatalmazással rendelkezik megállapodások megkötésére is. Ez azonban nem jelent konkrét kötelezettséget a Kormányra nézve. A bértárgyalások az utóbbi évtizedekben az ágazatközi, makroszintű munkaügyi kapcsolatok területén kezdődnek, jellemzően a kötelező legkisebb munkabér (minimálbér) és a garantált bérminimum megállapításáról szóló kormányrendelet megjelenését követően. Ennek oka, hogy az éves növekmény egyfajta „orientációs pontot” is jelent a gazdasági szereplők és a munkaügyi kapcsolatok alanyai számára. Noha az Mt. rögzíti egyfajta konzultációs fórumként a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácsot is (a továbbiakban: NGTT),¹⁹ amely a Kormánytól és az Országgyűléstől független konzultációs és javaslattevő fórum (tagjai a magyarországi szakszervezetek, egyházak, gazdasági kamarák, civil szervezetek, illetve a hazai tudományos élet egyéb képviselői), kijelenthető, hogy a legalacsonyabb munkabérek megállapítása a gyakorlatban kizárólag a versenyszféra érdekegyeztető fórumán történik, függetlenül az Mt. hivatkozott szabályától, az NGTT pusztán konzultál a VKF keretében született megállapodásról.

Időről időre felmerül a munkavállalói érdekképviselők részéről az igény, de a hatályos alkotmányjogi szabályozás – álláspontom szerint – 2024-ben sem tenné lehetővé azt a jogszabályi megoldást, amely „vétójogot” biztosítana a minimálbér megállapításához a szociális partnerek számára.²⁰ Ahhoz az Alaptörvény – ezt megalapozó – módosítása lenne szükséges (tekintve, hogy maga az országos érdekegyeztetés tárgyköre is egész egyszerűen hiányzik a hazai alkotmányos rendből), amely gyakorlat egyáltalán nem biztos, hogy a minimálbérek erőteljesebb emelkedését hozná el. A „legnagyobb” minimálbér-emelésekre ugyanis éppen akkor került sor, amikor sem jogszabályban rögzített (2002-2008), sem „elvi alapokon” (2008-2010) nyugvó egyetértési jog nem kapcsolódott ennek megállapításához. Az első Orbán-kormány az érdekegyeztetés területén az Érdekegyeztető Tanácsot 1999-ben megszüntette, helyette Országos Munkaügyi Tanácsot hozott létre azzal a szándékkal, hogy csak munkaügyi témában folyjon konzultáció (Prugberger, 1998). A munkáltatói szervezetek álláspontjait megvizsgálva – álláspontom szerint – a vétójog mellett sem a 2001-es (25 500 forintról 40 000 forintra), sem a 2002-es (50 000 forintra) minimálbér emelés nem történt volna meg, de ugyanez igaz a 2010-es kormányváltást követő időszakra is, gondoljunk a 2017-es (amikor a minimálbér 15 százalékkal, a garantált bérminimum 25 százalékkal ugrott egy év alatt) vagy éppen a 2022-es 20 százalékos emelésre.

A BÉRMEGÁLLAPÍTÁSRA IRÁNYULÓ KOLLEKTÍV TÁRGYALÁSOK ÖSZTÖNZÉSE

Az irányelv másik kiemelt célja a kollektív tárgyalások ösztönzése. Ennek értelmében minden 80 százalékos kollektív szerződéses lefedettség alatti tagállam – így Magyarország is – köteles cselekvési tervet készíteni a kollektív alku előmozdítására [minimálbér-irányelv 4. cikk (2) bekezdés]. A cselekvési tervek több éves ciklusra osztva határozzák meg a végrehajtandó feladatokat. Az irányelv önmagában – radikális kormányzati szakpolitikai váltás nélkül – várhatóan nem lesz jelentős hatással a hazai kollektív tárgyalások lefedettségének növelésére (Berki – Gyulavári – Kártyás – Petrovics – Szabó, 2024). Az a tény, hogy a szocialista kollektív szerződések jellemzően negligálták a klasszikus tartalmi elemnek tekinthető bérkérdéseket (bértarifákat), és a béreket az állam központilag határozta meg (Hágelmayerné, 1979), hosszú ideig hatással volt a posztoszocialista országok bérmegállapítási mechanizmusaira. Míg ezekben az országokban a szocialista korszakban hosszú és terhes volt a központosított, adminisztratív bérmegállapítás és ellenőrzés története, a jelenlegi hazai kollektív szerződéses gyakorlat a másik végletet tükrözi.

Jellemzően decentralizált (azaz helyi, munkáltatói szintű), kiegyensúlyozatlan bérmegállapítási struktúrával és kollektív szerződéses gyakorlattal rendelkezünk; szemben a legtöbb nyugat-európai uniós tagállammal, ahol az ún. bértarifa rendszerek súlyponti elemét képezik az ágazati kollektív megállapodások (Müller–Clauwaert–Schömann–Vandaele, 2015:48).

A fentiekből is következik, hogy a minimálbér irányelv harmonizációjának egyik leginkább lényeges kérdése (kellene, hogy legyen) a középszintű (ágazati) kollektív szerződések rendszerének reformja, mivel ma ez a magyar munkaügyi kapcsolatok leginkább hiányzó láncszeme (Berki–Gyulavári–Kártyás–Petrovics–Szabó, 2024). Az ágazati kollektív szerződés az egyedüli eszköz, ami alacsonyabb szakszervezeti tagság mellett is tudja biztosítani a magas kollektív szerződéses lefedettséget, amennyiben a törvényi feltételek annak kedveznek. Ennek a „titoknak” a nyitja – a tanulmány bevezetőjében is említett – ágazati kollektív szerződések alkalmazása (kiterjesztése), hiszen így lényegesen nagyobb lefedettség érhető el. A kollektív szerződésekben foglalt minimálbéreket bizonyos feltételek mellett az állam kiterjesztheti, azaz közigazgatási aktussal kötelezően alkalmazandó normává válhat, tehát így az adott iparág valamennyi munkavállalójára vonatkozik, függetlenül attól, hogy a munkáltatójuk kollektív szerződés hatálya alatt áll-e.

Magyarországon az ágazati szociális párbeszéd jogszabályban rögzített fő fórumai az Ágazati Párbeszéd Bizottságok (ÁPB). Működésük célja, hogy a középszintű (ágazati) kollektív szerződéseket „megalapozzák” bipartit alapon.²¹ A Kormány ebben a párbeszédben közvetlen módon nem vesz részt, de a költségvetési törvény alapján támogatja ezeket a bizottságokat.²² Megalakulásukkor rögzített egyik fő küldetésük az ágazati szintű kollektív tárgyalások előmozdítása lett volna, ugyanakkor e céljukat nem érték el, hiszen az egyetlen, a magánbiztonsági ágazatban megkötött ágazati kollektív szerződést leszámítva új ágazati kollektív szerződés az ÁPB-k kétezres évek közepén történő létrejöttét követően sem került megkötésre (Berki, 2023:14; Nacsa, 2010:36), továbbá számos nemzetgazdasági ágazatban nem jött létre és/vagy nem működik ilyen fórum. Ugyanakkor az ágazati párbeszéd bizottságban az ÁPB tv. alapján az arra jogosultak kollektív szerződést, illetve egyéb megállapodást köthetnek,²³ valamint kérhetik a kollektív szerződés ágazatra történő kiterjesztését a társadalmi párbeszédért felelős minisztertől.²⁴ Jelenleg a Nemzetgazdasági Minisztérium adatai alapján 17 ÁPB van nyilvántartva.²⁵

Az ágazati szakmai minimálbér-rendszer kiépítése érdekében szükséges lenne az ágazati kollektív szerződések kiterjesztésére vonatkozó szabályok módosítása, de maguknak az ágazatoknak is átstrukturálása is szükséges lenne, ugyanis jelenleg 90-et meghaladó az ÁPB-k alapjait képező ágazatok száma. Ennek keretében egyszerűsíteni kellene a kiterjesztéshez szükséges feltételrendszert a munkáltatói érdekképviseltek oldalán, mivel jelenleg lehetetlen olyan megállapodásokat kötni, amely megfelelne a jogszabály által támasztott kritériumoknak.²⁶ A kiterjesztés feltétele ugyanis az, hogy a kollektív szerződést aláíró munkáltatói érdekképviseltekben tag munkáltatók együttesen az ágazatban munkaviszonyban állók többségét foglalkoztassák, amelyet jelenleg nem tudnak teljesíteni a koalíciós jog alapján működő munkáltatói önszerveződések, így bármilyen ágazati kollektív szerződés közigazgatási aktussal történő kötelező alkalmazása pusztán elméleti lehetőség, amely csak a munkaerőpiac egy meghatározott, szűk szegmensében – különösen a köztulajdonban működő közszolgáltatások esetében – tűnik egyáltalán elképzelhetőnek. A hatályos 50 százalékos mértéket álláspontom szerint maximum 20-25 százalékban lenne érdemes rögzíteni, ami alkalmazkodna a jelenlegi munkáltatói érdekképviselési jelenléthez (szervezettséghez).

Ennek kapcsán merülhet fel, hogy a folyamatba a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara bevonása is szükségszerűvé válhat (tekintettel a gazdasági társaságok esetében kötelező regisztrációra), mivel a gazdasági köztestület lefedettsége, eszközei és tapasztalata kifejezetten jelentőssé vált, szemben a munkáltatói érdekképviseltek sokszor „szigetszerű” ágazati jelenlétével. Ebből eredően akár kollektív szerződéskötési joggal is fel lehetne ruházni a kamarát, kötelezően rögzítve egyúttal a felek számára (munkáltatói és munkavállalói oldal) a tárgyalási kötelezettséget. Ebben mintaként az osztrák szabályozás lehet számottevő (Prugberger–Nádas, 2015), ahol releváns szereplői (alanyai) a köztestületek (Wirtschaftskammer Österreich) a munkaügyi kapcsolatoknak és a kollektív szerződéseknek,²⁷ de vitális példát mutat ebben Szlovénia is (M. Stanojević–A. Poje, 2019). A hazai szabályozásban álláspontom szerint kívánatos változás hangsúlyozottan nem az önszerveződő munkáltatói érdekképviseltek ellenében történne, hanem éppen ellenkezőleg: elsősorban ott, ahol nincsen megfelelő reprezentativitással bíró munkáltatói érdekképviselési aktor.

Azokban az ágazatokban, ahol nem jön létre ilyen megállapodás, ott felmerülhetne, hogy a partnerek végül a makroszintű érdekegyeztetés keretében tehessenek javaslatot a Kormány részére, amely ágazati szakmai bérminimumokat állapíthat meg. Erre a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) ma is lehetőséget ad, amellet, hogy még az egyes földrajzi területek munkaerő-piaci sajátosságait [Mt. 153. § (3) bekezdés] is figyelembe lehet venni, amely szempont a kollektív szerződésekkel kapcsolatos szabályozásnál is felmerülhet szabályozási irányként (megyei/regionális kollektív szerződések lehetősége), ám utóbbihoz megfelelő jogalkotási megoldás válhat szükségessé. Az átalakítás politikai (elvi) realitását támasztja alá a VKF tagjainak (kivéve Magyar Szakszervezeti Szövetség)²⁸ 2023. november 20-án aláírt megállapodása a minimálbér és a garantált bérminimum emeléséről, valamint a bérnövelési ajánlásról. Ennek 4. pontja rögzíti, hogy a Felek elkötelezték a kollektív szerződéskötés ösztönzésében, és ez által a kollektív szerződéses lefedettség érdemi növelésében. Ehhez szükségesnek tartják az ágazati kollektív szerződések kiterjesztésére vonatkozó szabályok megfelelő módosítását, amely jövőbeli alapját képezheti egy Magyarországon is

meghonosodó szakmai bértarifa-rendszernek.²⁹ Az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény 38. §-ában foglaltak alapján az Országgyűlés 2024. évi őszi ülészakára vonatkozó törvényalkotási programban szerepel az ágazati párbeszéd bizottságokról és a középszintű szociális párbeszéd egyes kérdéseiről szóló 2009. évi LXXIV. törvény (továbbiakban: ÁPB tv.) módosítására vonatkozó törvényjavaslat, melynek oka a Miniszterelnöki Kormányiroda rövid tartalmi összefoglalója szerint, hogy a szociális partnerek észrevételei alapján az érintett törvényben a részvételi szabályok módosítása vált szükségessé.

Fontos azt is megemlíteni ugyanakkor, hogy a közszférában a garantált bérminimummal összefüggő fenti változások egyedi problémákat generálnak, mivel számos illetményrendszer esetében a garantált bérminimum számítási alapot képez („kiemelkedő” ebből a szempontból a szociális szféra, de a rendvédelmi igazgatási alkalmazottak is jelentős mértékben érintettek). Erre a kihívásra megoldás lehetne, ha a minimálbér egy meghatározott arányát (pl. 1,2-1,3-as szorzóval) képeznék azok a tételek, ahol a bérrendszer „alapja” a garantált bérminimum.

1. táblázat: Az ágazati szakmai bérminimumok kihívásai (SWOT elemzés)

Erősség	Gyengeség
– Egyértelműbb (munka)jogi helyzet a szakmai képzettségek, végzettségek meghatározásánál, segítve a megfelelően érvényesülő joggyakorlatot. – Egy hosszabb, akár középtávú megállapodás lehetősége a bérrendszer átalakításával együttesen. – Tisztább piac(gazdaság)i viszonyok kialakítása. – Egy mára már sok szempontból (gazdasági, jogi, képzési) elavult szisztéma „vitalizálása”.	– Az ágazati szakmai minimálbér-rendszer jogi megalapozásának nehézségei. – Önmagában a garantált bérminimum átalakítása és a kiterjesztésre vonatkozó szabályok lazítása (mint jogi eszköz) mellett más, kiegészítő jogalkotási javaslatok is szükségessé válnak. – Nehezen kommunikálható szakpolitikai változás.
Lehetőség	Veszély
– Magasabb összegű ágazati szakmai bérminimumok lehetősége, szemben a jelenleg alkalmazott megállapítási mechanizmussal. – Az ágazati (mezoszintű) szociális partnerek megerősítése. – Szakmaibb mederben zajló érdekegyeztetés. A megalapozott ágazati tárgyalásokhoz szükséges adatbázisok és elemzési módszerek fejlesztése. – Növekedő kollektív szerződéses lefedettség.	– Nem lesz igény, érdek egyes ágazatokban az „átállásra”, így bizonyos munkavállalói kör jövedelmi viszonyaira bizonytalanul hathat.

Forrás: Saját szerkesztésű táblázat

ÖSSZEGZÉS

A Kormánynak 2025. októberéig cselekvési tervet kell kidolgoznia a kollektív tárgyalások előmozdítására a kollektív tárgyalások általi lefedettség arányának fokozatos növelése érdekében. A cselekvési tervet rendszeresen, legalább ötévente felül kell vizsgálni, és szükség esetén rendszeresen aktualizálni kell. A cselekvési tervet és annak módosításait be kell jelenteni az Európai Bizottságnak, és nyilvánosságra kell hozni. Ez vitálisan hathat a kollektív alku promotálására. A legjelentősebb változás ugyanakkor a garantált bérminimum jogintézményének jövője vagy éppen átalakítása lehet a munkajogi szabályozásban. Ennek gyakorlati megvalósulása a kézirat lezárásakor³⁰ igen bizonytalan, ugyanakkor maga a tárgykör és ennek lehetséges alternatívái már jelenleg is az érdekegyeztetés asztalán szerepelnek.³¹

Határozott álláspontom, hogy a minimálbér és a garantált bérminimum rendszerének „görgetése” hibás gazdaság- és jogpolitikai irány (többek között ennek is tudható be az uniós összehasonlításban alacsony magyar minimálbér-mérték), ugyanakkor a két bérelem egyszerű „összevezetése” a minimálbér erőteljesebb emelésével ennél talán még károsabb következményekkel is járhat. A szakképzett munkaerő érdemi megbecsülését az ágazati szakmai minimálbérek rendszerének kiépítése jelenhetné a jövőben, amely valódi „bérreformot” eredményezne Magyarországon.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ahmet Gencturk – Ebad Ahmed (2023): *Denmark takes EU to court over minimum wage directives. Denmark, Sweden oppose minimum wage directives as they clash with established national labor models.* 2023. január 23. <https://www.aa.com.tr/en/europe/denmark-takes-eu-to-court-over-minimum-wage-directives/2791071>.
- Berki Erzsébet (2023): *Kollektív szerződések Magyarországon (2012-2023).* In.: Gyulavári Tamás–Kártyás Gábor: *A kollektív szerződéses lefedettség csökkenése Magyarországon (2012-2023).*
- Berki Erzsébet – Gyulavári Tamás – Kártyás Gábor – Petrovics Zoltán – Szabó Imre Szilárd (2024): *Árnyékjelentés a kollektív szerződés magyar szabályozásáról.* Javaslatok a 2022/2041/EU irányelvben előírt akciótervhez. Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest, 2024.
- Christine Aumayr-Pintar – Carlos Vacas-Soriano – Jakub Kostolný – Marco Seghesio (2024): *Minimum wages in 2024: Annual review. Minimum wages in the EU series,* Eurofound, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2024.
- Christian Dustmann – Attila Lindner – Uta Schönberg – Matthias Umkehrer – Philipp vom Berge (2022): *Reallocation Effects of the Minimum Wage,* *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 137, Issue 1, February 2022, Pages 267–328, <https://doi.org/10.1093/qje/qjab028>
- Czomba Sándor (2024): *Hol tartunk jelenleg a hazai minimálbér emelkedésével?* Világgazdaság Online, 2024. augusztus 29. <https://www.vg.hu/velemenyt/2024/08/hol-tartunk-jelenleg-a-hazai-minimalber-emelkedesevel>
- Dube, Arindrajit – Lindner, Attila (2024): *Minimum Wages in the 21st Century (August 2024).* *NBER Working Paper* No. w32878, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4957368>
- Gáspár Attila – Reizer Balázs (2023): Újabb hozzászólás az ismét elmaradt minimálbértvitához, *Közgazdasági Szemle* 70 (4).
- Hágelmayer Istvánné (1979): *A kollektív szerződés alapkérdései.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- Kardos Krisztina (2020): *Európai minimálbér. Parlamenti Infójegyzet,* 2020/46. Képviselői Információs Szolgálat.
- Kun Attila – Szabó Imre Szilárd (2023): *The impact of the “Minimum Wage Directive” – Directive (EU) 2022/2041 – in Hungary. Directive sur les salaires minimaux adéquats: quelle réception par les États membres ? (troisième partie).* Hongrie. *Revue de droit du travail,* 2023/3. sz.

- Mélypataki Gábor (2020): Minimálbér – minimáljövedelem feltétel nélküli alapjövedelem? *Erdélyi Jogélet*, 2020/4. sz.
- Molnár Dániel – Regős Gábor: A minimálbér-emelés, mint gazdaságpolitikai eszköz. *Polgári Szemle*, 2023/1–3. sz.
- Nacs Beáta (2010): *Az Ágazati Párbeszéd Bizottságok működésének jogi – munkajogi elemzése*. A középszintű érdekegyeztetés változásai Magyarországon a PHARE projekttől napjainkig, illetve az Ágazati Párbeszéd Bizottságok kapcsolatai a makroszintű érdekegyeztetés intézményeivel c. kutatás zárótanulmánya. Civil Európa Egyesület, 2010.
- Nyerges Éva (2019): Az állam gazdasági jogalkotásának céljai és hatásai a bérszintekre: a minimálbér és garantált bérminimum aktuális kérdései. In: Glavanits Judit (szerk.): *A gazdasági jogalkotás aktuális kérdései*. Dialóg Campus, Budapest, 2019.
- Prugberger Tamás (1998): Érdekegyeztetés, de hogyan? In: *Valóság* 1998/12.
- Prugberger Tamás – Nadas György (2015): *Európai és magyar összehasonlító kollektív munkajog*. Wolters Kluwer Kiadó.
- Sipka Péter – Zaccaria Márton Leó (2022): Tisztességes munkáért méltányos bérezés kontra versenyképesség – az európai minimálbér-irányelv jelentősége és várható hatásai. *Munkajog*, 2022/4. sz.
- Stanojević, Miroslav – Andreja Poje (2019): Chapter 26 – Slovenia: organised decentralisation in the private sector and centralisation in the public sector. In: Müller, Torsten, Kurt Vandaele und Jeremy Waddington (Hg.): *Collective bargaining in Europe: towards an endgame*. Volume III. Brüssel: ETUI.
- Terry Gregory – Ulrich Zierahn (2022): When the Minimum Wage Really Bites Hard: The Negative Spillover Effect on High-Skilled Workers, *Journal of Public Economics* 206
- Torsten Müller – Stefan Clauwaert – Isabelle Schömann – Kurt Vandaele (2015): *More Of The Same: Wages And Collective Bargaining Still Under Pressure*. In: *Benchmarking working Europe* 2015. ETUI, Brussels.

A tanulmány a Pál Lajos – Petrovics Zoltán (szerk.): Visegrád 21.0.: A XXI. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai, Wolters Kluwer Kft. (2024). c. kötetben megjelent publikáció átdolgozott, bővített változata.

JEGYZETEK

- ¹ A szociális jogok európai pillérének 20 alapelve. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1606&langId=hu>
- ² The 20 key Principles of the European Pillar of Social Rights. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1606&langId=hu>
- ³ C-19/23. sz. ügy, 2023. január 18-án benyújtott kereset – Dán Királyság kontra Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsa.
- ⁴ Ahmet Gencturk – Ebad Ahmed: Denmark takes EU to court over minimum wage directives. Denmark, Sweden oppose minimum wage directives as they clash with established national labor models. 2023. január 23. <https://www.aa.com.tr/en/europe/denmark-takes-eu-to-court-over-minimum-wage-directives/2791071>.
- ⁵ Kardos Krisztina: Európai minimálbér. Parlamenti Infojegyzet, 2020/46. Képviselői Információs Szolgálat. 2020. május 25. https://www.parlament.hu/documents/10181/4464848/Infojegyzet_2020_46_europai_minimalber.pdf/ed7df83f-7b82-8c28-4581-c6280b680527?t=1590395612180.
- ⁶ Ld. https://www.mindestlohn-kommission.de/EN/Home/home_node.html.
- ⁷ A minimálbér-tárgyalásokon résztvevő érdekképviselések közlése alapján. Korábbi nyilvánosan elérhető adatok: Minimálbér 2023-ban: megérkeztek a legfontosabb táblázatok. 2022. december 16. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20221216/minimalber-2023-ban-megerkeztek-a-legfontosabb-tablazatok-585652>
- ⁸ A VKF Monitoring Bizottságának 2024. szeptember 18-i ülésén elhangzottak alapján.
- ⁹ Kúria Kfv.37680/2019/5: A betegkísérő munkakör betölthető 30-40 órás képzést követően, így az OKJ által előírt 300-400 órás képzés hiányában megszerzett végzettség nem minősül középfokú végzettségnek és garantált bérminimumra sem jogosít.
- ¹⁰ Pécsi Ítéltábla Mf.30015/2022/5: A garantált bérminimumra a legalább középfokú végzettséget vagy középfokú szakképzettséget igénylő munkakörben foglalkoztatott munkavállaló jogosult. A munkaszerződés, annak módosításai és a munkaköri leírás alapján a felperesek esetében nem volt szükség a személyi- és vagyonőri szakképzettségre. A garantált bérminimumra vonatkozó kereset alaptalan abban az esetben is, ha egyébként rendelkeztek ilyen

- szakképzettséggel [a 2005. évi CXXXIII. törvény 2. § és 22.-33. §, (2010.IV.23.) KSH közlemény a foglalkozások egységes osztályozási rendszeréről (FEOR) 9231, a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 153. §].
- ¹¹ Ld. a főfoglalkozású átalányadózó egyéni vállalkozók esetében a járulék- és szociális hozzájárulási adó megállapítását. A társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXXII. törvény 4. § 14. pont 14.2. alpontja alapján a biztosított egyéni és társas vállalkozó járulékfizetéséről szóló rendelkezések alkalmazásában a tárgyhónap első napján, a teljes munkaidőre érvényes garantált bérminimum havi összege, ha az egyéni vállalkozó személyesen végzett főtevékenysége vagy a társas vállalkozó főtevékenysége legalább középfokú iskolai végzettséget vagy középfokú szakképzettséget igényel. A szociális hozzájárulási adóról szóló 2018. évi LII. törvény 34. § 11. pontja alapján a teljes munkaidőre érvényes garantált bérminimum havi összege, ha az egyéni vállalkozó személyesen végzett főtevékenysége vagy a társas vállalkozó főtevékenysége legalább középfokú iskolai végzettséget vagy középfokú szakképzettséget igényel, ennek hiányában a tárgyhónap első napján érvényes kötelező legkisebb munkabér havi összege.
- ¹² A munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény módosításáról, valamint az Európai Unióban biztosítandó megfelelő minimálbérekéről szóló, 2022. október 19-i (EU) 2022/2041 európai parlamenti és tanácsi irányelv átültetését szolgáló törvénymódosításokról szóló 2024. évi XXVIII. törvénnyel.
- ¹³ Központi Statisztikai Hivatal: Gyorstájékoztató. <https://www.ksh.hu/gyorstajekoztatok/ker/ker2407.html>
- ¹⁴ <https://munkastanacsok.hu/az-idei-targyalasok-legnagyobb-ujdonsaga-hogy-nemcsak-egy-hanem-harom-evre-szulethet-megallapodas/>
- ¹⁵ Nagy Károly: Ez aztán a feladvány: úgy kell nagyot emelni a béreken Magyarországon, hogy ne legyen csőd-hullám. Portfolio.hu - Online gazdasági újság. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20240925/ez-aztan-a-feladvany-ugy-kell-nagyot-emelni-a-bereken-magyarorszagon-hogy-ne-legyen-csodhullam-711705>
- ¹⁶ Stubnya Bence: „Egyszerű matematikai kérdéssé” válhat félmillió magyar jövő évi béremelése. G7 Gazdasági Hírmagazin. 2024. szeptember 24. <https://g7.hu/kozelet/20240924/egyszeru-matematikai-kerdesse-valhat-felmillio-magyar-jovo-evi-beremelese/>
- ¹⁷ <https://munkastanacsok.hu/szakmai-workshop-a-minimalber-rendszer-atalakitasarol/>
- ¹⁸ A VKF 2012. február 22-én alakult meg a korábbi OÉT megszűnése által keltett űr pótlására a Kormány, valamint annak a három-három munkáltatói (Általános Fogyasztási Szövetkezetek és Kereskedelmi Társaságok Országos Szövetsége, Munkaadók és Gyáriparosok Országos Szövetsége, Vállalkozók és Munkáltatók Országos Szövetsége) és munkavállalói (Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája, Magyar Szakszervezeti Szövetség, Munkástanácsok Országos Szövetsége) érdekképviselőinek a részvételével, amelyeket a Kormány hívott meg.
- ¹⁹ Ld. a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácsról szóló 2011. évi XCIII. törvény).
- ²⁰ A 124/2008. (X. 14.) AB határozat – többek között – alkotmányellenesnek találta az Országos Érdekegyeztető Tanácsról szóló T/1306. számú törvényjavaslatot. Az Alkotmánybíróság – a köztársasági elnöki indítványának nyomán – elsősorban azt vizsgálta, adható-e alkotmányosan az OÉT-nek és a szakszervezeteknek a jogszabályalkotásban egyetértési jog
- ²¹ Az ÁPB tv. alapján (5-9. §.) az ágazati szintű szociális párbeszédben részt vehet az a munkavállalói érdekképviselő (ágazati szakszervezet), amely
1. az adott ágazatban legalább tíz munkáltatónál alapszabálya szerint képviseletére jogosult szervezet működött, illetőleg tisztségviselővel rendelkezik és az e munkáltatóknál munkaviszonyban foglalkoztatott érdekképviselői tagok létszáma eléri az ágazatban foglalkoztatottak létszámának egy százalékát, vagy
 2. legalább három munkáltatónál – ahol az érdekképviselő alapszabálya szerint képviseletére jogosult szervezet működött, illetőleg tisztségviselővel rendelkezik – az érdekképviselői tagok száma eléri az ágazatban munkavállalók létszámának tíz százalékát, vagy
 3. az Ágazati Részvételt Megállapító Bizottsághoz intézett kérelem benyújtása időpontjában azon munkáltatók működő telephelyein, ahol alapszabálya szerint képviseletére jogosult szervezet működött vagy tisztségviselővel rendelkezik, a megelőző öt éven belüli utolsó üzemi tanácsi választásokon a jelöltjei által együttesen megszerzett redukált szavazatok száma eléri az ágazatban foglalkoztatottak számának öt százalékát.
- Munkáltatói oldalról a feltételeknek az a munkáltatói érdekképviselő felel meg, amelynek
1. az adott ágazatba főtevékenysége szerint besorolt - tagjai foglalkoztatják az ágazatban munkaviszonyban álló munkavállalók legalább öt százalékát, vagy

2. amely tagszervezeteinek legalább negyven, az ágazatba főtevékenysége alapján besorolt munkáltató a tagja.
- ²² Az Országos Munkaügyi Tanács 2001 februárjában döntött az ágazati érdekegyeztetés fejlesztését célzó, „Az autonóm társadalmi párbeszéd megerősítése” című PHARE program indításáról, amelynek közvetlen célja az ÁPB-k megalakítása volt. Szintén ennek a programnak a keretében került megalapozásra az addig a munkaügyi kapcsolatok területén hiányosságnak számító, integrált törzsadatbázissal működő információs rendszer. A közvetlen konzultációk a munkáltatói szervezetek és a szakszervezetek között ágazati szinten a projektet megelőzően alig voltak jelen a magyarországi társadalmi párbeszédben.
- ²³ ÁPBtv. 14. §.
- ²⁴ ÁPBtv. 17. §.
- ²⁵ <https://munkastanacsok.hu/a-garantalt-berminimum-atalakitasarol-2/>
- ²⁶ Az ÁPBtv. 17. § (2) bekezdés szerint „[a] kiterjesztés feltétele, hogy a kollektív szerződést aláíró munkáltatói érdekképviselésekben tag munkáltatók együttesen az ágazatban munkaviszonyban állók többségét foglalkoztassák, valamint a kiterjesztést megkötő szakszervezetek között legyen legalább egy, a 12. § (2) bekezdés a) pontja szerint reprezentatív minősülő érdekképviselő. Ezek a rendelkezések irányadóak akkor is, ha a kiterjeszteni kért kollektív szerződést nem ÁPB-ben kötötték.”
- ²⁷ Bundesministerium: <https://www.bmaw.gv.at/Themen/Arbeitsrecht/Entlohnung-und-Entgelt/Kollektivvertraege.html> (letöltés ideje: 2024.05.01.)
- ²⁸ A MASZSZ külön javaslataiban – többek között – az szerepel (a szakszervezeti jogok a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvényhez hasonló szintre emelése, a sztrájkjog biztosítása, illetve a közszféra dolgozóinak kollektív szerződésalkötési jogának biztosítása mellett), hogy az érdekeltség megteremtése érdekében az ágazati megállapodásban részes munkáltatók élvezzenek előnyt a közbeszerzések terén; élvezzenek előnyt az európai uniós, illetve egyéb pályázatok terén; részesüljenek adókedvezményben, valamint a kormány csak olyan cégekkel kössön stratégiai megállapodást, amelyek vállalják az ágazati megállapodásokhoz történő csatlakozást. Fentiekhez hasonló programot és követelméseket a másik két szakszervezeti konföderáció (LIGA, Munkástanácsok) is rendszeresen megfogalmaz, de a 2023. évi tárgyalásoktól ezt elkülönítetten kezelték.
- ²⁹ Aláírták a minimálbér és a garantált bérminimum emeléséről, valamint a bérnövekedési ajánlásról szóló megállapodást. 2023. november 21. <https://munkastanacsok.hu/alairtak-a-minimalber-es-a-garantalt-berminimum-emelesrol-valamint-a-bernovekedesi-ajanlasrol-szolo-megallapodast/>.
- ³⁰ 2024. szeptember 24-én.
- ³¹ „[K]ell dönteniük arról, hogy mi lesz a sorsa a garantált bérminimumnak, egy vagy több lépcsőben szüntetik meg, hány éves bérmegállapodás kötnek” (Járdi Roland: Már a héten elindulnak a minimálbér-tárgyalások – van ok a nagy sietségre. Világgazdaság Online, 2024. július 16. <https://www.vg.hu/brutto/2024/07/minimalber-targyalasok>).

Botos Katalin

A társadalombiztosítás korunk gazdaságában

Social Security in Our Modern Economy

Összefoglalás

A világ demográfiai helyzete alapvetően megváltozott. Az előregedés miatt egészségügyi és nyugdíjfinanszírozási gondok jelentkeznek a fejlett országokban, míg a fejlődő országok esetében pedig elsősorban a foglalkoztatás a probléma. Az előregedés az egészségügyi és a nyugdíjkiadások növekedésével jár. Paradigmaváltás kell a nyugdíjrendszerben, át kell térni a biztosításról a befektetési szemléletre. A magyar nyugdíjrendszer számos változáson ment keresztül, és a magyar nyugdíjas réteg komoly áldozatot vállalt a nehéz makrogazdasági helyzet finanszírozásában. Magyarországon külön probléma, hogy a humán ágazatok fél évszázada elmaradtak bér szempontjából az átlagtól, s ez napjainkra fenyegeti a humántőke minőségét. A nyugdíjrendszer reformjának ösztönözni kellene a gyermekvállalásra és taníttatásra.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: A13, B52, E62, H15, H63 P30

Kulcsszavak: rendszerváltás, nemzetközi pénzügyek, gazdaság éserkölcs, társadalombiztosítás, bankszabályozás

Summary

The demographic situation has fundamentally changed in recent times. Ageing is causing health and pension funding problems in developed countries, while employment is causing the most problems in developing countries. Ageing is associated with increasing in health and pension expenditures. A paradigm shift is needed in the pension system; from an insurance to an investment approach. The Hungarian pension system has undergone a number of changes and the Hungarian pensioners have made a major sacrifice in financing the difficult macroeconomic situation. A particular problem in Hungary is that the human resources sec-

PROF. DR. BOTOS KATALIN, egyetemi tanár, professor emerita, Szegedi Tudományegyetem (evmkabor@gmail.com).

tor has been below average in terms of wages for the last fifty years, which is now threatening the quality of human capital. The reform of the pension system should boost people's willingness to have children and to give children proper education.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: A13, B52, E62, H15, H63 P30

Keywords: regime change, international finance, economics and ethics, social security, banking regulation

BEVEZETÉS

A társadalombiztosítással, ezen belül a nyugdíj kérdésével több, mint harminc éve foglalkozom. Már a rendszerváltást megelőzően, véleményezésre küldte meg nekem az akkoriban újra létrehozott Társadalombiztosítási Főigazgatóság, egy akkori reform tervezetét, tekintve, hogy pénzügyi kérdésről volt szó, s a szakmában elismert pénzügyes szakértőnek tekintettek. Arról volt szó, hogy *mekkora vagyonnal* kellene rendelkeznie a TB- nyugdíj alapnak, hogy a biztosítási szemlélet alapján eleget tudjon tenni a várható nyugdíjfizetési igényeknek. Hiszen az Országos Társadalombiztosító Intézet megszűntetésekor a biztosítás minden vagyonát államosították; de amikor ismét visszaállították a TB bizonyos önállóságát a 80-as évek végén, napirendre kerültek a biztosításmatematika jellegű kérdései. Így nagyon hamar képbe kerültem a társadalombiztosítás pénzügyi kérdéseivel kapcsolatban.

TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS – VAGYON

Mivel a rendszerváltozás előtt még viszonylag fiatal volt a magyar társadalom demográfiai szerkezete, sokan voltak befizetők, s a kifizetések fölött – elvileg – képződött bizonyos vagyon a járulékokból. Természetesen, 1945 után ezt először is elvették a TB-től, majd a szocialista rendszerben keletkező többletbefizetéseket a költségvetés nem halmozta fel, hanem elköltötte. Joggal gondolhatta ezért az 1988-ban újból létrehozott *TB főigazgatóság*, hogy abból az állami vagyonból, ami a költségvetés által 40 éven át finanszírozott beruházások eredményeként keletkezett, egy jelentős rész valójában a TB-nyugdíj alapot illetné. Abefektetések, illetve azok hozama lehetne majd a lassan előregedő magyar társadalom nyugdíjasainak kiegészítő forrása, túl, az aktívak befizetésein. A demográfia alapján jól kiszámolható volt, hogy milyen ütemben öregszik el a lakosság, s hogy emiatt a nyugdíjak kifizethetőségéhez mennyivel magasabb járulékfizetésekre lenne szükség. Ennek megvalósítása azonban rendkívüli mértékben rontotta volna a versenyképességet. Ezt az emelést válthatná ki, ha bizonyos volumenű állami vagyont a TB tulajdonába adnának, s annak hozama szolgálna kiegészítő forrásul. Ha jól emlékszem – hiszen ennek már csaknem 35 éve –, mintegy 300Mrd Ft értékű vagyonyjuttatást tartott volna szükségesnek a társadalombiztosítás. 1990-ig azonban ilyen döntés nem született. Noha a rendszerváltáskor a privatizációs törvények meghozatala kapcsán erre elvileg sor kerülhetett volna. Botos József, aki Antall József kinevezésére 1990-ben a TB Főigazgató-

ság vezetője lett, világosan meg is fogalmazta, milyen vagyonelemekre lenne szükség, így pl. gyógyszergyárakra és kötszergyárakra. Ezeket ugyanis nem célszerű magánkézbe adni, hiszen valójában nemzetszociális jelentőségű vállalatokról van szó. Emellett így kézen lehetne tartani az egészségügyi költségek egy részének alakulását is, hiszen ezek a vállalatok nem a profitmaximalizálásra törekednének, tulajdonosukkal, így egyben felhasználójukkal szemben. Az Antall-kormány ideje alatt mindenesetre a koncepció ezen vállalatok magyar állami kézben tartása volt. Ez azonban a későbbi kormányok alatt megváltozott, hiszen a gyógyszergyárak voltak a legkelendőbbek a nemzetközi vevők számára. Így az Állami Vagyongazdálkodási Igazgatóság igen jó áron tudta azokat devizáért értékesíteni. A magyar költségvetés hiánya, a felhalmozott külföldi államadósságunk miatti adósságfizetés szorítása pedig fontossá tette, hogy a magyar állam devizabevételekhez jusson. A Horn-kormány egyébként is, egyértelműen a minden áron való magánosítás elvét vallotta. A hét magyar gyógyszeripari nagyvállalatból hat 1995-96-ban külföldi szakmai befektetők többségi tulajdonába került. (Antalóczy, 1997). Ez erősen kiszolgáltatottá tette a TB részét képező egészségbiztosítást a gyógyszerárak alakulásának, hiszen az emelkedő gyógyszerköltségeket nem lehetett a magyar lakosság alacsony béreire ráereszteni. Így a TB gyógyszerfinanszírozási igénye ugyancsak magas lett.

A társadalombiztosításban végrehajtott törvényi változtatások – az önkormányzatok létrehozása 1993-ban – azonban szétzilálták az egységes társadalombiztosítást. Külön nyugdíjbiztosítási és egészségbiztosítási pénztár (alap) jött létre. Az első Orbán-kormány alatt az önkormányzatok gazdaságtalan működése miatt – helyesen – azokat megszüntették. Ez új helyzetet teremtett. A nyugdíjrendszer a nyugdíjtörvény további módosításai következtében folyamatosan változott, de nem valamely egységes koncepció mentén.

2012-ben bevezetésre került az ún. *szociális hozzájárulás*, mely az addig a vállalatok által fizetett járulékrészt adó jellegű befizetéssel váltotta fel. *Valójában ezen időtől kezdve a nyugdíjak biztosítási jellege megszűnt.* Bizonyos elemei megmaradtak, de a finanszírozás gyakorlatilag az állam szándékának és lehetőségeinek függvényévé változott. ¹Adott esetben a beszédett források különböző gazdaságpolitikai célok szolgálatába is állíthatók lettek. Így például, annak a szabályozásnak, hogy milyen jövedelmek után kell fizetni a szociális hozzájárulási adót, meghatározza a megtakarítások szerkezetét is. ²

A nyugdíjbiztosításban nálunk 1998 után az ún. svájci indexálás volt érvényben. A Fidesz azonban már a 2008-ban kidolgozott gazdaságpolitikai koncepcióiban is feszegette, hogy a megnövekvő nyugdíjterhek miatt csak a nyugdíjak vásárlóértékét garantáló, inflációkövető nyugdíjrendszert kellene megvalósítani, ahogy ezt Nyugat-Európában számos ország is teszi. Hiszen az előregedés valóban az egész „Vén-Európát” sújtotta (és sújtja ma is,) s mindenütt nő emiatt a költségvetés kiadása. Mindenütt keresik ezért a nyugdíjterhek csökkentésének lehetőségét. Ezt a javaslatot, hatalomra jutva, aztán be is vezette a kormány. Mivel a kamatszint a világban alacsony volt, így az új szabályozás, az inflációkövetés nem jelentett lényeges változást a nyugdíjak miatt a költségvetésekben (államháztartásban). Napjainkra azonban némiképp változik a helyzet, hiszen az infláció fellángolása miatt újra magasabb kamatszintekkel kell számolni.

MAGYAR HELYZETKÉP

Milyen helyzet alakult ki tehát napjainkra Magyarországon a nyugdíjak terén? Komplex értékelésre nincs módunk, annyi mindenesetre megállapítható, hogy a rendszer feszültségei erősen megnövekedtek. A régi és új nyugdíjasok egymáshoz való viszonya, és valójában a nyugdíjas társadalom jövedelmeinek a viszonya az aktív keresőkéhez erősen megváltozott. Érdemes azonban mindenképpen áttekinteni az elmúlt 12 év fejleményeit. Egy korábbi tanulmányban bemutattuk, hogy az elmúlt évtizedekben a magyar humántőke ágazatok és a nyugdíjasok jövedelme, s a reálbérek hogyan alakultak, 1960-tól kezdve, félszázadon keresztül (Botos–Botos, 2023).

Hatalmas adósságot cipel magával a magyar társadalom, amelyet a múltból örökölt. Itt gondolhatunk a szó szoros értelmében vett *deviza államadósság* következményére, de egyben az ország azon „adósságára” is, amely tanítói, egészségügyi dolgozói felé áll fenn. Vagyis, a humán ágazatokban dolgozó állampolgárok – és a nyugdíjasok – jövedelmének az átlagbérek alakulásától való elmaradására. Ami, mondhatjuk, az állam feléjük fennálló adóssága. Ezeket az ágazatokat nem a vállalkozói „piac” bérezi, hanem az itt a dolgozók bérei a költségvetésből származnak. Ennek alakulását pedig nagyon erőteljesen befolyásolja az első számú adósságnak, az államadósság szolgálatának mindent megelőző igénye és kizorító hatása. Bizony, évtizedek óta ezt tapasztaltuk meg, és sem a rendszerváltáskor, sem az EU csatlakozáskor, sem a 2010-es évben az EU-val folyó tárgyalásokkor *nem vette senki figyelembe*, hogy a szocialista társadalmi rendszer a proletárdiktatúra alatt az „uralkodó” munkásosztály preferálásával alaposan leszorította az értelmiségi béreket. S azt a későbbi „gulyáskommunizmus” idején se tudták nálunk korrigálni, mert *a külföldi államadósság* szolgálata olyan kizorító mértékkel igénybe vette az államháztartás bevételi forrásait (Veczán, 2020). Arra nincs lehetőség, hogy az államadósság keletkezésének okait részleteiben tárgyaljuk, ugyanakkor erre számos tanulmányban kísérletet tettünk (Botos, 2022).

2020 körül végeztünk egy újabb tanulmányozást a 2010 utáni időszak statisztikai adatai alapján, az oktatásügy és egészségügy béreinek alakulásáról.³ Miért e két ágazatot emeltük ki? Azért, mert az oktatás teremti meg a nemzetgazdaság számára szükséges humántőkét, s az egészségügy pedig hivatott azt (annak minőségét) megőrizni. 2010-ben a nettó nemzetgazdasági átlagbér havi összege 132.604 Ft volt. Az oktatásügyben az átlag nagyjából ugyanekkora, 133. 013Ft. Az egészségügy átlagbére: 102. 009Ft. Azaz, itt 23%-kal *alacsonyabbak* voltak a bérek, mint a nemzetgazdasági átlag. Ilyen arányokat örökölt meg a 2010-ben hatalomra került kormány. 2011/2012-ben aztán a nemzetgazdasági átlagbér 6,4%-kal, illetve 2,1%-kal növekedett.

Az egészségügyben 2011-ben volt 4,5%-os növekedés, de azt 2012-ben az előző évhez képest 7,3%-os csökkenés követte. 2013-ban szinten maradt az ágazati átlagbér, 2014-ben 5,4%-kal csökkent, majd 2015-ben 2,6%-os, 2016-ban 6,8%-os növekedés következett. Így 2016-ra az ágazat átlagbére a 2010-es átlagkeresettel egyezett meg. 2017-től kezdődően emelés következett, melynek mértéke 2017-ben 19,8%, 2018-ban 17,9%, 2019-ben 13,3%, 2020-ban 19,8%, 2021-ben 19,2%, 2022-ben pedig 28,8%-os volt. A Fidesz-kormány tehát jelentős emeléseket hajtott végre. Ezek azt eredményezték, hogy a nemzetgazdasági ágak

rangsorában már nem az utolsó helyet foglalja el az ágazat, mint a 2010-es évtized első felében, hanem feljött a 12. helyre, (a 19 ágazat közül.) A mélypont 2016. volt, amikor is a nemzetgazdasági átlagbért csupán 59%-a volt az egészségügyi átlagbér. Megdöbbentően alacsony! Egyetlen évben sem érte el a nemzetgazdasági átlagot, a 12 év alatt. 2022-ben is –még mindig –a nemzetgazdasági átlaghoz képest 9%-kal maradt el.

Az oktatásban az ágazati átlagbér 2011/2012-ben 3,3%-kal, illetve 0,1%-kal csökkent. 2013-tól kezdve az évesváltozások százalékban kifejezett értékei az alábbiak: 10,6%, 13,4%, 5,0%, 7,8%, 8,5%. Ezen növekedési ütemek eredményeként 2017-ben az oktatás átlagbére a nemzetgazdasági átlagkeresettel azonos szintre került. 2018-tól kezdődően a növekedési ütemek következők: 7,7%, 4,6%, 8,4%, 10,2%, 15,0%. Ugyanezen időszak alatt azonban a nemzetgazdasági átlagbérek valamivel gyorsabban nőttek, így az oktatási átlagkereset 2022-ben még mindig 8%-kal maradt el a nemzetgazdasági átlagtól. Az ágazatok rangsorában végül is az egészségügyet egy hellyel megelőzte, így a 11. helyen volt. Még mindig az átlag alatti helyet jelent mindez, holott az oktatásügyben és az egészségügyben dolgozókon múlik az ország humán vagyonának alakulása, vagyis az ország jövője.

Nyilvánvalóan a fenti két ágazatot érintő megszorítások hatottak és hatnak a nyugdíjrendszerre is, hiszen a nyugdíjrendszer még nagyobb alrendszer az államháztartásban, mint a fenti kettő. Egyensúlyi helyzete alapvetően befolyásolja az államháztartás deficitjét.

2010 UTÁNI HELYZET

2010 után, mint láttuk, nehéz helyzetben vette át a kormányzat a magyar gazdaságot. Nagy volt a költségvetési deficit, az EU pedig szorított bennünket a maximum 3% költségvetési hiány betartására, fenyegetve a szankcionálással. Valami módon forrást kellett tehát találni a hiányok csökkentésére.

A kormányzat felmondta az IMF-fel kötött szerződést. Az nem engedte volna meg a banki kölönadókat, de így be lehetett vezetni az ún. szektoradókat, mivel a költségvetési politika nemzeti keretben van az EU-ban. Mindenesetre az államadósság szolgáltatnak eleget kellett tenni, s annak fedezetét valahogyan elő kellett teremteni

Kényszerű volt a kormányzat ezekben az ágazatokban visszafogni a költségeket, ami feszültségeket keletkeztetett.

Sajnos, nem sikerült megértetni az állampolgárokkal, de a z EU-val sem, hogy az adott ágazatok a szocializmusból örökölt lemaradás terhét jelentik, még mindig. Ahogyan az a már idézett tanulmány jelezte, amely a 60 évet áttekintette, az értelmiségi bérek leszorítása a forintvaluta létrehozásának idejére megy vissza. A Kommunista Párt javaslatára kialakult súlyos aránytalanságot aztán az idők folyamán sem sikerült korrigálni, mert a hetvenes évek végétől ebben gátat jelentett az állam hatalmas dollár eladósodása. A probléma megoldásában, sajnos, nekünk a rendszerváltáskor nem segített semmiféle Marshall-terv, Brady terv... A korrekció erre a kormányzatra várt, mert a szociál-liberális kormányok 1994-1998 és 2002-2010 között csak rontottak a korábbi helyzeten. De a korrekció 2013 után is csak lassan tudott megindulni. Rövidesen jött a Covid válság, az ukrajnai háború, a különféle brüsszeli szankciók időszaka. Nagy nehézség napjainkban a jelen kormányzat számára, hogy a választópolgárai

számára világossá tegye: a problémát nem ő okozta, legfeljebb kissé késlekedett a korrigálásal. (Valójában a jelen tanulmány ezt a tájékozódást is szolgálja).

A társadalombiztosítás nyugdíjrendszere ugyancsak egy *nagy rendszer*. Ezen is kénytelen volt takarékoskodni a kormány. Miután megszüntette a társadalombiztosítás önállóságát, és a vállalatok által fizetett járulékokat szociális hozzájárulási adóvá tette, *megszüntette az ún. svájci indexálási rendszert*. Korábban évtizedeken át természetes volt, hogy a2,4 millió nyugdíjas réteg jövedelme lépést tartott a bérek emelkedésével. Azzal a fölkiáltással indokolva döntött így a kormány, hogy megőrizzük a nyugdíjak vásárlóértékét. A továbbiakban *csak az inflációt ellentételezték*. (A vizsgált négy évből 2021-2022-ben volt magasabb a nyugdíjak emelkedése, mint az infláció).

2019-ban és 2020-ban a bérek évről évre 11,4% ill. 9,8%-kal emelkedtek; a nyugdíjak csak 4,8% ill. 5,3%-kal. Mivel az áremelkedés e két évben csak 3,3%-3,3% volt, valóban reál-emelkedést érezhetett átlagosan a társadalom. 2021-ben és 2022-ben jelentős bér-és nyugdíjemelést történt: 8,9% ill. 17,4%-os béremelésekre, és 14,8 % ill. 18,2%-os nyugdíjemelésre kerül sor. Az utóbbi két év eredményeként határozottan csökkent a nyugdíjemelésnek a béremelésektől való elmaradása miatti különbség.

A rendszerváltás előtt, majd utána 2015-ig az volt az általános, hogy az átlagnyugdíj a nemzetgazdasági átlagbért 65-67%-át tette ki. (Ez a „helyettesítési ráta”). 2015 után azonban fokozatosan csökkent ez az érték, 55%-ra. 2019 óta pedig még kicsit alacsonyabb is, 50-53% között mozog. 2014-15ig aztán a bérek és a nyugdíjak nagyjából azonos ütemben mozogtak. 2015-től2019-ig azonban *a bérek és nyugdíjak már nem mozogtak, párhuzamosan*”. (Valójában ennek lett az eredménye a helyettesítési ráta csökkenése – 50% körüli értékre –. A helyettesítési ráta alacsonyabb mértéke, sajnos, napjainkig – az utóbbi évek jövedelem-emelései ellenére is érvényben maradt.).

Ha jogosnak tartanánk a helyettesítési rátánál a sok évtizedes *kétharmados* arányt, a jelenlegi átlagos, mintegy *feles* arányhoz képest, akkor azt lehetne mondanunk, hogy az utóbbi évek nehéz államháztartási helyzetének finanszírozásához *igen nagymértékben járultak hozzá a nyugdíjasok*. Hiszen lemondtak – akarva, akaratlan – nyugdíjas jövedelmük egy potenciális részéről. A 67%-os érték nemzetközi összehasonlításban korábban valóban elég magas volt. De nem szabad azonban elfelejtenünk, *milyen alacsony bérekre vetült ez*. Az IMF mindig harsogta, hogy csökkenteni kell a helyettesítési rátát. Nem gondoltak bele, hogy hány olyan alacsony nyugdíjjal bíró ember volt –és van – hazánkban, akiknek a minimális megélhetése is alig van biztosítva. Ha a helyettesítési rátát tovább csökkentjük, akkor miből élnek meg a legszegényebb nyugdíjas rétegek? (Megjegyzendő, amúgy azért is alacsony lesz a jövőben az átlagos nyugdíj, mert sokan voltak korábban minimálbéren).

Ha 2010-hez viszonyítjuk a 2022-es folyóáras adatokat, (tehát a bázisindexet nézzük,) azt látjuk, hogy az átlagbér néhány százalékponttal gyorsabban is nőtt, mint a GDP. *A nyugdíjak bizony jelentős mértékben elmaradtak a növekedésben*. (Adatok: GDP: 244%, átlagbér: 251%, nyugdíjak:210%). Az ország nehéz helyzetében tehát a nyugdíjas korosztály kénytelen volt komoly áldozatokat vállalni.

Hogy erre a nyugdíjasok által meghozott áldozatra szükség volt az államháztartás fenyegető hiánya miatt, lehet állítani. De tény, hogy ha a béremelkedés továbbra is szerepet játszott volna a nyugdíj megállapításában, (mint a korábbi indexelésnél,) a nyugdíjak magasabbak lettek volna.

NÉZZÜK A SZÁMOKAT KISSÉ RÉSZLETESEBBEN

Ha az ún. „helyettesítési ráta” adatait elosztjuk egymással, látni fogjuk, mennyire lecsökkent a nyugdíjak átlagösszege az átlagbérekhez képest. Egymással elosztva, 1,26-ot ad, vagyis a nyugdíjasok – így számolva – az utóbbi négy-öt évben az átlagnyugdíj 26%-ával „támogatták” az államkincstárt. Mit jelent ez? 2022-ben a nemzetgazdasági átlagnyugdíj havi összege (54,7%-os helyettesítési ráta mellett) 181.137Ft volt. Ha a 67%-os helyettesítési ráta lett volna érvényben, a nyugdíj 222.753 Ft lett volna. A különbség 41.616 Ft, ami évenként átlagban kereken félmillió forintot jelent nyugdíjasonként. Ugyanezen számításokat elvégezve 2019-2020-21-re, nagyjából akkor is kb. fél-fél milliós éves differencia adódik. Összesítve, négy év alatt, ez egy főre 2millió Ft-ot jelent. A 2,44 millió nyugdíjas tehát összesen évente közel 1.200Mrd Ft-tal járult hozzá az államháztartás egyensúlyához. Annak következtében, hogy ezt az összeget nem kapta meg

Ha ezt szembeállítjuk a költségvetés egyes egyéb bevételi tételeivel, láthatjuk, hogy a személyi jövedelemadó 2.786Mrd Ft-ot, a gazdálkodók befizetése pedig 2.894Mrd Ft-ot tesz ki. Még plasztikusabb a kép, ha a vállalatok által befizetett társasági adót nézzük: az ennek az összegnek csak töredékét teszi ki (747Mrd Ft) vagy nézhetjük a pénzügyi szervezetek különadóját, (ez 327Mrd Ft.) Ezekhez viszonyítva, bizony elég jelentős a nyugdíjasok „automatikus tehervállalása”, tehát, az összeg, amiről kényszerűen lemondtak.

Természetesen nem jelenti azt, hogy a dolgozó rétegek helyzete különösebben rózsás lett volna. A korábbi elemzésünkben kimutattuk, hogy az egy foglalkoztatott által megtermelt GDP-ből a nemzetgazdasági nettó átlagbér aránya *csak 2010-re érte el a rendszerváltás végi adatot, a 30%-ot*. Merthogy a transzformációs válság hatására jelentősen visszaesett a mutató. Horn Gyula kormánya alatt egyenesen *20%-ra csökkent*. Innen kellett valahogy visszatornázni 2010-re 30%-ra. A 2010-es adat azonban, 2018-tól *ismét lecsökkent*. 2019-ben 27,5%-ra, 2020-ban 29,7%-ra, 2021-re 28,5%, 2022-re pedig 27%-ra esett vissza. Tehát a kormány béremelési erőfeszítései ellenére sem sikerült tartania 2010-es évre nehezen elért részesedést.

Kicsit megnézhetjük az arányokat nemcsak a GDP, hanem a költségvetés szempontjából is. A foglalkoztatottak által megtermelt jövedelmek után, illetve azok elköltésekor adót kell fizetni. A megtermelt jövedelmekből mindig részesedik az államháztartás. Ez a részesedés visszacsorog a költségvetésből finanszírozott ágazatokhoz, hiszen oktatást, egészségügyet, kultúrát mind a bevételekből fizetik. De az adók jelentős részben finanszíroznak egyéb tételeket: *mindenekelőtt az államadósság szolgálatot*, továbbá, az állami beruházásokat, a külföldi működő tőke állami támogatását, a honvédelmet, s általában az államapparátus működését.

Az államháztartás részesedési arányai a GDP-ből az elmúlt pár évben a következők voltak: 2019-ben 51%, 2020-ban 53% 2021-ben 51,4%, 2022-ben ismét 53%. A GDP maradáknak osztozik a munkavállaló és a tőketulajdonos. A tőkéseknél maradó profit aránya a 2019-től a 2022-es évig a következő volt: 20,7%, 16,7%, 20,1% 20,0%. (Jelentős csökkenést csak 2020-ban láttunk a profitoknál; ebben az esztendőben a bérek részaránya kissé magasabb volt. Ekkor volt a járvány kitörése. De a következő években újra beállt a profit a maga 20% körüli „részesedési arányára.

Az osztozkodási arányokból látszik, hogy az államnak döntő a szerepe a modern gazdaságban. Az állam, (úgy is, mint munkáltató, s egyben tulajdonos is), a munkavállaló és a munkáltató (pontosabban, a tőke – tulajdonos) mellett, igen fontos főszereplő. Az tehát, hogy *kik kerülnek* a politika következtében *döntő állami* – törvényhozói, végrehajtói –*pozíciókba*, vagyis, kik döntenek végül is a GDP felhasználásának tételeiről, nos, ez kimondhatatlanul nagy jelentőségű kérdés. *A létező modell már nem egyszerű piacgazdaság.* Ez államkapitalista berendezkedés. Gyakorlatilag mindenütt így van a fejlett országokban. (Nálunk is.) Ma már az állam szerepe meghatározó, az egyébként nagyon individualista Egyesült Államokban is! Az etika szerepe ily módon a politikában nagyon felértékelődik. Hiszen szó sincs arról, hogy a folyamatokat holmi piaci törvényszerűségek automatikusan irányítanak! Az természetesen igaz, hogy magának a gazdaságnak, a szereplőinek, folyamatainak kellene etikusnak lennie. De, amint ebből látjuk, a politikának *még inkább*.

DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK A VILÁGBAN

Az elmúlt negyed században végzett kutatómunkánkban nemcsak azzal foglalkoztunk, hogy konkrétan milyen a nyugdíjas rétegek helyzete, hanem azzal is, hogy maga a nyugdíjrendszer megfelel-e egy olyan helyzetnek, amelyben a demográfiai folyamatok a társadalom előregedését eredményezik? A kérdés nemcsak hazánkban, de globális szinten is felmerül.

A huszadik század a népességrobbanás időszaka volt. A 21. század az időződés százada lesz. Az elmúlt 10000 évben átlagosan csak nagyon lassan nőtt a népesség: 0,05%-kal. 1500-ra a globális népesség mindössze 400millió főt tett ki. A gyorsulás a 17-18. században következett be, majd éves átlagban 0,7% lett a növekedés. A 19. századra a Föld lakossága elérte az egy milliárd főt. A továbbiakban évi 2%-kal nőtt a Föld lakosainak a száma, elérve a 2000-es évre a 6,1mrd embert. 2100-ra az ENSZ 11,5 Mrd fővel számol. A fejlődő országokban napjainkban is – bár lassuló ütemben –, de dinamikusán nő a népesség. *Európában azonban egyértelműen népességfogyás következik be.* (Európában 1960-ban 2,5 volt a teljes termékenység rátája (fertilítási ráta), 2011-re azonban már csak 1,5-t ért el. Azaz, a kritikus 2,1 alá csökkent, amikortól kezdve a születésszám már nem biztosítja a társadalmi reprodukciót.). A fejlődő országokban az 1950-es évek elején még 6,0 volt a fertilítási ráta, napjainkra azonban – a 2020-as évek elejére –már csak 2,5 a mutató értéke. A csökkenés tulajdonképpen nagyobb mértékű a fejlődő országoknál, mint amit a fejlett országokban tapasztalunk, de a születésszám *még mindig* népességbővülést eredményez. Egyelőre a fejlődő országokban a fiatalok foglalkoztatása jelent gondot. 2050-re egészen éles kontraszt alakul ki Európa, és a Szub-Szaharai térség országainak demográfiai helyzete között. Az előbbiekben a fiatalok hiánya, az utóbbiakban a gyerekek nagy száma lesz a jellemző. Az EU 27 országában (a 2010 körüli becslések szerint) 2020-2045 között évi átlagban 0,2%-kal fog csökkenni a népesség. Olaszország és Németország különösen érintett, hiszen itt 60-ról 57 millió főre, illetve – a németeknél – 82 millió főről 79-re csökken –az előrejelzések alapján – a népesség száma. Az olaszok – egyes becslések szerint –kénytelenek lennének a nyugdíjkorhatárt 77 évre emelni, hogy finanszírozni tudják a nyugdíjasokat, vagy beengedni 2,2 millió migránst, hogy ne kényszerüljenek a korhatáremelésre (Lunefeld, 2013). A demográfia kőkemény valóság; a

hamar elszaladó idő már most élesen kirajzolja a közeljövőben várható helyzetképet. Ez pedig két irányból is ösztönzi a migrációt, amibár szinte törvényszerű következmény, de semmiképp nem ideális megoldás.

A fejlett országokban napjainkban tehát a gyermekvállalás visszaesésével kell számolni, s így a munkaerő-utánpótlás csökkenésével. Európában, Japánban és Amerikában is megszületett már az *időskori árva* fogalma, ami annyit jelent, mint az időskorú polgárok, akiknek semmiféle hozzátartozója nincsen, vagy ha esetleg mégis lenne, nagyon távol él tőle, s nem tud gondoskodni róluk. (Vagy, adott esetben, nem is akar). Ezek az emberek a társadalom intézményeire szorulnak idős korukban. Óriási kérdés, hogy miből tudja ezt a társadalom finanszírozni?

Az elöregedésnek nemcsak a gyermekek számának a csökkenése az oka, de az is, hogy az idősebb korosztályok tovább élnek, arányuk a társadalomban megnő. Vitathatatlanul az emberi fejlődés egyik legnagyobb eredménye az emberi életkor meghosszabbodása. Az átlagéletkor megnövekedése azonban magával hozta az idősödés problémáit is, ami az egyének, a családok és az egész társadalom számára kihívás, hiszen társadalmi, gazdasági és egészségügyi kérdéseket is felvet. Az élet meghosszabbodása ugyanis nem feltétlenül jelent *egészségben eltöltött* idős kort. Ez jelentősen megterheli az egészségügyi rendszereket, amelyek finanszírozása mind egyéni, mind társadalmi szinten egyre nehezebbé válik. Ez a társadalombiztosítás fontos kérdése.

Miből lehet az időskor finanszírozását gazdasági szempontból fenntartani, akár betegen, akár egészségesen töltjük is azt? Hiszen mindenképpen csak a lecsökkent munkaképes réteg által megtermelt jövedelmet lehet – és kell – elosztani a három társadalmi réteg, a fiatalok, a munkában állók, és az időskorúak között. Vagyis mindenképpen *probléma* jelentkezik a társadalombiztosítás *nyugdíjrendszerében*.

A „BOTOS JÓZSEF – BOTOS KATALIN” FÉLE NYUGDÍJJAVASLAT

Említettük, hogy az országokban felmerültek megoldási alternatívák a kihívás kezelésére. Nem lehet a nyugdíjrendszerre vonatkozó reformelgondolásokkal elintézni néhány *patametrikus elem* módosításával, mint pl. a nyugdíjkorhatár kitolása. Lehet ugyan – elvileg – matematikai egyensúlyt teremteni a befizetések és kifizetések között, a járulékok emelésével, vagy a nyugdíjba menetel meghosszabbításával. De kérdés, hogy ezek kivitelezhetőek-e? Lehet-e valóban a fejlett országokban úgy járulékot emelni, hogy a globális gazdaságban versenyképességüket súlyosan ne veszélyeztessék? Tudnak-e az idős emberek tovább dolgozni? Lehet-tővé teszi-e ezt egészségi állapotuk? Elegendő-e vajon ehhez a szellemi tudásuk, a korszerű technika kezelésének ismerete? Lépést tudnak-e tartani azzal a gyors technikai, technológiai fejlődéssel, amely valószínűsíti a szakadékot eredményezett generációk között? A probléma átfogóbb, túlmutat magán a nyugdíjrendszeren is. Így, például, vajon, kellően tisztában van-e a társadalom azzal, hogy a fiatal generációknak jelentősen nagyobb tudástókéval kell rendelkezniük, hogy a modern kor kihívásainak a közeli jövőben megfeleljenek? Szóban ugyan sok fejtegetést hallunk itthon is a tudásalapú társadalomról. De vajon a társadalom szerveződése, intézményei, megfelelnek-e ennek a követelménynek?

Mi köze mindennek konkrétan a nyugdíjrendszerhez? Az, hogy a jövőbeni aktívaknak képzetebbeknek kell lenniük a maiaknál.

Felmerül a további kérdés: *maradhat-e azonos elméleti alapon a gyermekekben szűkülőködő társadalom nyugdíjrendszere, mint amilyen alapon a gyermekekben bővelkedő, a társadalmi újratermelésre képes időszakokban volt?* Vagy nincs más út, mint a migráció, amely az előregedő országokba munkaerőt – gyakorlatilag népességet – „importál”, annak érdekében, hogy fenntartsák a gazdaság működőképességét? Nincs-e mód olyan intézményi változásokra – *adott esetben a társadalombiztosítás rendszerében is* –, amelyek az önreprodukción segítenék?

Erre a kérdéssorra lenne válasz a Botos József és Botos Katalin által kidolgozott nyugdíjkonceptió (Botos – Botos, 2020).

Ez az elgondolás abból indul ki, hogy nem elegendő a *parametrikus* változtatgatás, *paradigmatikus* változásra van szükség. *A nyugdíjrendszert új alapokra kell helyezni: nem a biztosítási elvre, hanem a befektetési elvre.*

Világos, hogy csak azt a jövedelmet lehet elosztani, amit az aktív korosztály megtermel. De ehhez szükség van arra, hogy legyen elegendő gyermek, akik majd a munka világába lépve képesek lesznek jövedelmet termelni. Ezeknek mind nagyobb arányban képzett „egyedeknek” kell lenniük, mert a modern technológia ilyen munkaerőre tart igényt. Érdemes ezért a nyugdíjrendszer elveibe beleépíteni azt az ösztönzést, hogy a családok érdekeltek legyenek a gyermekek vállalásában és taníttatásában. *(Természetesen elsősorban arra van mindenekelőtt szükség, hogy legyenek családok. Legyen hajlandóság az elköteleződésre, a gyermeknevelés fáradságos feladatának felvállalására).*

A fejlett világ gazdasági rendszerében egyéni szinten nem látszik az, hogy a gyermekvállalásra szükség lenne. A biztosítási elv szerint ki-ki magának tesz félre. Makrogazdasági szemléletben azonban világos, hogy pénzt hiába tesz félre, ha nincs ember, aki termelve, létre ne hozza azt az árumennyiséget, amit az –úgymond– félre tett pénzzel megvásárolhatnál. Csakis úgy van értelme félretenni, ha azt a társadalom a termelési folyamatba befekteti. Ekkor lesz olyan helyzet, hogy mire a mai aktív polgár nyugdíjas lesz, ezeknek a befektetéseknek az eredményeként, a következő generáció termelni lesz képes. (A biztosítási elven működő társadalmakban is előbb utóbb létrejön egy olyan helyzet, amikor a gyermekszám mérséklődésével, a hosszabb élettel a kifizetések meghaladják azt az összeget, amit az aktív korosztályok – úgymond maguknak – „félretettek”. A befizetések tehát automatikusan kifizetésre kerülnek. Ez így van ma már szinte az összes hozzánk hasonló ún. „pay-asyou go” rendszert alkalmazó országban.

Ehhez azonban – mindent megelőzően – *magába a gyermekbe kell befektetni.* A gyermek felnevelése elsősorban eleve *a vállaltól* függ, majd egyéni és társadalmi ráfordítások szükségesek, hogy a munka világába beléphessen. Napjainkban ez egyre hosszabb képzési időt igényel. Ki lehet ugyan lépni hamarabb is a képzési folyamatból, de csak alacsony hozzáadott értékű munka végzésére. Ami a jövő társadalmában nem lesz igazán kívánatos. (Elég szomorú, hogy hazánk e téren az élenjárók között van, sajnos.⁴⁾

A költségek megoszlanak a családok és a közösség között. Amerikában nagyobb az egyéni ráfordítás- (el is adósodnak emiatt a fiatalok, a tanulás költséges). Európában az

állami költségvetést terheli az egészségügy és oktatásügy e miatti finanszírozási igénye. De bármennyit vállal is át az állam, a gyereket nevelő családok terhe egyre jelentősebb. Több gyerek esetén, különösen. Ezért javasolja a Botos házaspár egy „kétszatosnyugdíjrendszer” létrehozását. Ebben a munkavállalással és járulékfizetéssel megalapozott nyugdíjigény mellett, a felnevelt és taníttatott gyermekek utáni nyugdíjrész jelentene időskorban megélhetési forrást. Valójában azt jelenti, hogy a *korábbi biztosítási szemlélet mellett befektetési szemléletre* kell áttérni! *Ez paradigmaticus változás!* Klebelsberg Kuno azt mondta: *az oktatásügy honvédelmi jelentőségű kérdés.* A nyugdíjrendszer hosszú távra elgondolt változtatása sem a választási ciklusokba beilleszthető kérdés. Ez is nemzetpolitikai jelentőségű, hosszú távú stratégiai kérdés. Annak eldöntését igényli, hogy akarjuk-e megőrizni társadalmunk kulturális örökségét, s ezért hajlandóak vagyunk-e türelemmel várni, amíg ennek az ösztönző rendszernek a hatása beérkezik? Akarunk-e beruházni a jövő generációba!

Ezt az elgondolást nem lehet a társadalom támogatása nélkül megvalósítani. Nem rövid távon eredményt hozó változtatás lenne! Holnapra ez nem módosít semmiféle demográfiai tendenciát. De „holnaputánra” minden bizonnyal beérkezik a gyümölcse. Az emberek a tapasztalat alapján lassan egyre inkább megértik, hogy érdemes gyereket vállalni, és taníttatni. Sőt, hogy csak így tudnak gyermekeik is boldogulni. S így lehetséges fennmaradni nemzetünknek ezekben az eljövendő viharos, és hatalmas technikai kihívásokat tartalmazó rendszerében.

A javaslat nem csodaszer, komplex intézkedésrendszert követel meg. Egyelőre azonban csak a közgondolkodást termékenyítette meg, de állami cselekvéssé – hosszú távú természete miatt – még nem transzformálódott. Pedig a demográfia órája szerint már így is késésben vagyunk.

JEGYZETEK

- ¹ Az adónemet az egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CLVI. törvény IX. fejezete vezette be 2012. január 1-jétől. Ezzel egyidejűleg megszűnt a munkaadó által fizetett nyugdíjbiztosítási járulék, egészségbiztosítási járulék és munkaerőpiaci járulék; a járulék és a szociális hozzájárulási adó között az a különbség, hogy előbbi kizárólag arra a célra fordítható, amelyre beszedték, utóbbi adót viszont egyéb célokra is lehet költeni.
- ² 2023. július 1-től a személyi jövedelemadó (kamatadó) mellett 13%-os szociális hozzájárulási adót (szócho) is kell fizetni a 2023. július 1-je után keletkező kamatjövedelmek után. Néhány befektetést nem érint az az új adónem, például a TBSZ-en (tartós befektetési számlán) tartott befektetett megtakarítást továbbra is adómentes az 5. év után.
- ³ Míg az előző, 60 évet áttekintő tanulmányban a reálbéreket, ebben csak a nominális jövedelmi adatokat vizsgáltuk. A tendenciák azonban világosak.
- ⁴ „Az európai trendekkel ellentétben az elmúlt évtizedben nőtt a korai iskolaelhagyók aránya, mértéke 2021-ben 12,0 % volt, ami meghaladta a 9,7 %-os uniós átlagot”. Ezt olvashatjuk az EU 2022 konvergencia jelentéssel kapcsolatos értékelésében. A TANÁCS AJÁNLÁSA Magyarország 2022. évi nemzeti reformprogramjáról, amelyben véleményezi Magyarország 2022. évi konvergencia programját (24 pont)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antalóczy Katalin (1997): *A magyar gyógyszeripar versenyképessége - adatok, hipotézisek, töprengések* - Műhelytanulmány - A tanulmány sorozat 17. kötete: „Versenyben a világgal” - kutatási program. Műhelytanulmányok 2. 1997.
- Botos Katalin (2022): Rendszerváltás egy közgazdász szemével. *Magyar Szemle*, 2022/1.
- Botos József – Botos Katalin (2020): Nyugdíjrendszer a változó társadalomban *Pénzügyi Szemle*, 2020/1.
- Botos József – Botos Katalin (2023): Politikai ciklusok, statisztikai adatok. *Világpolitika és közgazdaságtan*, 2023/3 <https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/8437/1/VILPOL20230313.pdf>
- Bremner, Jasín (2010): Key Findings From PRB's 2010 World Population Data Sheet. *Population Bulletin* 65, no. 2.
- Bruno, Lunenfeld (2013): The clinical consequences of an aging world. National Institutes of Health (.gov) <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/articles>
- Európai Bizottság (2022): *Magyarország 2022. évi nemzeti reformprogramjáról*. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022H0901\(17\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022H0901(17)&from=EN). Brüsszel, 2022. május 23. A TANÁCS AJÁNLÁSA
- Veczán Zoltán (2020): Mennyit keres ma egy tanár, és mennyit keresett a Monarchia alatt? *Mandiner*, 2020. szept. 13. <https://mandiner.hu/hirek/2020/09/tanari-fizetes>

Domokos László

Nagyobb hozzáadott érték teremtés fejlesztésének néhány aspektusa a közpénzt felhasználó szervezetekben: a menedzsment és a tanulás

Aspects of Enhancing the Creation of Greater Added Value in Organizations Using Public Funds: Management and Learning

Összefoglalás

Az üzleti világ gazdasági szervezetei és a nyugati világ egyetemei rendkívül hatékony menedzsment rendszereket építettek ki, amelyek Magyarországon is elterjedtek. Azonban a közpénzügyi gazdálkodó szervezetek működésének hatékonysága és integritás elvére épülő elfogadottsága lényegesen eltér az üzleti világ gyakorlatától. Mi lehet az oka a különbözőségnek? Ennek okát az eltérő létezési feltételekben lehet keresni. És vajon mit és hogyan lehet fejleszteni a magyar közpénzzel gazdálkodó szervezetekben? A szervezeti képesség talán legbefolyásosabb fordulatot hozó sarokpontját, a humán tényezőt: a menedzsmentet és a munkatársak képességét szükséges fejleszteni. A kulturális szerveződés általános fejlődési modelljére alapozva társadalmi innovációt ösztönözni a közösségi szervezetek szintjén, amelytől a vállalkozói és a munka kultúra minőségi jellemzőire lehet hatást gyakorolni. Jelentős tere van még a közpénzzel gazdálkodó szervezetek menedzsment képességének és tudásának, valamint a stratégiai alapú vezetés fejlesztésének.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: H61, H72, M40, M42

Kulcsszavak: közpénzügyi menedzsment, stratégia alapú vezetés, társadalmi innováció, közösségi művelődés fejlesztési modellje, fenntarthatóság

DR. DOMOKOS LÁSZLÓ, címzetes egyetemi tanár (dr.domokoslaszlo@gmail.com).

Summary

The economic organizations of the business world and the universities of the Western world have built extremely efficient management systems, which are also widespread in Hungary. However, the effectiveness of the operation of public financial organizations, as well as their acceptance based on the principle of integrity, is significantly different from the practice of the business world. What could be the reason for this difference? The reason can be found in the varying conditions of existence. In addition, what and how can be improved in organizations managing Hungarian public funds? It is necessary to develop perhaps the most influential turning point of organizational capability, i.e., the human factor: management and the capability of the employees, along with encouraging social innovation at the level of community organizations, based on the general development model of cultural organization, which can influence the quality characteristics of entrepreneurial and work culture. There is still considerable room for the improvement of management skills and knowledge of organizations managing public funds, as well as strategic management.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: H61, H72, M40, M42

Keywords: public financial management, strategic leadership, social innovation, development model of community education, sustainability

BEVEZETÉS

Az üzleti világ szervezetei rendkívül hatékony irányítási vezetési rendszereket építettek ki a tudomány és a gyakorlat szintjén is. A profitorientált társaságok sikeres vezetői és szakértői, amikor az állami, illetve a helyi önkormányzati szervezetekben helyezkednek el a korábban bevált vezetői rutin alapján kezdik el munkájukat és sok esetben kudarcot vallanak.

Lehetnek alkalmasak az üzleti receptek a közpénzügyi világban. Csak a környezet és annak kihívásai mások. A törvényesen működés jóval nagyobb hangsúlyt kap a közbeszédben az állam közfeladat-ellátása során, mint az üzleti szervezetek tevékenysége során. Így a két szféra vezetői is eltérő nézőpontot képviselnek irányítási munkájuk során. Ez a tapasztalati háttér különbség alapozza meg a vezetési nehézségeket a közszféra szervezeteiben, amikor egy üzleti vezetői ismeretekkel rendelkező szakember közpénzt felhasználó szervezet munkáját ítéli meg, vagy éppen el. Véleményem szerint a vállalkozói és a közpénzügyi szervezeti szétválasztás hazai értelmezése megtévesztő a közvélemény fórumain. Tévútra viszi a szakmai, jellemzően üzleti környezetből érkezők, múltbeli tapasztalatukra épülő értelmezési keretet adó nézőpontja, amikor a közpénzügyek menedzselésében vállalnak szerepet, estleg éppen csak szakmailag értékelni próbálják a közpénzt felhasználó szervezeteket.

Miért szükséges különbséget tenni az üzleti és közszféra között? Mi magyarázza az alapvető különbözőségét az üzleti és a közszféra működésének és megítélésének? Véleményem szerint a létükben ragadható meg a különbözőségük oka. Az alapításkor még sok esetben nagyon azonos körülmény lehet az, hogy néhány embernek szüksége van valamilyen igénye

kielégítésére, és ezért összefognak egymással, vagy éppen akár csak egy – esetleg több – ötletgazda keres egy közösségi, önkormányzati partnert miközben a vélelmezett emberi igényt kielégíti. Amennyiben visszaigazolódik a vélelmezett igény, akkor az igénybe vevők fizetőképességének megítélése döntő tényezővé válik. Egyrészt az (igénybe)vevők a felkínált terméket, vagy szolgáltatást tudják-e, hajlandók-e megfizetni. Másrészt „közügyként” tekintenek-e a visszaigazolt igény kielégítésére. Így vállalhat egy hagyományosan üzleti szférába tartozó munkahelyteremtés (például a közfoglalkoztatás, vállalkozásfejlesztés stb.) közszféra ügyévé. Ekkor a közszféra egy szervezete, így az önkormányzat, az állam nevében eljáró beszáll a megrendelők közé, vagy éppen a kiadásokból magára vállal egy részt (például helyet biztosít, vagy közmunkás munkaerőjét adja át a tevékenység folytatásához). Majd egyik megoldásként, az idő múlásával, a közpénz felett rendelkező a bevált terméket vagy szolgáltatást beemeli valamely szervezete tevékenységei közé. Másik megoldásként szerződést köt az ellátására és a finanszírozást emeli be a költségvetésébe először esetileg, majd pedig később folyamatosan, évről-évre finanszírozza. Harmadik megoldás, amikor a jogszabály alkotó közfeladattá nyilvánítva általános kötelezettséget vállal a tevékenység felvállalói számára. Negyedik megoldásként felvásárolja a tevékenység ellátót, esetleg (kár)térítés nélkül átveszi a tevékenységet állami, önkormányzati kezelésbe. Ennek a folyamatnak köszönhetően a mai helyzetben nemzetgazdasági szinten állandósult a közfinanszírozási igény magas szintje: évről-évre eléri a nemzeti jövedelem mintegy 50%-át. Külön vizsgálandó másik, ezen cikk kereteit túlfeszítő témakör az, hogy mi ösztönzi szinte megfelfékezhetetlenül a közfinanszírozás bővülését.

ÖNÁLLÓ CSELEKVÉSRE KÉPES KÖZÖSSÉG A TÁRSADALOMBAN ÉS A GAZDASÁGBAN

„A közösségi művelődésnek alapcélja, hogy a közösségeket képessé tegye az önálló cselekvésre, ehhez tudást, mintákat és jó gyakorlatokat mutasson. A közösségi cselekvés bármilyen területen elindulhat: akár egy közösségi hiány kielégítésére, akár hagyományok, értékek továbbmentésére, akár az önkifejezés művészeti eszközökkel történő megvalósítására.” - fogalmazza meg Závogyán Magdolna a Nemzeti Művelődési Intézet (NMI) egykori igazgatója. Egy üzleti vállalkozás alaptevékenysége vagy alapoz a helyi hagyományokra, értékekre vagy éppen alapul az emberi kreativitás és innováció vívmányaira, amelyet az üzleti szervezés leg-sikeresebb elveit, eszközeit felhasználva tartós jövedelmező, piacképes megvalósítást eredményez. A közösségi művelődés léteével párhuzamban kérdezem én a gazdaságfejlesztés területén is mondhatjuk-e azt, hogy a vállalkozás támogatás, a kisvállalkozások közpénzzel való támogatása folyamatában egy üzleti vállalkozás esetében, hogy létre jön egy releváns gazdálkodó szervezet „egy közösségi hiány kielégítésére”?

A fenti közösségi művelődés létrejöttének alapfolyamata kiterjeszthető egy általános társadalmi fejlődésmoddellként. Így az általános társadalmi fejlődés szerveződési kereteinek felépítése hasonlóságot mutat a közösségi művelődés fejlődés szerveződési kereteinek felépülésével. A vállalkozási szerveződés fejlődése szervezeti kereteinek felépítése is hasonló mintázatot mutat a közösségi művelődés, és tágabb értelemben a közösségi tevékenységek fejlődési képével, így ezek alakulása is párhuzamba állítható egymással.

Gondoljunk a vállalkozások életciklusának jellegzetes fejlődési folyamatára:

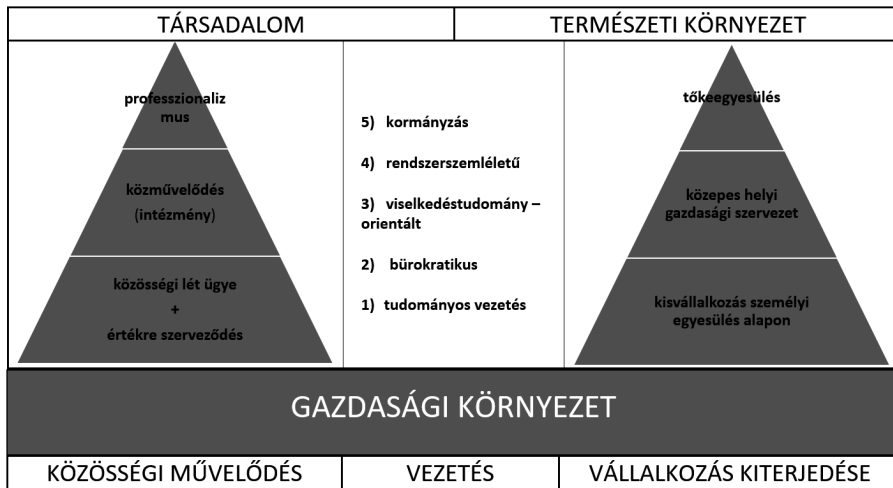
- Megszületik egy jó üzleti ötlet, amely értéket hordoz – ezt a fizetőképes piaci kereslet visszaigazol – és ezzel néhány, azonos célokért tenni akaró ember elkezd együtt cselekedni. Hívhatjuk őket kisvállalkozónak vagy kézművesnek.
- Majd megnövekednek az által, hogy újabb és újabb munkavégző, alvállalkozó kerül bevonásra, egyre specializáltabb munkamegosztásban vállnak még sikeresebbé, valamint a néhány termék és szolgáltatás eladása mellett a vevők tudatos szükségleteinek kielégítésére való fejlesztés kap egyre nagyobb figyelmet. Az így kialakuló szervezeteket nevezhetjük már üzemszerűen, értéket tömegesen előállító üzleti vállalkozásnak, ahol a munkavégzők és belső csoportjaik a munkamegosztás folyamataiban tartják fenn személyes kapcsolataikat egymás között.
- Végül, amikor már a személyes kapcsolatok elidegenednek, több együttműködő gazdasági társaság közös stratégiával, a profitjuk és tőkeerejük optimalizálása mellett nemzetköziesednek. Ekkorra érnek be, mint professzionális működésű holdingok, ahol már a piaci jelenlét fenntarthatósága kapja a legnagyobb figyelmet.
- Az általánosnak tekinthető társadalom-fejlesztési modell lényegét a párhuzamba állított közösségi művelődés fejlesztése, valamint a vállalkozás fejlesztés életciklus párhuzamba helyezésével az alábbi három részre fókuszáló szerveződési jellemzőkkel bíró módon ragadható meg:
- az első, alapállapotban egy közösségi létigényt felismerve, arra valamilyen érték felhasználásra közösség szerveződik (egyesület, vagy éppen üzleti együttműködés, kisvállalkozás);
- a második, terjeszkedő állapotban egy közművelődési intézményesülés vagy éppen üzleti tőkeegyesülés jön létre a szakmai igényre, az egyedi művészi érték felmutatására, vagy éppen a tömeges vevői visszaigazolásra alapozva (intézmény, gazdasági társaság);
- a harmadik, a professzionalizáció állapota, ahol széleskörű fizetőképes fogyasztói igényre alapuló kulturális tevékenységet vagy éppen az üzleti, globális értékláncban sikeresen beintegrálódó tőkeegyesüléssé fejlődik az üzleti tevékenység (gazdasági társaságok, alapítványok, befektetési alapok, holdingok).

A párhuzamba állítása a közösségi művelődési és a vállalkozási szerveződések három jellegzetes fejlődési állapotával, nagyon sok hasonlóságot mutat az egyes tükrőállapotok között a két egymástól nagyon eltérő megközelítésű tevékenység szerinti szakmai kategorizálásában. Hiszen közös bennük az emberek csoportjának együttes aktivitásának értéktéremtő, de más-más szervezeti szinten történő alkotása. A közös felület a két kategória között a célirányos közös aktivitása a csoportok tagjainak. A csoport célhoz kötött együttesen végzett tevékenységét szervezni szükséges, amely szervezés hatékonyságát döntően alakítja a csoport tevékenységének irányt adó vezetési tevékenység és maga a vezető. Tudatos vezetői tevékenység nélkül nincs tartósan fenntartható csoportos értéktéremtés. Vagyis a vezetői tevékenység fejlesztése nélkül nincs sem kulturális, sem gazdasági fenntarthatóság!

Mit is értünk fenntarthatóság alatt?

Ebben nyújt segítséget Lentner „Önkormányzati pénz- és vagyongazdálkodás” címmel 2019-ben megjelent könyvébe, miszerint a *fenntarthatóság* nem más, mint „Annak érdekében, hogy az Európai Unió felé tett vállalások teljesüljenek, pénzügyi szempontból a költségvetéseknek fenntarthatóknak kell lenniük, tehát a következő költségvetési év-évek költségvetési pozíciójának fenntarthatóságát, pénzügyi kapacitását is biztosítani kell (Lentner, 2019). A fenntarthatóság nem kizárólag környezeti vonatkozású, a fenntarthatóságon alapuló megközelítésnek egyszerre kell figyelemmel lenni a gazdasági, a környezeti és a társadalmi kérdésekre is (Gyulai, 2013). Magyarországon az ÁSZ elnökeként a fenntarthatóság szemszögét is figyelembe véve a jó kormányzás átfogó újragondolását modellbe foglaltam könyvemben¹ és ennek gyakorlati alkalmazását példaként az akkor általam vezetett szervezet gyakorlatában mutattam be (Domokos, 2019). A közszférában nem kell és nem is szabad a fenntarthatóságot alárendelni a rövid távú jövedelmezőségnek. Azonban a fenntarthatóságot a középpontba helyező stratégiai gondolkodásra a közpénzt felhasználó szervezetek körében nagy szükség van (Domokos, 2023).

1. ábra – A közösségi művelődés és a vállalkozás szerveződés fejlesztés, valamint a vezetéstudományi irányzatok párhuzama

Forrás: saját szerkesztés

Vitathatatlan, hogy az üzleti szféra menedzsment eszközei a gazdálkodó szervezetek környezeti kihívásaira széles kiterjedésű, a szervezetek átfogó stratégiai megoldásoktól a vezetés egyes speciális funkcióinak és az üzemvitel operatív tényezőinek egy, a gyakorlatban alaposan kidolgozott, de elméleti modellekre alapozott vezetést támogató elemző, tervező, koordináló, értékelő és ellenőrző eszközöket, technikákat és technológiákat hozott létre. A közpénzügyi szférára kevésbé jellemző a saját területre kifejlesztett vezetési modellek, eszközök. Igaz, a Weber-i bürokratikus vezetés és a jó kormányzás (good governance) irányítási modelljét tekintjük közpénzügyre fejlesztett modelleknek.

A közpénzügyi szféra jellemzően adaptálni igyekezett az üzleti modelleket, mint a tudományos vezetés vagy a teljesítmény elvű menedzsment megoldásait. De ebbe a sorba tartozik a 2004-ben és utána az Európai Unióhoz csatlakozó országok államigazgatásában egyféle csatlakozási feltételként szabott a trösztí irányításra az USA-ban kifejlesztett COSO modell adaptált változatának alkalmazása. Az elmúlt 20 évben Magyarországon a belső kontrollrendszerként jogszabályba foglalt irányítási szabályok és irányelvek gyakorlatban történő alkalmazása az igen nagymértékben kifejezett adaptációs erőfeszítések ellenére is teret hagyott a jelenlegi fejlesztéseknek.

A belső kontrollrendszerre alapuló vezetés, más rendszerszemléletet közvetít és a stratégiai tervezés alkalmazásával egy hosszútávon is fenntartható pénzügyi helyzet jó alapját teremti meg a közpénzügyi szféra intézményei és a többségi állami gazdasági társaságok vezetése számára.

A TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ JÓ GYAKORLATA: A KÖZÖSSÉGI MŰVELŐDÉS MINTAPROGRAMJA

A Szín-Közösségi Művelődés országos közművelődési folyóirat cikkei alapján kerültek kiemelésre tallózásom alapján az alábbi, a kulturális menedzsment fejlesztéséhez megítélem szerint közelebből és távolabbról kapcsolódó gondolatok: „Az elmúlt 10 év művelődéstörténeti jelentőségű volt a magyar közművelődésben. Ennek során számos szakmai kihívással néztünk szembe és megannyi eredményt, innovációt és fejlődést valósítottunk meg és értünk el együttes erővel, a Nemzeti Művelődési Intézet (továbbiakban NMI) kezdeményezésére és szervezésében (Závogyán, 2022:4). Hazánkban a kultúra más területein is, de különösképpen a közművelődés terén nagyon jelentős az állam szerepe egy olyan kulturális intézményrendszert felépítve, amely a nemzet újraébredését és versenyképessé téételét szolgálta Európában (L.Simon, 2022). Paradigmaváltás következett be a közművelődési szakterületen, amely mérőföldkő is volt, mikor egy országos szintű állami közfeladatot ellátó intézményt államháztartáson kívülre szervezettek (Kárpáti, 2022).

A kultúrának számosértelmezése és definíciója ismert, melyek más-más szemszögből írják körül azt. Az utóbbi időben számomra az a meghatározás jelképezi leginkább a fogalmat, amely szerint az a bizonyos természeti ember, azaz a homo sapiens a civilizációk létrejöttével, valamint az urbanizáció hatására elvesztette közvetlen kapcsolatát a természettel, a számára igazán biztonságos életet adó környezettel. Ekkor egyfajta szorongás lett rajta úrrá, melynek következménye gyakorlatilag a kultúra és az ezáltal létrehozott intézmény hálózat, amely gyakorlatilag azt jelenti, hogy a kultúra az ember természetes környezete (Molnár, 2022). Nagyobb hangsúlyt fektetni a hosszútávú gondolkodásra, a pro-aktivitásra (Hoppál, 2022). A közművelődés több mint kultúraközvetítés, hiszen a nemzeti jólét eszköze, a tehetséggondozás terepe. Jelentőségét – a nemzethez hasonlóan – személyiség-formáló, identitásképző erőként is jellemezhetjük (Novák, 2024).

A muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és közművelődésről szóló törvény² nevezi meg a közművelődési alapszolgáltatások között a kulturális alapú gazdaságfejlesztést, emellett az EMMI rendelet³ megadja a fogalom tartalmát közvetlenül. Azonban közvetetten a gazdaságot, illetve annak egyéb - elsősorban a gazdálkodó szervezetek - humán erőforrásának minőségét igazítja a közművelődési alapszolgáltatásként megnevezett jogszabály alábbi paragrafusában:

- A közösségi és társadalmi részvétel fejlesztése (6. §);
- Az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása (7. §);
- A hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása (8§);
- A tehetséggondozás és -fejlesztés feltételeinek biztosítása (10. §).

Ezek a közvetett feladatellátások formálják a gazdaságban munkálkodók munka-, illetve viselkedéskultúráját. Így például különböző kulturális háttérű emberek együttműködési képességét alakítja. Vagy hozzájárul az ismereteik bővítéséhez, amely a gazdasági értékkeremtés képességét fejleszti. A gazdaságban munkálkodónak nevezzük a befektetőt, a vállalkozás vezetőjét, alkalmazottjait vagy a beszállító szakembereket. Akár a népi iparművészet szakmai fogásainak gyakorlása is olyan tudást hordoz, amely fejlesztő hatással van a szellemi és manuális készségek jelenlegi munkavilágában is, valamint a gazdasági tevékenységek minőségorientált gyakorlására. Egyéni és közösségi tudást és kreativitást, mint erőforrást használó vállalkozásfejlesztést is motivál.

A kulturális turizmussal kapcsolatos programokat, tevékenységeket, szolgáltatásokat szervez, amellyel már közvetlen piacot épít és bővülő vásárlóerő vonzásával többlet munkalehetőséget és így többletjövedelmet állít elő. Ugyanilyen hatással jár a kulturális szolgáltatások üzleti alapú, közvetlen fizetős piacra vitele, legyen az kiállítás, előadás, bemutató, koncertesemény szervezése, de ilyen a könyv-, lemez-, festmény-, filmkiadás vagy -forgalmazás stb. A kreatív ipar széles skáláját is idesorolhatjuk. Csath Magdolna tanulmányában⁴ a kultúra fogalmát kiszélesíti a tartalom mellett a kultúrával foglalkozó intézményrendszerrel, de a kultúra megbecsülésének képességét is a kultúra fogalmába sorolja. Álláspontja szerint a nemzeti versenyképességbe beletartozik „a gazdag kulturális közeg”, vagyis ami „miatt jó dolog itt élni”. Véleménye szerint „...a kultúra erősíti a nemzeti identitást, a nemzethez való kötődést, ami stabilitást ad a közösségnek..., válságos időkben a kulturális terület a legstabilabb, mert az erős gyökerek, a hagyományok, a kötődés segíti a válságok kezelését”. A kreatív ágazatokban - megítélése szerint - a nagy tudástartalmú outputjával, nagy hozzáadott értéket lehet létrehozni annak piacon való értékesítése során.

Káel Csaba tapasztalata szerint „...a befektetők számára, akik a sikert tartják szem előtt nagyon fontos, hogy milyen kulturális környezetben dolgoznak, és ... az átlagnál műveltebb szakemberek jelenléte. Ez egy olyan érték, amit segíteni, támogatni kell, ahogy azt is, hogy a befektetők és a szakemberek egymásra találjanak. Az egymásra találásokra remek alkalmat biztosítanak a kulturális fórumok.” (Káel, 2023) – hangsúlyozza a MŰPA vezérigazgatója. Szerinte a természeti, a gazdasági, a társadalmi fenntarthatóságra hatással van a kultúra, hiszen nem is olyan régen a magyarországi falvakban „a kultúrát nem fogyasztották, hanem művelték azt. Ebből eredt az ő (szerk: a falu lakóinak közössége) önazonosságuk, az, hogy tisztában voltak az értékeikkel”. (Káel, 2023).

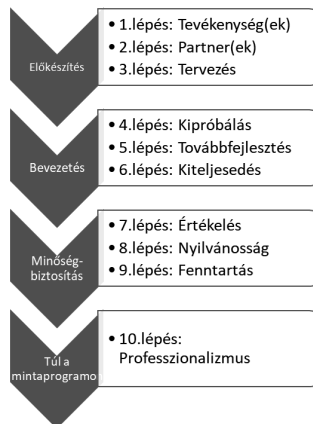
A kulturális alapú gazdaságfejlesztéshez a közösségi művelődés szerveződései hatékonyan tudnak hozzájárulni. Ezért ezen tevékenységek, közösségek fejlesztése olyan társadalmi innováció, amelynek előmozdítása a gazdaság versenyképességének alapját is képezheti. Így a kultúrafejlesztést, közösségi művelődés-fejlesztést és a vállalkozás-fejlesztést egyaránt a közösségi önszerveződés minősége határozza meg.

2022 novemberében a SZÍN Közösségi Művelődés Folyóiratban, Závogyán Magdolna, mint az NMI akkori igazgatója is a múlt gyakorlatából vezeti le a kultúra fejlesztésének perspektíváját:

- „A magyar közművelődés története egészen a reformkorig nyúlik vissza. Az ekkor megalakított körök, egyletek és tágabb értelemben a magyarországi civil társadalom létrejötte kiemelten fontos kultúra-, közösség- és társadalomszervező, valamint gazdasági érdekvédelmi szerepet töltött be.” (Závogyán, 2022).
- „Az NMI állami közfeladatokat ellátó közművelődési intézményként...lát el országos közművelődési szakmai szolgáltató és módszertani feladatokat, ...küldetésének tekinti a kulturális alapellátás kiterjesztését, a magyar nemzeti értékeinek és erőforrásainak közösségben történő hasznosulásának elősegítését, tudatos érték- és közösségalapú társadalom, illetve gazdaságfejlesztés elősegítését, valamint a közösségi együttműködések és a személyes felelősségvállalás, kreativitás fejlesztését. A kisközösségek és önszerveződések, olvasóköri, művészeti csoportok támogatása, a helyi kezdeményezések felkarolása és ösztönzése, valamint ezek által erős identitástudattal rendelkező polgárok, közösségek és nemzet kovácsolása szintén jelentőségteljes, melyben kulcs szerepe van a közművelődésnek.” (Závogyán, 2022).
- „Kiemelt cél a közösségi művelődést visszavezetni a reformkorig nyúló gyökereihez, hiszen csak ebben találhatja meg hiteles önmagát. A közművelődés felelőssége éppen abban áll: kívánságnak lenni a Kárpát-medence magyarságában, hiszen összetartozásunkat, nemzeti értékeinket, kultúránkat az eleink eredményeit megélt és továbbadó közösségek teszik élővé.” (Závogyán, 2022).

A közösségi művelődés fejlesztését az NMI stratégiai céljai megvalósítása érdekében a mintaprogramokat rendszerbe foglalva szervez. Závogyán Magdolna vallja, hogy „a mintaprogramok révén bármilyen közösségi cselekvés megalapozását elvégezhetjük. A mintaprogram azt a célt szolgálja..., hogy egy -egy közös(ségi) cselekvést lemodellezzünk, gyermekbetegségeit kiszűrjük, tökéletesítsük a programot három-öt helyszínen szakmailag, módszertanilag, hogy el tudjuk utána terjeszteni széleskörben, ezáltal támogatva az óhajtott közösségi tevékenység fennmaradását, megerősítését.” (Závogyán, 2022). A közösségi művelődés fejlesztésének modellje a társadalmi innováció egyik rendszermodellje.

2. ábra: A mintaprogram módszertani folyamata

Forrás: Závogyán, 2022

A mintaprogramok folyamatát áttekintve látható, hogy a tíz lépésből az első három egyfajta előkészítő tevékenység, a következő három a mintaprogram bevezetésére koncentrál, míg az utolsó három a mintaprogram minőségbiztosítását segíti. A tizedik lépés pedig már túl a mintaprogramon egy lehetséges továbblépés felé vezet. Mintaprogram fogalma a közösségi művelődésben mindezek alapján egy olyan tevékenységet takar, amely során egy, a közösség által igényelt új vagy megújult tevékenységet módszertani megalapozottsággal megtervezünk, kisszámú közösségen kipróbálunk és továbbfejlesztünk, majd széleskörben elterjesztünk annak érdekében, hogy egy értéket, egy hagyományt tovább éltsünk akár azzal a szándékkal, hogy az azt professzionálisan űzők alapsokaságát biztosítsuk.

Meggyőződésem szerint a mintaprogram fogalma, fejlődésmodellje és folyamata a teljes kulturális és talán nemcsak a kulturális (például sport) közösségi tevékenység állapotának strukturálásához, illetve fejlődési szakasza aktuális állapotának leírására alkalmas. Az aktuális állapotból való kiinduló fejlesztés vagy akár stratégiai tervezés mércéjeként alkalmazható a mintaprogramok fejlődésmodellje. Hiszen az adott aktuális állapot stabilizálásához világos eszközfejlesztési cél rendelhető. Amennyiben a döntéshozó stakeholderek fejlődési szint váltást határoznak meg egy adott szervezet stratégiájában, vagy akár az éves költségvetésének szakmai tervének elfogadásakor. Majd a szervezet vezetése a megfogalmazott direkt vagy indirekt célhoz hozzárendelhet professzionális változtatás menedzsment eszközök alkalmazását.

3. ábra: A kulturális szerveződés általános fejlődési modellje

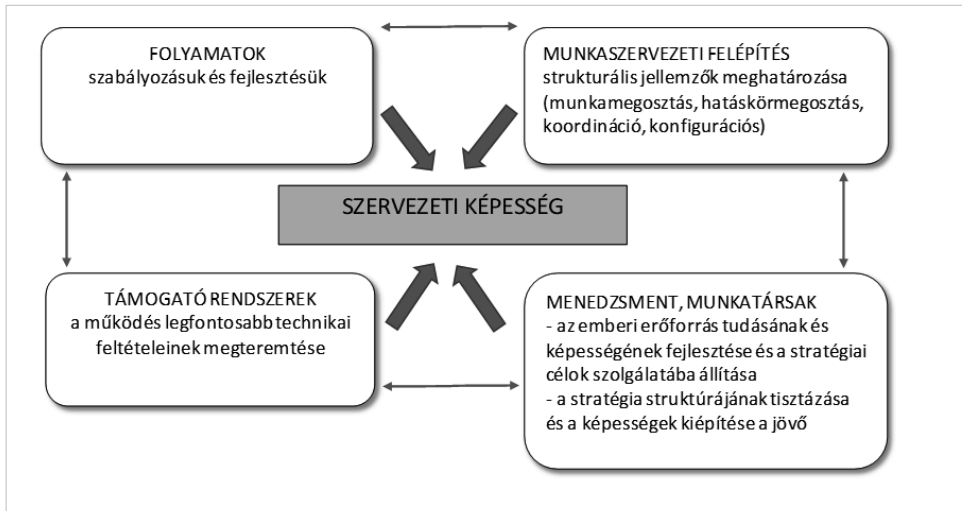
Forrás: saját szerkesztés

A kulturális szerveződés általános fejlődési modellje alapján egy irányítási modell is körvonalazható. Vagyis az, hogy egy átlagos környezetben milyen szervezeti működési feltételekre lehet szükség, Mire is van szüksége egy adott státuszban levő szervezet irányítására a szerveződés fenntarthatóságához? Milyen minimális adottságokkal, ismeretekkel, készségekkel szükséges rendelkeznie a vezetőknek optimális esetben, a stakeholderek által elképzelt elfogadható állapotú szerveződés esetében. Ennek a vezetői minimum irányítási adottság, vezető ismeret és begyakorolt készség pontosabb beazonosítása további értékelésre érdemes. Hiszen ezekhez az eltérő szerveződési igényekhez jobban illeszkedő, felkészített vezető társítható. Kialakítható egy olyan vezetői felkészítési és vezetői fejlesztő-képző rendszer, amely optimális ráfordítás, minimum kritériumaival lehet kialakítani a társadalmi, kulturális, művelődési területen egy szolgáltatási, piacképes kínálatot.

A VEZETŐI MUNKA KULCSASPEKTUSA ANNAK ÉRTÉKTEREMTŐ EREJE

Az adott szervezet céljaihoz igazított „fejlődési szintjéhez” való vezetői igazítás hatásterületeit jól azonosítja be a szervezeti képesség dimenziói leírása, amelyet a 4. számú ábra foglal magában.

4. ábra: A szervezeti képesség dimenziói

Forrás: Veresné – Dr. Varga – Mihalik-Kucsma – Dr. Harangozó szerkesztése

Egy szervezet állapota, fejlesztése fenntarthatósága szempontjából kiinduló tényező -tápasztalom szerint – a stakeholderek döntése után - a menedzsment munkatársak szervezőképessége. Hiszen a munkamegosztást és a hatáskörök delegálását, vagy a működés legfontosabb technikai feltételeinek megteremtéséről és a (munka)folyamatok fejlesztéséről és leszabályozásáról is végső felelősként az első számú vezető rendelkezik.

A kulturális tevékenységek is valamilyen szervezeti keretek között valósulnak meg, legyen az egy laza klubélet vagy egy feszesebb kereteket adó intézmény, esetleg gazdasági társaság. A szervezeti működés fenntartásának egyik alapfeltétele, hogy van vezetése, esetleg egy első számú vezetője.

A szervezeti életben a vezetés egy tudatosan cselekvő, irányító, koordináló szereplője a mindennapi, ott folyó tevékenységnek. A nem irányítás, a nem koordinálás is vezetés, csak legfeljebb igen kockázatos a működés fenntartásának szempontjából, hiszen a korábban kialakított rutinok külön-külön még egy időszakig élhetnek a szervezetben, de a szétartó érdekek válságot fognak előidézni, amelyet majd a szervezeten kívülről kényszerítünk ki egy megoldandó ügy kapcsán (például a csődbiztos fizetésképtelenség esetén). Egy szervezet vezetése is egy szakmai feladat, amely a menedzsment tudományok ismereteinek alkalmazását jelenti a vezető számára.

Az NMI vezetőjeként Závogyán Magdolna így emlékezett vissza korábbi vezetői munkájáról 2022 decemberében: „Mindig is hangsúlyoztuk, hogy a legfontosabb az, hogy a megfelelő embereket találjuk meg az adott ügryhöz, hiszen így lehet előre haladni. Nem feltétlenül az a meghatározó, hogy kinek milyen végzettsége van, ... sokkal inkább egyfajta lelkiesség és értékrend kérdése ez, a végzettséget már a munkavégzés közben is meg lehet és meg is kell szerezni.” (Závogyán, 2022). Másrészt a saját vezetői gyakorlatom során felismert döntési helyzet, hogy vezetőként csak olyan új témát vagy projektet szabad elindítani rám bízott szervezeten belül, amelyhez a megfelelő hozzáállású embert mellé tudom rendelni, aki képes végig vinni a folyamatot. Ezzel az újabb feladattal, megfelelő ember hiányában csak magamat terhelem túl.

Minden felelős vezetőnek fel kell tennie magának a következő kérdést: Tudatában vagyok annak, hogy én értéket teremtek? A szervezetek alapításakor, majd időről időre nagy kihívásokra adott szervezeti válaszok megfogalmazása esetén majd újra kell fogalmazni és vezetőként képviselni azt, hogy pontosan milyen értéket teremtek a rám bízott szervezet működésének irányítása során.

Egy közintézményben az Alaptörvény határozza meg az értékteremtésnek a filozófiáját, lényegét, tulajdonképpen a finanszírozási alapját. Ez az, ami az intézményvezetőnek biztosítja azt az alkotási, megvalósítási lehetőséget, amelyben valami jót tudok tenni, értéket tudok teremteni a közösség számára.⁵ Általánosan elterjedt vélekedés, hogy közügyek esetén sosem elég a pénz, viszont érdemes elgondolkodnunk ezen, hogy mennyi kompromisszumot kell kötni, és mennyi mindent kell ahhoz tenni, hogy fenntartható legyen egy szervezet gazdálkodása. Ez a kihívást két oldalról lehet megközelíteni. Az egyik szempont az, hogy milyen tapasztalatokat hozok magammal otthonról, az oktatásból, az egyetemről, valamint mit sajátítottam el a korábbi vezetőimtől, a munkatársaimtól. Vagyis milyen példákat és tudást gyűjtöttem össze eddig. A másik szempont az, hogy én személy szerint mit és hogyan tudok tenni vezetőként akkor, amikor rajtam múlik az értékteremtésről szóló döntés. Túl kell lépni azon, hogy csak az épületeink működjenek és az „így szoktuk meg” kényelmét tartsuk fenn, hanem a megújuló igényekkel összhangban mi magunk is megújított módon tegyünk a közösségünk részére. A változó körülményekhez igazodva kell irányítanunk a ránk bízott közpénzt és szervezetet!

Ennek megvalósításához rendszerben gondolkodó, célirányosan cselekvő vezetői szemlélet kell, amelynek nélkülözhetetlen garanciája, hogy stratégiával rendelkezzen a gazdálkodó szervezet, legyen az a kulturális ágazat irányítója, amely programokat irányít vagy éppen közpénzt felhasználó gazdálkodó, professzionális szervezet. Végző soron a releváns stratégiához képest, az éves mérlegbeszámolóhoz kapcsolódó írásba foglalt előrehaladásról számot adva tudja az állami szervezet vezetése átláthatóan és elszámoltathatóan igazolni azt, hogy a szervezet feladat-ellátása az alapító szándékaival folyamatosan összhangban van, valamint azt, hogy az Alaptörvényben megfogalmazott, célszerű közpénz-felhasználás megvalósult.

A stratégia megvalósítása mellett igazoltan integritás elven kell működnie a közpénzt felhasználó, gazdálkodó szervezeteknek. A közszférában a vezetés számára az integritás egy különleges követelmény, hiszen lehetek én bármilyen jó szakember, ha nincs meg a bizalom köztem és a fenntartó vagy a finanszírozó között, hogy jól jól használom fel a rendelkezésemre álló pénzt, a megítélésem az lesz, hogy nem szabályosan gazdálkodom. Számtalan esetben

nagyobb energiát kell fordítani a vezetésnek arra, hogy valóban jónak is látszódjon, mint arra, hogy csak önmagában jót tegyen. Ehhez külön rendszerszintű vezetői döntések meghozatala és azok alkalmazása szükséges. Sokan ezeket a teendőket gyakran feleslegesnek, plusz adminisztrációnak vagy éppen terhelő bürokráciának tekinthetik. De mégis az alapkritériuma a mai modern állam- és szervezetmenedzsmentjének, hogy bizalmat erősítő módon kell jónak lenni.

A kormányzat és a gazdasági közvélemény gyakran azt is hangsúlyozza, hogy hatékonyan szükséges a közpénzt elkölteni. Ez egyáltalán nem egy könnyű feladat a rájuk bízott szervezetben a vezetőknek elérni. Ezért mindenekelőtt fontosnak tartom, hogy a hatékonyság fogalmát itt is rögzítsük, mivel gyakran tapasztaltam korábbi vezetői munkám során, hogy nem az értelmének megfelelően használták, illetve szereztek neki érvényt a felelős vezetők. Tehát hatékonyan akkor gazdálkodunk, amikor úgy működik a szervezet, hogy egy meghatározott összegből, erőforrásból, létszámból vagy éppen eszközparkból a lehető legtöbb értéket hozza létre. Tehát nem arról van szó, hogy több pénzből többet fogok létrehozni, hanem hogy a gazdálkodásom során a megadott kereten belül a legnagyobb értéket hordozó outputot tudom megteremteni. De emellett az elvégzett tevékenység végcélja az, hogy valamilyen kedvező hatást váltsanak ki az érintettek életében és hozzájáruljanak a társadalmi jól-léthez, hiszen ez erősítheti a társadalmi fenntarthatóságot.⁶ Jó néhány érték jelenhet meg, amelyet különböző módon, de egy vezetőnek mérlegelnie kell annak érdekében, hogy a megcélzott érték érvényesüljön és hasznosuljon. Nagyon fontos az, amit Káel Csaba fogalmazott meg, hogy „elment a világ abba az irányba, hogy a kultúrának fogyasztójává vált csupán”⁷ az ember. Ez így egy üzletté vált tevékenység, melyet sokan hajlandóak is meg fizetni, de emellett legalább ekkora, másfajta társadalmi és gazdasági érték rejlik a kultúra hordozásában, a megélésében, a cselekvő részévé válni az alkotásnak. Az ilyen professzionálisan vezetett szervezet élén viszont magas szintű készségekre és képességekre van szükség, amelynek való megfelelés megvalósítása már a vezetéstudomány világához kapcsolódik.

A vezető felelőssége döntései során, illetve a döntések elmaradásán keresztül válaszokat adni a felmerülő kihívásokra, kérdésekre. A vezető a helyzeténél, a felhatalmazásánál fogva minden percben példa adó helyzetben van. Kiemelt feladata minden vezetőnek abban, hogy tudatos irányítási folyamatként cselekedjen és utat mutasson a rábízott szervezet minden tagjának, felelősen vezesse őket.

Változókéony és bonyolult környezetben a megszokott, az állandó újragondolása szükséges. Egy vezető folyamatosan olvas, beszélget, információt gyűjt és kap, melyeket nagyon fontos, hogy tudatosan nyomon kövessen és ne csak véletlenszerűen kezeljen, hanem rendszerbe foglalva, mintegy monitoring tevékenységet, építsen fel. A vezető számára a monitoring és a hozzá szorosan kapcsolódó kockázatelemzés eredményes működtetése az egyik legnehezebb dolog és legnagyobb napi kihívás.

Vezetőként az időm több mint húsz százalékát töltöttem azzal, hogy ezt tudatosan véghez-
zem és figyeljem a körülöttem zajló történéseket. Hiába bíztam meg ezzel egy kollégámat és figyelttem mondjuk a sajtóssal vagy a gazdasági felelőssel az eseményeket, mert ők a saját maguk szemszögéből nézték a tényeket és nem tudtak ezen felülemelkedni. A napi dolgokban ők azt keresik, hogy mi az, ami az ő munkájukhoz köthető, amivel foglalkozniuk kell, érinti őket, például valamiről kell-e sajtóanyagot írni vagy a számviteli rendben valamilyen változást

elvégezni. Egy vezetőnek olykor külső szemmel is tudnia kell látni a környezete eseményeit, majd ezeket a jelzéseket értékelve a legfontosabb még is csak az, hogy célirányosan tudja működtetni az adott szervezetet. Véleményem szerint a célszerű működés megszervezésének az alapja az, hogy folyamatosan megfigyeljem mind a külső, mind a belső környezetemet. Ez bizony már egy külön szakma, hiszen ezeket a jelenségeket át kell kódolni, és strukturálni egy kezelhető fogalomrendszerbe, illetve mérni azt, hogy az adott tényező milyen szempontok alapján releváns a szervezet szempontjából és mennyire hangsúlyos, meghatározó. Rangsorolni kell valamilyen módon, mert nem csak a pénz, hanem az időm is korlátozott. Lényeges, hogy minden vezetői döntést egy mérési koncepció előlegezzon meg, így a válasz során erre vissza tudok utalni, valamint már akkor, amikor az adott döntést előkészítettem a kollégáimmal ennek a szempontrendszerét tudom tükröztetni, jelezni számukra. Tudnillik ez határozza meg, hogy egy vezető fenntartható módon, eredményességben gondolkodjon, hogy az aktuális környezetben stratégiát valósítson meg és az ügyfeleinek értéket teremtsen. Tudatosan át kell gondolni azt, hogy milyen szempontok szerint készítem elő és értékelem a helyzetet, amely alapján valamilyen döntést meghozok. Úgy gondolom, éppen ezért fontos az, hogy egy vezető teremtsen meg a cselekvése szabadságfokát, szükség esetén a visszavonható döntések lehetőségét is.

A VEZETŐI MUNKA TÁMASZA: A STRATÉGIA TERVEZÉSE ÉS MEGVALÓSÍTÁSA A SZERVEZETEK FENNTARTHATÓSÁGÁNAK ÉS A JÓL KORMÁNYOZHATÓSÁGÁNAK A GARÁNCIÁJA

„A szervezetfejlesztésről minden kiskönyv azt a sorrendet állítja fel, hogy mindenekelőtt meg kell fogalmazni egy küldetéstudatot, amire létrejön az adott intézmény. Ez egy látomás tulajdonképpen arról, hogy milyenek akarunk mi lenni. Az értékrendek kialakításánál ki kell jelölnünk, hogy a kitűzött célokat milyen értékek és sarokkövek mentén, illetve milyen mezsgyék határain belül valósítjuk meg. Kellenek rövid- és hosszútávú célok, amik elérhető és megvalósítható tevékenységeket tartalmaznak, valamint jó a módszereket és eszközrendszer, melyek a célok megvalósításához szükségesek.”⁸

Minden gazdálkodó szervezet célra tartott vezetéséhez szükséges jó stratégia, mivel azt mondja meg, hogy hogyan szándékozik értéket teremteni az ügyfeleinek:

- az alapítóinak (tulajdonosainak, tagjainak)
- a vevőinek (résztevőinek)
- a polgároknak (társadalom, stakeholderek)

A jó stratégiának választ kell adni arra, hogy a legnagyobb hatás (eredményesség) elérése érdekében miként tartja valószínűnek a jövőbeni, fenntartható érték teremtését. Ezért szükséges mérni a szervezet kulcs feladatainak az ellátást. Visszajelzést lehet adni a megfogalmazott célok előrehaladásáról azok számára, akik fizettek/nek:

- alaptőkét vagy tagdíjat, részvételi díjat, belépőt, esetleg olyan járulékos befizetéseket, mint támogatást, adományt vagy jelen volt az eseményen;
- érték befolyásolókat/hatást elvárókat/ közönségnek, potenciális vásárlóknak, jövőbeni támogatását nyújtóknak;

- saját értékállóságukba befektetőknek, legyen az nemzet, közösség, egyén, vagyis akinek hosszabbtávú megtérülési igényük van;
- önfenntartást, napi megélhetést teremtők (például a kényszer vállalkozók) – azonnali megtérülési igényűek.

„Ha egy szervezet értékének több, mint 75%-át adják az immateriális javak, akkor stratégiájának alakítását és végrehajtását, kifejezetten az immateriális eszközök mozgósításának és összehangolásának kell szentelni.”⁹ Ebben az esetben a Balance Scorecard nagyhatású vezetési eszköz felhasználása tud érdemi támaszt adni a gazdálkodó szervezet számára. A stratégiai célok mérése azért szükséges, mivel képes mindenki figyelmét odavonozni, ezáltal hatást gyakorolni az érintetteknek.

Kaplan, R.S. és Norton, D.P. meg vannak győződve arról, hogy a szervezetek életében a tudásalapú eszközöknek egyre fontosabb a sikerük elérésében, mivel az alkalmazottak és a vezetők inkább arra fordítanak figyelmet, amiről visszajelzést kapnak a mérés alapján. Ennek megfelelően az immateriális javak mérése kínál jó lehetőséget az értéktérítés növelésére. Az a javaslatuk, hogy a hagyományos pénzügyi mutatók mellett legyen nem pénzügyi mutató, amely a választék, a belső folyamatok, illetve a tanulás és a fejlődés nézőpontjából eredeztethető. Véleményük szerint a gazdálkodó szervezetek sikere abban rejlik, hogy a társadalmi csoportok, piacok és ügyfelek mélyebb megértése alapján képesek egyedi szolgáltatási megoldásokat nyújtani számukra (Kaplan-Norton, 2005).

A szervezet irányításának alapkérdése az, hogy miképp teremtenek értéket az őket választók, illetve az érintettek számára. Ez kettős kihívást jelent a vezetők számára. Egyrészt miképp mozgósítsák a rendelkezésre álló emberi tőkét és információs erőfeszítéseket? Másrészt mi módon képezzék le az új stratégiák a szervezetükben? Az egész szervezet számára kihívás az új stratégia sikeres végrehajtása.

A Kaplan és Norton szerzőpáros válasza a Balance Scorecard (BSC). A kiegyensúlyozott mutatórendszer szerepe pedig az összhang és összpontosítás biztosítása a gazdálkodó szervezet számára rendelkezésre bocsájtott erőforrás. A felelős vezetés feladata a menedzsment öt alapelvét a stratégiára alapuló váltaáshoz megvalósítani:

- stratégia lefordítása az operatív működés számára
- stratégia és szervezet összehangolása
- mindennapi munka része minden alkalmazott számára
- stratégia-alkotás megszakítás nélküli folyamat
- a változást a felső vezetés indítja el (Kaplan-Norton, 2005).

A szervezet vezetése számára operatív feladat olyan mérőeszközök kiválasztása, amelyek több jelentést hordoznak mind a vezetők, mind a beosztottak számára. Hiszen a mérés erőteljes ösztönző minden érintett számára. A stratégia megvalósításának a kulcs-eleme a szervezet céljainak és hozzá tartozó mutatók összhangjának megteremtése.

A kiegyensúlyozott mutatórendszer készítése során a célok megfogalmazása a BSC négy nézőpont mentén (pénzügyi, vevői, belső folyamatok, tanulás), amellyel növelhető a megcélzott felhasználóknak kínált értékek és ezáltal növelik az elégedettséget és a partnerek és a fogyasztók megtartását eredményezi (Kaplan-Norton, 2005).

A kiegyensúlyozott mutatórendszer a kulturális menedzsment számára is nagyhatású

vezetési eszköz lehetne a jövőben, mivel az emberi tényező és az úgynevezett immateriális javaknak döntő szerepe van művelődési és kulturális professzionális gazdálkodó szervezetek sikerességében. Esetükben is nyilvánvaló lehet egy-egy stratégiai érték hangsúlyozása úgy mint:

- az alapítói/tulajdonosi (részvényesi) érték,
- a közösség elismerése (ügyfélmenedzsment),
- a (minőség) igényes produktum,
- az(innováció) alkotás.

Gyakorló irányítási tapasztalattal bíró vezetőként számomra nyilvánvaló az, hogy holisztikus keret kell a hatásos vezetéshez. „A menedzsment elméletek vezető gondolkodói fókusz területeit vizsgálva a stratégia mellett még további hat doktrínát azonosított a Kaplan – Norton páros: folyamatmenedzsment, alapvető képességek, emberi erőforrások, információtechnológia, szervezettervezés és a tanulás (Kaplan-Norton, 2005).

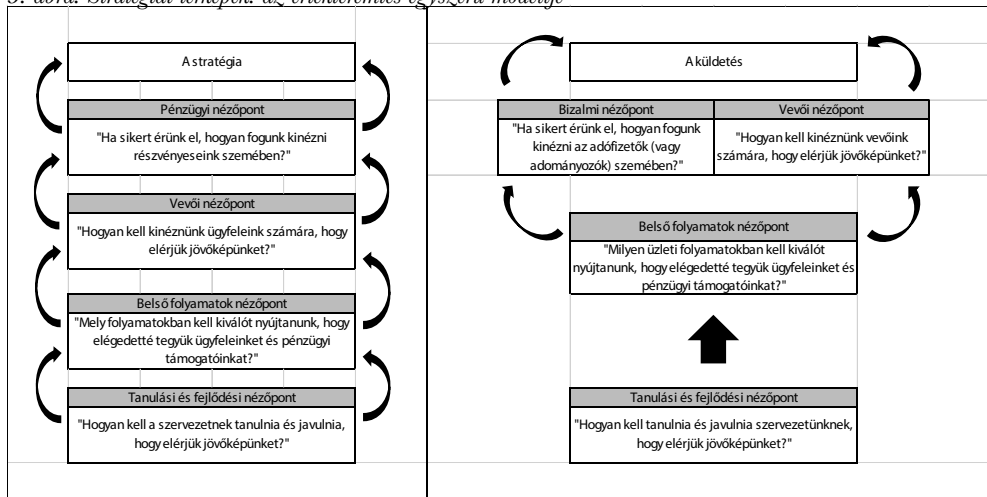
Az már egy művelődési szervezet tudatos irányítási szándékát jelzi, ha a fentiek egyike a stratégiában rögzítésre kerül. Amennyiben már az ehhez a stratégiai fókuszhoz mérést is szerveztek, az már a stratégiai vezetés megalapozását jelzi. És amennyiben ezek az adatok értékelése és az azokból való következtetés levonása is beépül a szervezet első számú vezetője döntési mechanizmusába, akkor stratégiai menedzsment meglétéről beszélhetünk az adott szervezet működése során.

Egy szervezet vezetője hatékony tevékenységéhez nem egy-egy szakterületen való elmélyedés, fókuszálás szükséges, hanem átfogó, integrált nézőpontokat nyújtó stratégiai leírás, annak kiterjedt mérése és annak átfogó következtetésre alapozó döntési és irányítási gyakorlatra. A stratégiai átfogó leírása teremti meg a feltételét, hogy a vezető széleskörben érthetően kommunikáljon, így teremtsen meg a szervezet működésében résztvevők körében. A vezető a stratégia közös és egyöntetű megértése nélkül nem képes összhangot teremteni szervezetében.

Kaplan – Norton szerint az immateriális javak a fenntartható értékteremtés végső forrásai. Ez a nézőpont (tanulás, fejlődés) azt írja le, miképpen kombinálhatók az emberek, a technológia és a szervezeti légkör a stratégia megvalósítása érdekében. A tanulási mutatókban elért javulás irányadó mércéi a belső folyamatok, a vevői és a tulajdonosi nézőpontok teljesítményének. Az immateriális javak fokozása és összehangolása a folyamatok eredményeit javítja, ami tulajdonosok és a vevők számára hoz sikert.

A stratégiai térkép (négy nézőpont – bizalmi, vevői, belső folyamatok és tanulási ok-okozati kapcsolatainak sorozata) a szervezeti stratégiájának alkotóelemei között fennálló kapcsolatok ábrázolása. A stratégia leírásának egységes, következetes módját biztosítja, lehetővé téve a célok és a mércék felállítását és kezelését. Így a stratégiai térkép szolgáltatja a stratégiaalkotás és annak megvalósítása közötti kapcsolatot (Kaplan-Norton, 2005).

5. ábra: Stratégiai térképek: az értékteremtés egyszerű modellje

Forrás: Kaplan-Norton

A tanulási nézőpont a legrelevánsabb a kulturális és a művészeti tevékenység ellátása során, amely a szervezet immateriális eszközeit és annak stratégiában betöltött szerepét írja le.

„Az immateriális javak három csoportba sorolhatók:

- emberi tőke: az alkalmazottak (szervezet tagjai) készségei, tehetsége és tudása;
- információs tőke: adatbázisok, információs rendszerek, hálózatok és technológiai infrastruktúra;
- szervezeti tőke: kultúra, vezetés (résztevői) alkalmazotti összhang, csapatmunka, tudásmenedzsment.

Értékük abból származik, hogy képesek a szervezet segítségére lenni stratégiájának végrehajtásában.

Kaplan – Norton szerint veszélyt jelent az IT és a HR befektetések pozitív megtérülésének, mivel a szervezet nem teremt kellő összhangot stratégiája, illetve az emberi erőforrásokkal kapcsolatos (HR) és az információs technológia (IT) programjai között.

Az immateriális javaknak a szervezet stratégiájához való kapcsolódásából egyet emelek ki, a szervezeti változás ütemtervét, amely integrálja és összhangba hozza a szervezeti tőkét a folyamatos tanulással és fejlődéssel.

Az immateriális tényezők összhangja a stratégiával: „képes mozgósítani és fenntartani a szervezet stratégiájának végrehajtásához szükséges változási (változtatási) folyamatokat.” (Kaplan-Norton, 2005).

„A kultúra, a vezetés, az összhang és a csapatmunka megerősítik a stratégia végrehajtásához szükséges változásokat a szervezeti légkörben.” -állítja Kaplan és Norton (2005) szerzőpáros.

KONKLÚZIÓ A KÖZPÉNZÜGYI MENEDZSMENT ESZKÖZEINEK FEJLESZTÉSÉRŐL

A korábbi vezetői és legutóbb az Állami Számvevőszék elnökeként közpénzügyekkel kapcsolatos harminc éves irányítási tapasztalatom szerint a menedzsment eszközök fejlesztését alapjaiban határozza meg a környezet, pontosabban a szervezet környezete, illetve az egyes szervezeteket érő kihívások és jelentős befolyással bíró erők, amelyeket stakeholderként is megnevezhetjük. A stakeholder „azon személyek és szervezetek összessége, amelyek valamilyen módon befolyásolják vagy befolyásolhatják a vállalat (itt: szervezet) célkitűzéseinek realizálódását” (Freeman 1984). Ezek a stakeholderek sokszor rejtve maradnak a nyilvánosság számára, folyamatosan figyelemmel kell kísérnie a vezetőnek kommunikációjukat és álláspontjuk változását. Emellett a vezetőnek szervezete környezetéből szükséges gyűjtenie információkat és adatokat, amelyeket azután folyamatosan értékel, hogy van-e és ha igen, milyen hatással van a jelenlegi és a jövőbeli tevékenységére, valamint a szervezet outputjára. Azokat az érintetteket is vizsgálni szükséges, akik ugyan nem versenytársai a szervezetnek, de ellentéteket generálhatnak a működésük során. A közpénzek felhasználása jellemzően hatalmi környezetben zajlik, amely által kiváltott kihívások kezelése szintén alapvető vezetői feladat. A szervezeten belül lényeges tényezők beazonosítása és jellemző adatainak rendszerszerű gyűjtése és kiértékelése, arról való döntés, valamint a döntés végrehajtása is következetes, szakszerű vezetői magatartás megújuló fejlesztését igényli az első számú vezetőtől.

Napjaink nagyon turbulens és felgyorsult aktivitást hordó környezetében egy megfelelő reagálóképességet, mondhatjuk rezilienciát követel meg szervezetek működésétől és így természetesen menedzsmentjétől is. A sok környezeti szereplőtől, sokféle, összetett hatás a korábbiakhoz képest is szélesebb körű és hatékonyabb vezetői munkát vár el, amely jobb döntéshozó és végrehajtó, de elemző és tervező képességet is feltételez a szervezetek irányítása során.

Az üzleti és a közpénzügyi környezet versengésre készítet minden gazdálkodó szervezetet. A közpénzügyi stakeholderek, de a választásokon időről időre értékelésre kerülő választott politikusok szempontjai kikerülhetetlenek a közpénz felhasználásán alapuló feladat teljesítése közben. Mondhatjuk, ma már nem elég csak szakmailag mestere lenni valaminek, hanem tudni kell célszerűen felhasználni a szakmai feladat ellátására biztosított közpénzt, sőt, a befolyással bírók szempontjai szerint is célszerűen szükséges felhasználni. Ehhez kapcsolódik a vagyon, közvagyon fenntarthatóságával összefüggő egyre összetettebb kihívások (például adatvagyon).

Az összetett működési környezet magas szintű vezetői munkát követel meg a közpénzt felhasználó szervezetek vezetőitől, amely befektetést igényel az alkalmazott vezetői képességek és tudás területén.

A szervezeti képesség fejlesztésének legfőbb beavatkozási területe a menedzsment emberi erőforrás tudásának és képességének fejlesztése és azoknak az alapító által elfogadott stratégiai célok szolgálatba állítása. A közpénzt felhasználó szervezetek jó, alkalmas stratégiája struktúrájának letisztázása, előkészítése, majd átlátható és eredményes megvalósítása az állammenedzsment minőségi áttörésének a kulcsterülete Magyarországon.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Csath Magdolna (2023): Kultúra és versenyképesség. *SZÍN-Közösségi művelődés*, XXVIII. évfolyam 1. szám
- Domokos László (2019): *Ellenőrzés - a fenntartható jó kormányzás eszköze*. Budapest, Akadémia Kiadó
- Domokos László (2023a): Érték és hozzáadott érték teremtése a vezetői munkában. *SZÍN-Közösségi művelődés*, XXVI-II. évfolyam 1. szám
- Domokos László (2023b): A fenntartható állammenedzsmentet támogató intézményi vezetés. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, XX. évfolyam 1. szám
- Gyulai Imre (2013): Fenntartható fejlődés és fenntartható növekedés. *Statistikai Szemle*, 91. évfolyam 8-9. szám
- Interjú dr. Hoppál Péterrel (2022): *SZÍN-Közösségi művelődés*, XXVII. évfolyam 4. szám
- Kaplan Robert S – Norton David P. (2005): *Stratégiai térképek*. Budapest, Panem Kft.
- Kárpáti Árpád (2022): Államháztartáson innen és túl. *SZÍN-Közösségi művelődés*, XXVII.
- Káel Csaba (2023): Megnyitó. *SZÍN-Közösségi művelődés*, XXVIII. évfolyam 1. szám
- Lentner Csaba (2019): *Önkormányzati pénz- és vagyongazdálkodás*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó
- L. Simon László (2022): A magyar közművelődés szerepe a kultúrában. *SZÍN-Közösségi művelődés*, XXVII. évfolyam 4. szám
- Molnár Lajos Milán (2022): Az Agóra-műhely országos hálózata. *SZÍN-Közösségi művelődés*, XXVII. évfolyam 4. szám
- Novák Irén (2024): Megtérülő kultúra. *SZÍN-Közösségi művelődés*, XXIX. évfolyam 1-2. szám
- Polyák Albert (2022): Nemzetben gondolkodni. *SZÍN-Közösségi művelődés*, XXVII. évfolyam 4. szám
- Veresné dr. Somosi Mariann – Varga Krisztina – Mihatek-Kucsma Daniella – Harangozó Zsolt (2024): *A HELL szervezeti tanulási modellje*, Miskolci Egyetem Vezetéstudományi Intézet, kézirat
- Závogyán Magdolna (2022): A közösségi művelődés korszaka. *SZÍN-Közösségi művelődés*, XXVII. évfolyam 4. szám
- Závogyán Magdolna (2022): A magyar kultúra szolgálatában. *SZÍN-Közösségi művelődés*, XXVII. évfolyam 3. szám (A)
- Závogyán Magdolna (2022): A mintaprogramok rendszere és módszertana a közösségi művelődésben. *SZÍN-Közösségi művelődés*, XXVII. évfolyam 3. szám (B)

JEGYZETEK

- ¹ Domokos László: Ellenőrzés – a fenntartható jó kormányzás eszköze
- ² 1997. évi CXL. törvény 76. § (3) bekezdés g) pontja
- ³ 20/2018 (VII.9) EMMI rendelet 11§ 1. pontja
- ⁴ SZÍN XXVIII/1. Kultúra és versenyképesség
- ⁵ SZÍN XXVIII/1: Érték és hozzáadott érték teremtése a vezetői munkában
- ⁶ SZÍN XXVIII/1: Érték és hozzáadott érték teremtése a vezetői munkában
- ⁷ SZÍN XXVIII/1. Megnyitó
- ⁸ SZÍN XXVII/4: Nemzetben gondolkodni
- ⁹ Kaplan-Norton: Stratégiai térképek pp. 22.

Rákóczi Attila

A hulladékgazdálkodási hatóság működésének Békés vármegyei eredményei

Törvény egy tisztább környezetért

The results of the waste management authority's action in Békés county

Legislation for a cleaner environment

„Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk. Felelőséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit.

(...)

A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.”
/Részlet, Magyarország Alaptörvénye/

Összefoglalás

A 20. század második felétől egyre inkább fokozódott a világban a környezetünk védelme iránti igény. Így történt ez hazánkban is. Sorra jelentek meg e téren a jogszabályaink. E tekintetben is új irányt jelentett a rendszerváltás utáni időszak, valamint az európai uniós csatlakozásunk. 2010-től mindinkább előtérbe kerültek a fenntarthatóságot és a környe-

DR. RÁKÓCZI ATTILA PhD, főigazgató, Békés Vármegyei Kormányhivatal, egyetemi adjunktus, c. főiskolai tanár, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet, Vidék- és Területfejlesztési Tanszék (rakoczi.attila@bekes.gov.hu).

zetünk védelmét szolgáló intézkedések is. 2021-ben a hulladékgazdálkodási hatósági feladatellátás vonatkozásában jelentős jogszabályi, szervezeti, és eljárásjogi változások álltak be. A vármegyei/fővárosi kormányhivatalok szervezetében létrehozásra kerültek a hulladékgazdálkodási osztályok. Vizsgálatom során e hatósági feladatellátást vizsgálom a Békés Vármegyei Kormányhivatal tekintetében. Ehhez a hatósági ügyek adatait igényeltem meg a Kormányhivataltól. Ezen túl bemutatom a HulladékRadar és a „Tisztítsuk meg az Országot!” program vármegyei eredményeit is. Megállapítottam, hogy a HulladékRadar bejelentések száma egyre nőtt az elmúlt években. A vármegyei hatóság működése által 2021 és 2023 között 37 ezer tonna illegálisan elhagyott/lerakott hulladék mennyiségével csökkent a környezeti terhelés, ezzel is egy tisztább, élhetőbb, és egészségesebb környezet alakulhatott ki.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: M48, H70, O13, Q01, Q15, Q53

Kulcsszavak: környezetvédelem, fenntartható fejlődés, hulladékgazdálkodás, hatósági eljárás, területi közigazgatás, HulladékRadar

Summary

Since the second half of the 20th century, the need to protect our environment has been increasing worldwide. Our country has been no exception. A constant stream of legislation has emerged in this field. From 2010 onwards, measures to promote sustainability and to protect our environment have also become increasingly important. Since 2010, measures aimed at promoting sustainability and protecting the environment have increasingly come to the forefront. In 2021, there were significant changes in legislation, organization and procedures in relation to the performance of the tasks of waste management authorities. Waste management departments have been established in the county/capital government offices. In the course of my investigation, I examine the performance of these tasks carried out by the Békés County Government Office. For this purpose, I requested data on the administrative cases from the Government Office. In addition, I present in my study the results of the WasteRadar and the "Let's clean up the Country!" programs in the county.

The findings of the study indicate that the number of WasteRadar notifications has been increasing in recent years. Between 2021 and 2023, the county authority reduced the environmental burden by 37,000 tonnes of illegally abandoned/dumped waste, resulting in a cleaner, more liveable and healthier environment.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: M48, H70, O13, Q01, Q15, Q53

Keywords: environment protection, sustainable development, waste management, regulatory procedure, territorial administration, WasteRadar

BEVEZETÉS

A XX. század második felétől egyre inkább előtérbe került – a gazdasági fejlődés, iparosodás, jóléti állam elérése mellett – a környezetünk védelme is. Erre, az egyre előforduló ipari katasztrófák, környezetszennyezések, a szennyezések okozta megbetegedések növekvő előfordulási arányai hívták fel a figyelmet (Harremoes et al., 2013; Varma és Daya, 2015). Egyre több ipari szennyezésre (Nogawa és Teruhiko, 1993; Cheng és Yuanan, 2010), légszennyezésekre (Zand et al., 2010), valamint növényvédőszer okozta megbetegedésekre (Binelli és Provini, 2003) derült fény. Az 1950-es években ismerkedhetett meg a világ a két jellemző füstkörrrel, vagyis az ún. redukáló, vagy Londoni-füstkörrrel (Davis, 2002), valamint az ún. oxidáló, vagy Los Angelesi-füstkörrrel (Haagen-Smit, 1952). Az idő előrehaladtával egyre inkább éleződött az a kérdés, hogy hogyan fér meg egymás mellett a gazdasági fejlődés és a környezetvédelem, illetve, hogy a folyamatok egymásba integrálása hogyan történhet meg (Perrings, 1987; Cato, 2020; Conca 2001), vagyis az ún. externáliák internalizálásának lehetőségei is felmerültek (Csutora és Kerekes, 2004).

Hazánkat tekintve viszonylag korán, már a XIX. század második felétől kezdve találkozhatunk környezetvédelmi intézkedésekkel, ám első átfogó érvényű környezetvédelmi törvényünket 1976-ban — négy évvel az ENSZ stockholmi környezetvédelmi tanácskozása után — fogadta el az Országgyűlés a 1976. évi II. törvénnyel: Az emberi környezet védelméről (Merzay, 1989:114). A törvény szövegezésében „A környezetvédelem szervezeti keretei” cím alatt már a területtel foglalkozó kormányzati szervezetet (Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal), a területi szerveket (megyei felügyelőségek, megyei titkárok), és az ágazathoz kapcsolódó minisztériumokat (EM, ÉVM, MÉM, KFH, OKTH, OVH), a feladatokat ellátó szerveket is megtalálhatjuk (Merzay, 1989:114). Az ezredfordulóhoz közeledve jelentős lépés volt az 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól (Paulovics és Jámor, 2021), valamint az 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről (Rákóczi, 2016), továbbá az ezredfordulón a 2000. évi XLIII. törvény elfogadása a hulladékgazdálkodásról (Csák, 2014). A környezet- és természetvédelemmel, fenntarthatósággal összefüggő kormányzati, hatósági tevékenységek a 2010-es évektől kezdődően még inkább középpontba kerültek, hatékonyabbá váltak. Az ún. körkörös gazdaság kialakításában, a hulladékgazdálkodási tevékenység szélesítésében, meghatározó lépés volt a hulladékgazdálkodási hatóság kijelöléséről szóló 124/2021. (III. 12) Kormányrendelet, valamint a körforgásos gazdaságra történő áttérés érdekében egyes kormányrendeletek módosításáról szóló 158/2021. (III. 31.) Kormányrendelet.

A körforgásos gazdaság, a hulladéktelen Magyarország, a környezet- és természetvédelem nélkülözhetetlen része, emellett a gazdaság minden ágazatának előnyös tevékenységeket is jelent. A fenntarthatóság és környezetvédelem egy olyan terület, társadalmi felelősségvállalás, melyre már a versenyszféra szektorai, vagy a bankszektor is egyre nagyobb figyelmet fordít (Lentner, 2011). Ugyanakkor a fenti intézkedések kiemelt jelentőséggel bírnak egy tisztább, fenntarthatóbb vidék szempontjából is.

Ebben például a mezőgazdaság számára a termelés színtere (Futó és Bodnár, 2021; Bodnár et al., 2017; Horváth és Komarek, 2016) a vidék, melyben szintén keletkezhetnek hasz-

nosítható hulladékok (Gyuricza et al., 2008), valamint az ott folytatott helyes gazdálkodási gyakorlatok hozzájárulhatnak a fenntarthatósághoz (Vásáry, 2020; Tirják, 2016).

A tiszta környezet a vidéki turizmus számára is vonzóbb lehet (Priatmoko et al., 2023), akár természeti örökség az úticél (Bujdosó et al., 2015a, Deák et al., 2023), akár épített örökség (Bujdosó et al., 2015b), vagy gyógy-turizmus (Árpási, 2018). Utóbbiak a pandémia időszakában fokozottan igazak voltak (Árpási et al., 2021).

A turizmus fejlődése pedig jó hatással van a területi különbségek leküzdésére, és ebben az ún. LEADER egyesületeknek is jelentős hatásai lehetnek (Komarek, 2019, Egri, 2020, Kassai és Farkas 2012, Ritter et al., 2011).

A HULLADÉKGAZDÁLKODÁSRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY

Bándi (2002:11) megállapítása szerint, régi jogalkotási hiányosságot számolt fel a Magyar Országgyűlés 2000. május 23-án, amikor megalkotta Magyarország első önálló hulladékgazdálkodási törvényét. A hulladékgazdálkodásról szóló 2000. évi XLIII. törvény fontosabb rendelkezései 2001. január 1-jén léptek hatályba. Az országban ilyen átfogó, kiemelt jelentőségű, a jogalanyok alapvető jogait és kötelezettségeit rendszerbe állító szabályozással a hulladékgazdálkodás területén a fenti időpontig nem rendelkezünk. Pedig a hulladék, mint kérdéskör a gazdaság minden egyes szereplőjét érinti. Vagy úgy, mint hulladéktermelő, vagy mint az azok keletkezéséből, kibocsátásából eredeztethető esetleges megbetegedések viselőjét. Napjainkban is egyre inkább nő a termelésből (ipari, mezőgazdasági), és szolgáltatásból származó vagy a háztartásokban keletkező hulladékok mennyisége és veszélyessége. A megoldásokhoz, a következmények megelőzéséhez, vagy hatásaik csökkentéséhez, megkerülhetetlen volt egy koherens jogi és gazdasági szabályozórendszer kialakítása, napjainkban pedig e szabályzók fenntartása, szigorítása.

A hulladékgazdálkodásról szóló törvény alapvető célja volt, hogy megteremtse a feltételeket a hulladékok keletkezésének megelőzéséhez, a keletkezett hulladékok mennyiségének és veszélyességének csökkentéséhez, a keletkezett hulladékok minél nagyobb arányú hasznosításához (Bándi, 2002).

Hazánkban jelenleg a hulladékgazdálkodási jog alapvető szabályait Csák és Olajos (2022:135) leírása alapján a hulladékról szóló 2012. évi CLXXXV. törvény tartalmazza. A jogszabályt a magyar jog jogharmonizációs kötelezettségei hívták életre. Az Európai Parlament és Tanács 2008. november 28-án fogadta el a 2008/98/EK keretirányelvet (Hulladék Keretirányelv), mely az alapvető jogintézmények beiktatásával határozza meg a tagállamok kötelezettségeit a hulladékkezelés és ártalmatlanítás terén. A magyar szabályozás főbb elemeiben megfelelt az uniós előírásoknak. A szabályozás alapja az Alaptörvényen és a környezetvédelmi törvényen kívül a hulladékról szóló 2012. évi CLXXXV. törvény, amely hatályon kívül helyezte a korábbi hulladékgazdálkodásról szóló 2000. évi XLIII. törvényt. Az új törvény 2012. január 1-jén lépett hatályba, azonban egyes rendelkezései 2014. január 1-jétől, illetve 2015. január 1-jétől hatályosak. E törvényen kívül több száz jogszabály rendelkezik hulladékot érintő szabályokról.

A törvény hatálya azonban nem terjed ki minden hulladékra, így például a szennyvizekre, az állati melléktermékekre, a radioaktív hulladékokra, a hatástalanított robbanóanyagokra, a szal-

mára, valamint a mezőgazdasági termelőtevékenység, az erdőgazdálkodás, továbbá a fafeldolgozás során képződő egyéb, nem veszélyes természetes anyagra, amelyet a mezőgazdaságban, az erdőszetben vagy biomasszaként energia előállítására használnak (Csák és Olajos, 2022:135).

A törvény a szövegezésében tárgyalja az alapelveket, a környezet és ember egészségvédelmét, a hulladékhierarchiát, a melléktermék fogalmát, a hulladéktátság megszűnését, a hulladékképződés megelőzését, a gyűjtést, a kereskedelmet, a szállítást. Külön fejezet szól a hulladékok kezeléséről, ártalmatlanításáról, a behozatalról és kivitelről. Részletezi a szereplők kötelezettségeit, a közszolgáltatásokra vonatkozó szabályokat, a koncessziós szabályokat, az elhelyezésre és elhagyásra vonatkozó szabályokat. A törvény szövegezésében későbbi fejezetek a hulladékgazdálkodás tervezéséről, állami feladatokról, és a hatósági tevékenységekről szólnak (Netjogtár, 2024).

NEMZETI FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉSI KERETSTRATÉGIA

Az Országgyűlés 2013. március 25-i ülésnapján fogadta el a 18/2013. (III. 28.) OGY határozatával a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiát (NFFK), mely a közpolitikai döntéshozatali-döntéshozási rendszerben hosszú távú koncepcióként funkcionál. Keretet ad, célokat, prioritásokat vázol más döntések előkészítéséhez, hogy a szakpolitikai stratégiákban vagy tervekben olyan cél-eszköz-határidő-pénzügyi forrás rendszert tudjanak megalkotni, ami más szakpolitikai stratégiákkal vagy tervekkel együtt, azokkal összhangban, érdemben tudja szolgálni a fenntarthatósági átmenetet. A Keretstratégia célja egyszerűen, hogy hozzájáruljon a nemzeti egyetértés kialakulásához a fenntarthatóságról. A fenntarthatóság ugyanis nem csak politikai és kormányzási kérdés, hanem az egyes személyeknek, családoknak, üzleti vállalkozásoknak, civil szerveződéseknek is olyan célokat, értékeket kell követniük, oly módon kell meghozni mindennapos döntéseiket és olyan kezdeményezésekbe kell belevágniuk, amelyek biztosíthatják a fenntartható társadalom elérését (Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács (NFFT), 2013: 14).

Az NFFK elfogadásának előzménye, a már 2012 tavaszán elkészült keretstratégia, amelyet széleskörű szakmai vita előzött meg, e mellett számos tanulmány is készült az elfogadás előkészítéseként (Bándi, 2013).

Bartus (2013:1) a tanulmányában, már a keretstratégia végrehajtásával összefüggésben egy kulcsindikátor-rendszert kísérelt meg felállítani. Ennek lényege, hogy a fenntartható fejlődés fogalmát azon az elméleti alapon értelmezi, hogy a fenntarthatósági politikának az alapvető nemzeti erőforrások mennyiségi és minőségi karbantartására és fejlesztésére kell összpontosítania.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Vizsgálatom során a Békés Vármegyei Kormányhivatal (a továbbiakban: Kormányhivatal) környezetvédelmi, természetvédelmi és hulladékgazdálkodási hatósági tevékenységét vizsgáltam 2018 és 2024 közötti adatokat elemezve. A szükséges adatokat a Kormányhivataltól igényeltem.

Az elemzés során két időszakot vizsgáltam. Az egyik, a hulladékgazdálkodási hatóság kijelöléséről szóló 124/2021. (III. 12.) Kormányrendelet hatálybalépése előtti időszak, mely időben még nem volt önálló szervezeti egysége a Kormányhivatalnak a hulladékgazdálkodással foglalkozó osztály (2018 és 2020 között).

A másik időszak a 2021-től kezdődő, az önálló hulladékgazdálkodási osztály felállítását követő időszak.

A vizsgálat során a hulladékgazdálkodási engedélyek, az éves kötelező ellenőrzések, a kötelezések, valamint a bírságok számát mutatom be a fenti időszakokban.

Valamint külön kitérek a HulladékRadar adataira, és az illegálisan lerakott/elhagyott hulladékok évenkénti begyűjtött vármegyei mennyiségeire is.

EREDMÉNYEK

Eljárások a hulladékgazdálkodási hatóság kijelölését célzó rendeletet megelőzően

A Békés Megyei Kormányhivatal Környezetvédelmi és Természetvédelmi Főosztálya (a továbbiakban: Főosztály) a hulladékgazdálkodási hatóság kijelöléséről szóló 124/2021. (III. 12.) Kormányrendelet hatálybalépése előtt, területi környezetvédelmi hatóságként látta el a hulladékgazdálkodással kapcsolatos hatósági feladatokat. Két osztály működött addig a Főosztály szervezetében: a hatósági és komplex ellenőrzési osztály, valamint a környezetvédelmi és természetvédelmi szakértői osztály. Abban az időben a Főosztályon belül a hatósági és komplex ellenőrzési osztály feladat és hatáskörébe tartoztak (természetesen az egyéb feladatokon túl) a vármegye 75 településének hulladékgazdálkodási hatósági ügyei. A feladatokat az osztályon belül kijelölt szakügyintézők végezték (leterheltségtől függően 2-3 fő). A szakügyintézők – többek között – ellátták a hulladékgazdálkodási-, a kármentesítési-, az engedélyezési-, a bírságolási-, a kötelezési-, valamint az éves és negyedéves adatszolgáltatásokkal kapcsolatos feladatokat. Ezen kívül a hulladékgazdálkodási szempontú helyszíni ellenőrzéseket végezték, és a közérdekű bejelentések kivizsgálását, szakvélemény és szakhatósági állásfoglalások kiadását, közreműködtek továbbá a felszámolási ügyekben, minisztériumi adatkérések teljesítésében is. Az elvégzett feladatokat az 1. táblázat mutatja be 2018 és 2020 között.

1. táblázat: A Főosztályon a hulladékgazdálkodási ügyek száma 2018 és 2020 között

eljárás típusa	2018 (db)	2019 (db)	2020 (db)	összesen: (db)
hulladékgazdálkodási engedélyek száma	32	31	22	85
éves kötelező ellenőrzések száma	1 885	1 867	1 933	5 685
kötelezések száma	7	7	13	27
bírságok száma	6	5	8	19
összesen:	1 930	1 910	1 976	5 816

Forrás: Saját szerkesztés BÉVKH 2024 alapján

A táblázatból látható, hogy a Kormányhivatal hatáskörrel rendelkező Főosztálya éves szinten nagyjából azonos számú (1 900 db körüli) hatósági eljárást folytatott 2018 és 2020 között a vármegyében. Az ellenőrzések nagyobb volumenét az éves kötelező ellenőrzések tették ki.

Eljárások a hulladékgazdálkodási hatóság kijelölését célzó rendeletet követően

A hulladékgazdálkodási hatóság kijelöléséről szóló 124/2021. (III. 12.) Kormányrendelet számos új feladatot állított a környezetvédelmi hatóság elé. Mindezek alapján létre kellett hozni a Kormányhivatal szervezetén belül egy önálló hulladékgazdálkodási hatóságot, és ezzel egyidejűleg az ügyintézői létszám optimalizálását is el kellett végezni. Az országosan egységes végrehajtás biztosítása érdekében, sorra jelentek meg a további végrehajtó rendeletek is.

Az előzőek következtében 2021-ben a Kormányhivatal a Főosztály szervezeti felépítésében egy harmadik osztályt, a hulladékgazdálkodási osztályt hozta létre. Az új jogszabályi környezet változása és az új szervezetben való hatékony feladatellátás megszervezése, valamint az ahhoz történő átcsoportosítások megvalósítása gördülékenyen valósult meg.

A koronavírus-járvány a hulladékgazdálkodási feladatok ellátását csak annyiban érintette abban az időben, hogy az év első időszakában a helyszíni hatósági ellenőrzéseket kis mértékben csökkenteni kellett. Azonban ezt követően az ellenőrzések teljes számban, fokozott körültekintéssel megtartásra kerültek.

A feladatkör tekintetében az alábbi főbb változások történtek:

- szélesebb körű és részletesebb nyilvántartások vezetése;
- jelentősebb terepi jelenlét;
- elhagyott hulladékok gyorsabb és alaposabb szankcionálása;
- gazdasági feladatok (piacfelügyelet, piacelemzés, hulladékszállítások szervezése, finanszírozásának szervezése, pénzügyi kötelezése);
- új jogi lépések (elkobzás, jelzálog bejegyzésekkel kapcsolatos ügyek, hulladéklerakási díjak jogszerűségének ellenőrzése);
- bővülő és új informatikai feladatok (nyilvántartások vezetése, honlapon való közzététel, terepi térinformatikai hardveres és szoftveres feladatok, hulladékgazdálkodási berendezések műszaki felügyeletével kapcsolatos feladatok).

A Hulladékgazdálkodási Osztály működése jelentős szervezeti változást jelentett. Ennek hatására megerősödött a szakterület érdekérvényesítő szerepe és társadalmi megítélése. A lakosságnak a környezethasználatok iránti érzékenysége (a közérdekű bejelentések számának emelkedése, különös tekintettel az illegális hulladékokra) is egyre fokozottabban igényelte a 2021. évben megvalósított jogszabályi, és az ezzel együtt járó szervezeti változásokat. Ezek hatékony, gyors és szakszerű hatósági fellépést eredményeztek.

A közigazgatási eljárások egyfokúvá válása miatt, jelentős munkaráfordítást igényelt a védíratok elkészítése, és az új szabályok alkalmazása. Azonban tapasztalataink azt mutatják, hogy a korábbi fellebbezési eljárások számához képest jelentősen lecsökkent a jogorvoslati eljárások száma. Az ügyfelek a közigazgatási bíróságokhoz – jelenlegi tapasztalataink alapján – jóval ritkábban fordulnak.

A 2. táblázat az új hulladékgazdálkodási hatóság és ezzel az új osztály felállása utáni hatósági tevékenységeit mutatja.

2. táblázat: A Főosztályon a hulladékgazdálkodási ügyek száma 2021 és 2023 között (új hatósági felállása után)

eljárás típusa	2021 (db)	2022 (db)	2023 (db)	összesen: (db)
hulladékgazdálkodási engedélyek száma	49	24	38	111
éves kötelező ellenőrzések száma	2 310	2 232	2053	6 595
kötelezések száma	59	75	142	276
bírságok száma	18	7	3	28
összesen:	2 436	2 338	2 236	7 010

Forrás: Saját szerkesztés BÉVKH 2024 alapján

A 2. táblázat alapján látható, hogy az új hatóság létrehozását követően nőni kezdett a hatósági ügyek/eljárások száma, hiszen ezen vizsgált időszakban összesen 7 010 ügyet intéztek. Az engedélyezések, az éves kötelező ellenőrzések, a kötelezések és a bírságok száma egyaránt növekedett, ami összességében hozzájárulhat a tisztább környezet kialakulásához.

Az új hatóság létrejöttének mindazonáltal még egy jelentős eredménye lett. Lehetővé vált a hulladékgazdálkodási hatóság számára az illegálisan elhelyezett hulladékok elszállításának előfinanszírozása és lebonyolítása azokban az esetekben, melyekben a kötelezett nem teljesítette a határozatban előírt kötelezettségeit. Korábban erre sem jogszabályi, sem anyagi lehetősége nem volt a hatóságnak. Ennek következtében a Kormányhivatal azonnal be tud avatkozni, el tudja szállíttatni a környezetre veszélyes anyagokat, így tisztítva folyamatosan a vármegye területét.

A „Tisztítsuk meg az Országot!” program

Magyarország számára kiemelt cél a környezet védelme, hiszen mindannyian tisztább környezetet szeretnénk magunk körül. A Kormány által elindított „Tisztítsuk meg az Országot!” projekt az illegális hulladéklerakás elleni küzdelem kiemelkedő programja, amelyben 2020–2022 között négy ütemben került sor a közforgalmú területek megtisztítására. A program elindítása után közvetlenül a MÁV Zrt., a Magyar Közút Nonprofit Zrt., a Pilisi Parkerdő Zrt. és az Országos Vízügyi Főigazgatóság, valamint nyolc település közreműködésével összesen 9000 tonna illegális hulladékot számoltak fel. A program végrehajtásában kiemelkedő szerep jut az ún. HulladékRadar applikációnak, melyet bárki letölthet a mobiltelefonjára. Ennek a segítségével bejelentheti az illegális hulladéklerakóhelyeket, hiszen a telefonja és az applikáció segítségével a hulladéklerakással érintett hely GPS koordinátákkal beazonosításra kerül, és e mellett fényképfelvételeket is készíthet a bejelentő, mellyel tovább segítheti a hatóság munkáját. Az applikáció indulása után rövid időn belül már meghaladta a 10 ezer regisztrált felhasználót, akik már akkor több ezer bejelentést tettek. A projekt (pályázat) részeként meg-

hirdetett felhívásra folyamatosan érkeztek a pályázatok a környezetszennyező és egészségi kockázatokat hordozó illegális hulladéklerakók felszámolására. A civil szervezetek a köztulajdonban álló, már megtisztított terület őrzésére, illetve a nagyobb területeken elszórtan felkelhető, nagygépi munkálatokat nem igénylő hulladéklerakók felderítésére és felszámolására; a gazdálkodó szervezetek a köztulajdonban álló, kezelésükben lévő területek megtisztítására; az egyházi jogi személyek pedig a kezelésükben vagy tulajdonukban álló területen található illegális hulladékok összegyűjtésére és elszállítására pályázhattak (kormany.hu, 2024).

A Magyar Nemzet (2024) 2022. márciusi cikkéből kiderült, hogy addig 66 ezer tonna illegális hulladékot gyűjtöttek országszerte. Az eredmények évről-évre jobbak, egy 2023 októberében tartott beszámoló szerint már több százezer tonna illegális hulladék felszámolása történt meg, és a HulladékRadar felhasználóinak a száma közel 30 ezer volt (Kornyeztvedelem.hu, 2024).

A HulladékRadarról

A HulladékRadar alkalmazás használatával bejelenthetőek a környezetet elcsúfító, szennyező, illegálisan elhelyezett hulladéklerakatok, akár településen belül, akár külterületen. A Kormányzati Informatikai Fejlesztési Ügynökség (KIFÜ) által üzemeltetett rendszer alkalmas arra, hogy fotókkal és egyéb, a hulladék fajtájára és mennyiségére, valamint megközelíthetőségére vonatkozó információk megadásával a területileg illetékes hatóság tudomást szerezzen az illegális hulladéklerakásokról, ezáltal intézkedni tudjon annak felszámolásáról a környezet megtisztítása érdekében.

A HulladékRadar ingyenesen letölthető az okostelefonokon megtalálható e típusú webáruházakból. A telepítését követően a HulladékRadar hozzáférést kér a készülék kamerájához, illetve földrajzi helyzetéhez (GPS koordináták). Az engedélykéréseket a bejelentés során feltöltendő képek készítése és a helyszín pontos meghatározása indokolja. A kétlépcsős regisztráció során először egy becenév és egy e-mail cím megadása, valamint az adatkezelési tájékoztató és az általános felhasználási feltételek megismerése és elfogadása szükséges. Ezt követően egy ellenőrző kód érkezik az e-mail címre, amit az alkalmazásban kell megadni. A regisztrációt követően az applikáció használatra kész.

A bejelentést követő események, az eljárás megindítása

A már elküldött bejelentések nyomon követhetőek, ahol lista és térképes nézetben is ellenőrizhető a bejelentések státusza a bejelentő számára:

- rögzített: az alkalmazás tárolja a bejelentés adatait;
- bejelentett: a bejelentés továbbításra került a területileg és szervezetileg illetékes hatóság felé;
- ügyintézés alatt: a hatósági ügyintéző megkezdte a bejelentés feldolgozását;
- elszállítva: a hulladék elszállításra került.

A bejelentések adatai egy központi adatbázisba érkeznek, melyről a területileg illetékes hulladékgazdálkodási hatóság automatikus értesítést kap. A bejelentés hatósági ellenőrzés ke-

retében történő kivizsgálása során a megadott helyadatok alapján azonosítják a területet és a hulladékot (ügyet), valamint a terület tulajdonosát (ügyfelet).

Abban az esetben, ha a bejelentett terület önkormányzati tulajdonú vagy állami kezelésben lévő terület, úgy a tulajdonost vagy kezelőt a hatósági eljárást megelőzően először tájékoztatják a hulladékokról, majd – a vonatkozó jogszabályi előírások betartásával – 30 napon belül köteles gondoskodni a terület megtisztításáról. Ha a jogszabály által biztosított határidő eredménytelenül telik el, és a hulladékmentesítési kötelezettségének nem tesz eleget, úgy vele szemben elindul a kötelezésre irányuló hatósági eljárás. Amennyiben nem önkormányzati vagy állami kezelésű területre vonatkozik a bejelentés, hanem természetes személy vagy gazdasági társaság tulajdonában álló területre vonatkozik, a hatóság – tekintettel arra, hogy a 30 napos határidő csak állami vagy önkormányzati területre vonatkozik – hatósági eljárást indít az ingatlan tulajdonosának kötelezésre.

Amennyiben a hulladékok felszámolására vonatkozóan meghozott határozatok a kötelezett által nem kerülnek végrehajtásra (a hulladékok elszállítását nem végzi el), úgy a végrehajtási jog eszközeivel a hatóság megkísérli annak kikényszerítését. Amennyiben a végrehajtási eljárás sem vezet eredményre, úgy – állami forrásból finanszírozva – intézkedik a hulladékok felszámolásáról, melynek költségét – eljárási költségként – ráterheli a kötelezettre. Az eljárási költség meg nem fizetése esetén a hatóság a végrehajtás foganatosítása végett megkereséssel él a Nemzeti Adó- és Vámhivatal felé.

HulladékRadar-os bejelentések száma

Békés vármegyében az applikáció bevezetése óta a 3. táblázatban szereplő számban érkeztek bejelentések.

3. táblázat: A HulladékRadar applikáción beérkezett bejelentések száma 2021 és 2023 között

bejelentés	2021 (db)	2022 (db)	2023 (db)	összesen: (db)
bejelentések száma	149	254	275	678

Forrás: Saját szerkesztés BÉVKH 2024 alapján

A táblázat adataiból látható, hogy az applikáció bevezetése óta évről-évre nőtt a bejelentések száma, a lakosság széles körben használja. A kezdetektől 2023 év végéig közel 700 bejelentés érkezett Békés vármegyében.

Az elszállított hulladékok Békés vármegyei mennyiségei kategóriánként

A fentiek alapján a feltárt mennyiségek, valamint a tulajdonos(ok) azonosítását követően kötelezési eljárást indít a hatóság. Ennek eredménye, hogy a tulajdonos/a terület tulajdonosa önmaga szállítja el az illegálisan elhagyott/elhelyezett hulladékokat. A 4. táblázat e teljesítések adatait tartalmazza 2021 és 2023 között.

4. táblázat: Az önként elszállított hulladékok Békés vármegyei mennyiségei 2021 és 2023 között

a kötelezett	2021 (kg)	2022 (kg)	2023 (kg)	összesen: (kg)
önkormányzatok	4 618 835	4 806 043	1 856 134	11 281 012
gazdálkodó szervezetek	597 483	7 270 381	2 947 486	10 815 350
magánszemélyek	435 881	6 869 756	2 230 054	9 535 691
összesen:	5 652 199	18 946 180	7 033 674	31 632 053

Forrás: Saját szerkesztés BÉVKH 2024 alapján

A 4. táblázat adataiból kiolvasható, hogy mind az önkormányzatok, mind a gazdálkodó szervezetek, mind pedig a magánszemélyek önként teljesített hulladékelszállításai évről-évre nőttek. 2021 és 2023 között önként történő teljesítésekkel összesen több mint 31 ezer tonna illegálisan elhelyezett hulladék került begyűjtésre és elszállításra ártalmatlanítás céljából a vármegye területéről.

Amennyiben a kötelezett nem teljesíti önként a hulladék elszállítását, a hatóság a jogszabály adta lehetőségek keretében maga intézkedik a hulladék elszállításáról, hogy környezeti terhelés a lehető legrovidebb időn belül csökkenhessen. Az állam általi Békés vármegyei elszállítások adatait az 5. táblázat mutatja be 2021 és 2023 között.

5. táblázat: A hatóság általi elszállított hulladékok Békés vármegyei mennyiségei 2021 és 2023 között

a kötelezett	2021 (kg)	2022 (kg)	2023 (kg)	összesen: (kg)
önkormányzatoktól	-	-	-	-
gazdálkodó szervezetektől	-	-	599 635	599 635
magánszemélyektől	502.500	3.290.702	1.341.215	5 134 417
összesen:	502.500	3.290.702	1.940.850	5 734 052

Forrás: Saját szerkesztés BÉVKH 2024 alapján

Az 5. táblázat alapján láthatjuk, hogy a hatóságnak nem teljesítés miatt önkormányzatokkal szemben nem kellett intézkednie az elmúlt három évben. A települési önkormányzatok önként teljesítették a kötelezettségüket. 2021-ben és 2022-ben gazdálkodó szervezetekkel szemben sem kellett intézkedni, ám 2023-ban közel 600 tonna illegálisan lerakott hulladékot kellett elszállítani állami költségvetésből. Magánszemély tulajdonosokkal szemben azonban mindhárom évben szükség volt hatósági intézkedésekre. Az elmúlt három évben összesen 5 700 tonna hulladék került elszállításra a hatóság által.

KONZEKVENCIÁK

Kutatásom eredményeit összesítve konzekvenciaként megállapítható, hogy a hulladékgazdálkodási hatóság kijelöléséről szóló 124/2021. (III. 12.) Kormányrendelet hatálybalépése jelentős lépés volt a hatósági eljárások vonatkozásában, valamint az elhagyott/illegálisan lerakott hulladékok felszámolása kapcsán. A létrejött új vármegyei hulladékhatóság eljárásainak száma évről-évre folyamatos emelkedést mutat. A HulladékRadar applikációt is egyre szélesebb körben használja a lakosság. Mindezek mellett a hulladékgazdálkodási osztály felállása óta önként teljesítéssel, illetve állami elszállítással, mindösszesen több mint 37 ezer tonna (1 480 kamionnyi mennyiség) illegálisan elhelyezett hulladékot gyűjtött be a hatóság, ennyivel csökkent Békés vármegye környezetterhelése.

ÖSSZEGZÉS

2021-től a hazai hulladékgazdálkodási hatósági rendszer jelentősen átalakult. A területi végrehajtási feladatokat a vármegyei/fővárosi kormányhivatalok látják el. A jogszabályváltozás előtti időkben a környezet és természetvédelmi főosztályok szervezetén belül látták el a hulladékgazdálkodással járó feladatokat. 2021-től ezen vármegyei főosztályokban újabb osztályok kerültek létrehozásra, ezek a hulladékgazdálkodási osztályok.

Vizsgálatomban be kívántam mutatni, hogy milyen változások álltak be a hatósági feladatokat ellátó kormányhivatali szervezeti egységekben, a hatáskörökben, és a feladatellátásban. A hatósági adatokat vizsgáltam Békés vármegyében, melyben kitértem az ügyek számára, fajtáira, bemutattam a HulladékRadar bejelentési számaikat, valamint kitértem a „Tisztítsuk meg az Országot!” program vármegyei eredményeire is.

Megállapítottam, hogy az új hatóság felállítását követően megnövekedtek a hatósági ügyek-, eljárások száma. Évről-évre nőnek a HulladékRadar általi bejelentések száma is. A vármegyei hatóság működése révén az elmúlt három évben 37 ezer tonna illegálisan elhagyott/lerakott hulladék mennyiségével sikerült csökkenteniük a környezeti terhelést, ezzel is hozzájárulva a tisztább, élhetőbb, és egészségesebb környezet kialakításához.

Kutatásomat a Nemzeti Fenntarthatósági Fejlődési Keretstratégiában leírtakból idézve zárom:

„Az ember gondolkodásmódját alapvetően határozza meg a nevelés és az őt körülvevő kulturális környezet. Ha a természetet szerető, tisztelő, az erőforrásokkal ésszerűen bánó, ennek fontosságát folyamatosan tudatosító közegben élünk, és gyermekeink a természettel kapcsolatos ismereteiket és tapasztalataikat folyamatosan életkoruknak megfelelően kapják meg, döntéseinknél a környezettudatosság, a fenntarthatóság szempontjait magától értetődő természetességgel mindig figyelembe vesszük, kötődjenek azok akár a munkához, akár életmódhoz.”

/Részlet: Nemzeti Fenntarthatósági Fejlődési Keretstratégia/

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Árpási Zoltán (2018): Wellness tourism: What motivates the consumer. *Valahian Journal of Economic Studies*, vol. 9., no. 1., 87–92.
- Árpási Zoltán – Gödör Zsuzsa – Nyári, Csaba (2021): Vírusos gazdaság. *Deliberationes*, vol. 14., no. 1., 59–59.
- Balázs Deák – Ádám Bede – Zoltán Rádai – Iwona Dembicz – Iva Apostolova – Péter Batáry – Róbert Gallé – Csaba Albert Tóth – József Dózsai – Ivan I. Moysiyenko – Barbara Sudnik-Wójcikowska – Maria Zachwatowicz – Georgi Nekhrizov – Fedor N. Lisetskii – Zhanna A. Buryak – Szabolcs Kis – Sándor Borza – Laura Godó – Tatyana M. Bragina – Ilya Smelansky – Ábel Molnár – Miklós Bán – Ferenc Báthori – Zoltán Árgay – János Dani – Réka Kiss – Orsolya Valkó (2023): Contribution of cultural heritage values to steppe conservation on ancient burial mounds of Eurasia. *Conservation Biology*, e14148, vol. 37., no. 6.
- Bartus Gábor (2013): A fenntartható fejlődés fogalom értelmezésének hatása az indikátorok kiválasztására. *Statisztikai Szemle*, vol. 95., 8-9.
- Bándi Gyula (2002): Hulladékgazdálkodási kézikönyv I. Jogi és Ületi Kiadó Kft., Budapest, 350.
- Bándi Gyula (2013): A fenntartható fejlődés jogáról. *Pro Futuro*, vol. 3., no. 1., 11-30.
- Békés Vármegyei Kormányhivatal (BÉVKH) (2024): Adatszolgáltatás a Békés Vármegyei Kormányhivatal hulladékgazdálkodási hatósági feladatairól 2018 és 2024 között.
- Binelli, A. – Provini, A. (2003): DDT is still a problem in developed countries: the heavy pollution of Lake Maggiore. *Chemosphere*, no. 52., vol. 4., 717-723.
- Bodnár Károly – Majzinger István – Mikó Józsefné Jónás Edit (2017): *Biztonságos állati termék előállítás*. Agro-Assistance Kft., Csongrád, 163.
- Bujdosó Zoltán – Dávid Lóránt – Wéber Zoltán – Tenk András. (2015a): Utilization of geoheritage in tourism development. *Procedia-social and behavioral sciences*, vol. 188., 316-324.
- Bujdosó Zoltán – Dávid Lóránt – Tózsér Anett – Kovács Gyöngyi – Major-Kathi Veronika – Uakhitova Gulmira – Katona Péter – Vasvári Mária (2015b): Basis of heritagization and cultural tourism development. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, vol. 188., 307–315.
- Cato, Molly Scott (2020): *Environment and economy*. Routledge, Abingdon, 288.
- Cheng, Hefa – Yuanan Hu (2010): Lead (Pb) isotopic fingerprinting and its applications in lead pollution studies in China: a review. *Environmental pollution*, vol. 158., no.5., 1134-1146.
- Conca, Ken (2001): Consumption and environment in a global economy. *Global Environmental Politics* vol. 1., no. 3., 53-71.
- Csák Csilla (2014): A hulladékgazdálkodási költségek viselésének fedezeti rendszere. *Journal of Agricultural and Environmental Law*, vol. 9., no. 16., 48-75.
- Csák Csilla – Olajos István (2022): *Hulladékgazdálkodás*. in: Raisz Anikó (szerk.) (2022): *Környezetjog – Különös rész*, Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 133–147.
- Csutora Mária – Kerekes Sándor (2004): *A környezetbarát vállalatirányítás eszközei*. KJK Kerszöv., Budapest, 258.
- Davis, Devra L. (2002): A look back at the London smog of 1952 and the half century since. *Environmental health perspectives*, vol. 110., no. 12., 734-735.
- Egri Zoltán (2020): A területi jövedelemegyenlőtlenségek változása Békés megyében 1988–2017. *Területi Statisztika*, vol. 60., no. 4., 477–512.
- Futó Zoltán – Károly Bodnár (2021): „Soil hydrology. *Water in Biomechanical and Related Systems* vol. 2021., 277-302.
- Gyuricza Csaba – Nagy László – Ujj Apolka – Mikó Páter – Alexa László (2008): The impact of composts on the heavy metal content of the soil and plants in energy willow plantations (*Salix* sp.). *Cereal Research Communications*, vol. 36., 279-282.
- Haagen-Smit, Arie J. (1952): Chemistry and physiology of Los Angeles smog. *Industrial & Engineering Chemistry*, vol. 44., no. 6., 1342-1346.
- Harremoes, Poul – Gee, David – MacGarvin, Malcolm – Stirling, Andy – Keys, Jane – Wynne, Brian – Vaz, Sofia Guedes (Eds.) (2013): *The precautionary principle in the 20th century: Late lessons from early warnings*. European Environment Agency, Earthscan Publication Ltd, London, 261.

- Horváth József – Komarek Levente (2016): *A világ mezőgazdaságának fejlődési tendenciái*. Szegedi tudományegyetem Mezőgazdasági Kar, Hódmezővásárhely, 269.
- Kassai Zsuzsanna – Farkas Tibor (2012): Participation in Local Rural Development Partnerships. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agrobusiness Economists*, vol. 14, no. 6., 104–108.
- Komarek Levente (2019): Hasonlóságok és különbségek Magyarország területi fejlettségében. Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok, vol. 14., no. 3., 29–43.
- Lentner Csaba (2011): A pénzintézetek felelősségvállalásának új dimenziói és a könyvvizsgálat szerepe. *Számvitel adó könyvvizsgálat: szakma*, vol. 53. no. 7-8., 280-283.
- Magyarország Kormánya (Kormány.hu) (2024): Jövő áprilisig meghosszabbítják a Tisztítsuk meg az Országot! projekt első ütemét. <https://kormany.hu/hirek/jovo-aprilis-vegeig-meghosszabbitjak-a-tisztitsuk-meg-az-oroszgot-projekt-elso-utemet> Letöltés ideje: 2024.01.05.
- Magyar Nemzet (2024): Hatvanhatezer tonna illegális hulladékot számoltak fel a hulladékradar segítségével. <https://magyarnemzet.hu/digitalia/2022/03/hatvanhatezer-tonna-illegalis-hulladekot-szamoltak-fel-a-hulladek-radar-applikacio-segitsegevel> Letöltés ideje: 2024.01.05.
- Magyar Környezetvédelem Hivatalos Honlapja (Kornyetevedelem.hu) (2024): Októbertől több helyen, ingyenesen leadhatók a hulladékká vált gumiabroncsok. <https://xn--kornyetevedelem-jkb3r.hu/node/872> Letöltés ideje: 2024.01.07.
- Merzay Katalin (1989): Tatai Zoltán: Magyarország környezetvédelmi politikája. *Tér és Társadalom*, vol. 3., no. 1., 114-116.
- Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács (NFFT) (2013): *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia*. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács Titkára, Budapest, 183. <https://eionet.kormany.hu/akadalymentes/download/1/26/71000/NFFT-HUN-web.pdf> Letöltés ideje: 2024.01.04.
- Netjogtár (2024): 2012. évi CLXXXV. törvény a hulladékról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200185.tv> Letöltés ideje: 2024.01.02.
- Nogawa, Koji – Teruhiko Kido (1993): Biological monitoring of cadmium exposure in itai-itai disease epidemiology. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, vol. 65., 43-46.
- Paulovics Anita – Jambor Adrienn (2021): A környezetvédelem alkotmányjogi alapjai. *Miskolci Jogi Szemle*, vol. 16., no. 5., 407-421.
- Perrings, Charles (1987): *Economy and environment*. Cambridge Books, Cambridge University Press, nr. 9780521340816
- Priatmoko, Setiawan – Kabil, Moaaz – Akaak, Ali – Lakner, Zoltán – Gyuricza, Csaba – Dávid, Lóránt. Dénes (2023): Understanding the complexity of rural tourism business: Scholarly perspective. *Sustainability*, vol. 15., no. 2., 1193.
- Rákóczi Attila (2016): Kunhalmok és emberek az évezredek sodrában: A közös agrárpolitika tájvédelmi előírásainak hatásai a Békés megyei kunhalmok állapotára. Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 2016, 120.
- Ritter Krisztián – Kassai Zsuzsanna – Farkas Tibor (2011): Importance of the LEADER programme in Hungarian rural areas facing globalization and agricultural decline. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agrobusiness Economists*, vol. 13., no. 6., 205–210.
- Tirják László (2016): *A Déványai tűzokévedelmi mintaterület működtetésének ökológiai alapvetése*. PhD Értekezés, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron, 169.
- Varma, Roli – Daya R. Varma (2015): The Bhopal disaster of 1984. *Bulletin of Science, Technology & Society*, vol. 25., no. 1., 37-45.
- Vásáry Miklós (2020): *Szupranacionális és nemzeti koordináció gyakorlati jelentősége a közös agrárpolitikában*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 45.
- Zhang, Junfeng – Mauzerall, Denise L. – Zhu, Tong – Liang, Song – Ezzati, Majid – Remais, Justin, V. (2010): Environmental health in China: progress towards clean air and safe water. *The Lancet*, vol. 375., no. 9720., 1110-1119.

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

1976. évi II. törvény: Az emberi környezet védelméről
1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályiról
1996. évi LIII. törvény a természet védelméről
2000. évi XLIII. törvény a hulladékgazdálkodásról
2012. évi CLXXXV. törvény a hulladékról
2008/98/EK keretirányelv (Hulladék Keretirányelv)
124/2021. (III. 12) korm. rendelet a hulladékgazdálkodási hatóság kijelöléséről.
158/2021. (III. 31.) korm. rendelet a körforgásos gazdaságra történő áttérés érdekében egyes kormányrendeletek módosításáról
18/2013. (III. 28.) OGY határozata a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról

Tóth Róbert – Krisán László – Túróczi Imre – Tobak Júlia

Versenyelőny és fenntartható növekedés a magyarországi kkv-k körében

Competitive Advantage and Sustainable Growth among Hungarian SMEs

Összefoglalás

A vállalati és nemzetgazdasági versenyképességgel foglalkozó szakirodalom széleskörűen elérhető mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban. Bár a versenyképesség fogalmának meghatározása sokféleképpen jelenik meg a szakirodalomban, közös elemként mégis felbukkan az a szempont, amely szerint különbséget kell tenni a hazai és a nemzetközi szinten megvalósuló versenyképesség között. Jelen tanulmány alapvetően a vállalati versenyképesség kérdéskörével foglalkozik és igyekszik feltárni a hazai kkv-szektor aktuális versenyképességi helyzetét és kitörésének lehetőségeit.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: Q10, O1, I25, M12

Kulcsszavak: kkv-szektor, versenyképesség, beruházások, növekedés, hatékonyság

Summary

There is wide range of literature on business and national economic competitiveness available both domestically and internationally. Although there are many different definitions of the concept of competitiveness in the literature, a common element is the distinction between domestic and international competitiveness. This paper focuses on the issue of business competitiveness, and seeks to explore the current competitiveness and the potential for the domestic SME sector to break out of this trend.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: Q10, O1, I25, M12

Keywords: SME sector, competitiveness, investment, growth, efficiency

DR. TÓTH RÓBERT PhD, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, stratégiai és digitális fejlesztési igazgató, KAVOSZ Zrt. (toth.robert.nemeth@gmail.com); KRISÁN LÁSZLÓ, vezérigazgató, KAVOSZ Zrt. (krisan@kavosz.hu); DR. TÚRÓCZI IMRE, PhD, főiskolai tanár, Debreceni Egyetem, Számviteli és Pénzügyi Intézet (turoczi.imre@econ.unideb.hu); DR. TOBAK JÚLIA PhD, tudományos munkatárs, Pannon Egyetem (tobak.julia@gtk.uni-pannon.hu).

BEVEZETÉS

A vállalati és nemzetgazdasági versenyképességgel foglalkozó szakirodalom széleskörűen elérhető mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban. Bár a versenyképesség fogalmának meghatározása sokféleképpen jelenik meg a szakirodalomban, közös elemként mégis felbukkan az a szempont, amely szerint különbséget kell tenni a hazai és a nemzetközi szinten megvalósuló versenyképesség között. Jelen tanulmány alapvetően a vállalati versenyképesség kérdéskörével foglalkozik.

A vállalati versenyképesség vizsgálatában alapvetően megkülönböztethetjük az *ex ante* megközelítést – *ami a vállalat működésére ható makro tényezőket veszi figyelembe* – és az *ex post* megközelítést, amely a vállalat teljesítményét befolyásoló tényezőkre összpontosít (Némethné, 2010). Jelen tanulmány mindkét szemléletre épít, hiszen a modellje figyelembe veszi mind a mikro, mind a makro tényezőket. Fontos továbbá kiemelni, hogy ebben a cikkben nem kerül sor az egyes elméletek részletes bemutatására.

Napjainkban a versenyképesség kulcsfontosságú tényezővé vált, mind vállalati, mind nemzetgazdasági szinten. A sikeres gazdaság egyenletének alapelemei: „jól képzett munkaerő – versenyképes vállalkozások – stabil, fenntartható gazdasági növekedés”. Ez a logika az, amivel úgy gondoljuk, minden versenyképességgel foglalkozó szakember egyet tud érteni.

Külön érdemes kiemelni, hogy Magyarország kormánya is elköteleződését fejezte ki a magyar kkv-szektor fejlesztése, versenyképességének javítása érdekében, kiemelten fókuszálva a szektor mérrethatékonyságának javítására, valamint a vállalati méretek növelésére.

A VERSENYKÉPESSÉG ÉRTELMEZÉSE

Fontos megemlíteni Csath (2010) véleményét, miszerint a vállalatok versenyképessége alapvetően azon múlik, hogy képesek-e kialakítani és fenntartani egyedi, másoktól eltérő versenyelőnyöket és stratégiákat. Chikán (2004) úgy fogalmaz, hogy „a vállalati versenyképesség azt jelenti, hogy a vállalat – a társadalmi felelősség normáinak betartásával – képes folyamatosan olyan termékeket és szolgáltatásokat kínálni, amelyeket a fogyasztók a versenytársak kínálatánál előnyben részesítenek, és hajlandók olyan áron megfizetni, amely nyereséget biztosít a vállalat számára.” Ennek a versenyképességnek a feltétele, hogy a vállalat érzékelje a környezetében és belső működésében bekövetkező változásokat, és képes legyen alkalmazkodni hozzájuk.

Porter (2008) műveiben szintén hangsúlyozza az egyediség fontosságát a vállalatok számára, és kiemeli, hogy a legeredményesebb vállalatok éppen az egyedi jellemzőik révén válnak alkalmassá a nemzetközi piacokra való kilépésre és a globális értékláncokba való bekapcsolódásra, így aktív szereplői lehetnek az ország exportpiacának. Porter továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy a versenyképes vállalatnak szüksége van egy tudatos vállalati és pénzügyi stratégiára. Ezt a gondolatot erősíti Némethné (2010) is, aki szerint a versenyképes vállalatok egyik alapvető tulajdonsága, hogy képesek stratégiát kialakítani és megvalósítani, ezzel biztosítva alkalmazkodásukat a folyamatosan változó környezethez. Lengyel (2003) szerint a versenyképesség azt jelenti, hogy a vállalat rendelkezik a versenyben való helytálláshoz szükséges kapacitással, piaci részesedésének megtartásával, illetve növekedési és jövedelmezőségi céljai eléréséhez szükséges feltételekkel.

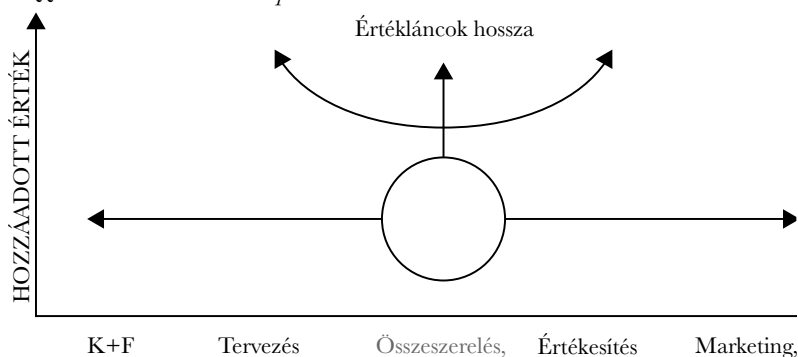
Napjainkban az üzleti siker egyre inkább a humán tőkében és a tudásban gyökerezik, ami természetesen a vállalatok versenyképességére is jelentős hatással van. E megközelítés szerint a vállalati versenyképesség azon múlik, hogy a vállalkozás milyen mértékben képes kihasználni a rendelkezésére álló tudástőkét. Ezzel összhangban érdemes megvizsgálni Némethné (2010) és Csath (2010) értelmezéseit, akik hangsúlyozzák a vállalatvezetés minőségének fontosságát a versenyképesség szempontjából. Szerintük olyan tényezők, mint a dinamizmus, az alkalmazkodási gyorsaság és az agilitás alapvetően befolyásolják a versenyképességet. Ezen túlmenően a szervezetek versenyképessége szorosan összefügg azok innovációs és értéktérítő képességeivel. Napjainkra teljes mértékben elfogadottá vált az a megközelítés, miszerint az innováció a vállalatok versenyképességének egyik leglényegesebb összetevője. Tóth (2016) tanulmánya szerint „a 21. században a vállalkozások hosszú távú sikerének egyik kulcsfontosságú tényezője az innováció, sőt az innováció válik a fennmaradás alapfeltételévé is, amelyhez folyamatos, megalapozott és egyben eredményes befektetések szükségesek...”

A nemzetgazdaság versenyképességének növeléséhez szükséges, hogy a vállalatok növeljék kreativitásukat és innovációs képességeiket. Ezt a gondolatot támasztja alá Szerb (2011) is, aki úgy véli, hogy a vállalati versenyképesség meghatározó tényezői közé tartozik a fizikai erőforrások, a humán tőke, a hálózatosodás és az innovációs készségek szintje. Felmerül a kérdés, miért elengedhetetlen az innováció? A mai digitális átalakulás és a technológiai váltás nyújtotta kihívásokra az innováció ad egyértelmű választ. A Magyar Nemzeti Bank versenyképességi programja szerint a kutatás-fejlesztés és innováció megerősítése hozzájárulhat ahhoz, hogy a mennyiségvezérelt magyar gazdaság tudás- és technológia-alapú modellre álljon át (MNB, 2019). A 21. század gyors változások korának számít. Ilyen környezetben azok a vállalkozások lesznek sikeresek, amelyek képesek előre gondolkodni, proaktív stratégiát alkotni, valamint rugalmasak, agilisek és nyitottak maradnak. Ezért különös figyelmet kell fordítani az innováció felgyorsítására a teljes értéklánc mentén, amihez szükséges, hogy a hazai vállalkozások minél több ponton bekapcsolódjanak a globális értékláncokba. Magyarországon a külföldi nagyvállalatok kutatás-fejlesztési tevékenysége folyamatosan bővül, ami lehetőséget ad arra, hogy ezek a vállalatok pozitívan befolyásolják a hazai kkv-kat is.

Fontos megvizsgálni, mit jelent mindez a humán tőke szempontjából is. Magasan képzett szakemberekre van szükség, ami együtt jár a magasabb bérekkel. Más szóval, az innováció a tudás fejlesztését és a bérek növekedését vonja maga után – amelyek elengedhetetlenek a nemzetgazdasági versenyképesség javulásához. Így az innováció a tudásba való befektetéssel kéz a kézben jár. Különösen fontos a felnőttképzés és szakképzés erősítése, hiszen anélkül, hogy ezekre is fordítanánk, a technológiai, digitalizációs és robotikai beruházások hatékonysága alacsony szinten maradhat. Mindazonáltal a legfőbb kihívás a tudásalapú gazdaságra való áttérés. „A közelgő radikális technológiai átalakulás alapjául egy átfogó, az egész társadalmat érintő tudás szükséges. Az okos eszközök és innovatív megoldások csak olyan társadalmakban tudnak működni, amelyek felkészültek és tudatosak. Aki kimarad ebből a felkészülésből, az hátrányba kerül a fejlődésben. A következő évek egyik kulcsfeladata a minőségi tudás létrehozása és hatékony menedzselése, amelynek elsődleges szinterei az egyetemek lehetnek. E tekintetben a pénzügyi ismeretek fejlesztése, illetve az állami vagy pénzügyintézeti támogatású oktatási programok és információs anyagok jelentős szerepet játszhatnak a helyzet javításában” (Zéman, 2019).

A versenyképesség fokozása érdekében már nem elegendő önmagában a foglalkoztatottság növelése; kulcsfontosságú a magasabb hozzáadott értéket előállító munkahelyek bővítése is. Ehhez nélkülözhetetlen a tudásalapú társadalom kialakítása, hiszen a magas szintű hozzáadott értéket előállítani képes vállalkozások alapvetően magasan képzett munkaerőt igényelnek, amely megfelelő készségekkel és tudással rendelkezik a bonyolultabb, értékteremtő folyamatokhoz. Az 1. ábrán látható értéklánc bemutatja a hozzáadott érték és a bérek közötti kapcsolatot: minél magasabb hozzáadott értéket képes előállítani egy munkahely, annál magasabb bérszintet lehet biztosítani, ami további keresletélénkítő és gazdasági multiplikátor hatásokkal járul hozzá a gazdasági növekedéshez.

1. ábra: A hozzáadott érték és a bérek kapcsolata

Forrás: Csath, 2018; Tóth et al., 2019

A hosszú távú versenyképesség és gazdasági stabilitás elérése érdekében elengedhetetlen, hogy a gazdaság a magasabb hozzáadott értékű és innovatív tevékenységek irányába mozduljon el.

Az innovatív tevékenységekre való nyitás megköveteli az iparágak közötti szorosabb együttműködést, a technológiai fejlesztéseket és a kutatás-fejlesztési (K+F) tevékenységek támogatását. Emellett az oktatási rendszert is szükséges úgy alakítani, hogy az a munkaerőpiaci igényekhez igazodjon, és a gazdaság számára releváns készségekkel rendelkező szakembereket képezzen. Ez a stratégiai elmozdulás magában foglalja a STEM (tudományos, technológiai, mérnöki és matematikai) területek és a digitális kompetenciák erősítését, valamint a folyamatos képzés lehetőségének biztosítását a munkaerő számára.

Az oktatási és képzési programok azonban a legtöbb esetben hosszú távon térülnek csak meg. Azok a vezetők, akik nem fordítanak kellő figyelmet a képzésekre, saját cégük fejlődési lehetőségeit is háttérbe szorítják, és ezzel sajnos saját lemaradásukat kockáztatják. A jelenlegi piaci környezetben már nem elég a korábbi bevált módszerek fenntartása, hiszen a fejlődés és alkalmazkodás hiánya versenyhátrányhoz vezet.

Az innovációorientált gazdasági átalakulás nemcsak a vállalatok számára teremt lehetőséget a nagyobb nyereség és versenyképesség elérésére, hanem hozzájárul az ország gazdasági növekedéséhez, javítja a nemzetközi megítélést, és stabilabb gazdasági szerkezetet biztosít. Az ilyen típusú átalakítás eredményeként a gazdaság képes lesz jobban ellenállni a globális piacok ingadozásainak és a technológiai változásoknak, ami hosszú távon fenntartható fejlődést eredményezhet.

Parragh László, a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara (MKIK) volt elnöke szerint azok a gazdaságok fejlődtek sikeresen, amelyek össze tudták hangolni a tudás és a gazdaság növekedését. Példaként a német, japán, dél-koreai és finn gazdaságokat említi, hozzátéve, hogy Magyarországnak is a tudásalapú gazdaság és az oktatás átalakítása felé kell fordulnia, figyelembe véve a gazdaság igényeit (Parragh, 2017). Bod (2018) is hasonló véleményen van, és úgy látja, hogy az oktatás és az innováció fejlesztése javíthatja versenyképességünket. Szerinte állandóan vizsgálni kell, hogyan javítható az oktatás és a képességfejlesztés, hiszen ezek kulcsfontosságúak a gazdaság teljesítménye szempontjából. Csath (2018) szintén rámutat arra, hogy egy ország versenyképessége szoros kapcsolatban áll az oktatás színvonalával, mivel a versenyképesség nagymértékben attól függ, hogy egy gazdaság milyen mértékben képes új értéket előállítani. Az új értékteremtés pedig azon is múlik, hogy rendelkezésre áll-e elegendő, magas hozzáadott értéket termelő szakember.

Csath (2019) továbbá azt hangsúlyozza, hogy az egészséges lakosság nemzeti érdek, hiszen a gazdaság fenntartható működéséhez egészséges munkaerő szükséges. Parragh (2019) ugyancsak kiemeli a tudás jelentőségét, és úgy látja, hogy „a jövő a tudásra épül majd”. A kamarai elnök szerint ehhez minőségi felsőoktatás szükséges, amelyhez meg kell kérdezni a piacot, és számos területen szükséges átalakítani a képzési struktúrát. Remélhetőleg ezek az erőfeszítések a jövőben számszerű eredményekben is megmutatkoznak. Emellett arra is rámutat, hogy az oktatási rendszer egyik legnagyobb kihívása, hogy a gyors ütemű fejlődés miatt egyre nehezebb előrejelezni a munkaerőpiac jövőbeli igényeit, és ennek megfelelően felkészíteni a fiatalokat.

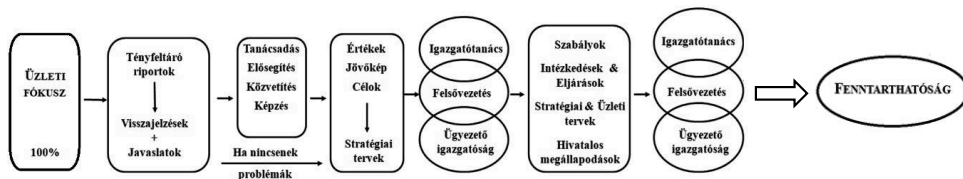
Összességében látható, hogy a versenyképesség egyik alapvető feltétele a humán tőke megléte és fejlesztése. Ezt az MNB (2019) versenyképességi műhelymunkájának legfrissebb eredményeit összegző Versenyképességi Tükör (2019) című kiadvány is alátámasztja, amely szerint Magyarország egyik legfontosabb értéke a rendelkezésre álló szakképzett humán erőforrás, amely a sikeres felzárkózás és fenntartható fejlődés alapja lehet.

A „LEGJOBB GYAKORLAT” MODELLJE

Az egyre élesedő versenyhelyzet és a folyamatosan változó gazdasági környezet következtében a vállalkozások számára alapvetővé vált a fenntartható és hatékony működés kialakítása, amely hozzájárul a hosszú távú sikerhez és a versenyképesség fenntartásához. Ennek elérésében nagy szerepet játszanak a jól bevált gyakorlatok, amelyek az iparági sajátosságok, a belső szervezeti kultúra és a különböző méretű szervezetek igényei szerint nyújtanak iránymutatásokat. Az ilyen modellek nem csupán a versenyképesség növeléséhez járulnak hozzá, hanem a fenntarthatósági célok megvalósításában is támogatják a vállalkozásokat.

A „legjobb gyakorlat” modellje (The Solutionist Group, 2015) bemutatja az üzleti fókuszú fenntarthatóság eléréséhez szükséges lépéseket. Az eredményesség és fenntarthatóság szempontjából alapvető tényezők között szerepel a vállalkozás mérete, tevékenysége, az iparági jellemzők, a termelési struktúra, valamint a tulajdonosi szerkezet. Az ilyen tényezők, illetve a termelési és technológiai adottságok, valamint a vállalati tudás alapján az egyes gazdasági társaságok különbségei jól azonosíthatók. A tudásmegosztás és az innováció iránti nyitottság, valamint a bevált gyakorlatok alkalmazása a szervezeti kultúra részeként mind elősegítik a fenntarthatóság és a versenyképesség erősítését.

2. ábra: A legjobb gyakorlat modellje

Forrás: Saját szerkesztés The Solutionist Group (2015)

Az üzletfolytonosság biztosításához nélkülözhetetlen a vállalati szintek és szereplők közötti együttműködés, valamint a folyamatos kommunikáció. A folyamatok állandó visszacsatolásra szorulnak annak érdekében, hogy a tevékenységek összhangban maradjanak a stratégiai célokkal. Bár minden szervezet sajátos célokkal és értékekkel rendelkezik, a közös elem a vállalati kultúrához és politikához való alkalmazkodás szükségessége. A különböző helyzetekben alkalmazott megközelítések, például a tudástranszfer és a coaching, valamint a fejlesztő jellegű irányítási módszerek kiemelt jelentőséggel bírnak. Az igazgatótanács és a felsővezetés által meghatározott stratégiai irányvonalak követése alapvető a vállalati kultúra és politika fenntartása szempontjából (The Solutionist Group, 2015; Lee – Rogoff, 1996; Garcia-Álvarez – López-Sintas, 2001; Borgulya – Barakonyi, 2004; Horváth & Partner, 2008; Dobák, 2008; Linow, 2010; Wright-Kellermanns, 2011; Rondi et al., 2017).

A vállalati politika meghatározó elemei közé tartozik a vezetés és a kormányzási struktúra, a szabályozások és a döntéshozatal folyamata, a tulajdonjog átruházása, valamint a javadalmazási rendszerek. A vállalati kultúrában hangsúlyos szerepet kapnak a jövőkép, az elhivatottság, a konfliktuskezelés és a belső kommunikáció, amelyek mind hozzájárulnak a sikeres és fenntartható működéshez.

A modell szerint az üzleti fókusz területén az igazgatótanács és a felsővezetés által koordinált folyamatok és szabályozások biztosítják a szervezet stabilitását, míg a fenntarthatóság elérése érdekében az értékek és jövőkép megosztása is kiemelt figyelmet kap. Az ábra jobb oldalán a „Fenntarthatóság” célkitűzés egy olyan állapotot jelöl, amelyben a szervezet képes hosszú távú működését fenntartani a változó környezeti kihívások ellenére is.

A modell alkalmazásának egyik alapköve az innovatív gondolkodás beépítése a vállalati kultúrába. Ez azt jelenti, hogy a vállalkozások ösztönzik munkavállalóikat az új ötletek és kreatív megoldások megosztására, és biztosítják a megfelelő erőforrásokat a legígéretesebb ötletek fejlesztéséhez. További fontos stratégiai elem a tudástranszfer és a coaching kultúra kialakítása, amely elősegíti, hogy a vállalatok hatékonyan építsék be a felhalmozott tudást a mindennapi működésükbe. A rendszeres visszacsatolási folyamatok bevezetése pedig lehetővé teszi a vállalat számára, hogy gyorsan reagáljon a változásokra, és elősegítse a folyamatos fejlődést.

A „legjobb gyakorlat” modell elemei összességében hozzájárulnak a kis- és középvállalkozások stabil, fenntartható működéséhez és versenyképességük növeléséhez a piacon.

A VERSENYKÉPESSÉG JAVÍTÁSÁRA AZ ÁLLAM ÉS A VÁLLALKOZÁSOK
EGYÜTTMŰKÖDÉSÉRE VAN SZÜKSÉG

A gyorsan változó üzleti környezet, a gazdasági kihívások, valamint a szakemberhiány különösen fontossá teszik a motivált, tehetséges és fejlődőképes munkaerő megtartását. Ezért lényeges kérdés, hogy a vállalatok és az állami szereplők hogyan tudnak hatékony stratégiákat alkalmazni a munkaerő versenyképességének biztosítása és fejlesztése érdekében (Krisán, 2022).

Két alapvető érintett szereplő van ebben a folyamatban: az állam és a vállalkozások (Lentner, 2007, 2010):

- Az állam felelőssége, hogy megfelelő, magas színvonalú oktatási és képzési rendszert biztosítson, amely elősegíti a szakemberek fejlődését, és megalapozza a vállalkozások jövőbeni munkaerő-utánpótlását. Az oktatási rendszer magas színvonala és az innovációképesség azonban önmagában nem elegendő, és nem biztosítja egyedül a gazdasági növekedést.
- A vállalatoknak is jelentős szerepük van a képzett munkaerő folyamatos fejlesztésében, ami egyben versenyképességük alapját is képezi.

Ezért hangsúlyozandó a kettős szerepkörben rejlő együttműködés fontossága. Míg a vállalkozások a profit növelésére, piaci részesedésük megtartására és versenyképes pozíciójuk megőrzésére törekcszenek, az állam fenntartható gazdasági növekedést és társadalmi jólétet kíván elérni (Parragh-Tóth, 2022). Ez a közös cél egy erős együttműködési alapot képezhet, amely mindkét fél számára előnyös lehet, még akkor is, ha a közös érdek nem mindig nyilvánvaló.

Az államnak nagyobb mozgástere van a különféle gazdasági ösztönzők alkalmazására, mind közvetlen, mind közvetett módon. Számos intézmény – például az MKIK, a VOSZ, és a KAVOSZ – lehetőséget kínál a vállalkozások számára az együttműködésre és az információk megosztására. Az ilyen együttműködésekben rejlő potenciál tovább fokozható célzott pénzügyi ösztönzőkkel. Például a munkavállalói készségek fejlesztését vállaló cégek adózási támogatása, az állami és érdekképviselési szervek összefogásával és rendszerszemléletű megközelítéssel, hosszú távon jelentős gazdasági előnyökkel járhat. Hiszen a mai befektetések biztosítják a jövőbeli értékteremtést (Tóth et al., 2019).

Az ehhez szükséges lépések között kiemelt jelentőséggel bír a magyar kis- és középvállalkozások saját fejlesztéseinek, innovatív kezdeményezéseinek támogatása. Az innováció motorját elsősorban a hazai kkv-szektor jelentheti, ehhez azonban egy támogató és ösztönző üzleti környezet elengedhetetlen. A nyitott innováció koncepciója egyik lehetséges megoldást nyújt, amelynek lényege, hogy az egyes vállalkozások és intézmények nem kizárólag saját erőforrásaikra támaszkodva folytatják az innovációs tevékenységet, hanem együttműködnek, és közösen hasznosítják pénzügyi és humán erőforrásaikat a hatékonyság maximalizálása érdekében. Ennek megvalósításához elengedhetetlen az üzleti szféra és az egyetemi kutatási központok közötti szoros és hatékony együttműködés.

Findrik (2016) szerint a vállalatok versenyképessége nagymértékben függ a választott stratégiától, a termékportfólió diverzifikáltságától, a célzott marketingstratégiáktól és a korszerű ügyfélmenedzsment eszközöktől. Mindezek olyan kritikus tényezők, amelyek közvetlenül

befolyásolják a vállalat hatékonyságát, eredményességét és teljesítményét. Findrik és Szilárd (2000) meghatározása szerint a versenyképesség egy adott vállalat tevékenységeinek és képességeinek azon összessége, amely lehetővé teszi számára, hogy adott piaci környezetben, meghatározott időszak alatt növelje piaci részesedését és/vagy profitját.

Harsányi és munkatársai (2016) a versenyképességet a vállalati teljesítménnyel azonosítják, és ezen belül az eredményességet, gazdaságosságot, minőséget, termelékenységet, a munkaerő színvonalát, az innovációt és a nyereségességet vizsgálják, kiemelve, hogy a versenyképesség jelentős mértékben függ a menedzsment szaktudásától és hatékonyságától.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a vállalatok üzleti tevékenysége a makrokörnyezetben zajlik, amelynek minden egyes eleme hatással van versenyképességük alakulására (ld. Kotler és Keller, 2008, marketing orientált megközelítés). Hurta (2013) szerint a versenyképesség „a külső és a belső környezeti tényezők változásától, illetve az azokhoz való alkalmazkodástól függ, így folyamatosan változó, dinamikus kategória”. Ennek tükrében megállapítható, hogy a vállalatok versenyképességét a kormányzat gazdaságpolitikai intézkedései, a fiskális politika eszköztára és a monetáris politika alkalmazott elemei is befolyásolják. Ezt támasztja alá Porter (1998) is, aki szerint a politikai, jogi és intézményi környezet jelentős hatást gyakorol a vállalati versenyképességre. Muraközy (2013) szintén rámutat arra, hogy az intézmények nagy szerepet játszanak egy ország gazdasági fejlődésében, beleértve a vállalkozások helyzetét is. Ezek a nézőpontok egyértelműsítik, hogy versenyképes vállalat nem fejlődhet anélkül, hogy a vállalkozásbarát üzleti környezet ne lenne adott (Varga, 2017).

A fentiek alapján jól látszik, hogy bár a vállalati versenyképességet sokféleképpen értelmezik, egy általánosan elfogadott definíció nem alakult ki. Ezen elméleti hátteret, valamint a dolgozat központi témáját figyelembe véve három megközelítést különítünk el:

- Menedzsment orientáció: Ez a megközelítés a vállalati stratégia, a vezetők szerepe, a menedzsment minősége, valamint a humán tőke jelentőségére összpontosít (Porter, 1990; Chikán és Czakó, 2005; Némethné, 2010).
- Pénzügyi orientáció: Elsősorban a pénzügyi teljesítményre helyezi a hangsúlyt, beleértve a jövedelmezőséget, eredményességet, hatékonyságot, termelékenységet és növekedést (Grabowska, 2014; Katits és Szalka, 2014).
- Exportorientáció: Nemzetközi tapasztalatok igazolják, hogy azok a vállalatok, amelyek globális értékláncokba integrálódnak és exportpiacra is termelnek vagy szolgáltatnak, jelentősen versenyképesebbek, eredményesebbek és pénzügyileg stabilabbak.

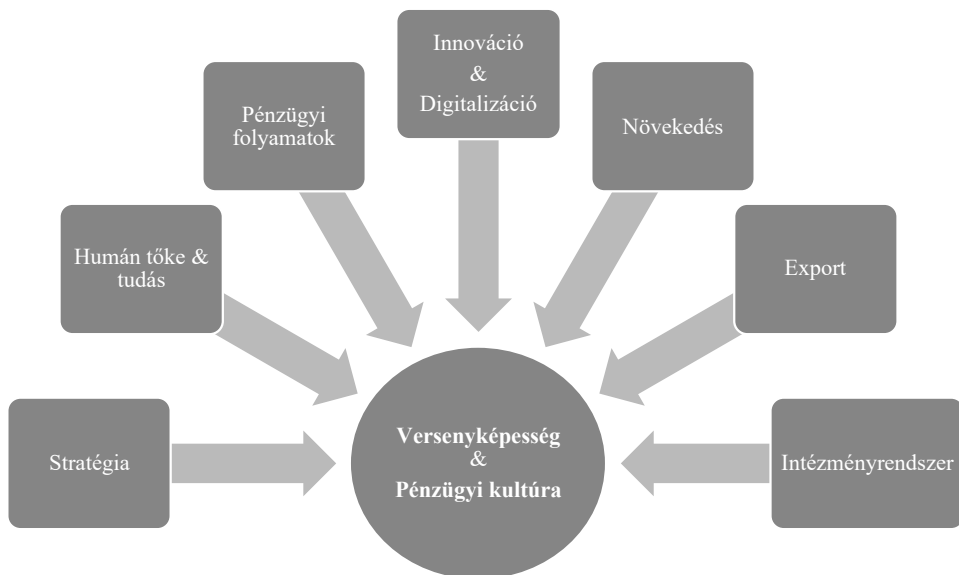
Gill és Biger (2012) kutatásaikban megállapították, hogy a növekedéshez szükséges megfelelő finanszírozás hiánya a vállalkozások versenyképességének egyik legnagyobb akadálya. Wiersch és Shane (2012), valamint Peck (2013) szintén rámutattak a tőkehiány, a likviditási problémák és a hitelezési nehézségek szerepére, melyek jelentősen gátolják a vállalati versenyképességet. Tóth (2016) szerint a vállalati versenyképesség elé akadályt gördíthetnek a likviditási nehézségek, az eladósodottság, a nem megfelelő menedzsment, valamint a hiányos pénzügyi és tőkeszerkezet, humán erőforrás és exportorientáció. Tóth (2016) úgy érvel, hogy „az export bővítéséhez szükség lenne exportképes hazai vállalatokra, mivel jelenleg a magyar cégek körülbelül kétharmada egyáltalán nem termel exportra.” Nemzetközi tapasztalatok alapján elmondható, hogy azok a vállalatok és gazdaságok, amelyek globális értékláncok

részeivé válnak, és exportpiacra is termelnek, jelentősen versenyképesebbek, hatékonyabbak és stabilabbak pénzügyi szempontból. A magyar piac korlátozott méretéből fakadóan az aktív exporttevékenység iránti igény elengedhetetlen a hazai vállalkozók számára, amelyet ösztönözni kell, hiszen az exportpiacokon megjelenő vállalatok magasabb hozzáadott értéket állíthatnak elő. Ez pedig gyakran képzettebb munkaerő alkalmazását igényli, amely összességében versenyképességi tényezőként értelmezhető.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy a fenti megközelítéseket figyelembe véve a dolgozat mit ért versenyképesség alatt. Összességében megállapítható, hogy a dolgozat a versenyképesség kifejezést a fenntarthatósággal egészíti ki, hiszen az elméleti modellnek fontos részét képezi az időtényező, ezzel eltekintve a statikus megközelítéstől. A dolgozat a versenyképesség alatt az innovációra és exporttevékenységre való nyitottságot, a szakértelmet, a motiváló és kiszámítható üzleti környezetet, és az ehhez való alkalmazkodási képességet, az agilis szervezetet (az okos, felelős, kompetens egyének és szervezetek összessége) valamint a termelékenységet érti.

A fentiek alapján összességében megállapítható, hogy elméleti szinten a vállalati pénzügyi kultúra és a versenyképesség között szoros koherencia mutatható ki (Delic et.al., 2016). Ezt hivatott bemutatni a következő ábra, amely összefoglalóan szemlélteti a vállalati versenyképesség azon területeit, amelyek a vállalati pénzügyi kultúrával vannak szoros kapcsolatban. Meglátásom és fentiekben feltárt szakmairodalmak alapján hét olyan terület azonosítható, amely releváns befolyásoló tényezőnek, és egyben a két témakör metszéspontjának is tekinthető.

3. ábra: A vállalati versenyképesség elemei a pénzügyi kultúra szemszögéből

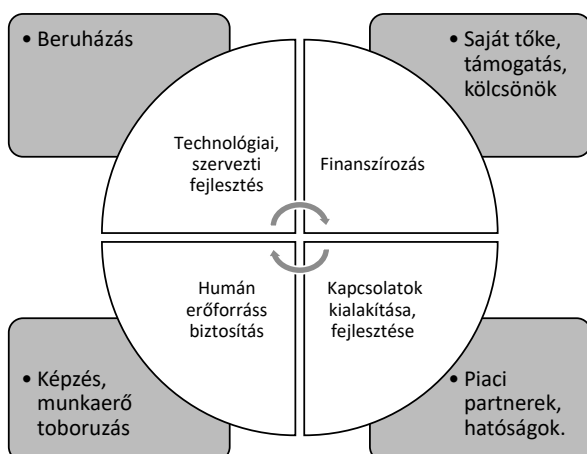
Forrás: Saját szerkesztésű ábra Tóth, 2020 (doktori disszertáció) alapján

AZ INNOVÁCIÓ KOMPLEX ÉRTELMEZÉSE

Az innováció bibliájaként ismert Olso Kézikönyv az innovációt úgy határozza meg, mint új vagy jelentősen javított termék vagy szolgáltatás, új marketing módszer vagy új munkahelyi vagy szervezeti módszer a munkahelyi szervezetben, üzleti kapcsolatokban. A meghatározás átfogó, gyakorlatilag a legtöbb változtatás, fejlesztés beletartozik. A fejlesztést végrehajtók számára az is érzékelhető, hogy az innovációnak, valamely új dolog üzleti célú bevezetésének kellően megalapozottnak és minden kapcsolódó területre kiterjedőnek kell lennie.

Az érdemes áttekintenünk, hogy a sikeres innováció érdekében milyen összetevőket kell figyelembe venni és mely szervezetekkel kell együttműködni. A fejlesztésnek több tényezője van, amelyet a következő ábra is érzékeltet.

4. ábra: A sikeres innovációs folyamat összetevői

Forrás: Saját szerkesztésű ábra

A fenti ábra egyes elemeinek szerepéről a következőket érdemes kiemelni.

- Technológiai, szervezeti fejlesztés, beruházás: Az innovatív magatartás, kezdeményezőképeség, fogékonyság pozitív üzleti tulajdonság, de a gazdálkodó akkor gondolkodik racionálisan, ha a pénz elköltése által jobb piaci pozícióba kerül és a jövedelmezősége javul. A legtöbb fejlesztés beruházást, technológiai átalakítást igényel. A befektetési döntések esetén vizsgálnunk kell a megtérülést, a hozamot. A gazdálkodók számára egyértelmű, hogy pénzeszközöket csak olyan változtatásba szabad invesztálni, amely az alternatív lehetőségekhez képest magasabb hozamot biztosít. Legegyszerűbben kezelhető alternatív befektetésként felfoghatjuk a bankban kamat biztosítása mellett elhelyezett betétet. Az elképzeléseinkben szereplő fejlesztésnek nagyobb hozamot kell biztosítania, mint a bankbetétnek.
- Finanszírozás: A változtatásoknak minden esetben tőkeigénye van, amelynek biztosítására több lehetőség áll rendelkezésre. A finanszírozási források között megemlítjük

a saját tőke, pályázati forrás, állami támogatás, tőkés társ bevonásának lehetőségét. Minden forrástípusnak van előnye és hátránya. A döntés során nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a piaci versenyben nincs lehetőség arra, hogy valahol „nagyvonalúak legyünk” a versenyben csak az győzhet, aki kellően következetes és mindig a számára kedvező lehetőséget választja. Azt is figyelembe kell venni, hogy a finanszírozási forrás meghatározása hosszútávon kihat a fejlesztés eredményességére.

- Humán erőforrás biztosítása: A változás minden esetben ad újabb feladatokat, igényel : újabb készségeket, amire fel kell készülni. A folyamatba be kell illeszteni a dolgozók képzését, szükség esetén újabb munkaerő bevonását. Egyértelmű, hogy szakmai képzés nélkül nincs fejlődés, a képzés versenyképességi tényező. Több példát sorolhatnánk, amely szerint a képzett munkaerő hiánya megüti egy beruházást. A jól képzett munkaerő hiánya hosszútávon az adott térség gazdasági lemaradásához is vezethet.
- Külső és belső kapcsolatok kialakítása: A legegyszerűbb fejlesztés is hozhat létre újabb üzleti kapcsolatokat más gazdálkodókkal és cégen belüli szervezeti változásokat. A sikeres fejlesztés érdekében át kell tekinteni az üzleti-, hatósági, munkaerőpiaci stb. kapcsolatokat.

Összegezve a fenti gondolatsor megállapíthatjuk, hogy minden fejlesztés műszaki és gazdasági téren megfelelő szakmai felkészültséget és következetes magatartást igényel. A körülmények hiánya vagy csökkenti a fejlesztés eredményét, vagy hosszútávon veszteségesse teheti azt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bod Péter Ákos (2018): *Magyar gazdaságpolitika – tűzközelből*. Akadémiai Kiadó. Budapest. p.161. p. 11-13.
- Borgulya Istvánné – Barakonyi Károly (2004): *Vállalati kultúra*. Nemzeti tankönyvkiadó. Budapest. p. 15-18, 23.
- Corinna M. Lindow – S. Stubner – Torsten Wulf (2010): Strategic fit within family firms: The role of family influence and the effect on performance. *Journal of Family Business Strategy*, 1, 167–178.
- Csath Magdolna (2018): *A versenyképesség puha tényezői nemzetközi kitekintésben*. Előadás, 56. Közgazdász Vándorgyűlés, Debrecen, https://www.mkt.hu/wp-content/uploads/2018/09/Csath_Magdolna_versenykepesség.pdf
- Csath Magdolna (2010): *Versenyképesség-menedzsment*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. pp. 335. p. 36-37.
- Csath Magdolna (2019): Bevezetjük a kanyart? Tudás – Érték – Jövő. Kairosz Kiadó. Budapest. p. 214.
- Chikán Attila (2004): *Versenyképesség: kutatási model, fogalmak*. BKÁE. Vállalatgazdaságtan tanszék, Szakmai kollokvium, május 26.
- Delić Anamarija – Oberman Sunčica Peterka – Kurtović Ivan (2016): Is there a relationship between financial literacy, capital structure and competitiveness of smes?. *Ekonomski Vjesnik./Econviews.God. XXIX, BR. 1/2016*. pp. 37-50.
- Dobák Miklós (2008): *Szervezeti formák és vezetés*. Akadémiai kiadó, Budapest, 201. p.
- Erdogan, Irmak – Rondi, Eduard – Alfredo De Massis (2017): Unlocking innovation potential: A typology of family business innovation postures and the critical role of the family system. *Journal of Family Business Strategy*, 8(4).
- Findrik Mária – Szilárd Imre (2000): *Nemzetközi versenyképesség – képességek versenye*. Kossuth Kiadó, Budapest. p. 21-23. 84.
- Findrik Mária (2016): Fogyasztási Trendek És Azok Hatása A Versenyképességre. In. *Folyamatmenedzsment kihívásai*. Szent István Egyetem. p. 51. DOI: 10.21407/folymen.2016.02.51.
- García-Álvarez – López-Sintas (2001): A taxonomy of founders based on values: The root of family business heterogeneity. *Family Business Review*, 14(3).
- Gill, Amarjit – Biger, Nahum (2012): Barriers to small businesses growth in Canada. *Journal of small businesses and Enterprise Development* 19. pp. 656-668.
- Grabowska, Marlena (2014): Economic value added and competitive position of enterprises: Case research. *Business and Economic Horizons*, 10, 3, pp 165-176.

- Horváth Péter (2008): *Út egy hatékony controllingrendszerhez*. Complex Kiadó.
- Hurta Hilda (2013): *A versengő és a kooperatív vezetői attitűd a magyar kis- és középvállalkozások körében*. Doktori értekezés. Szent István Egyetem. p. 12.
- Lee, Myung-Soo – Rogoff, Edward G. (1996): Comparison of small business with family participation versus small business without family participation: An investigation of differences in goals, attitudes, and family business conflicts. *Family Business Review*, 9.
- Katits Etelka – Szalka Éva (2014): A magyar top 100 növekedési újtai, avagy a „turnaround” értékevezérelt menedzseléssel. In: Tompos A. – Ablonczyné Mihályka L. (szerk.): *„A tudomány és a gyakorlat találkozása”* Kautz Gyula Emlékkonferencia 2014. június 17. elektronikus formában megjelenő kötet. 20. tanulmány http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2014/Katits%20Etelka_Szalka%20Eva.pdf, - letöltve: 2015. május 10.
- Krisán László (2020): Széchenyi Kártya békeidőben és válságban. In: Az ösztönző állam válságkezelése I. A koronavírus-válság kezelésének első eredményei. pp. 293-316
- Lengyel Imre (2003): Verseny és területi fejlődés. 7. fejezet In: *A versenyképesség értelmezése az Európai Unióban*, JATE Press, Szeged, p. 258.
- Lentner Csaba (2007): A magyar nemzetgazdaság versenyképességének új típusú tényezői. In: Lentner Csaba (szerk.): *Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején ...* Budapest, Magyarország, Akadémiai Kiadó, pp. 271-297.
- Lentner Csaba (2010): A magyar gazdasági válság és válságkezelés néhány történeti és nemzetközi aspektusa. *Pénzügyi szemle* 55:(3) pp. 561-584.
- Muraközy László (szerk.) (2013): *Minden egész eltörött. Útteremtés és útfüggőség válságos környezetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 90-96.
- Némethné Gál Andrea (2010): A kis- és középvállalatok versenyképessége – egy lehetséges elemzési keretrendszer. *Közgazdasági Szemle*, LVII. évf., 2010. február. p. 181-193.
- OECD/Eurostat (2018): Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th Edition, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, OECD Publishing, Paris/Eurostat, Luxembourg, ISBN 978-92-30460.
- Parragh László – Tóth Róbert (2022): A magyar gazdasági pálya a koronavírus-járvány után:: Erős vállalatok, ösztönző állam, hatékony együttműködés In: Parragh, Bianka; Báger, Gusztáv (szerk.) *Az ösztönző állam válságkezelése II. : A sikeres gazdasági újraindítás*. Budapest, Magyarország: Ludovika Egyetemi Kiadó
- Porter, Michael (2008): On Competition: updated and expanded Edition. *Harvard Business Review*, p.544.
- Szerb László (2011): A magyar mikro-, kis- és középvállalkozások versenyképességének mérése és vizsgálata. *Magyar Minőség Társaság, Elektronikus Folyóirat*. XX. évfolyam 8- 9-10. szám.
- The Solutionist Group (2015): *Best Practice Model*. Retrieved from <http://solutionist.com.au/family-business-needs/>
- Tóth Róbert (2016): A magyarországi kis-és közepes vállalkozások regionális különbségei, In: Csath Magdolna (szerk.): *Regionális versenyképességi tanulmányok*. 319 p. Budapest: NKE Szolgáltató Nonprofit Kft, 2016. pp.143-179. ISBN:978-963 439001 5
- Tóth Róbert – Gyurcsik Petronella – Túróczi Imre (2019): A vállalati pénzügyi kultúra és innováció szerepe Magyarország versenyképességének javításában. *Polgári Szemle*. 15. évf. 4-6. szám. 392-404., DOI: 10.24307/psz.2019.1226
- Varga János (2017): *A szervezetek versenyképességének alapjai: a vállalati versenyképesség erősítésének lehetőségei*. http://kgk.unio-buda.hu/sites/default/files/48_VargaJanos.pdf
- Wiersch, Ann Marie – Shane, Scott (2013): Why Small Business Lending Isn't What It Used to Be. *Economic Commentary*, Cleveland Federal Reserve, 10. <http://www.clevelandfed.org/research/commentary/2013/2013-10.cfm>. Letöltve: 2015.01.05. <https://www.clevelandfed.org/research/commentary/2013/2013-10.cfm>.
- Wright, Mike – W. Kellermanns, Franz (2011): Family firms: A research agenda and publication guide. *Journal of Family Business Strategy*, 2, 187-198.
- Zéman Zoltán (2019): A gazdaságtudomány magyarországi helyzete és kapcsolódási pontjai a gazdasági fejlesztésekkel. *Polgári Szemle*, 15. évf. 1-3. sz. 298-305

Zachar Péter Krisztián

Egy polgári, demokratikus államrend kísérlete a szélsőségek korában

An attempt at a civil, democratic polity in an age of extremism

Összefoglalás

Kerkai Jenő, a 20. század egyik legjelentősebb magyar jezsuitája 120 évvel ezelőtt, 1904-ben született. Széleskörű társadalmi tevékenységéből kiemelkedik a két világháború közötti magyar társadalom modernizálásáért, a vidéki szegényparasztság és az ipari munkásság felemeléséért folytatott küzdelem. 1935-ben hívta életre a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testületét, amely a korszak legfontosabb hivatásrendi mozgalmává nőtte ki magát. Kerkai Jenő munkássága a pápai enciklikák szellemében és a jezsuita szolidarizmus közgazdasági iskolájának elvei mentén a szociális igazságosság megteremtésére, a modern kapitalizmus humanizálására, egy demokratikus, ugyanakkor mélyen Krisztus-hívő új Magyarország megteremtésére irányult. Mindezt nem forradalommal, hanem a nevelés és polgárosodás eszközeivel. A neotomizmus organikus társadalom-szemléletre támaszkodva a perszonalizmust, az emberi személyiség társas voltát állította előtérbe és ezáltal a polgári viszonyrendszer keresztény értelmezési lehetőségét ajánlotta mintaként a fejlődő társadalom számára. Heinrich Pesch jezsuita közgazdász elméletére alapozva a szolidarizmus gazdaságetikai normarendszerét, a tőke kettős (személyes és társadalmi) természetét vallotta. A pápai tanítást követve önkéntes, egyenjogú kapcsolatból kinövő hivatásrendi önkormányzati szervezetek létrehozását javasolta, melyek a szolidáris társadalom alapegységeivé válhatnak, leküzdhetik az individualista szemléletmódot, sőt a demokrácia korrektívumaiként is szolgálhatnak a populista, etatista erőkkkel szemben. A keresztény alapokra felépülő új államrendben a társadalmi-gazdasági reformokat komoly autonómiával rendelkező, alulról építkező szervezetekkel kívánta megvalósítani, amely koncepcióhoz a kommunista üldöztetés és elnyomás időszakában is ragaszkodott.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: A13, B1, B2, B31, I28, I31

Kulcsszavak: Kerkai Jenő, keresztényszociális mozgalom, szolidarizmus, érdekképviselés, KALOT, évforduló

DR. HABIL. ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN, tanszékvezető egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar (zachar.peter.krisztian@uni-nke.hu).

Summary

One of the most significant Hungarian Jesuits of the 20th century, Jenő Kerkai, was born 120 years ago, in 1904. His extensive social activities encompassed the struggle for the modernisation of Hungarian society between the two World Wars, the uplift of the rural poor and the industrial workers. In 1935, he established the National Organisation of Catholic Agricultural Youth Associations, which subsequently became the most significant professional (vocational) movement of its time. In alignment with the tenets of the papal encyclicals and the principles of the Jesuit school of economic solidarity, Kerkai's work sought to advance social justice, humanise modern capitalism and foster the emergence of a democratic, yet profoundly Christ-centred, new Hungary. It was not to be achieved by revolutionary means, but rather through the processes of education and civilisation. His neo-Thomist approach, based on an organic view of society, emphasised personalism and the inherently social nature of the human personality. This offered a Christian interpretation of the bourgeois system of relations as a model for a developing society. His economic theory was based on the principles of solidarity, as proposed by the Jesuit economist Heinrich Pesch, and on the theory that capital has two distinct aspects (personal and societal). In accordance with papal teachings, he proposed the establishment of voluntary, egalitarian associations of self-governing professions, which could serve as the fundamental units of a society of solidarity, transcending individualism and even functioning as a corrective to democracy in the face of antidemocratic, populist, and étatist forces. In the proposed Christian-based state system, he advocated the implementation of socio-economic reforms through the establishment of autonomous vocational organisations, a concept he continued to pursue during the period of communist persecution and repression.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: A13, B1, B2, B31, I28, I31

Keywords: Jenő Kerkai, Christian-social movement, solidarity, advocacy, KALOT, anniversary

BEVEZETÉS

Kereken 120 éve született a modern magyar társadalomtörténet egyik legjelentősebb, legnagyobb létszámú és rendkívüli hatású szervezetének megálmodója és megszervezője, a modern magyar (keresztény)demokrácia egyik úttörője, az elmaradott országrészek felemelkedéséért küzdő lángelkű szónok, a tömegek lelkipásztora és az üldöztetés időszakában is hű szerzetes, Kerkai Jenő. Az általa középpontba helyezett gondolatok, megoldások új utat kínáltak a két világháború közötti politikai, társadalmi, gazdasági problémákból való kilábalásra. Munkatársai rendkívüli karizmájáról, munkabírásról, szervezőtehetségéről, tanári és szónoki képességeiről számolnak be, amelyeket az ügy szolgálatába állított. Hazaszeretet, az elesett népcsoportok iránti szolidaritás, az egyház iránti hűség, aszkétikus életvitel és acélos akarat jellemezte, melyek révén a modernkori magyar jezsuita identitás egyik legjelentősebb alakjává vált. Mégpedig úgy, hogy tevékenységével, javaslataival mindvégig a mindennapok prob-

lémáira reflektált és a korszak filozófiájából, megújulási mozgalmából gyakorlati megoldási javaslatokat igyekezett kiemelni az általa előtérbe állított falusi ifjúság, majd az elhanyagolt munkásság, végül a teljes magyar polgárság számára. Küldetéstudata, „prófétai” lelkülete mindvégig küzdött egy művelt, felemelkedő, demokratikus Magyarorszáért. Hirdette, hogy az ember csak kapcsolataiban tudja kiteljesíteni önmagát, az önszerveződő társadalmi körök szolidáris működésével képes humanizálni a kapitalista gazdaságot, majd a szubszidiaritás révén megvalósítani a polgári demokráciát a közjó kivívása érdekében. Mindehhez pedig szilárd hitéleti kapaszkodókra van szükség, melyek mentén a megpróbáltatások közepette is biztonságosan lehet navigálni a vágyott új célok felé.

„KRISZTUSIBB EMBERT!”

Kerkai (eredeti nevén Czinder) Jenő 1904. november 9-én született a göcseji Kerkaújfaluban, mely ma már Csesztreg település részét alkotja. Édesapja a faluban jómódú vízimolnár volt, aki a legidősebb kisleányt megfelelő iskoláztatásának, vallásos nevelésének előmozdítása érdekében már négyévesen Zalaegerszegre küldte. A nagyszülők körében itt megélt családi hagyományok, a rokonok mély Isten-hite, az igen vallásos Zala-megye, a parasztság felemelkedésének egyes pozitív példái, valamint a zalaegerszegi főgimnázium hittantanára, Mindszenty (Pehm) József káplán-plébános is komoly hatással voltak az ifjú formálódó szemléletére (Vida, 1990:344–345). Czinder Jenő tanulmányai alatt idejekorán bekapcsolódott a Mindszenty által szerkesztett *Žalamegyei Újság* írásába, szerkesztésébe, így korán publicisztikai és közírói tapasztalatokra tett szert és elkezdett érdeklődni a közösség élete, a közügyek iránt (Földesi–Szerencsés, 2011:73). Az erős hatások és saját lelki alkatának köszönhetően már a középiskolában meghívást kapott és eldöntötte, hogy a Jézus Társaság tagja kíván lenni, melyre végül húszéves korára kerülhetett sor (Balogh, 2016:48–51). A noviciátust az Érd községben lévő rendházban kezdte meg, majd 1925-től Szegedre költözött a jezsuita főiskola bölcsészeti fakultásának hallgatójaként. Itt ismerkedett meg Bíró Xavér Ferencsel (1869–1938), a rend későbbi provinciálisával. Az ő nevéhez nemcsak a Mária-kongregációk jelentőségének magyarországi megújítása kapcsolódott, de számos világi apostoli kezdeményezés is, melyek a falusi asszonyok, a vidéki lakosság képzésére, felemelésére irányultak, valamint ő alapította az 1915-től heti rendszerességgel megjelenő *Szűz* című jezsuita vallási magazint is. Minden bizonnyal az ő biztatására merült el XII. Leó pápa munkásságának tanulmányozásában, a *Rerum novarum* enciklika javaslatainak megismerésében. Tette ezt különösen azért is, mivel tanulmányai helyszínén, Szegeden, páter Bíró a filozófia spirituális volt és a kezdetektől a vallás-erkölcsi megújuláshoz kapcsolta a szociális problémák megoldását, a gazdasági életben hitéleti közösséget is jelentő szövetkezetek és társulások létrehozását sürgette a szekularizáció és az egyéni kilátástalanság csökkentése érdekében. A fiatal szerzetes 1928-tól a kalocsai Érseki Főgimnáziumban tartott pedagógia gyakorlatot, ahol a diákokkal megalapította a *Regnum* című lapot. Ebben – korábbi publicisztikai tapasztalataira támaszkodva – a hagyományos diákirások mellett komoly és előremutató reformgondolatok is megjelentek. Ezeket az írásokat a megbeszélések során minden bizonnyal a felelős szerkesztőként közreműködő Czinder Jenő ihlette. Maga pedig hatrészes röpiratsorozatot állított össze „Szociális apostolok” címmel. Eb-

ben többek között összehasonlította XIII. Leó pápa és Karl Marx tanításait, majd foglalkozott a Katolikus Néppárt megalapítójával, Zichy Nándor gróffal és a svájci keresztényszociális mozgalom sikereivel. Részletesen elemezte Prohászka Ottokár szociális indíttatású munkásságát, mint a magyarországi katolikus megújulási törekvések és keresztényszociális politika mérőkövét (Kerkai, 1995:31–33).

A jezsuita képzés következő állomása számára az innsbrucki rendi egyetem volt, ahol a több évszázados hagyományok szellemében a Collegium Maximumban teológiát tanult, valamint elmélyedt az egyház társadalmi tanításának megismerésében, a szociális kérdések tanulmányozásában. Az 1931 és 1935 közötti tanulmányok során találkozott a legintenzívebben azokkal a nemzetközi hatásokkal, amelyek végérvényesen új irányba fordították szellemi törekvéseit. Itt ismerkedett meg Heinrich Pesch gazdaságfilozófiájával, a kor legjelentősebb német katolikus gondolkodóival, a jezsuita szolidarizmus főbb képviselőivel, többek között az egyetemen rendszeresen előadásokat tartó Oswald von Nell-Breuning páterrel. Az ausztriai évek során első kézből ismerte meg XI. Piusz pápa *Quadragesimo anno* enciklikáját, annak osztrák és német recepcióját, hatását. Ugyancsak ausztriai tartózkodása során, Bécsben találkozott Joseph Cardijn abbéval, aki 1924-ben alapította meg a Keresztény Ifjúsági Szervezetet (Jeunesse Ouvrière Chrétienne) Belgiumban. A szervezet célja a kezdetektől a munkásifjúság, a jövő generáció munkástömegek krisztianizálása volt világi apostolok, jól képzett vezetők elit csoportja segítségével, teljes egészében a XIII. Leó pápa által a *Rerum novarum* enciklikában szorgalmazott úton. Hasonló szellemiségben fogant a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesület is, melynek magyar tagozatát a gazdasági világválság hatására Meggyesi Sándor hozta létre és amelyet Czinder szintén a jezsuitákon keresztül ismert meg.

„MŰVELTEBB FALUT!”

A megismert gondolatok és tapasztalatok alapján vált egyértelmű meggyőződésévé, hogy a társadalmi válság megoldására már nem elegendők az esetenkénti szociális támogatások, sokkal inkább mélyreható, gyökeres struktúraváltásra van szükség, melyet a pápai útmutatás szerint egy új gazdasági rendszer alulról történő létrehozásával, az egyes társadalmi csoportok rendszerbe szervezésével, a hivatásrendi struktúrák megteremtésével lehet elérni. Az individualizmussal és a marxi etatista kollektívizmussal szembeforduló modernkori keresztény organikus társadalomszemlélet Aquinói Szent Tamás filozófiájára támaszkodva a perszonalizmust, az emberi személyiség társas voltát állította előtérbe és ezáltal a polgári, kapitalista társadalmak humanizálására irányult. Az egyházi tanítással nyilvánvalóvá vált, hogy munka és tőke egymásra utalt a gazdasági folyamatokban, tulajdonosok és munkások egész életük és teljesítményük tekintetében egymástól függenek. Így a jezsuita társadalmi-gazdasági elmélet alapkövetelménye lett, hogy közöttük ne álljon fenn hatalmas, feloldhatatlan konfliktus. A modern szolidarizmus gondolkodói világossá tették, hogy az ember csak társas lényként értelmezhető és az emberi méltóság elválaszthatatlan velejárója a személyiségnek. Éppen ezért nem tekinthető egyetlen ember sem pusztán termelési tényezőnek, aki saját magát bocsátja a piacon áruba és így alávetné magát a kereslet és kínálat mechanizmusának. A liberális megközelítésmód legalapvetőbb hibája, hogy az emberi munkaerőt csupán árunak tekinti, meg-

fosztva őt személyiségétől és ezzel kvázi a dologi szerződésből fakadó jogokat a munkavállaló személyi jogai fölé helyezi. Mindezzel szemben az organikus, neotomista társadalomszemlélet önkéntes, egyenjogú kapcsolatokról kinövő hivatásrendi önkormányzati szervezetek létrehozását javasolta, melyek a szolidáris társadalom alapegységeivé válhatnak, leküzdhetik az individualista szemléletmódot és felválthatják az osztálytársadalom rémképét (Strausz, 2023).

Eme új irányzat képviselői konstruktív megoldást kerestek azokra a kihívásokra, amelyet többek között a közösség és egyén kapcsolatában jelentkező feszültségek, a szekularizáció és az antiklerikalizmus, a forradalmi hullámok, az internacionalizáció, valamint a szociális feszültségek, az utilitárius gazdaságfelfogás és különösen ezek nyomán a manchesteri kapitalizmus árnyoldalai, az elvallástalanodás és az individualizmus erősödése jelentettek. Ez a folyamatosan erősödő irányzat a közösséget, a társadalmi összetartozást hangsúlyozta és újra felfedezte az etika és morál kérdéseit, ennek nyomán pedig a közjó fogalmát, ismét beépítve azt a politikai, társadalmi, gazdasági diskurzusba. A keresztényszociális tábor gondolatai nyomán testet öltött az organikus társadalomszemlélet, mely elutasította mind a liberális individualizmus, mind a marxi kommunista osztálytársadalom szélsőséges megközelítéseit. A neotomista filozófiából és a katolikus perszonalizmusból táplálkozó szemléletmód a személy feltétlen, abszolút értékét képviselte. Felfogása szerint viszont ez csak a másokkal való közvetlen kapcsolatban tud kiteljesedni és a rá bízott talentumokat megfelelően kifejteni. Így minden társadalomban a közös cselekvés adja a kohéziós erőt, ez pedig az erkölcsi alapokon nyugvó közjó szolgálata, előbb a mikroközösségekben (családok), majd a hivatások szerint egymásra utalt embercsoportokban (rendek), végül a társadalom egészében (állam). Ebben a megközelítésben az ember, mint önmagáért és a közösségért, a teremtett világért felelős személy jelent meg. A keresztényszociális gondolkodók fokozatos és békés átmenetet, a társadalmi-gazdasági kérdések párbeszéd útján történő megoldását helyezték politikai cselekvésük középpontjába. Ennek a gondolatkörnek a megerősödése az ún. Fribourgi Unió tevékenységéhez köthető és összeurópai színre lépése XIII. Leó pápa *Rerum novarum* körlevelével valósult meg (Vö. Botos, 2023).

Az itt megfogalmazott gondolatokat az új 20. századi államtudományi diskurzus számára első ízben Heinrich Pesch (1854 – 1926) jezsuita teológus, társadalomfilozófus, közgazdász összegezte és teremtette meg a pápai tanítás alapján a szolidarizmus elméleti kereteit (Zachar, 2021). Pesch elsőként alkotott olyan közgazdaság-elméletet, amely összekapcsolta a katolikus emberkép társadalometikai következtetéseit a modern gazdaságtudomány törvényszerűségeivel. A társadalomtudományi módszerek, a jog és az etika, valamint a moralitás kérdéseinek beemelése a közgazdaságtudományba kiegészítette a liberális kapitalizmus alapelvét és előtérbe állította a német történeti hagyományból táplálkozó paternalizmust. Pesch számára a közgazdaságtan társadalomtudományi, antropológiai és szociális fundamentuma volt meghatározó jelentőségű. A gazdaság számára nem csak számszerűsített törvényszerűségek nomotikus tana, hanem emberek társadalmi interakcióinak folyamata volt, amely a kölcsönösségen, közös értékrenden, az egyének és a társadalom kapcsolatain és kötelezettségein alapult. Ezt foglalta keretbe a szolidarizmus tanítása (Große Kracht, 2007). Heinrich Pesch tanítványa és egy időben munkatársa volt a jezsuita közgazdasági iskola következő generációjának meghatározó alakja, Gustav Gundlach SJ (1892-1963), valamint Franz H. Mueller (1900-1994)

katolikus etikaprofesszor, és tanítása komoly hatást gyakorolt Oswald von Nell-Breuning SJ (1890-1991) munkásságára is. Az általuk felvetett és javaslatként megfogalmazott elképzelések jelentős része utat talált XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* kezdetű szociális enciklikájában. Különösen, mert a pápa egyik közvetlen tanácsadója, a Societas Jesu akkori generálisa, Wladimir Ledóchowski (1866-1942) felkérésére Oswald von Nell-Breuning is bekapcsolódott az előkészítés alatt álló pápai társadalmi tanítás megfogalmazásába (Schasching, 1994). Az enciklika megjelenését követően vezéralakjává vált a társadalmi-politikai átalakítást sürgető publicisztikának, elkötelezett módon hirdette az általa is felvázolt neotomista gyökérzetű, szubszidiaritáson alapuló társadalomszervezés hivatásrendi gondolatát, a munka és tulajdon egyenrangúságát, a tulajdon társadalmi felelősségének elvét és a piacgazdaság megrendezését. Eme gondolatok mélyebb megismerésével az önszerveződés elősegítése, az önálló egyszemélyi megteremtése a társadalom rászoruló csoportjai körében vált ezt követően Czinder Jenő egyik legfontosabb törekvésévé.

Tanulmányai során, 1934. július 26-án, Innsbruckban szentelték pappá és jelenlegi ismereteink szerint ekkor változtatta nevét Czinderről Kerkai Jenőre, ezzel is hazája, szülőföldje és a Kerka-patak előtt tisztelegve. 1935-ben sikeresen két doktorátussal (teológia és filozófia) zárta tanulmányait és hazatérését követően, az új szociális, hivatásrendi mozgalmak megteremtésének gondolatától fűtve a szegedi Egyházmegyei Nagyszeminárium prefektusaként állt munkába. Így ismerkedett meg mélyebben Varga László páter munkásságával is, aki a dogmatika oktatása mellett a városszéli munkásság pasztorizációjával, a szolidaritás gyakorlata megvalósításával foglalkozott Glattfelder Gyula csanádi püspök támogatásával és a korszakban a legjelentősebb hivatásrendi gondolkodóvá vált Magyarországon. Kerkai hozzá hasonlóan az elesett szegényebb népcsoportok, a tanyavilág parasztságának és az ipari munkásságnak a felemeléséhez az eszközt a hitélet megújításában és az oktatás kiterjesztésében látta. Tartományfőnöke és Glattfelder püspök jóváhagyásával lelkigyakorlatot, majd tanfolyamokat szervezett a Szeged környéki tanyák szegény ifjúsága számára a jezsuiták szegedi nyaralójába, majd a tanyavilágban szociográfiai tereptanulmányokat is végzett. Fő segítője a szervezőmunka során a nála néhány évvel fiatalabb Nagy Tőhötöm jezsuita volt, civil munkatársakként pedig Farkas György frissdiplomás jogász és Ugrin József volt színinövendék csatlakozott hozzá. A közös élmények hatására az alig néhány évvel idősebb páter tőlük kapta a „Kisatya” becenevet. (Balogh, 1996:46–47.) Életre hívta a mozgalom céljait népszerűsítő *Dolgozó Fiatalok* című lapot, majd 1936 októberében végül hozzájárulást kapott a püspöki kártól, hogy a Magyarországi Katolikus Legényegyletek Országos Szövetségének berkein belül hivatalosan is elindítsa a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Titkárságát (KALOT). (Balogh, 1998.) A szervezet követelései és törekvései a vidéki parasztság felemelését, sorsának rendezését célozták, melyben az elodázhatatlan földreform kérdése központi elemmé vált. Kerkai Jenőnek meggyőződésévé vált, hogy a parasztságot mindenre meg kell tanítani: „dolgoztam mint nevelő a nevelőintézetekben, fiatalok között. Dolgoztam, mint tanár és a lelkipásztor a városban és a tanyavilágban, és mit tapasztaltam? Azt, hogy a tanulóifjúság nevelésére mindenféle egyesületek, szervezetek, iskolák állnak rendelkezésre (...) De a parasztleány-ifjúsággal, ezzel az egymillió tömeggel senki sem törődik.” (idézi P. Bálint, 2003:99–100) Ezért döntött a parasztfjúság megszervezése és felkészítése mellett. Mindennek

során Kerkai Jenőt „hazája és népe szeretete elvitte a radikalizmusig, át nem lépve ennek akkor megengedhető szintjét”(Szakolczai, 2014:109). Ugyanis hitéből fakadóan a KALOT mindvégig a keresztény világnézetnek, a falu- és tanyavilág repasztorizációjának, az evangelizáció elmélyítésének eszköze kívánt lenni. Ezért lett a szervezet négyes jelszava a siker záloga: „Krisztusibb embert! Műveltebb falut! Életerős népet! Önérzetes magyart!” A kezdeményezés ugyanis nőtt, erősödött és ezt a sejt módszernek is köszönhetette: önkéntes alapon, lelkigyakorlatok segítségével vonták be a plébániák javaslatára azokat a fiatalokat, akik a rövid vezetőképző tanfolyamot követően maguk hozták létre a kislétszámú, alapvetően baráti társaságot, melyből kinőtt a szervezet helyi csoportja.(Cseszka, 2008:181–186.) Folyamatos volt a képzések rendszere, mely jól illeszkedett a korszak általános kultúrpolitikájához is. Ennek is volt köszönhető, hogy 1938. november 11-én Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter ellenjegyezte az országos szervezetté és önálló jogi személyiséggé váló kezdeményezés alapszabályát. (A szervezet elnevezésében ennek köszönhető, hogy a KALOT betűszó változatlan megtartása mellett annak jelentése megváltozott és Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete lett.) Mindez megfelelő hátszelet adott a Kerkai által már a kezdetektől propagált és helyi szinten megvalósított népfőiskolai mozgalomnak is. 1940. október 1-én kezdte meg működését az első immár bentlakásos és országos merítésű KALOT-népfőiskola Érden, az egykori Szapáry-kastélyban. A helyi szintű rövid képzésekhez hasonlóan itt is a keresztény szellemiség jegyében a liberalizmus, marxizmus és hitlerizmus vallásromboló és nemzeti hagyományokat felszámoló hatásait kívánták minél hatékonyabban ellensúlyozni. Így Kerkai Jenő javaslatai alapján három tanfolyam indult: egy a népi kultúra megőrzését, a néphagyományok felújítását szolgáló kulturális képzés, egy a helyi közösségek megszervezését, az ünnepségek és a közszereplések megvalósítását támogató hivatásrendi vezetőképző tanfolyam, valamint egy speciális gazdasági (bizományosi) képzés, amely a földnélküli agrárifjúság számára kínált kibontakozási lehetőséget. Az elkövetkező években összesen 19 további népfőiskola jött létre az országban (Farkas, 2003).

„ÉLETERŐS NÉPET!”

Kerkai 1939 tavaszától dolgozott a korszak legjelentősebb magyar hivatásrendi, keresztényszociális gondolkodóival; közös fellépésük egyértelmű állásfoglalás volt a hivatásrendi gazdaság, a szolidarizmus tanítása mellett és egyben szembefordulás a nyilas mozgalommal. A programalkotó munkában részt vett Kerkai Jenő mellett Freesz József, az EMSZO központ lelkészvezetője, Heller Farkas egyetemi tanár, Huszár Károly volt miniszterelnök, az Actio Catholica szociális szakosztályának elnöke, Kovrig Béla egyetemi tanár, Közi Horváth József lelkész, az Actio Catholica központi titkára, Mihelics Vid egyetemi magántanár, Mikos Ferenc törvényszéki bírósági elnök, Tobler János képviselő, a keresztényszocialista szakszervezetek országos elnöke, Varga László S.J. főiskolai tanár és Vida István az EMSZO központi titkára. A munka támogatására a KALOT nevében felkérte XII. Pius pápát is, aki elődje szellemiségét folytatva 1939. szeptember 8-án kiadott brevében üdvözölte a hivatásrendi kezdeményezéseket és egyben a szervezkedésre áldását adta: „Őrizték meg, védelmezték és tökéletesítették annak a magyar műveltségnek drága értékeit, amelyek a valódi kereszténységgel párosult egészséges

természetesség jellemez. Dolgozzatok annak a társadalmi rendnek a kiépítésén, amely tiszteltreméltó elődünk Quadragesimo anno körlevelének alapelvei szerint a ti körülményeiteknek megfelel. Istennek irgalmát és Magyarország Nagyasszonyának hatalmas pártfogását leesdvérátok és egész mozgalmatokra adjuk apostoli áldásunkat.” (közli Balogh, 1998:91). Így a szervezettek immár a katolikus felsőklérus számára is megkerülhetetlen jelentőségű mozgalommá alakultak. Sőt Teleki Pál miniszterelnök támogatásával 1940 őszén a KALOT és a KALÁSZ, az EMSZO és a Hivatásszervezet addigi közös munkáját intézményesen is próbálták összekapcsolni a Magyar Szociális Népmozgalom keretei között. Programjuk megvalósulását nem forradalommal, hanem mélyreható társadalmi-gazdasági reformokkal kívánták elérni, melyek fő mozgatórugója a jezsuita szolidarizmus tanításain alapuló társadalmi igazságosság volt (Vö. Zachar, 2024).

A Teleki felkérésére az érdekképviseleti reformról folytatott tárgyalások során nyilvánvalóvá vált, hogy a katolikus reformkörök által képviselt új (hivatásrendi) irányzat nem sorol be sem a korporatív megoldást sürgető, olasz vagy osztrák államszervezési mintát propagáló szakértők mögé, sem pedig a nyilaspárti totalitárius megoldást preferálók mögé. Számukra egyértelmű volt, hogy a társadalmi-gazdasági reformok komoly autonómiával rendelkező, alulról építkező szervezetekkel valósíthatók meg, ugyanis mindez nem egyszerűen állami, közigazgatási probléma, hanem komoly társadalmi kérdés (Stausz, 2020). Ezt a gondolatot vitték tovább a világháború borzalmai közepette is, amikor báró Apor Vilmos győri püspök védnöksége mellett 1943. augusztus 26-án gyűltek össze a hivatásrendi gondolat és a keresztényszociális alternatíva hívei, hogy a háború befejezését követően új államszervezési modellt tudjanak kínálni a magyar politikai közelet számára (Klestenitz et. al., 2019). A jelentőségében csak a szárszói találkozóhoz mérhető titkos tanácskozás résztvevői ugyan egyes részkérdésekben különböző véleményeket fogalmaztak meg, de az ország jövőjéért aggódva egy színes és széles keresztény összefogás megteremtését célozták meg. Alapvetően egy közös jövőkép, az ország társadalmi-szociális megújítása, a szélsőséges politikai irányítás elkerülése és egy erős keresztény politikai hang megtalálása foglalkoztatta őket. A háborúból kilépő önálló magyar állam politikai, társadalmi és gazdasági kultúrájának a megújítását kívánták elérni – alapvetően a jezsuita ihletettségű szolidarizmus tanítása alapján. A hivatásrendiség képviselőinek körében egyre hangsúlyosabbá vált egy olyan megközelítés, amely – az államforma pontos meghatározása nélkül – az államberendezkedés kiegészítő elemeként, a fennálló parlamentáris politikai rendszert ellensúlyozó társadalmi szerkezetként, a gazdasági kapitalizmus korrekívumaként tekintett a hivatásrendi szervezetekre és nem kívánta ezek jelenlétét – az európai (osztrák vagy portugál) tapasztalatok után – egy hivatásrendi alkotmánnyal államszervezési elvvé emelni. Mindezt egyértelműen fogalmazta meg Kovrig Béla: „Társadalmi mozgalomként a magyar katolikusok szervezésével, erkölcsi és szellemi erejük összpontosításával, a katholicizmusban rejlő alkotó lendülettel együththatók akarunk lenni a háború utáni magyar társadalom kialakításában. A magunk szervezett erejével is elő akarjuk segíteni az erkölcsi törvény és a természeti jog érvényét, az ember személyiségének és munkájának védelmét, a hagyományok, jó szokások megbecsülését, a katolikus nevelő értéket és hagyományokat kifejtő keresztény kultúrpolitikával minden szellemi erő kibontását, a családok életegységét és biztonságos megélhetését a szociális igazságosságban belsőleg jól kiegyensúlyozott magyar társadalomban.” (Kovrig, 2019:6–7).

Nem kevesebbről volt tehát szó, mint hogy a katolikus hivatásrendiség és a szubszidiaritás oldaláról megújított demokráciakoncepciót mutattak fel a barbarizmus korában (Vö. Frenyó, 2007). Beemelték a politikai gondolkodásba a közjó és a civil társadalom szerepét, valamint rámutattak két új hatalmi ág, a gazdaság és a média jelentőségére is. Ez a magyar hivatásrendi gondolkodók fő sodrát adó, szolidarizmusra és keresztényszociális nézetekre alapozó szerzők vallásos, szociológiai és reálpolitikusi gondolkodásmódját tükrözi, mellyel mind a féktelen libertárius, mind az inherens veszélyt jelentő totalitárius gondolatokkal szemben igyekeztek saját koncepciójukat és a jövő magyar államát megvédeni. Mindvégig a szubszidiaritás, az „organikus demokrácia” és a korrektívumokkal kiegészített magángazdaság pártján álltak, mely magába tudja olvasztani a magasztos cél elérése érdekében a modernizált (hivatás)rendiség koncepcióját. Úgy gondolták, ez az államreform kormányzati támogatással és a társadalom belátásával párosítva sikerre vihető. A keresztényszociális tábor vezetői világosan látták, hogy az Európa-szerte jelentkező totális rendszerek azért tudták megszólítani a modern tömegeket, mert „a liberális rendszerben megoldhatatlan szociális kérdés megoldását ígérik”. A választási helyzet tehát vagy a kiüresedett és sanyarú sorsot jelentő szabadság, vagy a szabadság nélküli totális állam „elviselhető, mert azonos szintre hozott szociális körülményei” között áll fenn (Mihelics, 1940). Nézetrendszerük szerint ezért kell más és új megoldási javaslatokat felmutatni, és ezt éppen a katolikus társadalmi tanítás segítségével lehet a rendezett, ugyanakkor szabad társadalmon keresztül. Mindez azonban 1944. március 19. után már csak koncepció és beteljesülhetetlen terv maradt. Előbb a megszálló német, majd a megszálló szovjet csapatok és csatlósai indítottak kíméletlen támadást a keresztény humanista alternatíva hirdetői ellen.

„ÖNÉRZETES MAGYART!”

A német megszállás hatására Kerkai az ellenállási mozgalmak keretei között igyekezett előmozdítani szervezete továbbélését és munkáját. Támogatásával az ellenállási mozgalom röpiratát (Felhívás Magyarország népéhez) a KALOT kispesti nyomdájában állították elő, majd a szervezethez kapcsolódó katolikus papok és apácák segítettek terjeszteni országszerte (Balogh, 1998:158). Egyes visszaemlékezések szerint az érdi népőiskolai épületben zsidó nemzettestvéreket mentett, majd maga is ennek pincéjében bújt el, amikor Szálasi hatalomátvételét követően megindult a keresztény szervezetek felszámolása. 1944. december 6-án a nyilasok feldúlták a KALOT budapesti központját a Cukor utca 3. sz. alatt, ekkor döntött arról, hogy mielőbb elhagyja a főváros környékét (Varga, 1992).

Miközben a nyilasok 1945. február 6-án felállították a Hungarista Ifjúság Országos Szervezetét és ezzel valamennyi keresztény ifjúsági szervezetet, így a KALOT-ot is feloszlatták, Kerkai több befolyásos politikustól, így az ideiglenes kormány tagjaitól, Dálnoki Miklós Bélától, Erdei Ferencről, Vörös Jánostól és gróf Teleki Gézáttól is szerzett engedélyt vagy támogatást a mozgalom további működtetéséhez. Rendkívüli szemléletváltást jelentett, hogy a korábbi hangsúlyos antikommunista politikát követően a célok biztosítása érdekében Kerkai hajlandó volt az ellenállási mozgalomban együttműködni a kommunistákkal, sőt személyesen egyeztetett Révai Józseffel és Vas Zoltánnal is a szervezet jövőjéről. Kerkai erőfeszítéseinek nagy sikere volt, hogy a szovjet és magyar hatóságok törölték a KALOT-ot a feloszlátandó

fasiszta jellegű szervezetek listájáról és alapvetően szintén az ő közbenjárásának, tárgyalásainak volt betudható, hogy 1945. április 16-án Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök levélben értesítette a KDNP elnökségét, hogy további politikai tevékenységét engedélyezték (Szakolczai – Szabó, 2011:14). Kerkai minden követ megmozgatott az új hatalmi elittel való együttműködés érdekében, hitt a modus vivendi útjában, ami a keresztény párton belüli komoly szembenálláshoz, majd szakadáshoz vezetett. Ugyan Kerkai Jenő elérte, hogy a KALOT nagyszabású éves közgyűlését 1946. június 10-én a szovjet küldöttség jelenlétében tartották meg és még a Zeneakadémia nagytermében tartott látványos bemutatón is jelen voltak a szovjet vezetés képviselői, de alig egy hónappal később a szervezetet más civil, társadalmi szervezetek százaival együtt egy belügyminiszteri rendelettel feloszlatták (Meggyesi, 1983:427–428). A totális diktatúra kiépítésével szemben nem volt lehetősége a demokratikus együttélés erőinek.

Kerkai páter az adott körülmények között nem tehetett mást, mint hogy ismét ott kezdje el a munkát, ahol húsz évvel korábban is megtette: a terepen, ezúttal Kaposvár környékén vágott bele Takáts Ágostonnal és Meggyesi Sándorral a Falu-Manréza mozgalom meghonosításába. Az egykori népfőiskolákra támaszkodva igyekezett az érdeklődő parasztleányek számára 4–5 napos lelkigyakorlatokat szervezni és így a korábbi korszak eredményeit átmenekíteni. 1948-ban közel 12 ezer parasztleány kapcsolódott be a Falu-Manréza mozgalomba és 1948 őszén megnyílt az új jezsuita rendház is Kaposváron, melynek házfőnökségét örömmel vállalta magára a Kisatya. Bánáss László veszprémi püspök támogatásával elkezdte a „somogyi kísérletet” új pasztorációs megoldások és szociális programok kidolgozására (Gárdonyi, 2023). Ennek során a képzésbe bekapcsolódott Kerkai páter mellett Kovrig Béla közgazdász-szociológus professzor, Bálint Sándor néprajztudós és több korábbi KALOT-, illetve KALÁSZ-vezető, az egyházi iskolákból eltávolított nők is.

Az egyházellenes politika azonban egyre inkább fenyegette Kerkait, különösen, hogy eredményei felkeltették a politika érdeklődését is. Így a folyamatos egyházüldözés éveiben Jean-Baptiste Janssens, a jezsuita rend nagygenerálisa felajánlotta Kerkai atya és munkatársai számára a rend segítségét Magyarország elhagyásához (Takáts, 1992:63). Azonban a Kisatya és a vele együtt dolgozó Takáts Ágoston továbbra is kitartottak korábbi döntésük mellett: „kölcsonösen megígértük Istennek és egymásnak, hogy jóban-rosszban itthon maradunk, a magyar népért, népünk felemelkedéséért élünk, ezért vállaljuk még a börtönt is...” (Takáts, 1995:86). Ez utóbbi pedig nem váratott sokáig magára: a Mindszenty-per farvizén, az ítélethozatalt követően, 1949. február 12-én munkatársaival együtt Kerkai Jenőt is letartóztatták, majd a Budapesti Népbíróság két zárt tárgyaláson, 1949. június 23-án és 1949. augusztus 18-án hat év kényszermunkára ítélte, melyet a Népbíróságok Országos Tanácsa hat év letöltendő fegyház-büntetésre módosított (Takáts, 1992:63–64). Előbb az értelmiségi és politikai foglyok közé a Kisfogházba került, majd 1950 áprilisában átkerült a korszak legszigorúbb, ÁVH-sok által ellenőrzött fegyintézetébe Vácra. A bántalmazások és a lelki terror nyomán idegösszeroppanást szenvedett, majd infarktust kapott, aminek következményeként fél szemére megvakult, rendszeresen idegnyugtató és altató szedésére szorult (Takáts, 1992:66–68). Noha 1956 dicső forradalmi napjai alatt kiszabadult a börtönből, a diktatúra újra berendezkedő hulláma során őt is elérte a karhatalom és börtönbüntetését az utolsó napig le kellett töltenie.

Ugyan a jezsuita rend feloszlata után hivatását nem gyakorolhatta, soha nem adta fel

terveit a magyar nép felemeléséről. Kétkézi munkásként a hajógyárban, majd kertészként dolgozott, végül 1964-ben Pannonhalmára került, hogy az ottani szociális otthonban az öregekről, betegekről gondoskodjon. Korábbi munkatársaival folytatott eszmecserék közepette, a magyar állam és a Szentszék között megindult párbeszéd-folyamat idején született meg a „Somogyi terv”. Ebben a személyesen Kádár Jánosnak, az MSZMP főtitkárának, a minisztertanács elnökének szánt tervezetben vázolta Kerkai az elképzeléseit az állam és az egyház együttműködési lehetőségeiről. (Petrás, 2021.) Ha korábban a kapitalista gazdaság humanizálását célozta, ez alkalommal a kommunizmus átformálására, megtérítésére tett kísérletet és kereste annak lehetőségét, hogy a kereszténység milyen értékekkel tudna megjelenni az államszocialista magyar társadalomban. Két szűkebb, általa jól ismert területet, a mezőgazdaságot és az egészségügyet javasolta Kerkai, amelyekben megvalósítható az állami és egyházi szervek egymást kiegészítő együttműködése, próbaképp egy szűkebb térségben, a korábban is pasztorációs területnek számító Somogy megyében. Sőt a II. Vatikáni Zsinat lendületén felbuzdulva fogalmazta meg „Maradj meg magyar!” címmel nagyszabású koncepcióját a magyar nemzet történelmi szerepéről, felelősségéről, amelyet egyben szellemi végrendeletnek is szánt (Koronkai, 2023:47–48). Itt már-már teológiai magasságba emelte a magyarság evilági szerepével kapcsolatos elképzeléseit és az egykori KALOT-jelszavak nyomán a magyar nép számára a széles műveltség és a szociális igazságosság mellett a Krisztus-követés imperatívuszát fogalmazta meg, mint az újólagos felemelkedés útját. Mindennek következménye lett, hogy az Állami Egyházügyi Hivatalban a jezsuiták ellen készülő újabb fellépések előkészítéseként többször is kihallgatták. Idegrendszere nem tudta a megpróbáltatásokat feldolgozni, újabb szívinfarktust szenvedett, majd egy agyérgörcs következtében elveszítette még látó szeme világát is és szinte teljesen megbénult. Hosszú szenvedés után, egy nappal 66. születésnapja előtt, 1970. november 8-án, vasárnap reggel adta vissza lelkét teremtetőjének. (Koronkai, 2024:246–248).

Kerkai Jenő számára a kiművelt emberfők, a modern polgári társadalom megteremtése jelentette az ország jövőjének zálogát. Számára nem volt kérdéses, hogy amennyiben lehetőségük lesz rá, az iparos és parasztfiatalok öntevékenyen, saját fejlődési igényüktől hajtva fogják fejleszteni nemcsak szakmai, de általános műveltségüket is. Számára a műveltséget nem az iskolák száma vagy a konkrét társadalmi állás, hanem az igényes, a közösségért felelősséget vállaló, az egyház szolidáris berkeiben és a világi élet kisközösségeiben kibontakozó tehetséges, szorgalmas életút jelentette. És amennyiben ehhez a szervezeti kereteket az egyházi mintájú lelkigyakorlatok adják, úgy az ateista és szekularizálódó világ közepette is fenntartható a Krisztus-követő hívők jövője.

Kerkai Jenő és kortársai a szolidarizmusra támaszkodva a kereszténydemokrata humanista politizálás alapjait dolgozták ki az ordító szélsőségek korában. Beemelték a politikai gondolkodásba a közjó és a civil társadalom szerepét, valamint rámutattak két új hatalmi ág, a gazdaság és a média jelentőségére is. Ez a magyar hivatásrendi gondolkodók fő sodrárt adó, szolidarizmusra és keresztényszociális nézetekre alapozó szerzők vallásos, szociológiai és reálpolitikusi gondolkodásmódját tükrözi, mellyel mind a féktelen libertárius, mind az inherens veszélyt jelentő totalitárius gondolatokkal szemben igyekeztek saját koncepciójukat és a jövő magyar államát megvédeni. Mindvégig a szubszidiaritás, az „organikus demokrácia” és

a korrekívumokkal kiegészített magángazdaság pártján álltak, mely magába tudja olvasztani a magasztos cél elérése érdekében a modernizált (hivatás)rendiség koncepcióját. Terveik szerint mindennek eredménye lehet volna „a lüktető önkormányzati élet, életerős, öntevékeny, szerves társadalom, a hétköznapiak szabadságainak sikeres egyeztetése, demokratikus szellem a gazdálkodás világában, a társadalmi vezetőréteg egészséges kiválasztása, rátermett és érdemes gazdasági hierarchia, fejlett foglalkozási hivatástudat és etika, a termelés önfegyelmzése és egységes munkamorál, a gazdasági és szociális politika rugalmas, szakszerűen gyakorlatias, mert a különböző vidékek és foglalkozások sokrétűségével és gazdag tagozódásával számoló megvalósítása, a központosító merev etatizmus megszüntetése éppen az állam erejének és tekintélyének fejlesztése érdekében.” (Kovrig, 2019:21).

Kerkai Jenő gondolatisága egyértelműen elutasította a totalitárius állami berendezkedéseket, kiállt a demokratizmus és az emberi szabadságjogok, valamint a szolidarizmusból fakadó mélyreható államreform mellett. Ezért előbb a nyilas mozgalom, majd a berendezkedő kommunista diktatúra célkeresztjébe került. Az általa megjelenített politikai alternatíva ugyan megpróbált a (Keresztény)Demokrata Néppárt révén a társadalom számára megfelelő irányt mutatni az új korszak hajnalán, azonban az üldöztetések és elnyomás közepette, a szovjet megszállás alatt sínylődő országban ez szinte teljes egészében lehetetlenné vált. Kerkai páter maga is a diktatúra áldozatává, az általa mindvégig képviselt igazságosabb, demokratikusabb és keresztényibb társadalom eszméjének a vértanújává vált.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh Margit (1996): A „Kisatya”. P. Kerkai Jenő. S. J. (1904–1970). In: Kovács K. Zoltán – Rosdy Pál (szerk.): *Az idő élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon (1944–1949)*. Barankovics István Alapítvány, Budapest.
- Balogh Margit (1998): *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Balogh Margit (2016): Kerkai Jenő – A „Kisatya”. *Rubicon* 27. évf. 2. sz. 48–51.
- Botos Máté (2023): A korporatív rendszer és a Rerum novarum – viták és tévhitek. In: Jancsó András – Darabos Ádám (szerk.): *Rerum Novarum 130. Tanulmányok az első szociális enciklikáról*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest. 59–88.
- Cseszka Éva (2008): Kerkai Jenő és a KALOT. In: Szilágyi Csaba (szerk.): *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945)*. Faludi Ferenc Akadémia, Budapest.
- Farkas György (2003): KALOT Népfőiskolák. In: Bálint József – Kozma Róbert (szerk.): *KALOT-Kerkai évkönyv 1904–2004. Jubileumi Kalendárium*. Kalot Katolikus Népfőiskolai Mozgalom, Budapest. 76–91.
- Földesi Margit – Szerencsés Károly (2011): Kerkai Jenő. In: Földesi Margit – Szerencsés Károly (szerk.): *Keresztény közéleti személyiségek a XX. században*. Kairosz, Budapest.
- Frenyó Zoltán (2007): Keresztényszocializmus – hivatásrendiség – kereszténydemokrácia. A keresztény társadalomelmélet Mihelics Vid életművében. In: Mészáros József (szerk.): *Az élő hagyomány. Barankovics István és a magyarországi kereszténydemokrácia öröksége*. Barankovics István Alapítvány – Gondolat, Budapest. 65–86.
- Gárdonyi Máté (2023): A somogyi kísérlet. In: Koronkai Zoltán – Szigeti Szabolcs (szerk.): *A legnagyobb magyar szociális szervező: Kerkai Jenő S.J. életműve*. Jezsuita Kiadó, Budapest. 129–140.
- Große Kracht, Hermann-Josef (2007): Zwischen Soziologie und Metaphysik. Zur Solidarismus-Konzeption von Heinrich Pesch S. J. In: Große Kracht, Hermann-Josef – Karcher, Tobias – Spieß, Christian (Hrsg.): *Das System des Solidarismus. Zur Auseinandersetzung mit dem Werk von Heinrich Pesch S. J.* LIT, Berlin. 59–91.
- Kerkai György (1995): Kerkai Jenő születése és gyermekkora. In: András Imre – Bálint József – Szabó Ferenc (szerk.):

- Kerkai Jenő emlékezete.* Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet, Budapest.
- Klestenitz Tibor – Soós Viktor Attila – Petrás Éva (szerk) (2019): Útkeresés két korszak határán. A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulójára. Közi Horváth József Népfőiskola, Agyagosszergény.
- Koronkai Zoltán (2023): Kerkai Jenő élethivatásának teológiai elemzése. In: Koronkai Zoltán – Szigeti Szabolcs (szerk.) *A legnagyobb magyar szociális szervező: Kerkai Jenő Szent életműve.* Jezsuita Kiadó, Budapest. 21–62.
- Koronkai Zoltán (2024): *Kerkai Jenő jezsuita élethivatása Hans Urs von Balthasar teológiai hagiográfiáján alapján.* Kézirat, PhD disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, Budapest.
- Kovrig Béla (2019): *Katolikus demokratikus és szociális mozgalmak Magyarországon.* Barankovics István Alapítvány – Gondolat, Budapest.
- Meggyesi Sándor (1983): Az út vége. *Vigília* 48. évf. 6. sz. 427-429.
- Mihelics Vid (1940): Keresztény humanisták. *Nemzeti Újság*, 1940. 11. 22.
- P. Bálint József S.J. (2003): A KALOT sikerének titka. In: Bálint József – Kozma Róbert (szerk.): *KALOT-Kerkai évkönyv 1904–2004. Jubileumi Kalendárium.* Kalot Katolikus Népfőiskolai Mozgalom, Budapest. 97–103.
- Petrás Éva (2021): „Békés együttélés helyett békés együttműködés”. Kerkai Jenő SJ ún. somogyi terve 1964-ből. *Betekintő* 15. évf. 1. sz. 119–127.
- Schasching, Johannes (1994): Zeitgerecht - zeitbedingt: Nell-Breuning und die Sozialenzyklika Quadragesimo anno nach dem Vatikanischen Geheimarchiv. (Frankfurter Arbeitspapiere zur gesellschaftsethischen und sozialwissenschaftlichen Forschung. Sonderband) Ketteler, Bornheim.
- Strausz Péter (2020): A második Teleki-kormány érdekképviselési reformtervezetének szakmai-politikai háttértája. In: Frenyó Zoltán (szerk.) *Eszmék és tények. A Mihelics Vid halálának 50. évfordulójára rendezett emlékkonferencia előadásai és Mihelics Vid írásai.* Barankovics István Alapítvány – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Gondolat, Budapest. 68–85.
- Strausz Péter (2023): Quadragesimo anno – a Rerum novarum enciklika továbbgondolása. In: Jancsó András – Darabos Ádám (szerk.): *Rerum Novarum 130. Tanulmányok az első szociális enciklikáról.* Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest. 135–144.
- Szakolczai György (2014): In memoriam Kerkai Jenő. *Egyházforum*. XXIX. évf. 2–3. sz.
- Szakolczai György – Szabó Róbert (2011): Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására. Barankovics és a DNP (1945–1949) – Bibó és a DNP (1956). Gondolat, Budapest.
- Takáts Ágoston (1992): P. Kerkai letartóztatása, elítélése és börtönélete. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Kortárs magyar jezsuiták II. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – Prugg, Kismarton (Eisenstadt) – Budapest.*
- Takáts Ágoston (1995): Visszaemlékezés. In: András Imre – Bálint József – Szabó Ferenc (szerk.): *Kerkai Jenő emlékezete.* Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet, Budapest.
- Varga József (1992): KALOT. A huszadik század legjelentősebb katolikus agrarifikációs népi mozgalmának keletkezése, teljesítménye, felszámolása (1935–1946). *Távlatok* 2. évf. 7. sz. 346–360.
- Vida István (1990): Kerkai Jenő útjai. In: Babóthy Ferenc - Barankovics István et. al.: *Félbemaradt reformkor – Miért akadt el az ország keresztény humanista megújítása? Válogatás a Katolikus Szemle írásából.* Róma 1990. 344–353.
- Zachar Péter [Krisztián] (2021): Heinrich Pesch. In: Frenyó Zoltán (szerk.): *Konzervatív arcképek.* L'Harmattan, Budapest. 276–281.
- Zachar Péter Krisztián: A hivatásrendiség: A liberális államrend keresztény korrektívuma. *Kommentár* 2024/1. sz. 128–138.

Garai-Fodor Mónika – Huszák Nikolett

A környezettudatosság és az önazonosság kapcsolata a Z generáció tudatos fogyasztói magatartása szempontjából

The Relationship between Environmental Awareness and Self-Identity from the Perspective of Conscious Consumer Behaviour among Generation Z

Összefoglalás

A tudatos életforma, mint összetett fogyasztói magatartás értékrend-alapú megközelítésének vizsgálata áll a tanulmány fókuszában. A tudatos életforma, a tudatos fogyasztói magatartás szoros összefüggésben áll az egészségmegőrzés, a fenntarthatóság, környezettudatosság kérdésével is. Összetett magatartásforma, melyet a fogyasztói értékorientáció és önazonosság aspektusából elemeztünk a Z generáció körében. A fiatalok sajátos értékrendje és gondolkodásmódja sok esetben indukál sajátos megoldásokat. A fiatalok speciális célcsoport e kérdés tekintetében, mert értékrendjük sok esetben még kiforratlan, így alakítható, formálható. Meglátásunk szerint épp ezért fontos a fiatalokban tudatosítani ezen életforma jelentését, jelentőségét, egyéni, társadalmi és környezeti hatásait. A tanulmányban a Z generációra irányuló kvantitatív kutatás részeredményeit mutatjuk be, leíró statisztika és összefüggés-elemzések fényében. A primer kutatás eredményeként 226 értékelhető kérdőívet elemeztünk. Az eredmények alapján igazolni tudtuk, hogy sok esetben a fiatalok maguk sincsenek tisztában önmaguk tudatos életformájának mikéntjével, annak aspektusaival, mely az edukatív programok jelentőségét és szükségességét támasztja alá.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: A20, A13, M10

Kulcsszavak: Z generáció, Tudatos életforma, Fenntarthatóság

DR. HABIL. GARAI-FODOR MÓNIKA, egyetemi docens, Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar (fodor.monika@kgk.uni-obuda.hu); HUSZÁK NIKOLETT, Programfejlesztési szakértő, Budapesti Corvinus Egyetem (nikolett.huszak@uni-corvinus.hu).

Summary

The focus of the study is on the values-driven approach to conscious living as a complex consumer behaviour. Conscious living and conscious consumer behaviour are closely related to the issues of health promotion, sustainability and environmental awareness. It is a complex form of behaviour analysed from the perspective of consumer value orientation and self-identity among Generation Z. The specific values and mindset of young people often induce specific solutions. Young people are a special target group with regard to this issue because their values are often still immature and can be shaped and moulded. In our view, it is therefore important to raise young people's awareness of the meaning and significance of this way of life and its individual, social and environmental impact. In this paper, we present partial results of quantitative research on Generation Z, in the light of descriptive statistics and correlation analysis. The primary research resulted in the analysis of 226 evaluable questionnaires. The results confirmed that in many cases, young people themselves are not aware of how to lead a self-aware life, aspects of which underpin the importance and necessity of educational programmes.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: A20, A13, M10

Keywords: generation Z, conscious living, sustainability

BEVEZETÉS

Az ifjúság orientációja, önmaga megismerése, erősségeinek, tehetségének kibontakoztatása egyéni és társadalmi felelősség is. Kikké válnak, mivé formálják a társadalmat és a világot egy komplex folyamat során meggye vége, amire hatással lehetünk és tehetünk érte.

A 21. század dinamikus változásainak korszakában, amelyeket a technológiai fejlődés, a globális kihívások és a társadalmi struktúrák átalakulása jellemez, az új generációk társadalomformáló szerepe és az általuk képviselt innovatív megoldások relevanciája és aktualitása vitathatatlan. Ebben a kontextusban a jelen tanulmány célja, hogy elemzéseivel és eredményeivel hozzájáruljon a tudatosabban tervezett jövő kialakításához, kiemelve az új generációk által reprezentált potenciált és az általuk kínált újításokat.

Az új generációk – különösen a Z generáció és az őket követő generációk – már egy olyan világban nőttek fel, ahol a digitális technológia, az internet és a közösségi média természetes részét képezik mindennapjaiknak. A digitális tér életük mindennapjait átszövi, és ez alól nem jelent kivételt az oktatás, a szórakozás, de a pénzügyek kérdésköre sem (Csiszárík-Kocsir – Lentner, 2023; MC Loughlin – Lee, 2010). Ez a folyamatos kapcsolat és információáramlás új perspektívákat és gondolkodásmódokat eredményezett, amelyek jelentősen befolyásolják társadalmi és környezeti érzékenységüket, valamint problémamegoldó képességüket. Az ilyen típusú környezetben felnövekvő generációk képesek arra, hogy innovatív megoldásokat találjanak a jelenlegi társadalmi, gazdasági és környezeti problémákra, ami létfontosságú a fenn tartható és inkluzív jövő kialakításában.

A társadalomformáló hatás relevanciája abban is megmutatkozik, hogy az új generációk egyre inkább elutasítják a hagyományos fogyasztói modellt, és alternatív megoldásokat keresnek, amelyek kevésbé terhelik a környezetet és elősegítik a társadalmi igazságosságot. Az új generációk aktivizmusa és innovációra nyitott attitűdje így közvetlenül hozzájárulhat a globális problémák megoldásához, és új paradigmákat kínál a jövő társadalmainak szervezésére.

Az innovatív megoldások nem csupán a technológiára korlátozódnak. (Varga, 2023a; Varga, 2023b). A szervezetek is kénytelenek az innováció irányába nyitni, és minden eszékört megragadni annak érdekében, hogy megnyerjék a fogyasztóikat, ezáltal versenyelőnyt biztosítva maguknak (Csiszárík-Kocsir – Dobos, 2022; Csiszárík-Kocsir – Dobos, 2023a; Csiszárík-Kocsir – Dobos, 2023b). Az új generációk hajlamosak átgondoltabb, fenntarthatóbb és inkluzívabb jövőképet formálni, amely magában foglalja az oktatás, a munkaerőpiac, a városi tervezés és a társadalompolitika újragondolását, amely véleményüknek számos fórumon hangot is adnak (Csiszárík-Kocsir – Varga, 2023a; Csiszárík-Kocsir – Varga, 2023b; Varga – Csiszárík-Kocsir, 2023a; Varga – Csiszárík-Kocsir, 2023b). Ezek a megközelítések alapvetően fontosak ahhoz, hogy a jelenlegi és jövőbeli generációk számára egy olyan világot hozzunk létre, amely képes alkalmazkodni és válaszokat adni a folyamatosan változó környezeti, társadalmi és gazdasági kihívásokra (Varga, et al., 2023).

A jelenkori oktatást meghaladta az új generáció, változni és változtatni szükséges a korábbi zárt és sematikus rendszereken. A korábbi strukturált és előadói stílusú oktatási módszert egyre inkább felváltja a vizualitást, multi-modalitást és a gyakorlatorientált módszereket központba helyező metódusok (McCrindle – Fell, 2019). Nem véletlen, hogy számos kutatás foglalkozik azzal, hogy milyen megoldások, módszerek és tartalmak lehetnek relevánsak és élménydúsak az új generáció számára. (Hargitai, et al., 2020; MC-Loughlin – Lee, 2010; Al-Adwan – Smedley, 2012; Kolbach, 2018; Corey– Clayton, 2019)

Az innovatív megoldások olyan rendszerek kialakítását és megteremtését tehetik lehetővé, melyek coachinggal, mentoringgal, orientációval, élményalapúvá tehetik az önfejlesztés és önismeret útját (Roša – Lace, 2021). Ez egy nagy lehetőség társadalmunk és jövőnk szempontjából, hiszen ezek a generációk döntéseikkel, lépéseikkel, gondolkodásmódjukkal jelentős formálói, meghatározói, kulcsszereplői társadalmunk fejlődésének.

Összefoglalva, az új generációk társadalomformáló hatása és az általuk képviselt innovatív megoldások nem csupán relevánsak, hanem alapvető fontosságúak a jövő társadalmainak fenntartható, befogadóbb és elfogadóbb módon történő alakításához. A tudatosan tervezett jövő megvalósítása érdekében elengedhetetlen, hogy figyelembe vegyük és támogassuk az új generációk által hordozott potenciált, ötleteket és innovációkat. Ez nem csak lehetőséget biztosít számunkra a jelenlegi kihívások leküzdésére, hanem hozzájárulhat egy olyan jövő kialakításához is, amely mindenki számára igazságosabb, élhetőbb, fenntarthatóbb és boldogabb (Doreen, et al., 2023).

SAKIRODALOM BEMUTATÁSA

A generációk közötti különbséget szegmentációs ismérvként is alkalmazhatjuk a marketing számos területén. Ennek oka, hogy nagyon jól jellemezhetőek az egyes generációk a rájuk kifejezetten jellemezhető közös értékek, magatartásformák, gondolkodásmód mentén. Primer kutatásukban mi is egy generációra (Z generáció) fókuszálunk, így szakirodalmi kitekintésünk egyik fontos pillérét ezen generációra vonatkozó általános és kifejezetten tudatos életformájuk vizsgálatára irányuló elemzések adják. (Törőcsik, et al., 2014; Tari, 2011)

McCrindle, ausztrál társadalomkutató jó ideje vizsgálja a különböző generációkat, külön tanulmányok és infografikák készültek mind a Z, mind pedig az Alfa generációról. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a generációs minták és jellemzők, valamint a kutatások is leginkább lokális szinten vizsgálhatók és értelmezhetők. McCrindle kutatása alapján a Z-sek a teljes populáció 23%-át teszik ki. Munkahely választás során a három legfontosabb szempont számukra a hozzáférhető és megközelíthető vezetés, a tanulási és fejlődési lehetőségek, valamint a karrierépítési lehetőségek (McCrindle, 2024a). Ugyanezen kutatásnak az Alfa generációra vonatkozó tanulmánya elsőként az alfa elnevezésre tér ki. A görög ábécé első betűjeként valami új kezdetét jelképezi. A jövőt testesíti meg, amelyben a 2010-2025 között született Alfák már hosszabb ideig élnek, kulturálisan diverzebbek, tech érzékük kifinomultabb, ugyanakkor jellemzően hosszabb ideig maradnak az oktatásban, így később kezdik el felnőtt életüket és később is szállnak ki a szülői ház kényelméből. Hívhatnánk őket akár ‘screenager-nek’ is, hiszen a kutatás szerint átlagosan négy óra negyvennégy percet töltenek a képernyő előtt. Jellemző rájuk még az individualizmus és a személyre szabottság igénye. Ami azonban hiányként jelenik meg, az a gyakorlatiasság, mint képesség hiánya, a kockázatok realisztikus felmérése, valamint elérhető célok meghatározása és elérése. Nagyjából 4 év múlva az első Alfa kilép a munkaerőpiacra, ahol várhatóan új szakmák születnek majd, illetve a meglévőknek kell kompatibilisnek lenni az új generáció képességeivel és igényeivel (McCrindle, 2024b)

A Z generációsok jellemzői, motivációi és tanulási preferenciái, amelyek eltérnek az ezredfordulósokétól, megkövetelhetik a pedagógusoktól, hogy újra gondolják és újra tervezzék az erősségeken alapuló oktatást, hogy a tartalom és a pedagógiai megközelítések összhangban legyenek az új generáció igényeivel, elvárásaival. (Corey– Clayton, 2019). Ez a generáció egy klikkeléssel juthat a legfrissebb információhoz, klikknyújtásnyira vannak mindennemű tapasztalástól. Ők azok, akik már tudatában voltak a 9/11-nek, szüleiken keresztül megtapasztalhatták a Nagy Gazdasági Világválságot, a Covid-19-et, a teljes elszigeteltséget, az online világban létezését, majd ismét a személyes érintkezés tapasztalati valóságát. Annyi impulzus érte őket ebben a fiatal korban is, hogy nehéz közben megtalálni, kitalálni magukat és elhelyezni azt értéképükön. Mindezek mellett hiszik, hogy kellő erővel rendelkeznek ahhoz, hogy megváltoztassák a világot, azonnal használható készségeket és ismereteket várnak az oktatástól, amit a való életben, gyakorlatban tudnak alkalmazni (Corey – Meghan, 2017).

Az Inner Development Goals (IDG) egy nonprofit és nyílt forráskódú kezdeményezés a belső fejlődésért. Olyan tudományosan megalapozott készségeket és tulajdonságokat kutat, gyűjt és kommunikál, amelyek segítenek abban, hogy céltudatos, fenntartható és produktív életet éljünk (Varga, et al., 2022). Arra törekszik, hogy áthidalja a személyes

növekedés és a globális átalakulás közötti szakadékot. (Doreen, et al., 2023). Ezen kívül olyan személyes fejlődési célokat segít megfogalmazni, melyek az egyének belső világára, érzelmi és mentális jólétére fókuszálnak. Ezek magukban foglalhatják az önelfogadást, az önismeretet, az empátiát és a személyes értékek kibontakoztatását. A Z, illetve Alfa generációhoz tartozó fiatalok esetében az Inner Development Goals rendkívül fontos szerepet játszhatnak a személyes identitás kialakításában és a jólét megteremtésében. A Z generáció, vagyis a digitális bennszülöttek, gyakran használják az online platformokat az érzelmi kifejezésre és az önkifejezésre, miközben keresik a belső egyensúlyt és az önazonosságot. Az Alfa generáció, melyet a technológia mindenütt jelenléte jellemzi, szintén igényli az Inner Development Goals által kínált eszközöket és lehetőségeket a személyes fejlődés terén. Mindkét generáció számára kulcsfontosságú, hogy megértsék és kibontakoztassák saját belső világukat, hogy képesek legyenek megbirkózni a modern világ kihívásaival és lehetőségeivel. A tudatos életformát, benne az ökológiai felelősségük kérdését, önmaguk ismeretének fontosságát, mint belső értékrendben gyökerező magtartásformát, ezen fiatalok körében szisztematikus edukatív aktivitásokkal lehet alakítani, erősíteni (Jaciow – Wolny, 2021). Számos kutatás igazolja, hogy az ismeret, attitűd, az elkötelezettség, és az egyéni felelősségvállalás fontos dimenziói a felelős, tudatos környezeti magatartásnak (Taufique et al., 2016; Kollmuss – Agyeman, 2002; Fraj – Eva, 2007; Rokicka, 2002; López, et al., 2014).

Primer kutatásunk során a tudatos életformáról alkotott véleményt, az ehhez kötődő érzéseket és cselekvéseket vizsgáltuk a Z generáció körében.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Primer kutatás keretében kvantitatív adatfelvételt valósítottunk meg a hazai Z generáció körében, hólabda mintavételi eljárás alkalmazásával. Előtesztelt, sztenderdizált kérdőíves online megkérdezést alkalmaztunk, mely eredményekén 226 értékelhető kérdőívet kaptunk.

A kérdőív témakörei a tudatos életforma megítélése, gyakorlása, az egyéni életcélok és értékorientáció elemzése voltak. A kérdőívben jellemzően zárt kérdéseket alkalmaztunk, három nyitott kérdés volt szabad asszociáció formájában. A zárt kérdések körében nominális (egy- és többválasztásos szelektív, kétkimenetelű kérdések) és metrikus mérési szinteken lévő kérdések (Likert- és szemantikus differenciál skála) egyaránt helyt kaptak.

A skálás kérdések során 1-től 4-ig terjedő skálát alkalmaztunk. Ennek oka egyrészt a magyar válaszadókra jellemző egyéni skála-preferencia: az iskolai osztályozási rendszerből fakadóan legstabilabban az öt fokozatig terjedő skálát tudják értelmezni hazai válaszadók az 1-7, 1-9 vagy 1-10 skálákkal szemben. A páros skála mellett pedig azért döntöttünk, mert a páratlan (1-5) skála esetében a középső érték (3) egyfajta menekülő út a válaszadók számára és a középső értéket választó „közömbös” fogyasztók megjelenése és esetleges túlzott aránya statisztikai és szakmai szempontokból egyaránt megnehezíti a szegmentációs eljárást. Ezért a páros skála mellett döntöttünk, mely a középső érték kizárásával egyfajta szigorúbb állásfoglalásra készíti a válaszadót, ezzel jobban hozzájárulva a sikeres szegmentálás lefolytatásához (Malhotra – Simon, 2017).

Jelen tanulmány keretében a kvantitatív kutatás tudatos életformához kötődő kérdéseinek elemzésére koncentrálnak.

Kvantitatív kutatási fázisunk keretében az alábbi két hipotézisünk vizsgálatára törekedtünk:

- A saját maga életvitelét tudatos mivoltának megítélése és a tudatos életformáról alkotott vélemény (attitűd) összefüggésben áll. (H1).
- Az egyéni értékrend és a tudatos életvitel gyakorlása között összefüggés van. (H2).

A kvantitatív eredmények feldolgozása, a felállított hipotézisek vizsgálata céljából leíró statisztikát, kettő- és többváltozós elemzéseket alkalmaztunk SPSS 26.0 szoftver felhasználásával.

A metrikus skálán mért eredmények összefüggésének vizsgálatához varianciaanalízis módszerét alkalmaztuk, azon belül is az egyszempontos, több mintaátlag összehasonlítására alkalmas ANOVA-módszert. Egy metrikus függő változó átlagát hasonlítottuk össze kettőnél több csoport között. A post-hoc teszt alapján állapítottuk meg, hogy mely csoportpárok között volt szignifikáns eltérés. Ennek során a szignifikanciaértékeket vettük alapul az összefüggések meglétének megállapításához ($\text{sig} \leq 0,05$). A csoportátlagok összevetése mentén elemeztük a belső összefüggéseket az F-statisztikát alkalmazva, azaz a mintákon belüli átlagok varianciájának a varianciahányadosát figyelembe véve (Malhotra – Simon, 2017; Sajtos – Mitev, 2007). A tanulmányban ismertetett összefüggés-vizsgálatok esetén, ahol az ANOVA-tábla szerinti szignifikancia értéke 0,05 alatti volt, igazoltta vált a két változó közötti statisztikai kapcsolat.

EREDMÉNYEK

A tudatos életformáról első ízben a válaszadókat szabad szóasszociáció keretében kérdeztük.

Az eredmények abszolút pozitív attitűdről tanúskodnak: az egészség, a boldogság, a mozgás, a sport, a táplálkozás, a környezetvédelem voltak a legtöbbet említett kifejezések. Már a szabad szóasszociáció eredményei is arra utaltak, hogy a tudatos életformát egy egészséges, aktív életet élő, kiegyensúlyozott, nyugodt és boldog személyhez kötik a fiatalok, akik odafigyelnek a rendszeres mozgásra, a helyes táplálkozásra, az egészséges életmódra. Ugyanakkor megjelentek szép számban a környezetvédelemre, a környezet megóvására vonatkozó állítások is, mely szerint a tudatos életforma többet jelent a fiatalok szerint az önmagunkra való odafigyelésnél. Tudatosan akkor élünk, ha a minket körülvevő környezetre is kellő empátiával tekintünk. Ezen felül különösen érdekes volt számunkra, hogy a fiatalok a tudatos életformához a tervezést, a fejlődést, a célok meghatározását is hozzárendelték spontán módon, mely azt sejteti, hogy a fiatalok a tudatos életformát egy, az egyén életútját jól megtervező, kijelölt célok és tervek alapján és mentén élő magatartásformához, gondolkodásmódhoz társítják leginkább.

1. ábra: A tudatos életformáról alkotott fogyasztói szabad asszociáció eredménye

Forrás: saját kutatás, 2024. N=224 fő

A tudatos életformáról alkotott kép átfogóbb elemzése érdekében egy állításlista segítségével elemeztük a fiatalok ebbéli kérdésről alkotott elképzelését, véleményét.

Ennek keretében már sokkal tisztábban kirajzolódott, hogy milyen dimenziókat, jellemzőket, magatartásformákat társítanak a tudatos életformához a Z generáció tagjai. Az eredmények szerint a tudatos életforma leginkább az egészséges életvitelhez kötődik a fiatalok gondolkodásmódjában. Ezen felül a második legfontosabb szempont az önismeret, önfejlesztés melyet a jó emberi kapcsolatok és a környezettel való harmonikus együttlét követ, egészíti ki.

A tudatosság a fiatalok szerint tehát az egészségünkre való odafigyelést, a szociális kapcsolataink ápolását és a környezetünkkel való kiegyensúlyozott kapcsolat együttesét jelenti.

1. táblázat: A tudatos életformáról alkotott fogyasztói vélemények a Z generáció körében

A tudatos életformával kapcsolatos állítások	átlag (1: egyáltalán nem értek egyet, 4: teljes mértékben egyetértek)	szórás
A tudatos életforma egészségesebbét teszi az embert	3,47	0,682
Aki tudatosan él, a természetet, a környezetet óvja	3,25	0,714
A tudatos életforma azt jelenti, hogy mindenre jut időm, amit szeretek	2,60	0,941
A tudatos életforma magában foglalja az egészséges táplálkozást	3,22	0,741

A tudatos életformával kapcsolatos állítások	átlag (1: egyáltalán nem értek egyed, 4: teljes mértékben egyértékű)	szórás
A tudatos életforma magában foglalja a rendszeres testmozgást	3,29	0,764
A tudatos életformához a jó emberi kapcsolatok is hozzátartoznak	3,27	0,771
Aki tudatosan él, hosszabb ideig él	2,86	0,865
A tudatos életforma inkább az idősebb emberekre jellemző	2,04	0,880
A tudatos életforma drága, sok pénzbe kerül	2,62	0,919
A tudatos életforma jellemző az én generációmra	2,58	0,811
A tanultabb, iskolázottabb emberekre jellemző a tudatos életforma	2,96	0,817
A városi életvitellel a tudatos életforma nejezen egyeztethető össze	2,30	0,934
A legtöbb barátom tudatosan él	2,39	0,784
A családom tagjai körében jellemző a tudatos életforma	2,81	0,808
Az én generációm tagjai körében jellemző, hogy a tudatos életformát csak egy divatos trendnek tekintik, nem hisznek igazán az előnyeiben	2,32	0,827
A tudatos életformához szükséges az önismeret, önfélesztés	3,31	0,733

Forrás: saját kutatás, 2024. N=226 fő,

A kutatás keretében megkérdeztük a fiatalokat arról is, hogy meglátásuk szerint saját maguk mennyire élnek tudatosan. Az 1-4 közötti skálán (ahol 1= egyáltalán nem, 4=teljes mértékben) 2,81-es átlagérték született a teljes mintában, 0,5-ös szórásérték mellett.

Azt is megkérdeztük, hogy megítélésük szerint saját generációjuknak milyen hatása van a fenntarthatóságra. Az eredmények szerint a fiatalok fontos szerepet tulajdonítanak maguknak a fenntarthatóságra gyakorolt hatás tekintetében (átlag 3,10, szórás=0,7, ahol 1=egyáltalán nincs hatással, 4=rendkívül meghatározó).

A kutatás következő fázisában összefüggés-vizsgálatot végeztünk annak érdekében, hogy elemezzük a tudatos életformáról alkotott vélemény, és a tudatos életforma megélése között mutatkozik-e összefüggés. A feltételezésünk szerint, aki saját maga életvitelét tudatosnak tartja, az a tudatos életformát is pozitívabban ítéli meg összességében is (H1).

Az összefüggés-vizsgálat eredménye alapján azt láthattuk, hogy a két változó nem független egymástól (sig<=0,05; H1 beigazolódott).

2. táblázat: A tudatos életformáról alkotott vélemény és a tudatos életforma megítélése közötti összefüggés-vizsgálat

A tudatos életformáról alkotott vélemény és a tudatos életforma megítélése közötti összefüggés-vizsgálat		N	átlag	szórás	sig.
A tudatos életforma egészségesebbét teszi az embert	nem él tudatosan	58	3,28	0,696	0,0044
	inkább tudatosan él	152	3,50	0,681	
	teljes mértékben tudatosan él	16	3,88	0,342	
	Total	226	3,47	0,681	
Aki tudatosan él, a természetet, a környezetet óvja	nem él tudatosan	58	2,31	0,995	0,0090
	inkább tudatosan él	152	2,67	0,867	
	teljes mértékben tudatosan él	16	3,00	1,155	
	Total	226	2,60	0,938	
A tudatos életforma azt jelenti, hogy mindenre jut időm, amit szeretek	nem él tudatosan	58	2,90	0,810	0,0000
	inkább tudatosan él	152	3,28	0,683	
	teljes mértékben tudatosan él	16	3,88	0,342	
	Total	226	3,22	0,739	
A tudatos életforma magában foglalja az egészséges táplálkozást	nem él tudatosan	58	3,07	0,792	0,0036
	inkább tudatosan él	152	3,33	0,753	
	teljes mértékben tudatosan él	16	3,75	0,447	
	Total	226	3,29	0,762	
A tudatos életforma magában foglalja a rendszeres testmozgást	nem él tudatosan	58	3,07	0,835	0,0425
	inkább tudatosan él	152	3,33	0,735	
	teljes mértékben tudatosan él	16	3,50	0,730	
	Total	226	3,27	0,769	
A tudatos életformához a jó emberi kapcsolatok is hozzátartoznak	nem él tudatosan	58	2,66	1,001	0,0102
	inkább tudatosan él	152	2,88	0,797	
	teljes mértékben tudatosan él	16	3,38	0,719	
	Total	226	2,86	0,863	
A tudatos életforma inkább az idősebb emberekre jellemző	nem él tudatosan	58	2,83	0,704	0,0428
	inkább tudatosan él	152	2,51	0,956	
	teljes mértékben tudatosan él	16	2,07	1,088	
	Total	226	2,62	0,917	

A tudatos életformáról alkotott vélemény és a tudatos életforma megítélése közötti összefüggés-vizsgálat	N	átlag	szórás	sig.
A tudatos életforma drága, sok pénzbe kerül	nem él tudatosan	58	2,28	0,874
	inkább tudatosan él	152	2,61	0,747
	teljes mértékben tudatosan él	16	3,38	0,500
	Total	226	2,58	0,809
A városi életvitellel a tudatos életforma nejezen egyeztethető össze	nem él tudatosan	58	1,79	0,614
	inkább tudatosan él	152	2,54	0,699
	teljes mértékben tudatosan él	16	3,13	0,806
	Total	226	2,39	0,782
A legtöbb barátom tudatosan él	nem él tudatosan	58	2,45	0,820
	inkább tudatosan él	152	2,92	0,724
	teljes mértékben tudatosan él	16	3,13	1,088
	Total	226	2,81	0,806
Az én generációm tagjai körében jellemző, hogy a tudatos életformát csak egy divatos trendnek tekintik, nem hisznek igazán az előnyeiben	nem él tudatosan	58	2,66	0,890
	inkább tudatosan él	152	2,32	0,817
	teljes mértékben tudatosan él	16	2,13	1,088
	Total	226	2,39	0,869

Forrás: Saját kutatás, 2024. N=226 fő; One-Way ANOVA

Az összefüggésvizsgálat belső struktúrájának elemzése alapján elmondható, hogy azon fiatalok, akik önbevallás alapján tudatosan, tudatosabban élnek, azok rendre minden, a tudatos életforma előnyeit, holisztikus jellegét alátámasztó állítással nagyobb mértékben értették egyet.

Azon fiatalok, akik bevallásuk szerint nem élnek tudatosan, a tudatos életforma előnyeit sem érzékelik még kellőképp, a tudatos életformát sokkal inkább az idősebb emberek magatartásformájának tekintik. Ami még fontos eredmény e tekintetben, hogy ezen fiatalok szerint saját generációjuk többsége is a tudatos életformát divatnak, egy trendi jelenségnek tartja.

Ez utóbbi eredmény azért is nagyon fontos meglátásunk szerint, mert rávilágít arra, hogy szükség van az edukációra a tudatos életforma kapcsán ezen szegmens esetében. Fontos, hogy ezen fiatalok csoportja megértse, hogy a tudatos életforma mit is jelent, milyen előnyei vannak egyéni, társadalmi és környezeti szinten. Ugyanis, ha a tudatos életforma megélése egy belső indítatással, értékorientációval összhangban történik, akkor lesz tartós életvitel. Amennyiben ez csupán egy divatos trend követése, úgy nagyon könnyen megváltoztatható és módosuló magatartásformáról beszélünk, melyet a külső hatások (véleményvezérek, a generáció számára releváns hírek, információk) rendre könnyen felülírhatnak.

Annak érdekében, hogy még inkább átfogó képet kapjunk arról, hogy a fiatalok a tudatos életforma megélését milyen kontextusban élik meg, értékrendjüket is vizsgáltuk. Ennek oka, hogy számos kutatás igazolja, az értékrend, az egyéni értékorientáció visszaköszön az emberi és fogyasztói magatartásban, megnyilvánulva konkrét fogyasztói döntésekben és preferenciákban (Garai-Fodor, 2018; Garai-Fodor et al., 2023). Az értékrend vizsgálatához a Kahle-féle értéklistát használtuk alapul, ezt egészítettük ki a kutatás céljához, tárgyához illeszkedő elemekkel.

Az eredmények szerint a fiatalok számára a legfontosabb érték a boldog élet, a barátok, jó emberi kapcsolatok és az egészség. Az értékorientáció prioritásait nézve azon értékeket tekintik a legmértékültebbnek a fiatalok, melyeket a tudatos életformához társítottak.

Így vélelmezhető, hogy egyéni értékrendjük preferenciája pozitívan hat, ösztönzi a tudatos életforma megélését.

3. táblázat: Értékorientáció a Z generáció szemszögéből

Értékek	átlag	szórás
Fenntarthatóság	3,16	0,646
Környezettudatosság	3,22	0,706
Egészség	3,67	0,575
Boldog élet	3,79	0,523
Kiegyensúlyozott élet	3,61	0,604
Karrier, szakmai siker	3,39	0,715
Anyagi jólét	3,56	0,633
Sok szabadidő	3,42	0,706
Kalandok, utazás	3,42	0,819
Barátok, jó emberi kapcsolatok	3,77	0,524

Forrás: Saját kutatás, 2024. N=226 fő,

A kutatás következő lépésében megvizsgáltuk, hogy az egyéni értékrend és a tudatos életvitel gyakorlása (H2) között van-e összefüggés. A hipotézisek alapját azon értékrend alapú magatartásmodellek adták, melyek az egyéni értékrend fogyasztói attitűdben és fogyasztói döntésekben megnyilvánuló hatását igazolják.

Az összefüggésvizsgálat (One-Way ANOVA) eredménye azt mutatta, hogy a vizsgált tényezők között nincs szignifikáns kapcsolat ($\text{sig} > 0,05$, H2 elvetésre került).

A kutatás ezen eredményét részletesebben megvizsgáltuk, hogy megértjük, miért nem volt validálható az értékrend-alapú magatartás modellek koncepciója a tudatos életforma megélése kapcsán a fiatalok körében.

Ennek érdekében szegmentáltuk a mintát, és külön elemeztük az önmagukat tudatos életformát élőnek tartó fiatalokat (K1) és az önmagukat nem tudatos életformát élő fiatalok körét (K2).

Az értékorientáció elemzése kapcsán tapasztaltunk komoly ellentmondásokat a szegmensek összevetése során.

4. táblázat: Értékrend vizsgálat az önmagát tudatos életet élő és a nem tudatos életet élő fiatalok körében

Értékek	mintaátlag	tudatos életformát élő fiatalok (K1)	nem tudatos életformát élő fiatalok (K2)
Fenntarthatóság	3,16	3,00	3,24
Környezettudatosság	3,22	3,13	3,21
Egészség	3,67	3,75	3,62
Boldogság	3,79	3,88	3,66
Kiegyensúlyozott élet	3,61	3,88	3,52
Karrier, szakmai siker	3,39	3,63	3,17
Anyagi jólét	3,56	3,88	3,52
Sok szabadidő	3,42	3,63	3,38
Kalandok, utazás	3,42	3,63	3,38
Barátok, jó emberi kapcsolatok	3,77	4,00	3,72

Forrás: Saját kutatás, 2024. $N=226$ fő,

Az eredmények rávilágítottak arra, hogy az önmagát tudatos életformát élőnek tartó fiatalok minden értékdimenziót fontosabbnak tartottak az átlagnál, kivéve a fenntarthatóságot és környezettudatosságot. Épp azt a két dimenziót, mely leginkább kötődik a tudatos életforma megéléséhez, az értékrendben gyökerező tudatos életvitel szellemiségéhez. Ezzel szemben a magukat nem tudatos életvitelt élő fiatalok éppen e két dimenziót értékelték átlagon felül fontosnak, és a többi, sokkal inkább egyéni célértékeket pedig átlagon alulinak.

Ezen értékrendbeli eltérések arra engednek következtetni, hogy a magukat tudatos életvitelt élő fiatalok körében számos olyan ember lehet, aki nagy valószínűséggel téves elképzeléssel bír a tudatos életformáról. Lehet azt hiszi, hogy ő tudatosan él az általa ismert és elfogadott információk alapján, de valójában ez az életvitel nem az egyéni értékrend alapján kialakult tartós, konatív alapokon nyugvó életforma. Ahogy a magát nem tudatos életvitelt élő fiatalok között is lehet számos olyan, aki valójában sokkal inkább elkötelezett ezen életvitel irányába.

Ezen eredmények különösképp felhívják a figyelmet arra, hogy a fiatalok körében mennyire fontos és mennyire lényeges a tudatos életformáról való korrekt, szakmai tájékoztatás. A tévhit, a fiatalok önmagukról alkotott, sokszor nem a valóságot tükröző elképzelések helyes megítélését segítő aktivítások. Meglátásunk szerint az edukációra, azon belül is az attitűd konatív részére hatást gyakorló kampányokra volna a legnagyobb szükség.

ÖSSZEGZÉS, KONKLÚZIÓK

A kutatás keretében első ízben a tudatos életformáról alkotott elképzeléseket elemeztük. Az eredmények abszolút pozitív attitűdről tanúskodnak. A tudatos életformát egy egészséges, aktív életet élő, kiegyensúlyozott, nyugodt és boldog személyhez kötik a fiatalok, akik odafigyelnek a rendszeres mozgásra, a helyes táplálkozásra, az egészséges életmódra.

A tudatos életforma leginkább az egészséges életvitelhez kötődik a fiatalok gondolkodásmódjában. Ezen felül a második legfontosabb szempont az önismeret, önfejlesztés, melyet a jó emberi kapcsolatok és a környezettel való harmonikus együttlét követ, egészít ki.

A kutatás keretében igazolni tudtuk, hogy a tudatos életformáról alkotott vélemény, és a tudatos életforma megélése között összefüggés áll fenn (H1 beigazolódott). Aki saját maga életvitelét tudatosnak tartja, az a tudatos életformát is pozitívabban ítéli meg összességében is.

A kutatás keretében az egyéni értékrend és a tudatos életvitel gyakorlása (H2) közötti összefüggést nem tudtuk igazolni. Amikor részletesebben megvizsgáltuk, hogy miért nem volt validálható az értékrend-alapú magatartás modellek koncepciója a tudatos életforma megélése kapcsán, a fiatalok körében azt tapasztaltuk, hogy a fiataloknak önmaguk tudatos életformájáról alkotott véleménye nem feltétlenül tükrözi vissza a valóságot és nem az egyéni értékrendjükből eredő tartós magatartásforma.

Ezen eredmények fényében azt gondoljuk, hogy rendkívül fontos lenne a közösségi marketing eszköztárának alkalmazása, a tudatos életformáról való korrekt, szakmai tájékoztatás, a fiatalok egyéni értékrendjét és információszerzési módját figyelembe vevő edukatív kampányok használata.

A kutatás eredményeinek kapcsán hangsúlyozandó, hogy a kutatás egyik korlátja a mintavétel nagysága, és egyetlen generációra fókuszáló mivolta. Az eredmények e tekintetben nem terjeszthetők ki egyetlen alapsokaságra sem, és a mintanagyság okán egyes szegmentációs eljárások (K-means) sem alkalmazhatóak.

A kutatás folytatásaként tervezzük a mintanagyság kibővítését, és a további generációk bevonását a mintába az összehasonlító elemzések lefolytatása érdekében. Ezen felül a kutatás ebbéli fázisában kirajzolódó ellentmondások szofisztikáltabb elemzése érdekében, egy poszt kutatási fázisként alkalmazandó, kvalitatív eljárás lefolytatását egyéni interjúk keretében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Al-Adwan, Ahmed – Smedley, Jo (2012): Implementing e-learning in the Jordanian higher education system: factors affecting impact. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology*. 8(1), pp. 121–135.
- Roša, Angelina – Lace, Natalja (2021): Assessment of the Impact of Coaching on a Company's Performance: A Review of Methods, *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7(4), 233, ISSN 2199-8531
- Corey, Seemiller – Meghan, Grace (2017): InPractice: Generation Z: Educating and Engaging the Next Generation of Students. About Campus: Enriching the Student Learning Experience. Vol.22:3. pp-21-25 <https://doi.org/10.1002/abc.21293>
- Corey, Seemilet – Clayton, Jason (2019): Developing the Strengths of Generation Z College Students. *Journal of College and Character*, 20(3), pp. 268–275.

- Csiszárík-Kocsir Ágnes – Lentner Csaba (2023): Financial exclusion from the perspective of financial literacy in the digital world of the 21st century through the example of Hungary. *Empowering Finance Management for Economic and Social Issues*. Vol. 22, No 3 (60), pp.266-280
- Csiszárík-Kocsir Ágnes – Dobos Oszkár (2022): Hungarian SMEs' role and opinion about research, development and innovation projects. In: Szakál, Anikó (szerk.) *IEEE 20th Jubilee International Symposium on Intelligent Systems and Informatics* (SISY 2022) Szabadka, Szerbia. pp. 199-203.
- Csiszárík-Kocsir Ágnes – Dobos Oszkár (2023a): The place and role of research, development and innovation projects in the life of Hungarian and Polish micro, small and medium-sized enterprises after the pandemic. In: Szakál, Anikó (szerk.) *SISY 2023 IEEE 21st International Symposium on Intelligent Systems and Informatics* Budapest, Magyarország : IEEE Hungary Section, pp. 185-189.
- Csiszárík-Kocsir Ágnes – Dobos Oszkár (2023b): The place and role of research, development and innovation activities in the life of domestic enterprises along business characteristics. In: Szakál, Anikó (szerk.) *IEEE 17th International Symposium on Applied Computational Intelligence and Informatics SACI 2023 : Proceedings* Budapest, Magyarország : Óbudai Egyetem, IEEE Hungary Section pp. 279-286.
- Csiszárík-Kocsir Ágnes – Varga János (2023a): Perception of Public Transport Megaprojects through a User Perspective. *Eurasia Proceedings of Science Technology Engineering and Mathematics* 23 : & pp. 11-18.
- Csiszárík-Kocsir Ágnes – Varga János (2023b): Innovation and factors leading to innovative behaviour according to Hungarian businesses. In: Szakál, Anikó (szerk.) *IEEE 17th International Symposium on Applied Computational Intelligence and Informatics SACI 2023 : Proceedings* Budapest, Magyarország : Óbudai Egyetem, IEEE Hungary Section. pp. 291-297.
- Hargitai Dávid Máté – Sasné Grósz, Annamária – Veres Zoltán (2020): Hagyományos és online tanulási preferenciák a felsőoktatásban – A Covid-járvány kihívásai, *Hargitai Statisztikai Szemle*, 98(7), pp. 839–857. Oldal Doi: 10.20311/Stat2020.7.Hu0839
- Doreen Ankrah – Jamie Bristow – Daniel Hires – Jan, Artem Henriksson (2023): Inner Development Goals: from inner growth to outer change, *Field Actions Science Reports, Special Issue* 25. 2023, 82-87.
- Fraj-Andrés, Elena – Eva, Martínez-Salinas (2007): Impact of environmental knowledge on ecological consumer behaviour. *Journal of International Consumer Marketing* 19(3) pp.73-102.
- Garai-Fodor Mónika (2018): Értéktrendalapú élelmiszer-fogyasztói magatartásra vonatkozó minták a Z generáció körében= Value-Based Food Consumer Behaviour Patterns for the Z Generation. *Élelmiszer, Táplálkozás és Marketing*, 14(2), pp. 10-17.
- Garai-Fodor, Mónika – Vasa, László – Jäckel, Katalin (2023): Characteristics of segments according to the preference system for job selection, opportunities for effective incentives in each employee group. *Decision Making: Applications in Management and Engineering* 6(2) pp. 557-580.
- Jaciow, Magdalena – Wolny, Rober (2021): New Technologies in the Ecological Behavior of Generation Z. *Procedia Computer Science* 192, pp. 4780-4789. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.09.256>
- Kolbach Bettina (2018): Egyetemisták olvasási és könyvtárhasználati szokásai a Pécsi Tudományegyetemen. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*. 27(3), pp. 5–16.
- Kollmuss, Anja – Julian Agyeman (2002): Mind the gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro -environmental behavior? *Environmental Education Research*, 8(3) pp. 239-260.
- López, Miguens, Jesús – Encarnación, Gonzáles,Vázquez – M. José García-Rodríguez – Paula Álvarez-González (2014): Empirical evidence of the influence of environmental concern on the ecological behaviour of the consumer. *PsyEcology* 5 (1) pp. 58-90.
- Malhotra, Naresh. K. – Simon, Judit (2017): Marketingresearch, Marketingkutatás, Akadémiai Kiadó
- MC Loughlin, Catherine, Elizabeth – Lee, Mark, J. W (2010): Personalised and self regulated learning in the Web 2.0 era: international exemplars of innovative pedagogy using social software. *Australasian Journal of Educational Technology*. 26(1), pp. 28–43. <http://dx.doi.org/10.14742/ajet.1100>
- McCrindle, Mark – Fell, Ashley (2019): *Understanding Generation Z: Recruiting, Training and Leading the Next Generation*. McCrindle Research Pty Ltd, Australia pp.3-7. https://www.researchgate.net/publication/335159678_Understanding_Generation_Z_Recruiting_Training_and_Leading_the_Next_Generation#fullTextFileContent letöltés dátuma: 2024.04.12. 13:00

- McCrindle, Mark (2024b): *Generation Alpha Report*, 2024. <https://mccrindle.com.au/article/topic/generation-alpha/generation-alpha-defined/> letöltés dátuma: 2024.03.23. 10:00
- McCrindle, Mark (2024a): *Generations Defined Infographic*, 2024. <https://mccrindle.com.au/article/topic/demographics/the-generations-defined/> letöltés dátuma: 2024.03.22. 16:10
- Rokicka, Ewa (2002): Attitudes toward natural environment. *International Journal of Sociology* 32(3) pp. 78-90.
- Sajtos László – Mitev Ariel (2007): *SPSS Research and Data Analysis Manual*. SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv Budapest: Alinea Kiadó
- Tari Annamária (2011): *„Z generáció”* Tercium Könyvkiadó, Budapest, 2011.
- Taufique, Khan – Chamhuri Sivar – Norshamliza Chamburi – Farah Hasan, Sarah (2016): "Integrating general environmental knowledge and eco-label knowledge in understanding ecologically conscious consumer behaviour." *Procedia Economics and Finance* 37. pp. 39-45.
- Törőcsik, Mária – Szűcs, Krisztián – Dániel Kehl (2014): Generációs gondolkodás – a Z és az Y generáció életstílus csoportjai, *Marketing & Menedzsment* 2014. II. Különszám
- Varga, János (2023a): SMEs as the innovation flagships - where are the real economic drivers? In: Szakál, Anikó (szerk.) *IEEE 23rd International Symposium on Computational Intelligence and Informatics (CLINTI 2023): Proceedings*. Danvers (MA), Amerikai Egyesült Államok: IEEE (2023) pp. 373-377.
- Varga János (2023b): Exploring the link between competitiveness and innovation. In: Szakál, Anikó (szerk.) *SISY 2023 IEEE 21st International Symposium on Intelligent Systems and Informatics*. Budapest, Magyarország: IEEE Hungary Section (2023) 663 p. pp. 229-233.
- Varga János – Csiszárík-Kocsir Ágnes (2023a): Perception of innovation and innovative projects at user level through the example of the Atala Prism project. In: Szakál, Anikó (szerk.) *IEEE 17th International Symposium on Applied Computational Intelligence and Informatics SACI 2023 : Proceedings* Budapest, Magyarország : Óbudai Egyetem, IEEE Hungary Section, pp. 321-326.
- Varga János – Csiszárík-Kocsir Ágnes (2023b): User Evaluation of Innovative Megaprojects Induced by Environmental Change Using Primary Data. *Eurasia Proceedings of Science Technology Engineering and Mathematics* 23 pp. 464-470.
- Varga János – Csiszárík-Kocsir Ágnes – Bíró Biborka Eszter – Székely Kinga Katalin – Bíró, Boróka, Júlia – Garai-Fodor Mónika (2023): Change Management Practices and the Impact of the Pandemic on Hungarian and Romanian SMEs. In: Szakál, Anikó (szerk.) *IEEE 17th International Symposium on Applied Computational Intelligence and Informatics SACI 2023: Proceedings*. Budapest, Magyarország: Óbudai Egyetem, IEEE Hungary Section. pp. 273-278.
- Varga János – Garai-Fodor Mónika – Csiszárík-Kocsir Ágnes (2022): A fenntarthatóság fontossága - mítosz vagy valóság? In: Bujdosó, Zoltán (szerk.) *XVIII. Nemzetközi Tudományos Napok (18th International Scientific Days): A „Zöld Megállapodás” - Kihívások és lehetőségek (The 'Green Deal' - Challenges and Opportunities)*. Gyöngyös, Magyarország: Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Károly Róbert Campus (2022) 748 p. pp. 686-692.

*Forgács Anett – Lukács Judit – Csiszárík-Kocsír Ágnes –
Horváth Richárd*

Az internetes vásárlás magatartásának vizsgálata fuzzy következtetési rendszer segítségével

**Investigating online shopping behaviour using a
fuzzy inference system**

Összefoglalás

Az elmúlt évtizedben az online vásárlás jelentős növekedést mutatott, és az előrejelzések szerint ez a tendencia tovább fog folytatódni. A fogyasztók nagy részének vonzóvá vált az online vásárlás kényelme és gyorsasága. Az online kiskereskedők számára kiemelt fontosságú a fogyasztói magatartás és az online vásárlási szokások alapos megértése, mivel ez lehetővé teszi számukra, hogy hatékonyabb marketingstratégiákat dolgozzanak ki, és az online vásárlók preferenciáihoz igazítsák kommunikációjukat. Az EuroStat 2021-es jelentését alapul véve, egyedi kérdőívet készítettünk egy saját felmérés céljából. A kérdőív által kapott adatok felhasználásával létrehoztunk egy fuzzy prediktív modellt, amely pontosabb előrejelzéseket tesz lehetővé a különböző fogyasztói csoportok igényeivel és viselkedésével kapcsolatban. A felmérés eredményei egyértelműen hasznosak az online kiskereskedők számára, akik igyekeznek javítani marketingstratégiáik hatékonyságát és mélyebb betekintést nyerni a vásárlói preferenciákba. Ebben a cikkben részletesen elemezzük a fuzzy következtetési rendszer

FORGÁCS ANETT, doktorandusz hallgató, Óbudai Egyetem, Biztonságtudományi Doktori Iskola (forgacs.anett@phd.uni-obuda.hu); DR. LUKÁCS JUDIT, egyetemi adjunktus, Óbudai Egyetem, Mechatronika és Járműtechnikai Intézet (lukacs.judit@bgk.uni-obuda.hu); DR. HABIL. CSISZÁRIK-KOCSÍR ÁGNES, egyetemi docens, Óbudai Egyetem, Közgazdaságtudományi, Pénzügyi és Számviteli Intézet (kocsir.agnes@kgk.uni-obuda.hu); DR. HORVÁTH RICHÁRD, egyetemi docens, Óbudai Egyetem, Kari Kutatásszervező Központ (horvath.richard@bgk.uni-obuda.hu).

gyakorlati alkalmazását egy konkrét esettanulmány keretében, és rávilágítunk a különböző korcsoportok és földrajzi helyek közötti mintázatokra és preferenciákra. Emellett a kutatás a demográfiai jellemzők széles skáláját is felöleli, tovább bővítve az ismereteinket az EuroStat adataihoz képest az adott korcsoportok vonatkozásában.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: D12, E21, L67

Kulcsszavak: fogyasztói döntés, vásárlás, marketing stratégia, fuzzy

Summary

Over the past decade, online shopping has experienced substantial growth, with projections indicating that this trend will continue. The convenience and speed of online shopping have become increasingly appealing to consumers. For online retailers, gaining a deep understanding of consumer behaviour and online shopping habits is crucial, as it enables them to develop more effective marketing strategies and tailor their communications to the preferences of online shoppers. Based on the Eurostat 2021 report, we designed a unique questionnaire for our survey. Using the data from this questionnaire, we created a fuzzy predictive model, allowing for more accurate forecasts regarding the needs and behaviours of various consumer groups. The survey results are beneficial for online retailers seeking to enhance the effectiveness of their marketing strategies and gain deeper insights into customer preferences. The study thoroughly examines the practical application of the fuzzy inference system through a specific case study, highlighting patterns and preferences across different age groups and geographic locations. Additionally, the research encompasses a broad range of demographic characteristics, expanding our knowledge beyond the EuroStat data concerning the targeted age groups.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: D12, E21, L67

Keywords: consumer decision, shopping, marketing strategy, fuzzy

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedben az online vásárlás jelentős növekedésen ment keresztül, amely a fogyasztói bázis bővülésének és az e-kereskedelmi platformok globális elterjedésének köszönhetően, várhatóan továbbra is növekedni fog. Az online vásárlási szokások változatosak, ezek pedig a vásárlók által választott termékkategóriáktól, a vásárlásra fordított összegektől, valamint az online vásárlási eszközök használatától függenek (Tsai et al., 2011).. A fogyasztók általában az internetet preferálják termékeik keresésére, árak összehasonlítására és beszerzésre. Az online vásárlás kényelmes alternatívát nyújt számukra, mivel otthonaikból bármikor elérhetik a széles termékinvényt, és nem igényel sok időt a vásárlás folyamata sem. Emellett élvezhetik az online áruházakban történő vásárlás előnyeit is, például az online fizetési lehetőségeket, valamint az akár ingyenes kiszállítást (Al-Debei et al., 2015).

Az online kiskereskedők számára a fogyasztói viselkedés és az online vásárlási szokások alaposabb megértése számos potenciális előnnyel járhat, mivel lehetőséget teremt a fogyasztók gondolkodásmódjának és viselkedésének mélyrehatóbb megismerésére. Ez a megértés elősegítheti hatékonyabb marketingstratégiák és célzott kommunikációs programok kialakítását az online kiskereskedők számára (Bashir et al., 2015).

A vásárlók döntései természetüknél fogva nehezen jósolhatók meg klasszikus matematikai módszerekkel, amelynek problémái főként a nehéz algoritmizálhatóságban, információhiányban, bizonytalanságban és homályosságban gyökereznek. Ezen ellentmondások feloldására biológiai ihletésű technikák bevezetése az egyik lehetséges megoldás. A leggyakrabban használt megoldások a fuzzy rendszerek, a mesterséges neurális hálózatok és a genetikai algoritmusok. A fuzzy következtetés esetében a fő ötlet az, hogy az emberek gondolkodását és döntéshozatali módját úgy írják le, hogy a kétértékű logikát többértékű logikára terjesztik ki tranziensek segítségével (Zadeh et al., 1996). 1979-ben Ponsard tanulmányozta a fogyasztói magatartást, és elutasította a fogyasztókra vonatkozó hagyományos elméleti feltételezést, miszerint a fogyasztók képesek tökéletesen megkülönböztetni a különböző termékeket egymástól (Ponsard, 1981). Számos kutatás során vizsgálták a fogyasztói magatartást lágy számítási módszerekkel: Lo és Zakaria (Lo – Zakaria, 2004) a villamosenergia-fogyasztókat energiafogyasztásuk alapján osztályozta, míg Meier és munkatársai fuzzy logikát használt a vásárlói hűség feltérképezésére (Meier et al., 2005). Sun és Collins (Sun – Collins, 2007) a Means-End Chain (MEC) módszert alkalmazták a vásárlók fogyasztási értékeinek elemzésére egy meghatározott termékkategóriában. Üzleti kontextusban Tettamanzi és munkatársai [9] (Tettamanzi, 2007) egy esettanulmányban részletezték a vásárlói viselkedést, amely során fuzzy szabályalapú rendszert, mint prediktív modellt alkalmaztak. A marketingorientált vállalkozások elsősorban a fogyasztói viselkedés modellezésére összpontosítanak annak érdekében, hogy javítsák vizuális információikat és támogassák a piaci döntéshozatali folyamataikat (Orriols-Puig, 2009). Ezen a területen végzett kutatásokból kitűnik, hogy több fontos tényező befolyásolja a vásárlási folyamatot. Ide tartozik a tapasztalt biztonság és bizalom (Sun – Lin, 2009; Pappas, 2018), a vásárlói elégedettség biztosítása (Das, 2009), valamint az önkéntes borraivalók, mint a szolgáltatásokért való fizetési mód (Tomescu – Ban, 2011). Basha és Ameen (Basha – Ameen, 2012) nemzetközi kontextusban értelmezte a fogyasztói magatartást, és a fuzzy módszert alkalmazta a fogyasztói kockázatértékeléshez szükséges adatok gyűjtésére. A fogyasztók igényei folyamatosan növekszenek, ami azt jelenti, hogy a kiskereskedőknek új stratégiákat és módszereket kell kidolgozniuk és alkalmazniuk ahhoz, hogy megértsék, továbbá megtartsák vásárlóikat. Ezek a lépések kulcsfontosságúak, különösen akkor, amikor új szereplők lépnek be a piacra (Casabayó et al., 2004). A fuzzy logika alternatív megközelítést nyújt a gazdasági és marketing jelenségek leírására. A klasszikus, szigorú értékek helyett a fuzzy halmazok használata hatékony módszernek bizonyult a vásárlói viselkedés elemzésében (Enache, 2015). Az e-kereskedelem terjedése, és a weboldalakkal kapcsolatos attitűdök jelentős hatást gyakorolnak az online vásárlási szándékre, ezért Nilashi és Ibrahim (Nilashi – Ibrahim, 2014) bemutattak egy olyan modellt, amely TOPSIS és fuzzy logikát alkalmaz a vásárlási szándék szintjének meghatározására, figyelembe véve a vállalkozások és fogyasztók közötti (B2C) weboldalakon érvényes tényezőket. More és Gochhait (More – Gochhait, 2020) rámutattak arra, hogy a fuzzy fogalmak használhatók a

fogyasztói észlelések befolyásolására és a helyes fogyasztói magatartás elősegítésére. Az online kereskedelmi platformok megjelenése jelentősen megkönnyítette a vásárlási információk gyűjtését, lehetővé téve a vásárlók profilozásán alapuló kereskedelmi rendszerek fejlesztését. Ennek eredményeként képesek vagyunk azonosítani a vásárlók vásárlási szokásait és preferenciáit (Takács et al., 2015; Jiao et al., 2016). Az ebből származó adatok segítik a marketingtevékenységek végrehajtását és az árképzési stratégia kidolgozását (Nasibovet al., 2016; Morim et al., 2017; Howells – Ertugan, 2017). A vásárlói hűség elemzésére Toklu többkritériumos döntéshozatali megközelítést alkalmazott, amely magában foglalja a Fuzzy Analytic Network Process és a Fuzzy Decision Testing and Evaluation Laboratory Methods (Fuzzy döntéstesztelési és értékelési laboratóriumi módszerek) módszereit.

A fogyasztók létfontosságú szerepet játszanak a termékek életciklusában, mivel a terméktervezés és a gyártási folyamat erőteljesen fogyasztóközpontú (Martin, 2018). Az elmúlt időszakban számos kutatás vizsgálta a fuzzy logika használatának lehetőségét a marketing területén előrejelzések készítése során (Stević et al., 2018; Dash et al., 2019; Sadikoglu – Saner, 2018; Pushkar et al., 2020). Shahzad Ashraf és kollégái (Ashraf et al., 2020) munkájukban Fuzzy Tech szoftvert alkalmaztak a kozmetikai szolgáltatások, a marketing és a kommunikációs elemek sajátosságainak meghatározására. Mandal és munkatársai (Mandal et al., 2021) a fuzzy piackutatási rendszer megközelítését alkalmazták egy ajánlási technika vizsgálatára az ügyfelek preferenciáinak megértésére. Li (Li, 2021) az ún. Back Propagation neurális hálózatot és egy fuzzy matematikai modellt használt a vásárlók döntéshozatali képességének elemzéséhez. A bemutatott modell az észlelt racionalitást és irracionalitást egyaránt hangsúlyozza, továbbá a mesterséges neurális hálózatok és a fuzzy matematika integrációját ismerteti. Számos tanulmány kimutatta, hogy a fogyasztói viselkedést jelentősen befolyásolják fiziológiai, társadalmi, személyes és gazdasági tényezők, melyek komoly hatással vannak a vásárlási szándéokra (Khan et al., 2022; Saáry et al., 2021).

AZ ADATBÁZIS ÉS MÓDSZER

Az EuroStat adatok elemzése

Jelen kutatás az Európai Unió 2021-es online vásárlási jelentésében található adatok elemzésére koncentrál, különös tekintettel a különböző termékkategóriák közötti összefüggésekre. Az adatok alapos elemzése jelentősen hozzájárul az európai uniós online vásárlási szokások részletes és pontos megértéséhez. Továbbá a kapcsolatok feltárása is elengedhetetlen az e-kereskedelmi piac mélyebb megismeréséhez és fejlesztéséhez.

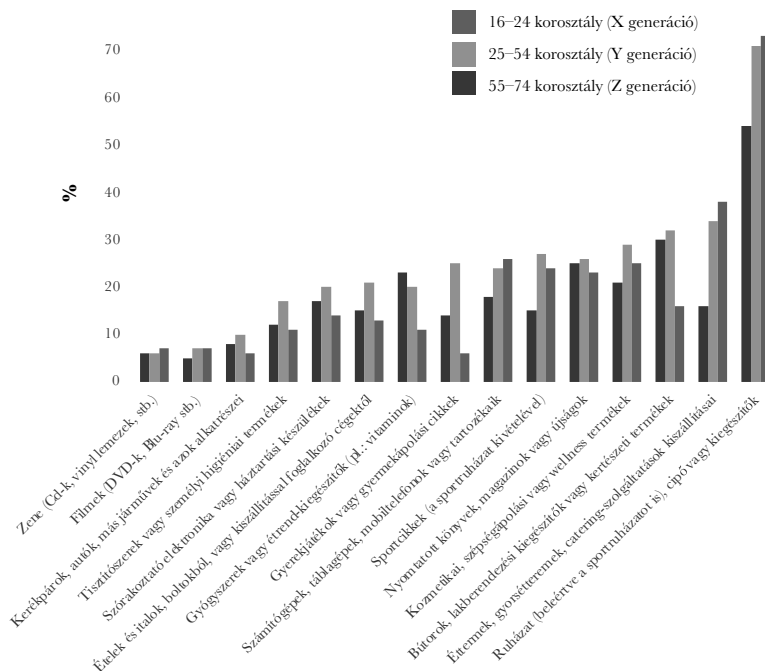
A jelentés számos tényezőt figyelembe vesz, például az online vásárlások termékkategóriáit, a vásárlási alkalmak számát, a bevásárlókosarak értékét, valamint a termékek származási helyét. A fogyasztók összehasonlíthatóságának érdekében az adatok korcsoportokra bontva kerültek elemzésre, úgy mint: 16–24 évesek, 25–54 évesek és 55–74 évesek. Az elemzés részletesen bemutatja a leggyakrabban vásárolt termékkategóriákat, az egyes kategóriákra jellemző átlagos vásárlási gyakoriságot és a bevásárlókosarak átlagos értékét. Emellett dokumentálja az online vásárlások származási helyét, különös figyelmet fordítva a hazai és külföldi eladók közötti különbségekre.

Az elemzés alapján a ruházat, lábbelik és kiegészítők voltak a legmagasabb online vásárlási arányú termékkategóriák az Európai Unióban, ahol a magánszemélyek 68%-a választotta az online vásárlást ezen termékek beszerzésére. Ezzel szemben a legalacsonyabb online vásárlási arányt a zenei termékkategória (CD-k, bakelitlemezek stb.) esetében mutatták ki, ahol mindössze az egyének 6%-a döntött az online vásárlás mellett (lásd 1. ábra). A vásárlási gyakoriságot tekintve a legtöbb személy 1–5 alkalommal vásárolt online az előző három hónapban. A 3–5 alkalommal történő vásárlások aránya volt a legmagasabb minden korcsoportban (32% és 34%). A legtöbb vásárló, akik tíznél vagy annál több alkalommal vásároltak online, a 25–54 éves korosztályhoz tartoznak, míg az 55–74 évesek között a legalacsonyabb volt az ilyen vásárlást választók aránya.

A pénzügyi kiadások terén az online vásárlók többsége az előző három hónap során kevesebb mint 100 eurót költött online platformokon. Az „50 eurónál kevesebbet” költők csoportja a 16–24 éves, és az 55–74 éves korosztályban volt a legnagyobb, ez 18% és 13% arányt jelent.

Ugyanakkor azok, akik 1000 eurót vagy ennél többet költöttek, leginkább a 25–54 éves korosztályhoz tartoztak, míg a 16–24 éves korosztályban a legalacsonyabb volt az ilyen vásárlások aránya. Az online vásárlások eredetét tekintve, a legtöbb ember minden korosztályban hazai eladótól vásárolt. Kevesebben vásároltak más uniós országok eladójától, és még kevesebben az EU-n kívüli eladótól.

1. ábra: Az online árvasárlások megoszlása százalékban (magánszemélyek)

Forrás: EU, 2021 (E-commerce statistics https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=E-commerce_statistics)

Egyedi kérdőív létrehozása

Az online vásárlási szokások termékkategóriák szerinti részletes elemzése kiemelkedő előnyökkel jár mind a fogyasztók, mind a vállalkozások számára. Ez az alapos vizsgálat segíti a vállalkozásokat abban, hogy precízebb marketingstratégiákat dolgozzanak ki, hatékonyabban kezeljék készleteiket, mélyebben megismerjék a fogyasztói preferenciákat, figyelemmel kísérik a versenytársak tevékenységét, és új termékkfejlesztési lehetőségeket tárjanak fel.

Jelen kutatásunk elsődleges célja a vásárlói preferenciák átfogó feltérképezése volt. Ennek érdekében részletesen elemeztük a fogyasztók demográfiai adatait. Az összegyűjtött adatok lehetővé tették számunkra, hogy mélyreható betekintést nyerjünk a különböző fogyasztói csoportok vásárlási szokásaiba és preferenciáiba, ezáltal elősegítve a célzott és hatékony piaci stratégiák kialakítását. A tanulmány alapjául az Európai Unió online vásárlásról szóló statisztikai jelentése szolgált, amely alapvető információkat nyújtott. Azonban a jelentés nem mélyed el a fogyasztók, és az általuk előnyben részesített termékkategóriák közötti bonyolult interakciók részletes elemzésében, ami akadályozza a fogyasztói csoportok pontosabb azonosítását. A korlátok áthidalása érdekében, kutatásunk célja egy részletes és célzott elemzés elvégzése, amely mélyebb betekintést nyújt a fogyasztók és preferenciáik közötti kapcsolatokba a különböző termékkategóriák tekintetében. A felmérést jelenleg magyarországi felsőoktatási intézményekben tanuló hallgatók körében végeztük, és a válaszadók száma meghaladta a 700 főt. Ezen specifikus csoport megcélzásával, a tanulmány célja értékes betekintést nyerni a felsőoktatásban részt vevő egyének fogyasztási preferenciáiba és viselkedésébe.

Elemzésünk során a résztvevők jellemzőit vizsgáltuk, figyelembe véve az olyan alapvető demográfiai tényezőket, mint az életkor, foglalkoztatási státusz és lakóhely. A válaszadók három kategóriába sorolhatták körülményeiket (lásd az 1. táblázatot). A résztvevők kifejezhetik személyes preferenciáikat az online vásárlás különböző áru kategóriáival kapcsolatban, mint például számlák és közüzemi szolgáltatások, élelmiszerek és vásárlás, szórakozás, wellness és szépségápolás, elektronikai cikkek, divat, otthoni dekoráció és egyéb termékek.

1. táblázat: A független bemeneti változók szintjei

Szint	Kor	Foglalkoztatási státusz	Lakóhely
1	X generáció (1965-1979)	Tanuló	Kis város
2	Y generáció (1980-1994)	Mindkettő	Város
3	Z generáció (1995-2007)	Alkalmazott	Főváros

Forrás: Saját szerkesztés

Az értékelési folyamat során a preferenciák meghatározására az előnyben részesített típusokat „1”-gyel jelöltük, míg a nem előnyben részesítetteket „0”-val. Az összegyűjtött adatokat összesítettük az értékeléshez, majd meghatároztuk a megadott válaszok átlagát. Ezeket az átlagértékeket használtuk a résztvevők hajlandóságának mérésére. A 2. táblázat ismerteti a különböző körülmények kombinációit, valamint az egyes termékkategóriákhoz tartozó preferencia fokozatokat.

2. táblázat: A kérdőív átlagolt eredményei

Sorszám	Életkor	Foglalkoztatottság	Lakhely	Számlák, közművek	Élelmiszer, vásárlás	Szórakoztatás	Egészség, szépségápolás	Elektronikai cikkek	Dívat	Otthon, dekoráció	Egyéb
1.	1	1	2	0,000	0,000	0,000	1,000	0,000	0,000	0,000	0,000
2.	1	1	3	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
3.	1	2	1	0,500	0,000	0,000	0,500	0,000	0,000	0,000	0,500
4.	1	2	2	0,500	0,000	0,500	0,000	0,500	0,500	0,000	0,500
5.	1	2	3	0,800	0,400	0,800	0,600	0,400	0,600	0,400	0,400
6.	1	3	1	0,688	0,625	0,688	0,313	0,625	0,500	0,438	0,625
7.	1	3	2	0,735	0,353	0,559	0,471	0,500	0,441	0,412	0,412
8.	1	3	3	0,778	0,528	0,639	0,500	0,556	0,500	0,278	0,528
9.	2	1	1	1,000	0,000	0,000	0,000	0,500	0,500	0,000	0,000
10.	2	1	2	0,667	0,667	0,667	1,000	0,333	0,667	1,000	1,000
11.	2	1	3	1,000	1,000	1,000	1,000	0,667	0,667	0,667	0,667
12.	2	2	1	0,600	0,600	0,400	0,200	0,600	0,600	0,200	0,400
13.	2	2	2	0,714	0,714	0,429	0,714	0,714	0,714	0,429	0,714
14.	2	2	3	0,846	1,000	1,000	0,846	0,846	0,769	0,692	0,769
15.	2	3	1	0,842	0,474	0,632	0,474	0,526	0,474	0,316	0,579
16.	2	3	2	0,707	0,537	0,610	0,634	0,561	0,659	0,439	0,512
17.	2	3	3	0,778	0,556	0,667	0,481	0,685	0,537	0,389	0,537
18.	3	1	1	0,224	0,408	0,461	0,566	0,605	0,645	0,250	0,566
19.	3	1	2	0,364	0,591	0,614	0,500	0,614	0,614	0,386	0,545
20.	3	1	3	0,411	0,664	0,738	0,682	0,766	0,748	0,336	0,701
21.	3	2	1	0,391	0,609	0,696	0,457	0,478	0,630	0,370	0,587
22.	3	2	2	0,553	0,426	0,745	0,617	0,745	0,362	0,191	0,617
23.	3	2	3	0,613	0,713	0,775	0,700	0,688	0,700	0,413	0,538
24.	3	3	1	0,556	0,722	0,722	0,444	0,500	0,500	0,444	0,611
25.	3	3	2	0,739	0,696	0,609	0,565	0,652	0,696	0,522	0,783
26.	3	3	3	0,600	0,660	0,680	0,700	0,700	0,620	0,440	0,680

Forrás: Saját szerkesztés

Elemzési módszer

A vállalati versenyképesség fokozása érdekében javasolt olyan innovatív és fejlett prediktív módszerek alkalmazása, amelyek túlmutatnak a hagyományos előrejelzési rendszerek határain. A prediktív modellek alapvető eszközök a döntéshozatalban, mivel lehetővé teszik a jövőbeli események és tendenciák előrejelzését. Ezek a modellek statisztikai és gépi tanulási eljárásokat alkalmaznak a jövőbeli események valószínűségének vagy várható értékeinek meghatározására. Az adatokon alapuló prediktív diagnosztikai rendszerek segítenek a döntéshozóknak hatékonyan tervezni és reagálni a közelgő eseményekre és kockázatokra. A prediktív modellek alkalmazási területe széleskörű, beleértve a közgazdaságtant, a pénzügyeket, a marketinget, a társadalomtudományokat és az egészségügyet is (Shmueli, G. – Koppius, 2011; Varga, 2021).

Az egyik leggyakrabban alkalmazott empirikus modellezési módszer a lineáris regresszió, amely az adatok közötti lineáris összefüggéseket tárja fel az előrejelzések készítése során. A gépi tanuláson alapuló fenomenológiai modellek, például a döntési fák, a klaszterezés és a neurális hálózatok azonban szintén nagyon hatékonyak lehetnek az előrejelző modellezésben (Manusov, 2023). A klaszterelemzés olyan statisztikai módszer, amely lehetővé teszi a hasonló jellemzőkkel rendelkező adatpontok csoportosítását. Ez a módszer kiemelkedő jelentőséggel bír a fogyasztói csoportok mélyebb megértése és a mintázatok azonosítása szempontjából. A klaszterelemzés például képes azonosítani olyan fogyasztói csoportokat, amelyek hasonló vásárlási szokásokkal, motivációval és preferenciákkal rendelkeznek. Ez a módszer lehetővé teszi a piac szegmentálását és a különböző csoportokra szabott stratégiák kidolgozását (Wu, 2008). A PRISM (principles-based, and sustainable project management methodology elveken alapuló és fenntartható projektmenedzsment módszertan) alkalmazása segít összefoglalni és elemezni a kockázatokat egy komplex scenárióban, ami lehetővé teszi, hogy előre lássunk és jobban megértsük a lehetséges problémákat és előrejelzéseket. Ezáltal a PRISM kiválóan alkalmazható komplex kockázatelemzésre és előre jelzésekre.

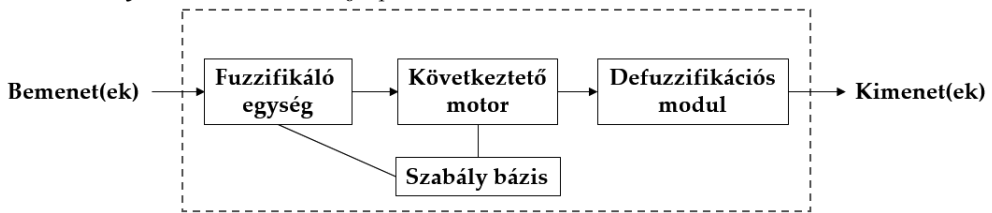
A prediktív modellek létrehozása azonban csak néha egyszerű, és számos tényezőt kell figyelembe venni, például az adatok minőségét, a modell érvényességét és azok értékelését. Ezért a prediktív modellek használatakor alapvető fontosságú az eredmények helyes értelmezése és annak biztosítása, hogy a modell jól működjön az alkalmazási területén (Bognár – Hegedűs, 2022).

A fuzzy halmazelméletet Zadeh (Zadeh, 1965) vezette be 1965-ben. Fő célja az volt, hogy megoldást nyújtson olyan problémák leírására és megoldására, amelyeket a klasszikus halmazelmélet keretein belül nem lehetett pontosan definiálni vagy hatékonyan megoldani. A fuzzy halmazelmélet olyan módszertani megközelítést alkalmaz, amely a halmazokat „homályosan” határozza meg, rugalmasan kezeli a tagság és az igazságtartalom részleges meghatározását. Azóta a fuzzy halmazelmélet koncepcióját továbbfejlesztették, és a létrehozott fuzzy szabályalapú rendszereket széles körben alkalmazzák a tudomány számos területén (Ponsard, 1980; Dompere, 1995; Escoda et al., 1997; Collan et al., 2009). A fuzzy halmazelméleten alapuló rendszerek alkalmasak arra, hogy hatékonyan és adaptív módon segítsék a döntéshozatalt. Emellett képesek kezelni a bizonytalanságot, továbbá lehetővé teszik a nemlineáris viselkedés modellezését is. Tehát a fuzzy halmazelmélet hozzájárul a komplex problémák jobb

megértéséhez, kezeléséhez és széles körű hatással van a tudományos kutatásokra, valamint az alkalmazások fejlesztésére.

A fuzzy következtetési rendszer (FIS), más néven homályos következtetési rendszer, négy alapvető komponensből épül fel (lásd 2. ábra). Az első rész, a fuzzifikáló egység, ami az egyes bemeneti és kimeneti változók tagsági függvényeinek definiálására szolgál, figyelembe véve a meghatározott tartományokat. Mivel az emberi nyelv gyakran használ szavakat és minőségi kifejezéseket a komplex rendszerek leírásához, ebben a szakaszban nem csak numerikus értékek, hanem speciális nyelvi változók is használhatók. Ennek a lépésnek a célja az adatok átalakítása tagsági függvényekké.

2. ábra: Fuzzy következtetési rendszer felépítése

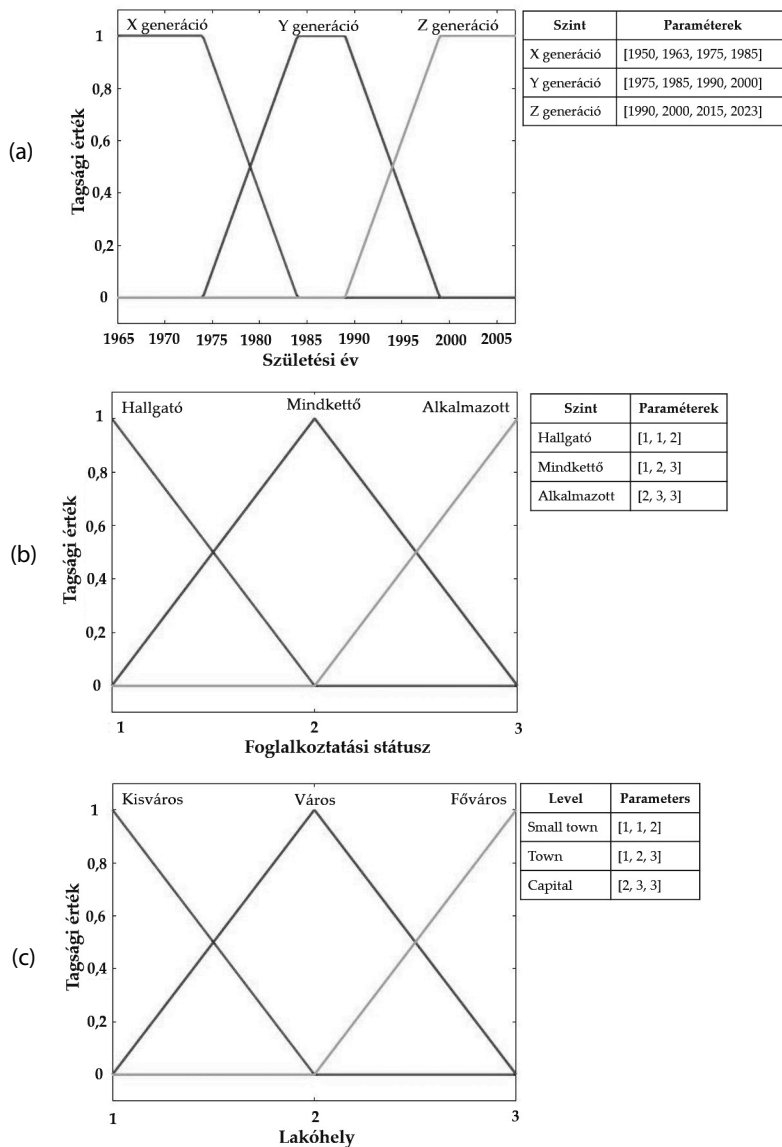
Forrás: Abonyi, 2003

A szabálybázis a kapcsolatokat rögzíti bemeneti és kimeneti változók között, és általában a „HA ... AKKOR ...” (ESETLEG...) formában jelenik meg. Az első rész tartalmazza a feltételeket a bemeneti oldalról, a második pedig a következmény(ek)e(t) (kimenet). A következtetési motor a rendszer központi része, ahol a szabályok aktiválásra kerülnek. Ezek erősségét a tüzelési szint adja meg, az adott tagsági függvény megfeleltetésének mértékével. Az egyidejűleg aktivált fuzzy halmazok, kimeneti fuzzy halmazok alakulnak. A leggyakrabban használt következtetési rendszerek a Mamdani, (Mamdani, 1974; Mamdani, 1978) és a Sugeno-típusok (Sugeno – Yasukawa, 1993)[55]. Általában a defuzzifikáció a következtetés utolsó lépése, amely a fuzzy kimenet éles értékké alakításának technikája. Erre a célra különböző módszerek használhatók. A Sugeno-típusú következtetés azonban nem igényel pontos defuzzifikációt (Abonyi, 2003; Zimmermann, 1996).

Fuzzy módszer alkalmazása

Ebben a tanulmányban egy Sugeno típusú Fuzzy Inference System (FIS) módszert alkalmaztunk, amely a különböző árucikkek vásárlási valószínűségét becsüli meg egyszerű bemenő paraméterek alapján. A Sugeno-típusú, több bemenetű rendszert a kérdőív eredményei alapján vezettük be. Független változóként minőségi (QL) és mennyiségi (QN) paramétereket választottunk: foglalkoztatási státusz (QL) és lakóhely (QL), életkor (QN). Ezeket a változókat három szinten változtattuk (lásd 1. táblázat). A bemeneti változók felosztását a 3. ábra mutatja be. Ebben a FIS-ben trapéz és háromszög alakú tagsági függvényeket használtunk.

3. ábra: Tagsági függvények a független bemeneti változókhoz; (a) Életkor; (b) Foglalkoztatás; (c) Lakóhely;

Forrás: Saját szerkesztés

A rendszer kimenetei a különböző áruk és szolgáltatások vásárlási valószínűsége volt a következő kategóriák szerint: (1) Számlák, közüzemi szolgáltatások; (2) Élelmiszer, vásárlás; (3) Szórakozás; (4) Wellness, szépségápolás; (5) Elektronikai cikkek; (6) Divat; (7) Otthon, dekoráció és (8) Egyéb áruk. A kimeneti értékek tartománya 0-tól 1-ig terjedt, 0,05-ös egyenletes lépésekben. Az algoritmus betanításához a 2. táblázatban szereplő átlagolt adatokat használtuk fel.

EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

A létrehozott Sugeno-típusú fuzzy következtetési rendszert grafikus módon értékeltük minden kimeneti kategóriára. Megállapítást nyert, hogy három különböző független változó hatását nem lehet hatékonyan ábrázolni 3D grafikonon. Ennek következtében a foglalkoztatási státuszt, mint kvantitatív paramétert rögzítettük. Így minden szint külön-külön került elemzésre. A mintázatok felismerésének megkönnyítése érdekében a 3D grafikonokat felülnézeti diagramokká alakítottuk át, ahol a szín a valószínűséget jelzi: a sárga magasabb, míg a kék alacsonyabb értéket jelent. Az alábbiakban részletesen bemutatjuk a főbb, fontos megfigyelt mintázatokot.

A számlák és közüzemi szolgáltatások tekintetében (4. ábra) megállapítható, hogy a legmagasabb valószínűség és a kimeneti tartomány a magasabb foglalkoztatási szintekkel nő. Emellett az átlagos érték is növekszik. A 4. ábrából még az is megállapítható, hogy az 1980–1990 között született és kisvárosokban vagy a fővárosban élő hallgatók nagyobb valószínűséggel fizetik online a számláikat (4. ábra (a)). Az alkalmazottak esetében azonban alacsonyabb ez a valószínűség. Azok, akik tanulnak és dolgoznak is, szintén hajlamosak online fizetni a számláikat, ha a fővárosban élnek. Mindazonáltal a munkaképes korú lakosság, főleg a középkorúak, akik kisvárosokban élnek, potenciális célcsoportnak tekinthetők ezen a területen.

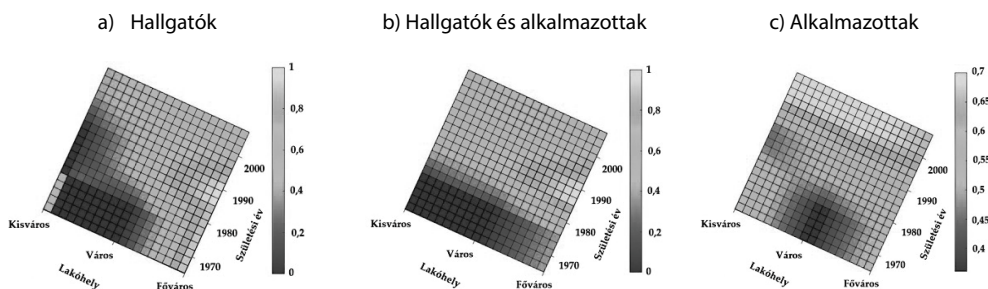
4. ábra: Valószínűség a számlák és közüzemi szolgáltatások esetében

Forrás: Saját szerkesztés

Az élelmiszerek online rendelése tekintetében a fővárosban élő hallgatók mutatják a legnagyobb hajlandóságot. A legígéretesebb korcsoport a Y generáció középső vagy annál fiatalabb része (lásd 5. ábra (a)). Azok számára, akik tanulnak és dolgoznak is, célszerű a késő 1980-as és korai 1990-es években születettekre összpontosítani. Ez a tendencia enyhén kiterjed a kisvárosokra is (5. ábra (b)). Ezzel szemben az 5. ábra (c) azt mutatja, hogy az alkalmazottak csak a fiatalabb generáció esetében részesítik előnyben az online élelmiszerrendelést, függetlenül a lakóhelytől. Emellett az X generáció az, amely kisvárosokban vagy városokban él, és a legkisebb valószínűséggel rendel online élelmiszert a hallgatók és a tanuló-munkavállalók körében. A munkavállalók esetében ez a hajlandóság jelentősen kisebb, és egyértelműen a városokra korlátozódik.

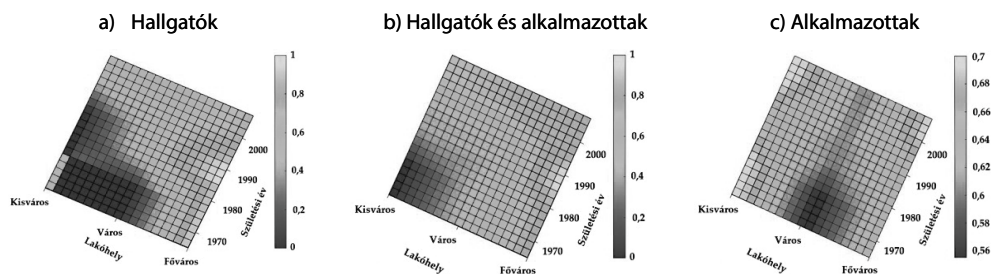
5. ábra: Valószínűség az élelmiszerek és vásárlás esetében

Forrás: Saját szerkesztés

A szórakozás terén megállapítást nyert, hogy a fővárosban élő Y generációs hallgatók mutatják a legnagyobb hajlandóságot a szórakozással kapcsolatban (lásd 6. ábra (a)). A hallgatók és dolgozók esetében hasonló mintázat figyelhető meg, amelyet az jellemez, hogy a Z generáció minden helyszínen jelentős növekedést mutat az online vásárlási valószínűségben (lásd 6. ábra (b)). A munkavállalók körében a vásárlási valószínűség maximuma csökken ($\approx 0,7$), és az elemzett tartomány szélei felé tolódik: a kisvárosi X generációra, valamint a kisvárosi és fővárosi Z generációra (6. ábra (c)). Az alsó határ értékében hasonló eltolódás figyelhető meg, mint az élelmiszerek esetében, valamint növekedés is tapasztalható az alsó értékekben.

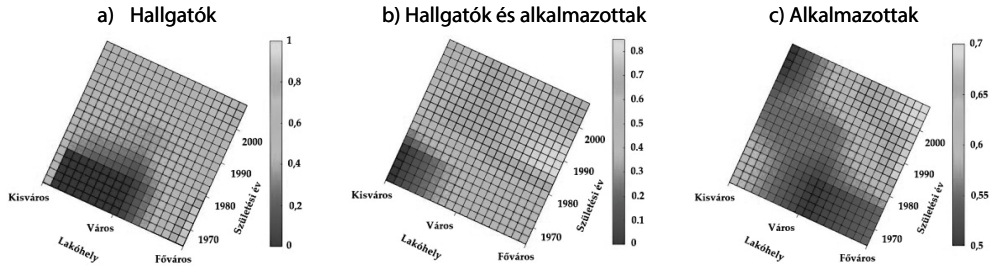
6. ábra: Valószínűség a szórakozás esetében

Forrás: Saját szerkesztés

A viszonylag szűk hallgatói csoport esetében az elektronikai cikkek vásárlási szándéka egyértelműen pozitívnak tekinthető a fővárosban élő X generáció számára. Azonban egy jelentős átmeneti sáv is megfigyelhető (a 7. ábra (a)-n zölddel jelölve) az 1990 után születettek körében, ahol a vásárlási valószínűség körülbelül 0.6 vagy annál magasabb. Azok esetében, akik egyszerre tanulnak és dolgoznak, az elektronikai cikkek értékesítése szempontjából a legkedvezőbb eredmény az 1980 után született városi és települési lakosok körében figyelhető meg. Ezen belül az 1985 és 1990 között született fővárosi lakosok képezik a központi csoportot. Végül, a munkavállalók körében az elérhető legmagasabb valószínűség közel 0,7-re csökken, de a minimális érték legalább 0,5 marad. A legkedvezőbb valószínűséget a Z generáció fővárosi lakosai mutatják.

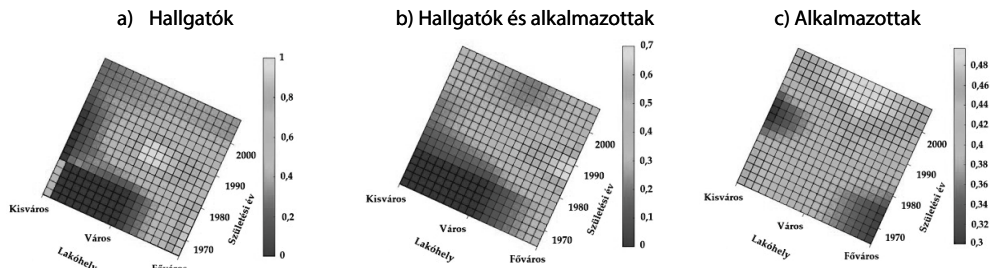
7. ábra: Valószínűség az elektronikai cikkek esetében

Forrás: Saját szerkesztés

A hallgatók körében a legnagyobb hajlandóságot a lakás- és dekorációs cikkek vásárlására, a kisvárosokban élő Y generáció, valamint a fővárosban lakó X generáció mutatja (8. ábra (a)). Az első csoportban figyelhető meg a legnagyobb koncentráció. A tanuló-munkavállalók esetében a központi tendencia a fővárosba tolódik, miközben csökken a termékkategória vásárlásának maximális valószínűsége (lásd 8. ábra (b)). A 8. ábra (c) szerint a dolgozó csoportot nem célozzák meg kellő hatékonysággal ezen termékek online értékesítése során. Noha a Z generáció esetében a legnagyobb valószínűség meghatározható, ez csupán körülbelül 0,5 értékre korlátozódik.

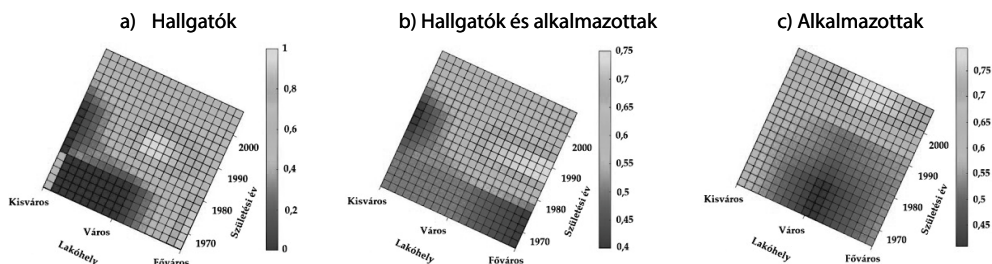
8. ábra: Valószínűség az otthoni termékek és dekoráció esetében

Forrás: Saját szerkesztés

Az Egyéb kategória esetében hasonló eredmények születtek, mint a Lakás kategóriánál. A kisvárosokban élő Y generációs hallgatók dominanciája szembetűnő, és egy eltolódás figyelhető meg a főváros irányába (9. ábra (a) és (b)). A 9. ábra (c) alapján a munkavállalók esetében is észrevehető, hogy a Z generáció dominanciája továbbra is fennáll. Azonban az előző kategóriától eltérően, a termékeket hatékonyan értékesítik a fiatal városi és fővárosi lakosoknak. Emellett a vásárlási valószínűség minimális értéke is jelentősen magasabb.

9. ábra: Valószínűség az egyéb termékek esetében

Forrás: Saját szerkesztés

KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatásunk célja az online vásárlók fogyasztási szokásainak mélyreható elemzése és értékelése volt, amelynek eredményeként egy fenomenológiai modellt fejlesztettünk ki a vásárlói minták előrejelzésére. Ehhez egy Sugeno típusú, több bemenettel rendelkező fuzzy következtetési rendszert hoztunk létre, amely különböző termékkategóriákban képes az online vásárlási valószínűség előrejelzésére. A prognosztikai eljáráshoz három könnyen meghatározható demográfiai változót választottunk: életkor, foglalkoztatási státusz és lakóhely. Emellett nyolc kimeneti változót definiáltunk, amelyek a vásárlási folyamat során különböző termékkategóriákat képviselnek, nevezetesen: Számlák és közüzemi szolgáltatások; Élelmiszerek és vásárlás; Szórakozás; Wellness és szépségápolás; Elektronikai cikkek; Divat; Otthoni dekoráció, valamint Egyéb. A tanulmány részletesen tárgyalja a fuzzy következtetési rendszer gyakorlati alkalmazását, mint a piaci előrejelzés hatékony eszközét.

Az eredmények alapján az alábbi következtetések vonhatóak le:

- A prediktív modellhez szükséges felhasznált adatokat, az esettanulmányhoz egy kérdőíves vizsgálaton keresztül gyűjtöttük össze. E vizsgálat célja a lágyszámítási módszer alkalmazásának bemutatása volt.
- A bevezetett következtetési rendszer alkalmazható a mintázatok azonosítására. Ezek az eredmények hozzájárulhatnak az online kiskereskedők számára ahhoz, hogy precízebb célcsoportokat azonosítsanak, amelyeknek segítségével javíthatják marketingstratégiájukat és mélyebben megérthetik a vásárlói preferenciákat.
- A vizsgálat során megállapítást nyert, hogy az 1980 és 1990 között született diákok, különösen azok, akik kisvárosokban vagy a fővárosban laknak, magasabb hajlandóságot mutatnak arra, hogy az interneten keresztül rendezzék pénzügyi kötelezettségeiket.
- Ami az élelmiszerek vásárlását illeti, a fővárosban lakó diákok hajlamosabbak az online rendelésre, a legígéretesebb korosztály az Y generáció középső és alsó korosztálya.
- A szórakozás terén megfigyelhető, hogy a fővárosban élő diákok közül, különösen az Y generáció tagjai mutatják a legkiemelkedőbb hajlandóságot a vásárlásra.

- A városi területeken élő, egyidejűleg tanuló és dolgozó résztvevők között megállapítható, hogy az 1980 után születettek közül kerülnek ki a legkedvezőbb eredmények az elektronikus eszközök vásárlása terén.
- A lakberendezési és dekorációs termékek vásárlásának valószínűsége a diákok körében a legkiemelkedőbb a városi környezetben élő Y generációs résztvevők és a nagyvárosi területeken élő X generációs résztvevők között.

Eredményeink összehasonlításával az EuroStat által közzétett adatokkal megállapítható, hogy a különböző korcsoportok fogyasztási szokásai hasonlóak az Európai Unióban tapasztalható fogyasztói viselkedéshez. Ugyanakkor az általunk végzett elemzés mélyebb megértést nyújt a vizsgált korcsoportokra vonatkozó demográfiai jellemzőkről.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abonyi János (2003): Fuzzy model identification. Birkhäuser Boston, pp. 87–164. <https://doi.org/10.1007/978-1-4612-0027-7>
- Al-Debei, Mutaz M. – Akroush, Mamoun N., Ashouri – Mohamed Ibrahim (2015): Consumer attitudes towards online shopping: The effects of trust, perceived benefits, and perceived web quality. *Internet Research*. 25(5), pp. 707–733. <https://doi.org/10.1108/IntR-05-2014-0146>
- Asgraf, Shahzad – Muhammad, Durr – Shuaeeb, Muhammad – Aslam, Zeeshan (2020): Development of shrewd cosmetology model through fuzzy logic. *Journal of Engineering Research and Applied Science*. 5(3), pp. 93–99.
- Atta-ur-Rahman, Sujata Dash, Luhach, Ashish Kr. – Chilamkurti, Naveen – Baek, Seungmin – Nam, Yunyoung (2019): Neuro-fuzzy approach for user behaviour classification and prediction. *Journal of Cloud Computing* 8(1), pp. 1–15. <https://doi.org/10.1186/s13677-019-0144-9>
- Basha, R. – Ameen, J. (2012): Tele-market Modelling of Fuzzy Consumer Behaviour. *International Journal of Computers and Communications*. Volume 6, pp. 1–8.
- Bashir, Rizwana, Mehboob, Irsa, Bhatti, Waqas Khaliq (2015): Effects of online shopping trends on consumer-buying behaviour: An empirical study of Pakistan. *Journal of Management and Research*. 2(2), pp. 1–24. <https://doi.org/10.29145/jmr/22/0202001>
- Bognár Ferenc – Hegedűs Csaba (2022): Analysis and Consequences on Some Aggregation Functions of PRISM (Partial Risk Map) Risk Assessment Method. *Mathematics*. 10(5), 676. <https://doi.org/10.3390/math10050676>
- Casabayó, Mónica – Agell, Núria – Aguado, Juan Carlos (2004): Using AI techniques in the grocery industry: Identifying the customers most likely to defect. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*. 14(3), pp. 295–308. <https://doi.org/10.1080/09593960410001678426>
- Collan, Mikael – Fuller, Robert – Mezei József (2009): A fuzzy pay-off method for real option valuation. In *2009 International Conference on Business Intelligence and Financial Engineering IEEE*, pp. 165–169. <https://doi.org/10.1109/BIFE.2009.47>
- Das, Parsun (2009): Adaptation of fuzzy reasoning and rule generation for customers' choice in retail FMCG business. *Journal of Management Research*. 9(1), pp. 15–26.
- Dompere, Kofi Kissi (1995): The theory of social costs and costing for cost-benefit analysis in a fuzzy-decision space. *Fuzzy Sets and Systems*. 76(1), pp. 1–24. [https://doi.org/10.1016/0165-0114\(94\)00382-H](https://doi.org/10.1016/0165-0114(94)00382-H)
- E-commerce statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=E-commerce_statistics (last accessed on June 15, 2023).
- Enache, Ioan Constantin (2015): Fuzzy logic marketing models for sustainable development. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Economic Sciences*. Series V, 8(1), 267.
- Escoda, I. – Ortega, A. – Sanz, A. – Herms, A. (1997): Demand forecast by neuro-fuzzy techniques. In *Proceedings of 6th International Fuzzy Systems Conference IEEE*, Volume 3, pp. 1381–1386. <https://doi.org/10.1109/FUZZY.1997.619745>

- Howells, Karen – Ertugan, Ahmet (2017): Applying fuzzy logic for sentiment analysis of social media network data in marketing. *Procedia Computer Science*. 120, pp. 664–670. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.11.293>
- Jiao, Ming-hai – Chen, Xiao-fang – Su, Zhong-hai – Chen, Xu (2016): Research on personalized recommendation optimization of E-commerce system based on customer trade behaviour data. In *2016 Chinese Control and Decision Conference (CCDC)*. pp. 6506–6511. IEEE. <https://doi.org/10.1109/CCDC.2016.7532169>
- Khan, Sameen – Tomar, Sarika – Fatima, Maryam – Khan, Mahd Zaheen (2022): Impact of artificial intelligent and industry 4.0 based products on consumer behaviour characteristics: A meta-analysis-based review. *Sustainable Operations and Computers*, 3, pp. 218–225. <https://doi.org/10.1016/j.susoc.2022.01.009>
- Li, Weijie (2021): Consumer Decision-Making Power Based on BP Neural Network and Fuzzy Mathematical Model. *Wireless Communications and Mobile Computing*, pp. 1–9. <https://doi.org/10.1155/2021/6387633>
- Lo, K. L. – Zuhaina, Zakaria (2004): Electricity consumer classification using artificial intelligence. In *39th International Universities Power Engineering Conference IEEE*, Volume 1, pp. 443–447.
- Mamdani, E. H. (1974): Application of fuzzy algorithms for control of simple dynamic plant. In *Proceedings of the Institution of Electrical Engineers*. 121(12), pp. 1585–1588. <https://doi.org/10.1049/piee.1974.0328>
- Mamdani, E. H. – Assilian, S. (1975): An experiment in linguistic synthesis with a fuzzy logic controller. *International Journal of Man-Machine Studies*. 7(1), pp. 1–13. [https://doi.org/10.1016/S0020-7373\(75\)80002-2](https://doi.org/10.1016/S0020-7373(75)80002-2)
- Mandal, Madhu – Mohanty, B. K. – Dash, Satyabhusan (2021): Understanding consumer preference through fuzzy-based recommendation system. *IIMB Management Review*. 33(4), pp. 287–298. <https://doi.org/10.1016/j.iimb.2021.03.015>
- Manusov, Vadim – Kalanakova, Aysulu – Ahyoev, Javod – Zicmane, Inga – Praveenkumar, Seepana – Safaraliev, Murodbek (2023): Analysis of Mathematical Methods of Integral Expert Evaluation for Predictive Diagnostics of Technical Systems Based on the Kemeny Median. *Inventions*. 8(1), 28. <https://doi.org/10.3390/inventions8010028>
- Martin, Nivetha (2018): Ranking of the factors influencing consumer behaviour using fuzzy cognitive maps. *Asia Mathematika*, 2(3), pp. 14–18.
- Meier, Andreas – Werro, Nicolas – Albrecht, Martin – Sarakinos, Miltiadis (2005): Using a fuzzy classification query language for customer relationship management. In *Proceedings of the 31st International Conference on Very Large Databases*, pp. 1089–1096.
- More, Ranjeet – Gochait, Saikat (2020): The role of perception in consumer behavior using Fuzzy logic marketing model. *International Journal of Advanced Research in Engineering and Technology*. 11(10), 49. <https://doi.org/10.34218/IJARET.11.10.2020.049>
- Morim, Antonio – Sá Fortes, Eduardo – Reis, Paulo – Cosenza, Carlos – Doria, Francisco – Gonçalves, Armando (2017): Think fuzzy system: Developing new pricing strategy methods for consumer goods using fuzzy logic. *International Journal of Fuzzy Logic Systems*, 7(1), 1–17. <https://doi.org/10.5121/ijfls.2017.7101>
- Nasibov, Efendi – Vahaplar, Alper – Demir, Murat – Okur, Burak (2016): A fuzzy logic approach to predict the best fitted apparel size in online marketing. In *2016 IEEE 10th International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT)*. pp. 1–4. IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICAICT.2016.7991773>
- Nilashi, Mehrbakhsh – Ibrahim, Othman Bin (2014): A model for detecting customer level intentions to purchase in B2C websites using TOPSIS and fuzzy logic rule-based system. *Arabian Journal for Science and Engineering*. 39, pp. 1907–1922. <https://doi.org/10.1007/s13369-013-0902-9>
- Orriols-Puig, Albert – Casillas, Jorge – Martínez-Lopez, Francisco J. (2009): Unsupervised learning of fuzzy association rules for consumer behavior modeling. *Mathware and Soft Computing*. 16(1), pp. 29–43.
- Pappas, Ilias O. (2018): User experience in personalized online shopping: a fuzzy-set analysis. *European Journal of Marketing*. 52(7/8), pp. 1679–1703. <https://doi.org/10.1108/EJM-10-2017-0707>
- Ponsard, Claude (1980): Producer’s spatial equilibrium with a fuzzy constraint. (Doctoral dissertation, Institut de mathématiques économiques (IME)).
- Ponsard, Claude (1981): An application of fuzzy subsets theory to the analysis of the consumer’s spatial preferences. *Fuzzy Sets and Systems*. 5(3), pp. 235–244. [https://doi.org/10.1016/0165-0114\(81\)90052-X](https://doi.org/10.1016/0165-0114(81)90052-X)
- Pushkar, Bijendra – Mail, Divya – Singh, Rajesh (2020): Consumer Behaviour Criterion: A Fuzzy Approach. *Test Engineering and Management*, 82, pp. 15606–15612.

- Saáry Réka – Csiszárík-Kocsir Ágnes – Varga János (2021): Examination of the Consumers' Expectations Regarding Company's Contribution to Ontological Security. *Sustainability*, 13(17), 9987. <https://doi.org/10.3390/su13179987>
- Sadikoglu, Gunay – Saner, Tulen (2019): Fuzzy logic based modelling of decision buying process. In *13th International Conference on Theory and Application of Fuzzy Systems and Soft Computing—ICAFS-2018*, Springer International Publishing, pp. 185–194. https://doi.org/10.1007/978-3-030-04164-9_26
- Shmueli, Galit – Koppius, O. (2011): Predictive analytics in information systems research. *MIS Quarterly*, 553–572. <https://doi.org/10.2307/23042796>
- Stević, Željko – Stjepanović, Željko – Božićković, Zdravko – Das, Dillip Kumar – Stanujkić, Dragiša (2018): Assessment of conditions for implementing information technology in a warehouse system: A novel fuzzy piprecia method. *Symmetry*, 10(11), 586. <https://doi.org/10.3390/sym10110586>
- Sugeno, Michio – Yasukawa, Takahiro (1993): A fuzzy-logic-based approach to qualitative modeling. *IEEE Transactions on Fuzzy Systems*, 1(1), pp. 7–31. <https://doi.org/10.1109/TFUZZ.1993.390281>
- Sun, Ximing – Collins, Ray (2007): The application of fuzzy logic in measuring consumption values: Using data of Chinese consumers buying imported fruit. *Food Quality and Preference*, 18(3), pp. 576–584. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2006.08.001>
- Sun, Chia-Chi – Lin, Grace T. R. (2009): Using fuzzy TOPSIS method for evaluating the competitive advantages of shopping websites. *Expert Systems with Applications*, 36(9), pp. 11764–11771. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2009.04.017>
- Takacs Márta – Zuban Ernesztina – Kovacs Kornel (2015): Customer habit analysis in an e-commerce system using soft computing based methods. In *2015 IEEE International Conference on Fuzzy Systems (FUZZ-IEEE)*, pp. 1–6. <https://doi.org/10.1109/FUZZ-IEEE.2015.7338062>
- Tettamanzi, Andrea G. B. – Carlesi, Maria – Pannese, Lucia – Santalmasi, Mauro (2007): Business intelligence for strategic marketing: Predictive modelling of customer behaviour using fuzzy logic and evolutionary algorithms. In *EvoWorkshops*, pp. 233–240. https://doi.org/10.1007/978-3-540-71805-5_26
- Tomescu, Ada Mirela – Ban, Olimpia I. (2011): Consumer Profile and Tipping Habits. A Romanian Framework Using Fuzzy Method. *International Journal of Applied Mathematics and Informatics*, 5, pp. 1–8.
- Tsai, Janice Y. – Engelman, Serge – Cranor, Lorrie – Acquisti, Alessandro (2011): The effect of online privacy information on purchasing behavior: An experimental study. *Information Systems Research*, 22(2), pp. 254–268. <https://doi.org/10.1287/isre.1090.0260>
- Varga János (2021): Defining the Economic Role and Benefits of Micro, Small and Medium-sized Enterprises in the 21st Century with a Systematic Review of the Literature. *Acta Polytechnica Hungarica*, 18(11), pp. 209–228. <https://doi.org/10.12700/APH.18.11.2021.11.12>
- Wu, Xindong – Kumar, Vipin – Quinlan, J. Ross – Ghosh, Joydeep – Yang, Qiang – Motoda, Hiroshi – Steinberg, D. (2008): Top 10 algorithms in data mining. *Knowledge and Information Systems*, 14, pp. 1–37. <https://doi.org/10.1007/s10115-007-0114-2>
- Zadeh, L. A. (1965): Fuzzy sets. *Information and Control*, 8(3), pp. 338–353. [https://doi.org/10.1016/S0019-9958\(65\)90241-X](https://doi.org/10.1016/S0019-9958(65)90241-X)
- Zadeh, Lotfi Asker – Klir, George J. – Yuan, Bo (1996): Fuzzy sets, fuzzy logic, and fuzzy systems: selected papers. World Scientific.
- Zimmermann, H. J. (1996): Fuzzy control. In *Fuzzy Set Theory—and Its Applications*. Dordrecht: Springer Netherlands, pp. 223–264. https://doi.org/10.1007/978-94-010-0646-0_11

Livia Benita Kiss

Development of Energy Consumption in Agriculture in the European Union between 2010 and 2021

Forecast Until 2025

Summary

Agriculture is the basis of national economic and social development, and the sector's energy consumption is an important part of the energy system. This study examines the energy consumption, agricultural production and energy consumption of the sector in the 27 countries of the European Union with a time series analysis, making a forecast until 2025.

Between 2010 and 2022, agricultural production in the European Union increased by 19% from 2021 to 2022. Both primary (by 13.5 million tonnes of oil equivalent, by 0.98%) and final energy consumption (by 5.15 million tonnes of oil equivalent, by 0.52%) decreased in the examined period. On the other hand, the energy consumption of the agricultural sector increased (by 258.1 thousand tonnes oil equivalent, 0.96%) and will continue to increase based on the forecasts. Thus, with the increase in agricultural production, the sector's energy use has increased, even though the EU's energy consumption has decreased.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: C53, O13, Q47

Keywords: EU-27, energy consumption, agriculture

INTRODUCTION AND LITERATURE REVIEW

Agriculture is an important basis for national economic and social development, and its energy consumption is an important part of the energy system (Zhang et al, 2023).

DR. LÍVIA BENITA KISS, Hungarian University of Agriculture and Life Sciences,
Georgikon Campus; Institute of Agricultural and Food Economics (kiss.liva.
benita@uni-mate.hu)

About one third of global energy is consumed by the agricultural and food sectors. Energy is needed at all levels of the food value chain, including the production of agricultural inputs, field agricultural production, food processing, transportation, marketing, trade and consumption. Primary agriculture consumes only 20%, while food processing, including transportation, consumes about 40%, thereby contributing significantly to global energy consumption along agricultural value chains (FAO, 2011).

This study examines the agricultural production and energy consumption of the sector in the 27 countries of the European Union with a time series analysis, making a forecast until 2025.

In the last decade, the world's energy demand has shown a continuously increasing trend due to population growth, industrialization, technological development and urban development, which has exerted significant pressure on energy production, energy security, pollutant emissions, and climate change (Zheng et al., 2024).

Agriculture is a specific sector that supplies the food industry with raw materials. Agricultural production is a vital sector related to GHG (greenhouse gas) emissions, thereby contributing to climate change. GHG emissions from agriculture, forestry and other land use account for 22% of global GHG emissions (Svensson et al., 2021). Due to the nature of production, both agriculture and the entire agri-food sector emit a large amount of GHG (Pierrehumbert, 2005), having a significant impact on climate change (Loayza et al., 2012).

According to Sadowski et al. (2024), in order to produce enough food to supply the population, a stable climate that provides suitable conditions is also necessary. At the same time, the ever-increasing population of the world is forcing agricultural production and, consequently, GHG emission to increase. Solutions must be found that allow for ever-increasing production without further pressure on the environment and climate.

The growing population is therefore a key factor that determines the growth of agricultural GHG emissions. The population of EU-27 increased to 448,387,872 people by 2023 from nearly 440.7 million people in 2010 (Eurostat, 2023a). However, there are differences with regard to agricultural GHG emissions, which are determined by the location of the country, the efficiency of its resource utilization, and the abundance of its resources. Regardless of its cause, all climate change ultimately has significant impacts on the global ecosystem (Hu et al., 2022).

Importance of Agriculture

There is no country in the world where they do not cultivate land or engage in agriculture. Above all, agriculture is the basis of economic development in every country, so its economic importance is undisputed (APSBB, 2023).

Agricultural production is a fundamental element of the world economy, providing food and raw materials for various industries. The sector is also a significant employer, providing work and livelihood to millions of people worldwide. Agricultural production is also key to food security, as it ensures that people have access to safe and nutritious food. As the world's population is expected to reach 9.7 billion people by 2050 (United Nations, 2022), the dem-

and for food is expected to increase significantly. Agricultural production will play a critical role in meeting this demand, which in turn requires significant energy (see: Development of agricultural energy consumption in the EU chapter).

MATERIAL AND METHOD

This study examines the evolution of the energy consumption of the 27 member states of the European Union, as well as the production of the agricultural sector and the energy consumption of the sector between 2010 and 2021, based on Eurostat data, with a time series analysis, making a forecast until 2025. This chapter was prepared based on the work of Horváthné Csolák (2023).

Time Series Analysis: Forecasting

Average Absolute Change

The average absolute change gives the average change per period, calculated using the following formula:

$$\overline{D} = \frac{\sum_{i=1}^n D_i}{n} = \frac{y_n - y_0}{n}$$

In the first half of the formula, the D_i denotes the change from the previous year, and the empirical variables are denoted by y , y_n is the last, y_0 is the first one of the data of the time series, and n is the number of periods representing the change.

Average Relative Change

The average relative change gives the average rate of change in percentage. Formula:

$$1 = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n 1_i} = \sqrt[n]{\frac{y_n}{y_0}}$$

Filtering Out Trend Effects Using the Moving Average Method

In the case of an odd number of terms “ k ”, the series of moving averages with k terms calculated from the time series y_t ($t = 1, 2, \dots, n$) lasts from the period $t = j+1$ to the period $t = n-j$, where $j = (k-1)/2$. The moving average assigned to the t -th period:

$$\hat{y}_t^{(k)} = \frac{1}{k} \sum_{i=k-j}^{t+1} y_i$$

where k : the number of members of the moving averages.

In the case of an even number of members, the period characterized by the moving average always falls between two originally specified periods. The trend values are assigned to the middle period (time point) of the corresponding section. We help in this situation by

introducing another operation, known as the alignment or centring. Alignment to the centre is done by averaging the calculated moving averages in pairs, that is, a new series of two-term moving averages is calculated. These trend values already apply to the specified period.

Methods of Forecasting

We can choose from a number of simple and complex procedures, both for estimating the near future and for prognosticating distant events. The common feature of the methods is that they start from the data of the past and the present and project the experience into the future using some method.

Forecast based on moving average: we accept the last balanced data as the value of the future period and calculate a moving average from it:

$$M_{t+1} = \frac{1}{k} (M_t + y_{t-1} + \dots + y_{t-k+1})$$

The M_t denotes the centred moving average that precedes the forecast data to be calculated.

Forecasting using mean absolute changes:

$$y'_k = y_0 + k * \overline{D}$$

RESULTS

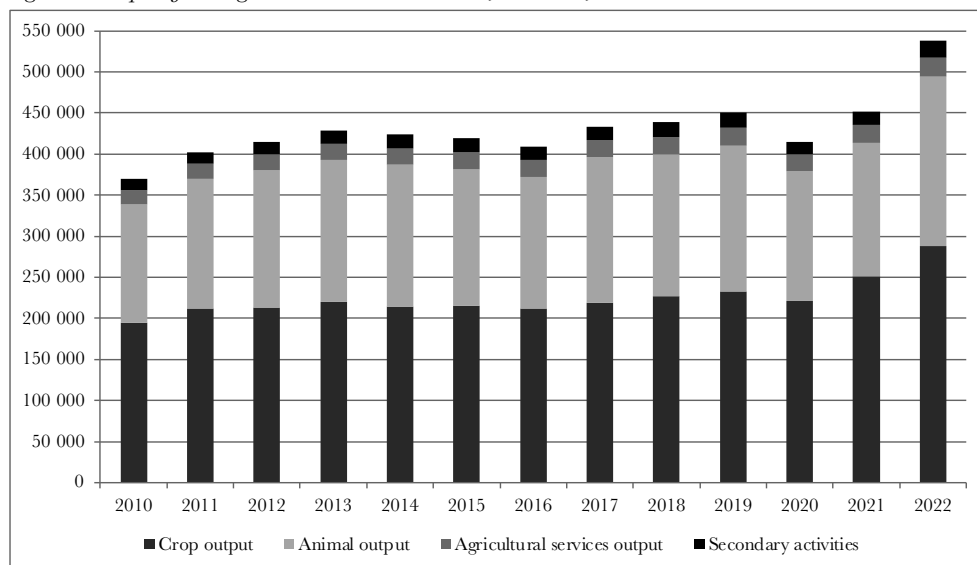
Development of Agricultural Production in the EU

In 2010, the agricultural production of the 27 countries of the European Union (Figure 1) was only €369,253 million, while in 2022, it was as high as €537,489.17 million. Compared to 2010, this represented an increase of 45.6%. In 2022, the value of agricultural production rose nominally sharply (+19%) compared to 2021. This was a new high. Slightly more than half of this emission (53.6%) came from crop out (€287.9 billion), within which cereals (€80.6 billion) and vegetables and horticultural products (€65.9 billion) were the most valuable crops. Nearly two-fifths (38.3%) of the total output came from animals and animal products (€206 billion), mostly from milk (€78.1 billion) and pigs (€42.1 billion). Agricultural services contributed 4.3% and secondary activities 3.8% to production (Eurostat, 2023b).

The contributions of the EU Member States to this production value showed significant differences. France (€97.1 billion), Germany (€76.2 billion), Italy (€71.5 billion) and Spain (€63 billion) together accounted for more than half (57.3 %) of the EU's total agricultural output value (Eurostat, 2023c).

In 2022, the EU agricultural sector generated an estimated gross added value of €220.7 billion. This is a contribution of 1.4% to the GDP of the EU-27, which means that the agricultural sector contributed €215.5 billion to the total GDP of the EU in 2022. In different terms, for every €1 spent on the costs of goods and services used in the production process, referred to as current production consumption, the EU agricultural sector created an added value of €0.70 (Eurostat, 2023c).

Figure 1: Output of the agricultural sector in EU-27, million €, 2010-2022.

Source: Author's editing based on Eurostat (2023c)

Energy Consumption in the EU

The gross available energy (from primary energy production and imports) in the European Union increased in 2021 (+6%) compared to 2020. However, despite the long-term downward trend, crude oil and petroleum products (34.5%) remained the most important energy sources in the European economy, while natural gas (23.7%) remained the second most important energy source. Both the amount of available oil (5.3%) and natural gas (4.0%) increased in 2021 compared to 2020. This is primarily due to the increase in activity after the COVID-19 pandemic. The share of renewable energy sources (17.4%) also continued to increase (Eurostat, 2023f).

Primary and Final Energy Consumption

The 1,457.6 million tonnes of oil equivalent primary energy consumption in 2010 (Figure 3) had decreased to 1,309 million tonnes of oil equivalent by 2021. The final energy consumption (Figure 3) was 1,025.5 million tonnes of oil equivalent in 2010, decreasing to 967.9 million tonnes of oil equivalent in EU-27 by 2021 (Eurostat, 2023d; Eurostat, 2023e). In both cases, we could therefore experience a decrease.

Based on my calculations, between 2010 and 2021, primary energy consumption decreased by an average of 13.51 million tonnes of oil equivalent (average absolute change) and final energy consumption by 5.15 million tonnes of oil equivalent (average absolute change). During the examined period, primary energy consumption decreased by 0.98% (average relative change) and final energy consumption by 0.52% (average relative change) annually.

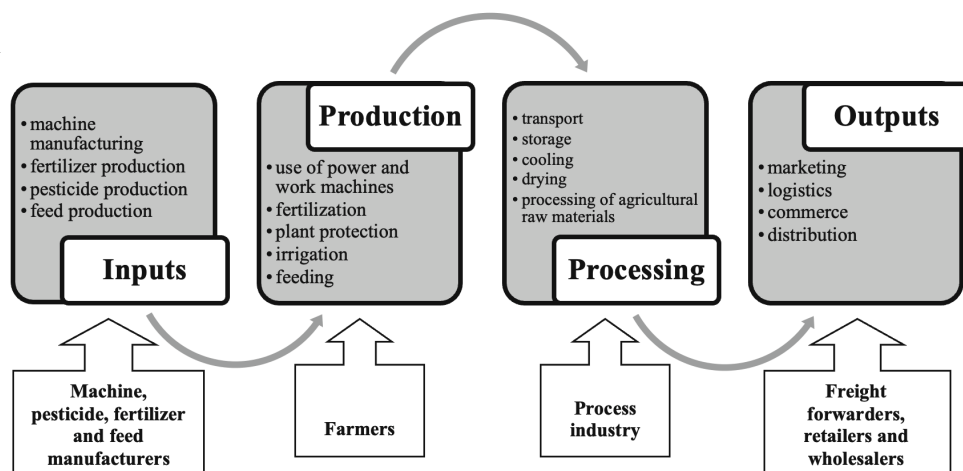
Compared to 2020, however, it can be seen that both primary (+6%) and final energy consumption (+7%) increased by 2021.

However, the amount and share of solid fossil fuels in final energy consumption decreased significantly, while the share of renewable energy sources increased. In the structure of final energy consumption in 2021, oil and petroleum products accounted for the largest share (34.8%), followed by electricity (22.8%) (Eurostat, 2023f).

Development of Agricultural Energy Consumption in the EU

If we examine agriculture and agricultural production, we will find that it is itself an energy transformation process. Through photosynthesis, solar energy is transformed into food energy for humans and feed energy for animals. Modern agriculture requires significant energy input at each stage of agricultural production (Figure 2). Energy is needed to operate agricultural machines, cultivate the soil, replenish nutrients, plant protection and care, irrigation and harvest. Post-harvest energy use includes energy required for food processing, food storage and transport to market. In addition, many indirect or fixed energy inputs are used in agriculture in the form of mineral fertilizers and chemical pesticides, insecticides and herbicides (FAO, 2000).

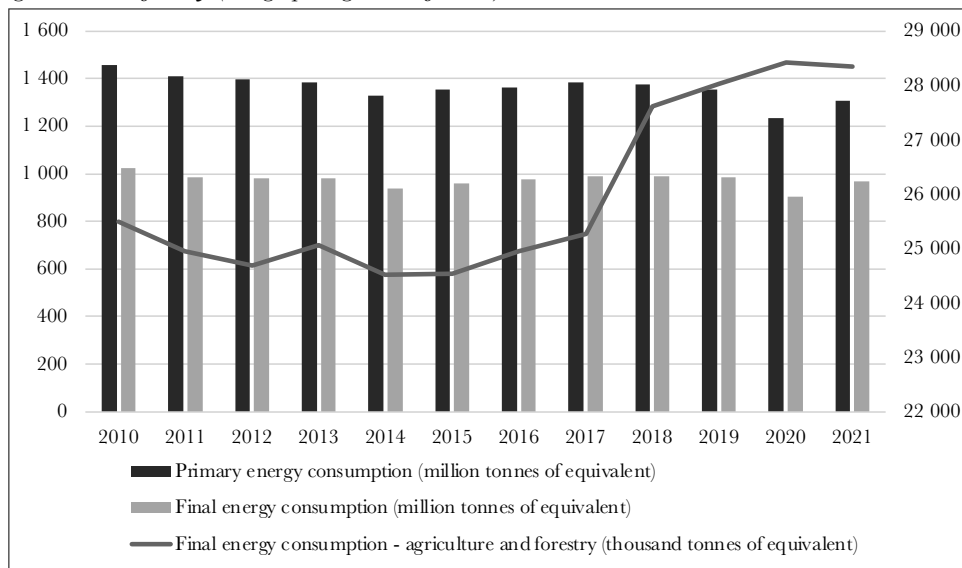
Figure 2: Development of Agricultural Energy Consumption in the EU

Source: Author's editing based on *Energypedia* (2014).

Agriculture and forestry accounted for 3% of the total direct final energy consumption of the EU (28,343,639 thousand tonnes of oil equivalent) in 2021 (Figure 3). At the member state level, the highest rate was in the Netherlands (9.2%) (Eurostat, 2023g; Eurostat, 2023h). There are more than 54,000 agricultural companies in the Netherlands. Despite its small area, the country emits more nitrous oxide and ammonia than any other EU country (Richardson, 2022).

Figure 3: Primary and final energy consumption (bar graph, left axis of values), final consumption - agriculture and forestry (line graph, right axis of value) in EU-27, 2010-2021.

Source: Author's editing based on Eurostat (2023d, 2023e, 2023h).

2018 was the most extreme year in terms of unusual weather phenomena on the continent. Heat and precipitation also set new records across Europe. Could 2018 be a turning point for the climate? Cereceda and Graham (2019) asked this very question. What makes 2018 particularly exceptional is that several weather events occurred at the same time over a very large area. We have not had that many weather events before. It is a combination of global warming and some unusual, very persistent weather patterns. We witnessed similar phenomena in the past few years, which presented agriculture with extraordinary challenges. Perhaps this also explains the 9.3% increase in energy consumption by the sector from 2017 to 2018.

From 2020 to 2021, the energy used by the agricultural sector decreased by 0.3%. This was in stark contrast to total energy consumption, which rebounded (+6.2%) from 2020 Covid-infected levels (EFA, 2023).

Based on Table 1, it can be seen that between 2010 and 2021, the final energy consumption in agriculture and the forestry sector increased by an average of 258.1 thousand tonnes of oil equivalent (average absolute change), i.e., by an average of 0.96% (average relative change).

Table 1: Result of time series analysis, final consumption – agriculture and forestry in EU-27, 2010-2025.

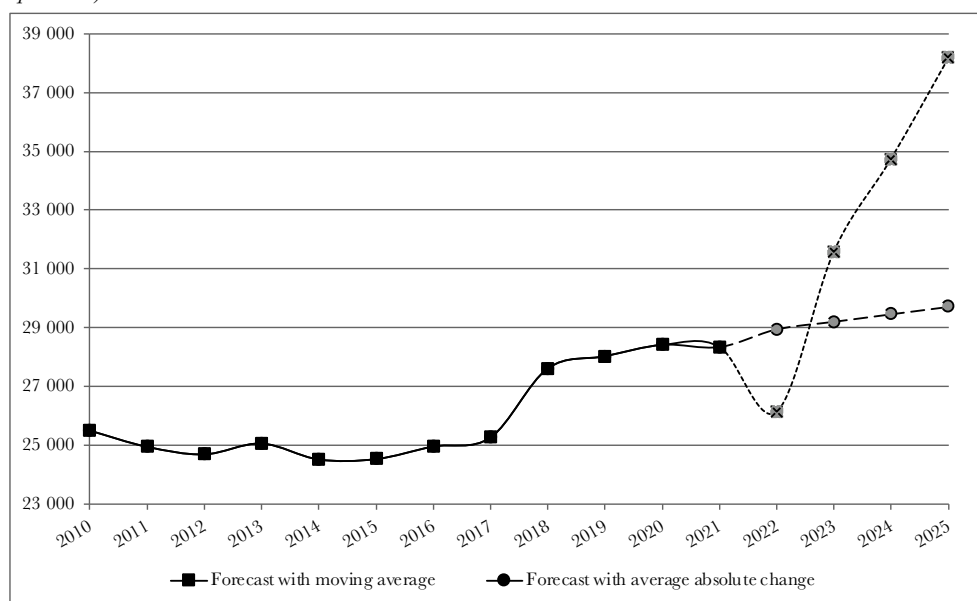
Fore-casting process Years	Final consumption of agriculture and forestry (1000 toe)	Change from the previous year (1000 toe)	Change in % of previous year	Average relative change (%)	Average absolute change (1000 toe)	10-member moving average (1000 toe)	Centring (1000 toe)	Forecast with mov- ing average (1000 toe)	Forecast with aver- age absolute change (1000 toe)				
2010	25 504.503	0	0	1.00964	258.103		0						
						0							
2011	24 952.740	-551.763	0.978366				0						
						0							
2012	24 692.197	-260.543	0.989559				0						
						25 049.813							
2013	25 061.924	369.727	1.014973				24 976.050						
						24 902.287							
2014	24 519.351	-542.573	0.978351				24 830.056						
						24 757.824							
2015	24 531.579	12.228	1.000499				24 731.054						
						24 704.285							
2016	24 960.147	428.568	1.017470				24 687.322						
						24 670.359							
2017	25 266.405	306.258	1.012270				24 794.868						
						24 919.377							
2018	27 615.191	2348.786	1.092961				25 433.312						
						25 947.248							
2019	28 031.454	416.263	1.015074				26 459.132						
						26 971.017							
2020	28 418.149	386.695	1.013795				27 496.307						
						28 021.598							
2021	28 343.639	-74.510	0.997378				28 143.006						
						28 264.414							
2022										26 123.940	28 934.356		
2023										31 570.698	29 192.459		
2024										34 727.768	29 450.562		
2025										38 200.545	29 708.665		

Source: Author's calculation and editing based on Eurostat (2023h).

Since agricultural production in 2022 increased sharply (+19%) compared to 2021, it is likely that the sector's energy consumption also increased in 2022 and will continue to increase in the future. Weather anomalies have multiplied, the population is also constantly growing, so agriculture has to face more and more challenges and adapt to them with the achievements of modern technology. The sector must produce more and more to be able to safely supply the population with food, and this requires ever-increasing energy.

Figure 4 illustrates the expected development of agricultural energy consumption for the period between 2022 and 2025, determined by two types of forecasting methods.

Figure 4: Final consumption – agriculture and forestry in EU-27, 2010-2025 (thousand tonnes of oil equivalent)

Source: Author's editing based on Eurostat (2023h).

According to the FAO, agriculture is expected to produce 60% more by 2050 (compared to 2006-2007). This will manifest itself in business as usual, increasing overall energy demand and greater dependence on the fossil fuel market. Following recent trends, however, it can be expected that due to improvements in energy intensity, the total energy use of agriculture (i.e. fuels and primary production electricity) will increase less than the demand for agricultural products (Alexandratos and Bruinsma, 2012; Sims et al., 2015); therefore, the forecast data determined by the average absolute change should be accepted.

DISCUSSION

Today's modern agriculture requires modern energy. Sustainable agriculture, the energy input of agricultural production and processing systems are key factors for self-sufficient farming and food security. In developing countries, agriculture is the dominant sector. Therefore, its role in developing the economy in these countries is decisive. The increase in productivity achieved by the modernization of agricultural production systems is the primary driving force for reducing global poverty, in which energy plays a key role (Energypedia, 2020).

Upon examining the agricultural production of the European Union between 2010 and 2022, we can conclude that it increased, with a new peak of 19% from 2021 to 2022.

If we look at the average absolute and relative changes in the Union's energy consumption, we can conclude that both primary (with 13.5 million tonnes of oil equivalent, 0.98%) and final energy consumption (with 5.15 million tonnes of oil equivalent, 0.52%) with both decreased.

On the other hand, the energy consumption of the agricultural sector has increased (by 258.1 thousand tonnes oil equivalent, 0.96%), and will continue to increase based on the calculated forecasts. Thus, together with the increase in agricultural production, but not to the same extent, the sector's energy consumption has increased, even though the EU's energy consumption has decreased.

REFERENCES

- Alexandratos, Nikos – Bruinsma, Jelle (2012): World agriculture towards 2030/2050: the 2012 revision. ESA working paper No. 12-03. Rome: FAO. <http://www.fao.org/docrep/016/ap106e/ap106e.pdf>
- APSBB (2023): Economic Importance of Agriculture 2023. <https://apsbb.org/economic-importance-of-agriculture/>
- Cereceda, Rafa – Graham, Darin (2019): Europe's chaotic weather in 2018 is wake-up call for climate change. Euronews. <https://www.euronews.com/2019/01/02/special-report-was-2018-the-worst-year-for-climate-change-so-far>
- Richardson, Carmel (2022): Dutch Freedom Requires Dutch Farmers. The American Conservative, Foreign Affairs. <https://www.theamericanconservative.com/dutch-freedom-requires-dutch-farmers/>
- EFA (2023): Eurostat: agricultural sector energy use stable (-0.3%) in 2021. EFA News - European Food Agency. <https://www.efanews.eu/item/36323-eurostat-agricultural-sector-energy-use-stable-0-3-in-2021.html>
- Energypedia (2014): Energy within Food and Agricultural Value Chains. https://energypedia.info/wiki/Energy_within_Food_and_Agricultural_Value_Chains
- Energypedia (2020): Energy for Agriculture. https://energypedia.info/wiki/Energy_for_Agriculture#toc
- Eurostat (2023a): Population change - Demographic balance and crude rates at national level. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/DEMO_GIND__custom_8904295/default/table
- Eurostat (2023b): Economic accounts for agriculture - values at current prices. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/AACT_EAA01__custom_8894488/default/table?lang=en
- Eurostat (2023c): Performance of the agricultural sector. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Performance_of_the_agricultural_sector
- Eurostat (2023d): Primary energy consumption. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_07_10/default/table
- Eurostat (2023e): Final energy consumption. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_07_11/default/table

fault/table

- Eurostat (2023f): Energy statistics – an overview. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_statistics_-_an_overview
- Eurostat (2023g): Agri-environmental indicator - energy use. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Agri-environmental_indicator_-_energy_use&oldid=322997
- Eurostat (2023h): Simplified energy balances. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_bal_s__custom_8895918/default/table
- FAO (2000): The Energy and Agriculture Nexus. Environment and Natural Resources Working Paper No. 4. Rome. <https://www.fao.org/3/x8054e/x8054e05.htm>
- FAO (2011): “Energy-smart” food for people and climate – Issue Paper: <http://www.fao.org/docrep/014/i2454e/i2454e00.pdf>
- Horváthné Csolák Erika (2023): Az idősorok analitikus vizsgálata. Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar. <https://gtk.uni-miskolc.hu/files/8442/IDOSOR.doc>
- Hu, Yanbin – Zhang, Qiang – Hu, Shujuan – Xiao, Guoju – Chen, Xiangyue – Wang, Jianshun – Qi, Yue – Zhang, Lian – Han, Lanying (2022): Research progress and prospects of ecosystem carbon sequestration under climate change (1992-2022). *Ecological Indicators*, 145, Article 109656.
- Loayza, Norman V. – Olaberria, Eduardo – Rigolini, Jamele – Christiaensen, Luc (2012): Natural disasters and growth: going beyond the averages. *World Development* 40, 1317-1336.
- Pierrehumbert, Raymond T. (2005): Climate change: A catastrophe in slow motion. *Chicago Journal International Law* 6, 573.
- Sadowski, Arkadiusz – Wojcieszak-Zbierska, Monika M. – Zmyślona, Jagoda (2024): Agricultural production in the least developed countries and its impact on emission of greenhouse gases – An energy approach. *Land Use Policy* 136, 106968.
- Sims, Ralf – Flammini, Alessandro – Puri, Manas – Bracco, Stefania (2015): Opportunities For Agri-Food Chains To Become Energy-Smart. Powering Agriculture: An Energy Grand Challenge for Development. FAO and USAID, 2015. <https://www.fao.org/3/i5125e/i5125e.pdf>
- Svensson, Johannes – Waisman, Henri – Vogt-Schilb, Adrien. – Bataille, Chris – Aubert, Pierre-Marie – Jaramillo-Gil, Marcela – Arguello, Ricardo – Bravo, Gonzalo – Buira, Daniel – Collado, Mauricio – De La Torre Ugarte, Daniel – Delgado, Ricardo – Lallana, Francisco – Quiros-Tortos, Jairo – Soria, Rafael – Tovilla, Jordi – Villamar, Daniel (2021): A low GHG development pathway design framework for agriculture, forestry and land use. *Energy Strategy Review* 37, Article 100683
- United Nations (2022): World Population Prospects 2022. Summary of Results. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. New York https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org/development/desa/pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf
- Zhang, Ming – Du, Panpan – Jiang, Lixia (2023): Impact of endogenous power factors and price marketization on agricultural energy efficiency: Based on the use of coal and oil energy in China. *Resources Policy* 83, Article 103653.
- Zheng, Jiajia, Dang, Yongjie – Assad, Ullah (2024): Household energy consumption, energy efficiency, and household income – Evidence from China. *Applied Energy* 353, Part A, Article 122074.

Marosi György Csongor

A digitalizáció fejlődése az önkormányzatok működése során

The Development of Digitalization in the Operations of Local Governments

ÖSSZEFOGLALÁS

A digitális közigazgatás egyre fontosabb szerepet játszik az állami szervek, önkormányzatok és állampolgárok közötti kapcsolattartásban az új innovatív digitális rendszereken keresztül. Ezen fejlesztések nemcsak hatékonyabb ügyintézésnek tesznek lehetővé, hanem hozzájárulnak a közszolgáltatások gyorsabb, átláthatóbb és könnyebben hozzáférhető formában történő nyújtásához, így emelve azok színvonalát. Az új digitális rendszerek alkalmazása megfelel az EU-konformitás követelményeinek, mely a közigazgatás egységesítését és hatékonyságát növeli. A tanulmány bemutatja az elmúlt évtizedek azon innovatív digitális fejlesztéseit, amelyek lehetővé tették az önkormányzatok bekapcsolódását az e-közigazgatási rendszerbe. Emellett részletesen tárgyalja a jogszabályi környezet ehhez történő igazítását, így átfogó képet nyújt Magyarország digitális e-kormányzati fejlettségéről és a kapcsolódó szabályozási keretokről.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: E62, G38, H11, H72

Kulcsszavak: e-közigazgatás, digitalizáció, önkormányzat, közszolgáltatások, digitális kormányzás

SUMMARY

Digital administration plays an increasingly important role in the communication between government agencies, municipalities, and citizens through new and innovative digital systems. These developments not only enable more efficient administration but also contribute to the provision of public services in a faster, more transparent, and more easily accessible form, thereby raising their quality. The application of new digital systems complies with EU conformity requirements, which enhances the unification and efficiency of public administration. The study presents the innovative digital developments of recent decades that have enabled municipalities to integrate into the e-government system. In addition, it discusses in detail the adaptation of the legislative framework to this, providing a comprehensive overview of Hungary's digital e-government development and the related regulatory frameworks.

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: E62, G38, H11, H72

Keywords: eGovernment, digitisation, local government, public services, digital governance

BEVEZETÉS

A mai kor a digitalizáció időszakaként is fel-fogható. A digitális technológiák behálózzák a mindennapokat: a boltokban már fizethetünk okos órával, szinte bármilyen terméket vagy szolgáltatást megrendelhetünk az interneten keresztül, így az okos eszközök a mindennapok részévé váltak. Az információs társadalom nemcsak ugrásszerűen fejlődik, hanem a legtöbb területen szinte elvárásként fogalmazódik meg a digitális szolgáltatások lehetősége. Ebből kifolyólag a digitalizáció az üzleti szektor és a lakosság mellett erős hatást gyakorol az állami szférára és az önkormányzatokra is.

Amikor a gazdaságban egy új erőforrás jelenik meg, átrendeződik a gazdaság alapja is, az infrastruktúra. A közigazgatásban az államigazgatás és helyi szinten az önkormányzat egyrészt a közhatalom gyakorlója, másrészt a közszolgáltatások (az infrastruktúra) biztosítója. Elkerülhetetlen, hogy az új erőforrást, az információt közvetítő elektronikus és kommunikációs hálózatok ne hatoljanak be az igazgatási feladatok ellátásába (Tózsá, 2012).

Az információs társadalom tudatos megvalósítására irányuló átfogó és koherens közösségi politika nyitánya az EU Bizottsága által 1993-ban kibocsátott „Növekedés, Versenyképesség és Foglalkoztatás” (Growth, Competitiveness and Employment) című Fehér Könyv volt. A Fehér Könyv hangsúlyozta az információs társadalom megteremtésének fontosságát a jövőbeni gazdasági növekedésben, a versenyképesség javításában, a munkahely-teremtésben és valamennyi európai számára a jobb életminőség megteremtésében (Balogh, 2004).

A közigazgatás modernizációs kényszer alatt változik napjainkban, mely egyrészt EU-konform, EU-kompatibilis közigazgatást vár el a tagállamoktól, másrészt a társadalom felől is megmutatkozik egy elvárás, mely az elektro-

nikus úton megvalósuló közszolgáltatások követelménye, hiszen az állampolgárok elvárják, hogy az adóbefizetésért cserébe minőségi szolgáltatást kapjanak. Másrészt körvonalazódik egy közigazgatáson belüli belső nyomás, közigazgatási reform, melynek célja egy olcsóbb közigazgatás kiépítése (Budai, 2011).

Már az eEurope akciótervek is felismerték a lakosság szerepét az infokommunikációs fejlesztésekben. Mindenekelőtt az ügyfél igényeinek szem előtt tartása, a folyamatos kapcsolattartás, és felmérések készítése jelenti az első lépést, mivel ezek alapján egy átfogó képet tudunk alkotni arról, hogy milyen irányban és ütemben történhet a fejlődés az elektronizáltság bevezetése terén és így kialakítható a legjobb gyakorlat (Veszprémi, 2014).

A Magyar reformgondolatok célkitűzései a mai modern közigazgatásban is aktuálisak, a hatékony nemzeti közigazgatás érdekében, melynek célkitűzései az eredményesség, gazdaságosság, hatásosság, biztonságosság, felügyelhetőség és alkalmazkodó képesség. Magyar hagyatéka időtálló, nézeti kiállták az idő próbáját, szellemi öröksége a mai napig meghatározza a közigazgatás működését. Magyar szavaival élve, a közigazgatás szolgálja az állampolgárok érdekeit és nem az állampolgárok vannak a közigazgatásért.

Az e-közigazgatás eszköztára hozzásegíti a közigazgatást a reformfolyamatok végrehajtásához. Olyan tervezési, döntési, szervezési, irányítási és ellenőrzési mechanizmusok bevezetését teszi lehetővé, amelyek révén a közigazgatás lépést tud tartani a gazdasági-társadalmi modernizációs folyamatokkal (Felber, 2011).

A közigazgatás digitalizációja növeli az állam és az önkormányzatok hatékonyságát, csökkenti az adminisztratív terheket, az állampolgárok számára könnyebbé és kényelmesebbé teszi az ügyek intézését, növeli az információáramlást, gyorsítja a döntéshozatalt, az ügyfelek köny-

nyekben nyomon követhetik az ügyintézésük folyamatát.

A helyi önkormányzatok új, digitalizált környezetben betöltött szerepének megismeréséhez először érdemes röviden áttekinteni a társadalmi folyamatokban betöltött egyedi szerepüket. Az önkormányzat voltaképpen egy speciális szervezetnek tekinthető, amely a decentralizációs törekvések és a lokális autonómia igényének egybeolvásztaként jött létre. Az önkormányzatok feladatellátásuk során kettős célt szolgálnak: a helyi lakosok érdekeinek érvényesítésén és a lokális közügyek végrehajtásán felül az állam intézkedéseit teljesítik az alsóbb szinteken. Mindez azt jelenti, hogy egyszerre bonyolítanak le önkormányzati és államigazgatási feladatokat is (Czékmann, 2014). A jelenlegi digitális érában, az információs társadalomban azonban a kormányzás egy új módja jelenik meg, az e-kormányzás. Az e-kormányzás egy olyan összetett kifejezés, amely olyan fogalmakra bontható le, mint az e-közigazgatás és az e-demokrácia, utóbbi pedig az e-résztétel és az e-választás fogalmait foglalja magában (Fisher, 2012). Ebből a meghatározásból látható, hogy minden alterület már elektronikus változattal is rendelkezik.

Mindazonáltal érdemes hangsúlyozni, hogy az elektronikus közigazgatás nem egyezik meg a kormányzati informatikával, valamint azt is, hogy az e-közigazgatás nem csupán a közigazgatási feladatok és folyamatok digitalizációját foglalja magában. A kormányzati informatika kategóriájába sorolható minden olyan innováció, amely az állam, valamint az államigazgatás és a helyi önkormányzati rendszer működésére hatást gyakorol. Ezzel szemben az e-közigazgatás nem csupán az új informatikai és technológiai fejlesztések körét foglalja magában. Az elektronikus közigazgatás elsődleges célja, hogy összetetten vizsgálja a teljes közigazgatást, illetve tevékenységén keresztül javítsa annak haté-

konyságát, emberközpontúságát és szolgáltatói jellegét (Csáki-Hatalovics–Czékmann, 2019).

Bár az e-kormányzás fogalmi meghatározása nehézkes feladat, nemzetközi és hazai szakirodalmak is foglalkoznak vele (Csáki-Hatalovics–Czékmann, 2019; Basu, 2004), a dolgozatban az Egyesült Nemzetek Szervezete által megalkotott definíciót veszem alapul. Az ENSZ megfogalmazásában az elektronikus kormányzás 5 területre terjed ki (ENSZ, 2002):

- politikai irányítás, a szolgáltatások elektronikus igénybevehetőségének biztosítása,
- lakosság-centrikus programok létrehozása,
- a lakosság részvételének motivációja,
- az elektronikus szolgáltatások folyamatos fejlesztése, eredményességük és hatékonyságuk vizsgálata, illetve
- a platformok és honlapok vizsgálata, értékelése.

A DIGITALIZÁCIÓ MEGJELENÉSE AZ ÖNKORMÁNYZATOK MŰKÖDÉSÉBEN

Az önkormányzatok működésének számos területére begyűrűzött a digitalizáció, azonban az alkalmazott rendszerek digitális átalakítása egy átfogó, bonyolult, idő- és költségigényes folyamat. Az önkormányzati működés digitalizálásának célja az önkormányzati szolgáltatások hatékonyabbá tétele, az állampolgárok magasabb minőségben való kiszolgálása, illetve a közigazgatási folyamatok modernizálása. A hazai önkormányzati rendszer digitalizációjának két fő központi elemét az önkormányzati ASP rendszer és az Elektronikus Ügyintézési (ELÜGY) Portál adja, ami egy központi online felület, mely lehetővé teszi az állampolgárok és a vállalkozások számára, hogy elektronikus úton intézzék hivatali ügyeiket.

Az adott alkalmazás interneten keresztül biztonságosan elérhető kormányzati felhőben fut,

tőlünk távol, nem pedig a hivatalban lévő lokális szerveren, vagy munkaállomáson. Az önkormányzati ASP program törekvése fokozatosan egyetlen biztonságos kormányzati felhőbe terelni az egységes szakalkalmazásokat (Vékás, 2016).

A portálon keresztül ma már több mint 100 féle ügytípus érhető el, melyhez ügyfélkapu regisztrációval lehet hozzáférni, amely biztosítja a felhasználók azonosítását és az adatok biztonságos kezelését.

A portál célkitűzése, hogy flexibilisebbé tegye az állami és az önkormányzati ügyintézészt azáltal, hogy 24 órás hozzáférés biztosított a portálhoz, így az bármikor elérhető az állampolgárok számára.

A legnagyobb horderejű fejlesztést talán a központi szolgáltatási platform, az ASP (Application Service Provider) jelenti. A rendszer bevezetése előtt a különböző önkormányzatok eltérő informatikai adatbázist, nyilvántartási rendszert, szoftvereket alkalmaztak, és ezen szoftverek nem minden esetben támogatták az elektronikus folyamatokat. A különböző informatikai háttér hatására a lakosság eltérő színvonalú szolgáltatásokat tudott igénybe venni, valamint nem lehetett kialakítani költséghatékony, modern, központi, egységes elektronikus ügyintézési szolgáltatásokat (Lentner, 2019).

Az ASP nem magyar találmány, eredetileg nem közigazgatás-specifikus jelenség, a 90-es években az Amerikai Egyesült Államokban alakult ki, elsősorban a versenyszférában, vállalati szektorban alkalmazott megoldás volt, melynek lényege, hogy bizonyos szolgáltatások külső szolgáltatók által kerülnek feladatellátásra, ezzel növelve a költséghatékonyt (Tarpai, 2016).

A közigazgatásban alkalmazott ASP lényegében egy olyan adminisztrációs felületként funkcionál, ahonnan minden szakrendszer és egyéb szolgáltatás elindítható. A

Belügyminisztérium fejlesztésében megalkotott rendszer elsődlegesen az önkormányzatok működésének támogatását és a közigazgatási feladatok hatékonyabb ellátását szolgálja az önkormányzati informatikai rendszerek digitalizálásán keresztül (MÁK, 2022).

Az önkormányzati ASP rendszer országos bevezetésének gondolata 2014-ben fogalmazódott meg kormányzati célkitűzésként. A 2015-2019. közötti időszakban ütemezetten (a fővárosi önkormányzat kivételével) minden önkormányzat csatlakozott az ASP szolgáltatásaihoz, amelyet közel 30.000 önkormányzati ügyintéző használ napi szinten (Kócsáné Horváth-Halász, 2019).

Az önkormányzati ASP célja, hogy korszerű, integrált és költséghatékony informatikai rendszert biztosítson az önkormányzatok számára, amely támogatja a hivatali munkavégzést szabványosított belső folyamatokkal, valamint egységes platformot kínál az állampolgárok és vállalkozások számára elérhető helyi e-közigazgatási szolgáltatásokhoz.

Az ASP rendszer számos ponton előnyös lehet az ehhez csatlakozó önkormányzatok számára. Egyrészt ez egy olyan központi, felhőalapú informatikai rendszer, amely szükségtelessé teszi a saját rendszerek fejlesztését és folyamatos felügyeletét, ezáltal egy egységes, költséghatékony platformot kínálva az önkormányzatoknak. Másrészt megemlíendő az adminisztratív terhek csökkenésében és a folyamatok hatékonyságának javulásában rejlő előnye is a rendszer egységessége révén. Harmadrészt a formalizált űrlapok és az egységesített adatok megkönnyítik az adattömegek kezelését. Emellett pedig kiemelendő, hogy az egyes rendszerek egymással folyamatos kommunikációban állnak, így alkalmasak az összehangolt működésre. Mindazonáltal az ASP nemcsak az önkormányzatok működési hatékonyságát javítja, hanem az állampolgárok számára is

hasznos lehet, ugyanis gyorsabb és egyszerűbb, elektronikus formájú ügyintézés tesz lehetővé. Az említetteken felül az ASP rendszer hozzájárul a környezeti fenntarthatósághoz, hiszen az ügyintézéshez szükséges papíralapú dokumentumokat, formanyomtatványokat és kérelmeket felváltják azok digitális változatai, amely a csökkenő papírfelhasználáson keresztül egy környezetbarátabb megoldást jelent (Kócsáné Horváth–Halász, 2019).

Az önkormányzati ASP rendszerben lévő előnyöket felismerve a lakosság 2020-ban havonta átlagosan 60 ezer ügyet indított a portálon. Ez 2021-ben 40-45 ezer darabra csökkent, tekintve, hogy a jogszabály módosításával a helyi iparüzési adó bevallását ettől az évtől kezdődően a NAV felé kellett már beadni. A rendszer emellett európai szinten is kiemelkedő: az Európai Közigazgatási Intézet (EIPA) által kétévente elindított Európai Közzolgálati Díj 2021. évi pályázatán a hazai önkormányzati ASP rendszer a „Digitális közigazgatás” területén elnyerte a „Jó gyakorlat” különdíját is (Miniszterelnöki Kabinetiroda, 2022).

Azon önkormányzatok számára, amelyek csatlakoztak az ASP rendszerhez, az informatikai háttér mellé társul egy egységes portálrendszer, települési információs portállal, elektronikus ügyintézési lehetőséget biztosító hivatali portállal, illetve szervezeti intranetes portállal. Az önkormányzati portálok nagyban eltérhetnek egymástól területi szintek és lakosságszám szerint, ugyanis az adott település nagysága határozza meg az önkormányzat ellátandó feladatait. Ennek megfelelően a közigazgatási portálok különféle szinteken nyújthatnak elektronikus szolgáltatásokat az állampolgárok számára, amely az alapvető szolgáltatásoktól egészen a kiterjedt, fejlett szolgáltatásnyújtásig terjed (Orbán, 2019):

- Az első szinten a digitális információszolgáltatás található, azaz a felületen csupán

tájékoztató jellegű adatok érhetőek el (pl. az önkormányzat elérhetősége, az ügyfél-fogadás időpontja stb.).

- A második szinten már egyirányú kommunikációra is van lehetőség a rendelkezésre álló űrlapok letöltésén keresztül. Az ügyintézés többi része hagyományos – vagyis személyes vagy postai – formában lehetséges.
- A harmadik szint már kétirányú kapcsolatot tesz lehetővé, vagyis az űrlapok letöltése után azok kitölthetők és digitalizált formában elküldhetők az önkormányzatok részére.
- A negyedik szinten a teljes ügyintézési folyamat lebonyolítható elektronikus formában (ide sorolva a fizetés folyamatát is).
- Az ötödik szinten lévő leginnovatívabb rendszerek pedig képesek automatikusan, személyre szabott, egyedi szolgáltatásokat is nyújtani.

Az ASP rendszer Elektronikus Ügyintézési Portál (ELÜGY) rendszere, vagy ún. E-önkormányzat portál az önkormányzati ügyek elektronikus intézésének színtere. Az ASP szolgáltatásait kihasználó önkormányzatok ügyfeleinek lehetőséget nyújt arra, hogy a szakrendszeri alkalmazásokhoz fejlesztett, digitális szolgáltatásokat vegyenek igénybe. Az ELÜGY Portál direkt kapcsolatban van az ASP rendszerrel, ugyanis a Portálon indított ügyintézési folyamatok adatai közvetlenül bekerülnek az ASP rendszer adott ügynek megfelelő alrendszerébe. A portálon keresztül az állampolgárok olyan szolgáltatásokhoz férnek elektronikusán hozzá, mint az adóegyenleg-lekérdezés, ügyintézés és ügykövetés, adóbevallási információk lekérése, adók, díjak és illetékek rendezése, illetve számlabefizetés. Ahhoz, hogy a helyi lakosok elektronikusan tudják intézni a felsorolt ügyeket, minden esetben szükséges a személyazonosítás Ügyfélkapuval, e-személyivel vagy pedig rész-

leges kódú telefonos regisztrációval (MÁK, 2022).

Az ELÜGY Portálon lefolytatott elektronikus ügyintézés az állampolgárok oldalán számos előnyt eredményez. Ilyen előny például, hogy az ügyfelek bármelyik időpontban, földrajzilag bárholnan elérhetik az önkormányzat szolgáltatásait. A hozzáférhetőség és kényelem mellett fontos előny az időmegtakarítás is, hiszen az ügyintézés lebonyolításához nem kell megjelenni személyesen az ügyfélszolgálaton, mindössze egy számítógépre és internet kapcsolatra van hozzá szükség. Szintén hasznos lehet abban a tekintetben is, hogy valós időben nyújt információt az ügyek állapotáról, így a felhasználók mindig naprakész információkat érhetnek el.

Bár a szabályozott elektronikus ügyintézési szolgáltatások (SZEÜSZ) nem közvetlenül az önkormányzatok digitális átalakítására vonatkoznak, kiemelendő közülük a személyre szabott ügyintézési felület (SZÜF), amelyen az állampolgárok számos önkormányzati szolgáltatást vehetnek igénybe. E tekintetben pedig a SZÜF hozzájárulhat az önkormányzatok digitalizálásához, ugyanis integráltan teszi elérhetővé az ügyfelek számára az önkormányzati ASP rendszer és egyéb közigazgatási rendszerek szolgáltatásait egy felhasználóbarát felületen keresztül.

A személyre szabott ügyintézési felület 2018. elejétől kezdve tölti be az ügyfélkapu funkcióját, habár az ügyfélkapu továbbra is ugyanúgy működik. A SZÜF egy összetett keretrendszer, amelyen keresztül a digitális közszolgáltatást nyújtó szereplők tudják szolgáltatásaikat az állampolgárok számára elérhetővé tenni. A bevezetésétől kezdve a felületen elérhető szolgáltatások köre fokozatosan bővült, mostanra pedig már olyan tárgykörökben vehetőek igénybe elektronikusan szolgáltatások, mint az egészségügy, pénzügy, közigazgatás és jog, ok-

mányok vagy éppen önkormányzati ügyintézés. Az utóbbi területen az ügyfelek könnyedén és gyorsan intézhetik adóügyeiket, az ingatlan-nyilvántartással kapcsolatos, szociális jellegű és vállalkozói ügyeket, igénybe vehetnek különféle közműszolgáltatásokat, közérdekű bejelentéseket és panaszokat tehetnek, valamint nem utolsósorban igényelhetnek és fogadhatnak elektronikusan iratokat, igazolásokat (Czékman–Cseh, 2018).

A SZÜF legnagyobb előnyét az jelenti, hogy a lakossági felhasználók egyetlen felületen keresztül számos önkormányzati szolgáltatáshoz férhetnek hozzá, így az ügyek széles körét intézhetik elektronikusan. Ennél a felületnél is megjelenik a kényelem, a könnyű hozzáférhetőség, illetve a valósidejűség előnye, vagyis az állampolgárok a folyamatban lévő ügyeik aktuális állapotáról tájékozódhatnak. Az ügyintézéshez a felület a felhasználó azonosítását kéri, ezáltal megvalósul a kiberbiztonság feltétele is.

Az önkormányzati ügyintézés fontos digitális színterét jelenti az e-Papír szolgáltatás is. Az e-Papír az állampolgárok számára ingyenesen elérhető, mindössze ügyfélkapu regisztráció szükséges hozzá, amely elektronikusan összekapcsolja az ügyfelet a választott önkormányzattal vagy egyéb intézménnyel. Ez lényegében egy olyan hitelesített üzenetküldő alkalmazás, amelyen keresztül a lakosság eljuttathatja hivatalos leveleit és kérelmeit az önkormányzatok és egyéb állami szervek számára. A szolgáltatás fontos szereppel bír a digitális önkormányzati ügyintézésben, ugyanis az elektronikusan továbbított és tárolt dokumentumok feldolgozása gyorsabban történik a papír alapú dokumentációhoz képest. A platform szintén a felhasználóbarát kialakítás jegyében készült, az Ügyfélkapun keresztüli azonosítást követően kell az ügyfélnek kiválasztani a kívánt ügytípust és a címzettet (vagyis jelen esetben valamelyik önkormányzatot), kitölteni az adott űrlapot,

esetleg feltölteni a szükséges dokumentumokat, majd ezt egy gombnyomással elküldeni az érintett fél számára. A dokumentumok hitelességét az elektronikus aláírás és időbélyeg biztosítja (Magyarország.hu, 2021).

Lehetőség nyílt AVDH hitelesítéssel ellátott dokumentum létrehozására, mely alapján a rendszer hitelesen igazolja, hogy a dokumentumot az az azonosított személy állította ki, akit korábban az okmányiroda hitelesített, így AVDH-val teljes bizonyító erejű magánokirat hozható létre, amelyhez tanúk aláírása sem szükséges, így könnyítve és gyorsítva a felhasználók ügyintézését.

A DIGITÁLIS ÖNKORMÁNYZAT FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁI

Bár az elektronikus közigazgatás kialakítását már 1995-ben igyekezett elősegíteni a Nemzeti Informatikai Stratégia (NIS), illetve azóta számos ilyen irányú stratégia és program ment végbe (lásd Kormányzati Informatikai Stratégia (1998), Magyar válasz az Információs Társadalom kihívásaira (1999), Magyar Informatikai Charta (2000), az önkormányzatok digitális átalakításáról először a 2001-es Nemzeti Információs Társadalom Stratégia (NITS) fogalmazott. A NITS egy ötéves stratégiát és egy kétéves akciótervet foglalt magában, amely az e-kormányzat és e-önkormányzat kialakítására irányuló törekvéseket tartalmazta (Lapsánszky, 2016). Az elektronikus szolgáltatások vonatkozásában két kikötést fogalmazott meg: a kormányzati ügyvitel digitális átalakulását, valamint a szolgáltató jellegű kormányzat és önkormányzat megalkotásának előmozdítását. Ezek az irányvonalak már 2001-2002-re irányuló akciótervben is szerepeltek, az e-kormányzás tekintetében pedig többek között megfogalmazták az egységes kormányzati hálózat és portál létrehozását, az elektronikus szol-

gáltatások bevezetését, az állami szektor informatikai dolgozóinak tanítását, illetve az ehhez szükséges ajánlások és szabványok készítését (Veszprémi, 2019).

Az e-önkormányzat tekintetében a stratégia az alábbi fejlesztési területeket fogalmazta meg:

- elektronikus iratkezelés bevezetése,
- az alkalmazások és azok minőségének fejlesztése,
- helyi önkormányzati weblapok megalkotása (minimum egyirányú kapcsolattal),
- kormányzati egyablakos szolgáltatás létrehozása,
- az alkalmazott rendszerek és eszközök felügyelete és esetleges javítása,
- az önkormányzatok közötti tudásbázis kialakítása.

A stratégiát 2003-ban a Magyar Információs Társadalom Stratégia (MITS) követte, ami az első olyan kormányzati törekvés volt, amely hosszú távú célokat, az elektronikus kormányzás alapköveként szolgáló elveket (nyitottság, részvétel, számon kérhetőség, visszacsatolás, elérhetőség, hatékonyság) és programokat határozott meg. A MITS részeként az e-kormányzat és az e-önkormányzat önálló stratégiaként szerepelt. Az elektronikus kormányzat alprogram irányvonalai leginkább az elektronikus aláírási rendszerre, egységes címtárra, levelezőrendszerre, közbeszerzési és fizetési rendszerre fókuszáltak, míg az e-önkormányzati stratégia nem fogalmazott meg egzakt rendelkezéseket, csupán elveket. A stratégia a közigazgatási portálokkal kapcsolatban legalább a második szint elérését célozta minden helyi önkormányzat esetében, közép- és hosszútávon pedig a harmadik és negyedik szintű platform megvalósítása szerepelt a tervek között.

A 2014 és 2020 közötti időtávra tervezett Nemzeti Infokommunikációs Stratégia (NIS) a fejlesztendő területek sokaságát foglalta magában, preferenciái között szerepeltette a digitális

infrastruktúra, a digitális kompetenciák, a digitális gazdaság és a digitális állam koncepcióit (Magyarország Kormánya, 2014).

A stratégia igencsak átfogó volt, az állami és az önkormányzati működés számos pontjára irányítva a fejlesztéseket. A teljesség igénye nélkül az önkormányzatok tekintetében a program megfogalmazta az e-közigazgatási szolgáltatások informatikai hátterének megteremtését, a belső folyamatok digitalizálását, az ASP rendszer által nyújtott szolgáltatások körének kiszélesítését, az adatbázisok fokozottabb összehangolását, a modern és magas minőségű vállalati e-szolgáltatások kialakítását, továbbá az elektronikus közszolgáltatások megújítását, korszerűsítését (Veszprémi, 2019).

Ebben az időszakban született meg az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvény (továbbiakban: Eüsz tv.), amely kimondja, hogy az önkormányzatoknak is elérhetővé kell tenni az elektronikus ügyintézés lehetőségét. A törvény 3. § (1) bekezdése az e-ügyintézéshez való jogot alapvető ügyféli jogként fogalmazza meg: „Magyarországon az ügyfelet megilleti a jog, hogy az elektronikus ügyintézészt biztosító szerv előtti ügyét – az e törvényben meghatározott módon – elektronikusan intézze.”

Az Eüsz tv.-vel 2015-ben megszűnt az e-közigazgatásra és eljárásra vonatkozó speciális szabályozás, ezzel visszatért a 2009-es modellhez és egységes keretet (Egységes Digitális Ügyintézési Tér) hozott létre az elektronikus eljárásoknak (Budai–Gerencsér–Veszprémi, 2018).

Ugyanakkor a mai napig találhatók olyan önkormányzati portálok, ahova nem került feltüntetésre a digitális ügyintézés lehetősége, valamint több olyan önkormányzati rendelet is született, amely nem teszi lehetővé a kérelmek elektronikusan való benyújtását (Megyeri, 2024).

Az Eüsz tv. idején kodifikált általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény a kapcsolattartás formájánál a 26.§ (1) a) pontjában már csak említést tesz az elektronikus útról és visszautal az Eüsz tv. Szabályozására, ezzel is egységes jogi keretet adva az elektronikus kapcsolattartásnak.

A legújabb, jelenleg is futó elektronikus közszolgáltatások fejlesztésére irányuló program a 2022 és 2030 közötti időtávra tervezett Nemzeti Digitalizációs Stratégia (NDS). A stratégia kiterjedt célt fogalmaz meg: hazánk a gazdaság, az oktatás, a K+F+I és a közigazgatás tekintetében azonosítsa és használja ki a digitalizáció adta előnyöket, ezzel nagyban támogatva a versenyképességet és a hazai lakosság jólétét. Ennek tükrében a stratégiában ugyanúgy megjelenik a négy digitális alappillér, mint a NIS esetében. A digitalizációban rejlő lehetőségek kihasználásához a negyedik pillér, a digitális állam olyan szükséges intézkedéseket fogalmaz meg, mint a központi és a helyi közigazgatás felhasználóbarát és digitális megújítása, az adatokon nyugvó közigazgatás kiépítése, okos települések, térségek és helyi elektronikus közszolgáltatások fejlesztése, illetve a kiber- és információbiztonság megteremtése.

Az NDS időszakában 2024. szeptember 2-től a korábbi Eüsz törvény helyett a digitális államról és a digitális szolgáltatások nyújtásának egyes szabályairól szóló 2023. évi CIII. törvény (továbbiakban: Dáp tv.) hatályossá vált, amely a már alkalmazott elektronikus ügyintézészt megtartása mellett egy új lépcsőfokot jelent az állami szolgáltatások digitalizálásában. Mindemellett a Nemzeti Digitális Állampolgárság Program megalapozásához egy telefonos applikáció kerül megalkotásra az életeseemény-alapú ügyintézési módokra.

E törvény, mint az elektronikus kapcsolattartás általános szabályait tartalmazó elsőleges jogszabály, melynek preambuluma rögzíti,

hogyan az információs és kommunikációs technológiák fejlődése életünk gyökeres átalakulását hozza magával, az állam és a társadalom kapcsolatának digitális térbe helyezése, a modern kormányzati digitális felületek és szolgáltatások létrehozása érdekében vált szükségessé a törvény kodifikációja.

A HAZAI DIGITÁLIS KÖZZSZOLGÁLTATÁSOK FEJLETTSÉGE

Az Európai Bizottság Digitális Gazdaság és Társadalom Indexe, a DESI kiterjed a digitális közszolgáltatások területére is, amelynek keretében 5 indikátort vizsgálnak meg az uniós tagországok vonatkozásában. Az alábbi táblázat Magyarország 2022-es teljesítményét és az egyes indikátoroknál elért uniós átlagpontszámot szemlélteti.

A legfrissebb számítások alapján a DESI digitális közszolgáltatások dimenziójában hazánk 2022-ben a 21. helyet érte el, amellyel négy helyet javított a megelőző évi pozícióhoz képest. A digitális közszolgáltatások tekintetében elért eredményekben 2016 jelentette a fordulópontot, azóta folyamatosan emelkedik a magyar pontszám, lekövetve az uniós átlag változását.

A dimenzió belüli első kategóriát az e-kormányzati szolgáltatások felhasználói képezik, amelynek száma mind hazai, mind pedig uniós szinten hasonló mértékben bővült. Ugyanakkor kiemelendő a szociális távolságtartást és a digitális világ előtérbe kerülését eredményező pandémia is, amely az elektronikus szolgáltatások és más digitális lehetőségek igénybevételére sarkallta az embereket. A felmérési adatok alapján hazánkban az internetezők 70%-a, az uniós lakosságnak pedig közel kétharmada vett igénybe elektronikus közigazgatási szolgáltatásokat a vizsgált egy évben. Az uniós tagországok átlagát tehát Magyarország túlszárnyalja, így a 2021-es év teljesítményéhez képest 11 helyet javítva a 9. helyet foglalja EU-s viszonylatban (Európai Bizottság, 2022).

A digitális közszolgáltatások dimenziójának második kategóriájában ment végbe a legjelentősebb növekedés, ami az űrlapok automatikus kitöltésének területe. Ez a közigazgatási rendszerek közötti, a hazai lakosság ügyintézési folyamatainak könnyítését célozza, amely rész-

tot, azóta folyamatosan emelkedik a magyar pontszám, lekövetve az uniós átlag változását.

1. táblázat: Magyarország helyzete a DESI digitális közszolgáltatások mutatója alapján (2022-es jelentés)

	DESI 2022 érték HUN	DESI 2022 érték EU
DESI digitális közszolgáltatások dimenzió - komponensek és aktuális értékük	57,4	67,3
4a1. E-kormányzati szolgáltatások felhasználói (az internetfelhasználók arányában)	81%	65%
4a2. Űrlapok automatikus kitöltése (0 és 100 között)	60	64
4a3. Polgároknak nyújtott digitális közszolgáltatások (0 és 100 között)	64	75
4a4. Vállalkozásoknak nyújtott digitális közszolgáltatások (0 és 100 között)	74	82
4a5. Nyílt hozzáférésű adatok (a maximális pontszám arányában)	58%	81%

Forrás: Miniszterelnöki Kabinetiroda, 2022:60.

ben a közigazgatási szervek közötti adatalapú kommunikációt automatizáló Központi Kormányzati Szolgáltatás Busz elterjesztésével, részben pedig az adatoknak az űrlapokon és szolgáltatásokon való automatikus betöltésével magyarázható. E tekintetben hazánk szinte teljesen megfelelt az uniós átlagnak (Miniszterelnöki Kabinetiroda, 2022).

A teljes körű ügyintézészt szemléltető mutató azon közigazgatási ügyeket veszi figyelembe, amelynek minden részfolyamata digitálisan intézhető, véghezvihető. Az uniós 2 százalékpontos átlagnövekedéshez képest Magyarország e tekintetben 5 százalékpontos bővülést ért el, melynek köszönhetően csökkent a különbség az uniós és a magyar teljesítmény vonatkozásában. Ugyanakkor ezt az indikátort a DESI nem veszi figyelembe (Európai Parlament, 2022).

A hazai javuló teljesítményt tükröző mutató helyett a Digitális Gazdaság és Társadalom Index negyedik kategóriájába a polgároknak nyújtott digitális közszolgáltatások területe került be, amely már kevésbé jó képet fest a magyar helyzetről. Először 2020-ban múlta alul a magyar érték (64 pont) jelentősebben az EU-s átlagot (75 pont), amely azzal indokolható, hogy az uniós szakpolitikai céloknak megfelelő a magyar szolgáltatásokkal egyénarányosan számolja a határon túli szolgáltatások meglétét. A problémát ebben a tekintetben az adja, hogy ezen szolgáltatásokra hazánk nem fordított elegendő figyelmet (Miniszterelnöki Kabinetiroda, 2022). A negyedik kategóriát a vállalkozásoknak nyújtott digitális közszolgáltatások alkotják. A magyar mutató értékei ebben a kategóriában is alulmúlják az uniós átlagpontszámot, azonban a kettő közötti különbség 2019-ig fokozatosan mérséklődött. A DESI számításában eszközölt módszertani módosítások miatt viszont ez a mutató is nagyobb hangsúlyt fektet a határon túli szolgáltatásokra, amelynek következtében 2020-tól kezdődően a hazai pontszám csökken-

ni kezdett. A lakosság és a vállalkozások számára nyújtott elektronikus közszolgáltatásokat mérő mutatók súlya emellett kétszeresre emelkedett a dimenzióon belül a többi indikátorhoz képest, ami szintén a módszertani változásokra vezethető vissza. Ezen tényezők pedig összességében járultak hozzá a pontszám visszaeséséhez (Európai Parlament, 2022).

A hazai digitális összképet nagyban rontja a közadatok elérhetőségét vizsgáló indikátor Európai Unió átlaghoz viszonyított kimondottan alacsony szintje. Míg az uniós átlag a mutató esetében 81%, addig Magyarországon ez csupán 58%-on áll. Érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy a DESI a digitális ügyféloldali közszolgáltatásoknak csupán egy kis részét vizsgálja, így értelemszerűen léteznek olyan magyar digitális innovációk, amelyeket az index módszertana egyáltalán nem vesz figyelembe. Többek között ilyen az önkormányzati ASP rendszer, az elektronikus számla, vagy akár a feketegazdaság csökkentése érdekében bevezetett EKÁER, amelyek mind nemzetközi szinten is sikeres digitális megoldásoknak számítanak (Miniszterelnöki Kabinetiroda, 2022).

A 2019-ben kiadott eGovernment Benchmark Report szerint hazánk szemmel látható javuláson ment keresztül a vizsgálat alá vont területek többségében, amely a 2020-ban kiadott eGovernment Benchmark Report szerint még tovább erősödött (Európai Bizottság, 2020). A kiadvány hangsúlyozza, hogy Magyarország ezzel a növekedés tekintetében a második helyre került a 2017 és 2019 közötti időszakban a felmérésben résztvevő országok között. A jelentés 2021-es kiadása szerint pedig ez a javulás a következő évben is kitartott (Európai Bizottság, 2021).

Az eGovernment Benchmark digitalizációra irányuló összesített indikátora alapján hazánk teljesítménye a 2018-as 42%-ról 63%-ra emelkedett, amellyel hazánk a 18. helyet töltötte be. A digitális szolgáltatások valós használatát

vizsgáló mutató tekintetében pedig hatalmas növekedés ment végbe: a 2018-as 35% az uniós átlagot is meghaladóan 70%-ra bővült. Ezzel a szinttel hazánk a 10. helyet foglalta el a tagországok körében. Az eredményeket összefoglalva elmondható, hogy a 2019-et megelőző időszakban „elnyert” leszakadó országok kategóriájából idővel hazánk ki tudott lépni, a 2019 és 2022 közötti három évben pedig tartósan a középmezőny tagjává vált (Miniszterelnöki Kabinetiroda, 2022).

Összegzésképpen elmondható, hogy az e-közigazgatás a jövőben még kardinálisabb szerephez jut az állami és az önkormányzati működés tekintetében, mivel egyre több területen könnyítik meg az ügyintézés és növelik a hatékonyságot. Az e-ügyintézés általánossá válásával az állami és önkormányzatok tehermentesülnek, lehetővé téve a hatékonyabb erőforrás-gazdálkodást.

Az innovatív digitális technológiák új távlatokat nyitnak a közigazgatás előtt, lehetőséget teremtve arra, hogy a XXI. század követelményeihez igazodva korszerűsödjön és magasabb szintű hatékonyságot érjen el.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Basu, Subhajit (2004): E-Government and Developing Countries. *International Review of Law, Computers and Technology*, Vol. 18, No. 1. pp. 109-132.

Balogh Zsolt György (2004): Az infokommunikációs jogról. *Infokommunikáció és jog*, 2004/2. sz. <https://szakkikadatbazis.hu/doc/7406428>

Budai Balázs Benjámin (2011): Az E-Közigazgatás elméletének megalapozása. *Vezetéstudomány*, XLII. évf. 2011/3, pp 3-9.

Budai Balázs – Gerencsér Balázs Szabolcs – Veszprémi Bernadett (2018): *A digitális kor hazai közigazgatási specifikumai*, Dialóg Campus, Budapest, pp. 56.

Csáki-Hatalovics Gyula Balázs – Czékmann Zsolt (2019): Az elektronikus közigazgatás fogalma. In: Czékmann Zsolt (2019). *Infokommunikációs jog*. Dialóg Campus, Budapest, pp. 15-23.

Czékmann Zsolt (2014): Helyi önkormányzatok a digitális kor kapujában - Kihívások és lehetőségek (1. rész), *Infokommunikáció és jog*, 2014/4. (60.), pp. 163-168.

Czékmann Zsolt – Cseh Gergely (2018): Az elektronikus közszolgáltatások megvalósulása napjainkban Magyarországon. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXVI/1.*, pp. 35-47.

ENSZ (2002): *Benchmarking E-government: A Global Perspective*. <https://desapublications.un.org/file/790/download>

Európai Bizottság (2020): *eGovernment Benchmark 2020 – Insight Report. Shaping Europe's digital future*. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/egovernment-benchmark-2020-egovernment-works-people>

Európai Bizottság (2021): *eGovernment Benchmark 2021 – Insight Report. Shaping Europe's digital future*. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/egovernment-benchmark-2021>

Európai Bizottság (2022): *A digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató (DESI) 2022.*, országjelentés, Magyarország, <https://ec.europa.eu/newsroom/dae/redirection/document/88704>

Európai Parlament (2022): *Digital agenda for Europe. Fact Sheets on the European Union*. https://digital-agenda-data.eu/datasets/digital_agenda_scoreboard_key_indicators

Felber Zsófia (2011): Az elektronikus közigazgatás szabályozása hazánkban az európai uniós stratégiák tükrében. *Pro Publico Bono*, II. évf. 2011/3 pp. 3.

Fisher, Eran (2012): *40 E-Governance and E-Democracy: Questioning Technology-Centered Categories*. Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199560530.013.0040>

Kócsáné Horváth Erika – Halász Eszter (2019): Az önkormányzati ASP rendszer bevezetésének és használatának tapasztalatai. *KÖZ-GAZDASÁG*, 2019/3, pp. 21-41.

Lapsánszky András (2016): *Közigazgatási jog I. A szakigazgatás általános alapjai, nemzetközi összefüggései. Az állami alapfunkciók igazgatása*. Wolters Kluwer Kft. ISBN: 978 963 295 623 7

magyarorszag.hu (2021): E-papír szolgáltatás. 2021.05.19. https://magyarorszag.hu/szuf_ugyleiras?id=774eec93-86ec-4dd3-8647-932303d7ac6f&n=%2Cepapir_szolgaltatas

Lentner Csaba (2019): *Önkormányzati pénzügyi és vagyongazdálkodás*. Dialóg Campus, Budapest, pp. 99.

Magyarország Kormánya (2014): *Nemzeti Infokommunikációs Stratégia 2014-2020*. Az infokommunikáci-

- ós szektor fejlesztési stratégiája (2014-2020) v7.0. 2014.02.04. <https://2010-2014.kormany.hu/download/b/fd/21000/Nemzeti%20Infokommunikációs%20Stratégia%202014-2020.pdf>
- MÁK (2022): *Önkormányzati ASP rendszer*. Az önkormányzati ASP rendszerrel kapcsolatos legfontosabb információk. Magyar Államkincstár, 2022.11.07., <https://www.allamkincstar.gov.hu/egyeb-lakossagi-ugyek/onkormanyzatok/onkormanyzati-asp-rendszer/az-onkormanyzati-asp-rendszerrel-kapcsolatos-legfontosabb-informaciok>
- Megyeri Szilvia (2024): *Az önkormányzatok elektronikus ügyintézési kötelezettségéről*. Körlevelek, szakmai tájékoztatók, Csongrád-Csanád Megyei Kormányhivatal. <http://onkormanyzat.csmkh.hu/az-onkormanyzatok-elektronikus-ugyintezesi-kotelezettsegerol/>
- Miniszerelnöki Kabinetiroda (2022): *Nemzeti Digitalizációs Stratégia (2022-2030)*. <https://kormany.hu/dokumentumtar/nemzeti-digitalizacios-strategia-2022-2030>
- Orbán Anna (2019): A közigazgatási portálok. In: Czékmann Zsolt (2019). *Infokommunikációs jog*, Dialóg Campus, Budapest, pp. 109-124.
- Tarpai Zoltán Tamás (2016): Jó, ha tudjuk – avagy hasznos gondolatok az önkormányzati ASP rendszerről, *Új magyar közigazgatás* IX. évf. 2016/ Klnsz. pp 45.
- Tózsza István (2012): Az elektronikus közigazgatás helyzete. *Új magyar közigazgatás* V. évf. 2012/ 5. pp. 2.
- Veszprémi Bernadett (2014): Az e-közigazgatás megvalósulásának garanciái. *Debreceni jogi Műhely*, 2014/3-4. sz.
- Veszprémi Bernadett (2019): Az e-közigazgatás kialakítását megalapozó hazai dokumentumok és az e-közigazgatás ágazati irányítása. In: Czékmann Zsolt (2019). *Infokommunikációs jog*, Dialóg Campus, Budapest, pp. 109-124.
- Vékás Sándor (2016): Az önkormányzati informatika aktuális feladatai és problémái - információbiztonság, ASP, elektronikus közszolgáltatások, Smart City. *Új magyar közigazgatás* IX. évf. 2016/ 3. pp. 51.

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

2015. évi CCXXII. törvény az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól
2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról
2023. évi CIII. Törvény a digitális államról és a digitális szolgáltatások nyújtásának egyes szabályairól

Kerékgyártó Csaba

Korrupcióészlelés a pénzügy-számvitel szakos hallgatók és szakemberek körében

Analysis of Corruption Detection among Students and Professionals of Finance-Accountancy

ÖSSZEFOGLALÁS

A korrupció mindig is egy nagyon izgalmas kutatási téma volt, azonban legalább annyira nagy kihívás is. Napjainkban egyre nagyobb érdeklődés tapasztalható a téma iránt, nem csupán kutatási, hanem nagyobb multinacionális vállalati szinteken is. A kutatásunk célja, a fogalom pontos körülhatárolása mellett, elsősorban több demográfiai csoport közötti korrupciós viszony feltárására és megértésére irányult. A kutatás során először 444 pénzügy-számvitel szakos hallgató, illetve ilyen szakon végzett munkavállaló körében végeztünk vizsgálatot vignetta értékelő rendszer segítségével, arra a kérdésre keresve a választ, hogy az ilyen területen tanulók vagy végzettek hogyan ítélik meg ezt a komplex társadalmi jelenséget az emberek közötti interakciók során. Az eredmények függvényében a leginkább kiemelkedő korrupciós elfogadási tényezőt vettem alapul a kutatás második szakaszában, ahol ezt tovább vizsgálva a szervezeti kultúra dimenzióit hasonlítottam össze egyesével a fent említett idő szerinti korrupció elfogadás mértékével.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: D73, L20, M14

Kulcsszavak: korrupcióészlelés, szervezeti kultúra, időszerinti korrupció elfogadás

SUMMARY

Corruption has always been a very exciting research topic, but it has also been an equally challenging one. Today, there is a growing interest in the subject, not only at the research level but also at the larger multinational corporate level. The aim of our research, in addition to a precise definition of the concept, was primarily to explore and understand the relationship between corruption and several demographic groups. We first conducted a survey of 444 finance accounting students and graduates using a vignette rating system, seeking to answer the question of how students or graduates in this field perceive this complex social phenomenon in their interactions with others. Depending on the results, I took the most prominent corruption acceptance factor as the basis for the second phase of the research, where I further explored this by comparing the dimensions of organisational culture one by one with the aforementioned time-based corruption acceptance measure.

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: D73, L20, M14

Keywords: corruption perception, finance and accounting students

BEVEZETÉS

A korrupció jelensége mindig is izgalmas kutatási kihívást jelentett, hiszen egy ilyen negatívan vélt fogalom kutatása, megértése, összefüggéseinek feltárása nem könnyű feladat, mert a kutatók preconcepciói – de akár a kutatók elfogultsága is – jelentősen torzíthatja az adatgyűjtést, elemzést, és a kutatási folyamat minden aspektusát. E kihívások ellenére azonban egyre nagyobb az érdeklődés a téma iránt, hiszen gazdasági teljesítményünk, befektetési környezetünk és a gazdaság más területeinek megítélése is függ az országban tapasztalható korrupció mértékétől.

A hagyományos közgazdasági megközelítésben leírt korrupciós hatások nem értelmezhetők mindig könnyen. A korrupció különböző definíciói között azonban találhatunk hasonlóságot.

„A korrupciót mindig egyfajta hatalommal való visszaélésként vagy diszkriminációként azonosítják. Szinte minden korrupcióról szóló könyv és cikk a definíciójának vizsgálatával kezdődik. Az egyik leggyakrabban idézett és használt definíció szerint a korrupció „a köztisztviselők magatartása, amely eltér az elfogadott normáktól a magáncélok kiszolgálása érdekében” (Huntington, 2017).

Ezt az állítást támasztja alá, hogy az úgynevezett „elfogadott normák” időről időre változnak. A korrupció meghatározása nem mindig egyértelmű. Egy adott helyen és időben a normákat nem mindenki érzékeli azonos értelemben, módon. Ami azonban mindig közös értelmezésként jelenik meg, hogy a korrupciót negatív dolognak tekintik: mindig deviáns magatartásként jelentkezik. Fontos felismerni, hogy a korrupció megítélése döntő jelentőségű a jelenség megítélésében, és ezt a felfogást nagymértékben befolyásolják a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális tényezők, valamint a munkahelyi környezet.

A téma esetében szerettem volna a korrupciót a szervezeti kultúra szintjén is megvizsgálni, és a kapott eredményeket diagramm és táblázat formájában elemezni. Fontos megemlíteni, hogy maga a korrupció egy nagyon részletes és széles skálán mozgó fogalom, így a pontos meghatározás érdekében vizsgált csoportokat szűkíteni kellett.

A kutatást két szakaszra osztottuk. Első részben szerettem volna a négy demográfia csoport közül azt a csoportot alapul venni, amire a másik három demográfiai csoport ráépül, így a diákok hozzáállásának a vizsgálatával kezdtük, akik még 2023-ban is tanulják a pénzügyi és számviteli folyamatok vizsgálatát, elemzését, dokumentálását.

A vizsgált kérdés az, hogy hogyan viszonyulnak a korrupcióhoz, mint létező jelenséghez, illetve mennyire zárkoznak el az ilyen korrupciós helyzetektől, összehasonlítva azokkal, akik ilyen szakon végeztek és már dolgoznak. Ezzel arra a kérdésre keressük a választ, hogy vajon ebben a homogén szakmacsoportban a munka világa megváltoztatja-e a korrupcióhoz való hozzáállást.

A kutatás második szakaszában a fent említett szervezeti kultúra dimenziókat vizsgáltuk négy demográfiai csoportokon keresztül.

A KORRUPCIÓ FOGALMI MEGKÖZELÍTÉSE, SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A szakirodalom gyakran különbséget tesz olyan országok gazdasági szereplői között, ahol az életszínvonal mértéke alacsony vagy éppen magas. Az alacsony életszínvonal, aminek az átlagbér alatti jövedelem az egyik kiváltó oka, és a munkáltató által biztosított rossz munkakörülmények növelik a korrupció esélyét, míg a fejlettebb, magasabb jövedelmi szinttel rendelkező társadalmi rétegekben a korrupciót inkább tekintik elszigetelt esetnek, mintsem egy valódi megszokott jelenségnek (Afonso et al., 2022).

A korrupció elleni küzdelem folyamatosan jelen van bármilyen demográfiai csoportban (-Takács et al., 2011), melynek feltérképezése, behatárolása több szintén is folyik. A határmechanizmus egy meghatározó kulcsfontosság-gal bíró jelenség, amelynek azonosítása, behatárolása elengedhetetlen a komplex társadalmi jelenség működésének a megértéséhez. (Fath – Kay, 2018; Mocan, 2008).

Mivel a társadalmat mind horizontálisan (azaz társadalmi rétegen belüli), mind vertikálisan (társadalmi rétegek közötti) átjárja a korrupció, azonosításnak több szintén kell végbemennie.

A korrupció szinte mindenki számára más és más jelent. (Réthi et al., 2019)

A kutatási módszerek többsége elméleti, empirikus vizsgálatokkal ritkábban találkozunk főként a téma érzékenysége miatt. Közismert, hogy a korrupció mérése, és az általa okozott károk meghatározása rendkívül nehéz, mivel a jelenség többnyire nem a felszínen, nem a nyilvánosság és a kutatók előtt zajlik. (Kása – Réthi, 2021)

Mindazonáltal számos próbálkozás ismert a jelenség által okozott károk számszerűsítésére. (Budsaratragoon – Jitmaneeroj, 2020; Kaufmann et al., 2011; Ko – Samajdar, 2010) Több, nemzetközileg elismert szervezet is rendszeresen publikál ilyen méréseket, proxy mutatókat. (Transparency International: Corruption Perceptions Index; World Bank: Annual Report on Anti-Corruption; United Nations Development Programme: Integrity Index; Bertelsmann Stiftung; Bertelsmann Transformation Index; Freedom House: Freedom in the World report; European Union: Anti-Corruption Report; Global Integrity: The Global Integrity Report; International Budget Partnership: Open Budget Index; World Economic Forum: Global Competitiveness Report) (Réthi, 2017).

Az egyetemi hallgatók körében mért kor-

rupciótűrés is nagymértékben meghatározza a jövőbeli korrupcióellenes hatásokat. Ha a tanulók erősen elutasítják a korrupciót és alacsony a korrupciótűrő képességük, ez azt jelenti, hogy a kockázatok magasak lesznek a jövőben, és kikerülve az egyetemről hajlamosak lesznek elkerülni a korrupciós helyzeteket, sőt nagymértékben megtagadják magát a korrupciót is. (Jiang et al., 2013; Pickave, 2016; Stevens, 2007)

Az eddig elvégzett kutatások alátámasztják, hogy az egyetemisták általában komolynak tartják a jelenlegi korrupciós jelenségeket a gazdasági egyetemeken is (Husted, 2002; Simpser, 2020). A különböző korrupciós jelenségekkel szemben alacsony toleranciát és magas korrupcióellenes részvételi hajlandóságot mutatnak. Tanulmányaik során határozottan elítélik a korrupció minden formáját, és inkább kerülnek az olyan kétes helyzeteket, amelyek korrupciós gyanús szerepbe sodorhatnák őket. (Dai, 2014)

Véleményünk szerint az egyetemi hallgatók alacsony toleranciája és magas antikorrupciós részvételi hajlandósága a jövőbeni korrupcióellenesség alapja. Tapasztalatok alapján, amikor az egyének közvetlenül részt vesznek a korrupciós tevékenységben, nagymértékben torzítják az észlelést, mert saját megérzéseikre hagyatkoznak, így az eddig szerzett a negatív tapasztalatok ezekben a helyzetekben döntően befolyásolják a korrupciós viselkedés megítélését (Hauk et al., 2022; Traikova et al., 2017).

Ez a mechanizmus a korrupció iránti érzékenységre is kihat. A negatív tapasztalatok és a korrupció iránti érzékenység szintén befolyásolják az egyének viselkedését, és egymást kölcsönösen erősítve reprodukálják ezt a viselkedést. Az egyén szintű kapcsolatok feltárásával kapcsolatban még van lehetőség további kutatásokra, ezért célom, hogy mélyebben megértsem a korrupció iránti érzékenység, a kapcsolódó tapasztalatok és a viselkedés közötti kapcsolatokat, és jobban feltérképezem a kulturális

vonások hatását az egyén korrupcióról alkotott felfogása tekintetében (Andersson – Heywood, 2009; Gilman, 2018; Zhan et al., 2021).

A korrupció a szervezeti kultúra tükrében is jól vizsgálható, mivel – ahogy minden más folyamat – a mindennapi életünk része, így a kultúránk aktív részét is képezi. Hofstede holland tudós nevéhez fűzhető a hat kultúrdimenzió, aminek segítségével szeretném megvizsgálni a fent említett kutatási témát. (Hao et al., 2021).

- Hatalmi távolság: Az emberek közötti különbségek feltárása során kapott olyan mértékű egyenlőtlenségről van itt szó, amit még el tudunk fogadni.
- Individualizmus vagy kollektívizmus: A kultúrába tartozó ország vagy csoport, mit részesít előnyben: azt ha valaki egyénként vagy csoportosan gondolkodik és hoz döntést (Sánchez-Vidal et al., 2024).
- Maszkulinitás vagy feminitás: Itt a tipikus női és férfias jegyekre gondolunk, amik egy ország esetében sokszor veleszületett vagy előre kódolt tulajdonságok. A „férfias” kultúra esetében a tagok számára fontos a verseny, a sikerorientáltság, a kitartás, a keményen, nehezen elért munka. Ezzel szemben a „nőiesebb” kultúrákban nagyobb hangsúly kerül a szolidaritásra, a csoport tagjai közötti együttérzésre és a támogató hozzáállásra (Laver, 2014).
- Bizonytalanságkerülés: Egy társadalom mennyire igényli vagy éppen fogadja el, ha minden egy előre meghatározott, elvárt és megtervezett vonal mentén halad. Ezt leginkább egy skálán lehetne ábrázolni, aminek az egyik végén azon egyének állnak, akik nem engedik, ha nem csoportként gondolkozunk, a másik végén pedig személyek, akik toleránsabbak az eltérő véleménnyel szemben, és sokszor támogatásukat fejezik ki az újító ötletek irányába (Srirejeki, 2020).

- Hosszú vagy rövidtávú orientáció: Az orientációt itt egy időskála mentén lehetne leginkább megfogalmazni, aminek szintén két véglete van. Egyik végén az egyének teljesen a jövőre gondolnak, és a megtagadás, a tervezés, a kiszámíthatóság, a változásokon alapuló újítások a fő gondolatmenetük, ellenben azokkal, akik a nemzetük múltjában elért büszkeségében látják a jövő eredményeit (Qu et al., 2019).
- Elnéző vagy visszafogott magatartásforma: A kultúra mennyire elnéző és elfogadó bizonyos társadalmi szintek kulturális és szórakozási viselkedésével, illetve mennyire visszafogott vagy korlátozott a szigorú szociális normák miatt (Klitgaard, 2017).

MÓDSZERTAN

Kutatási kérdések, hipotézisek

Azt gyanítjuk, hogy az egyetemeken pénzügy és számviteli szakjain végzett hallgatók között szóba kerül az etikus, felelős magatartás, mint fogalom, hiszen a tantárgyakba ez be van építve (etikus vállalat, üzleti etika, felelős- és fenntartható menedzsment). Szeretnénk összehasonlítani a korrupciós helyzethez kapcsolódó viszonyt olyan diákok körében, akik még csak könyvből tanulják a pénzügyet, illetve számvitelt és így nagy valószínűséggel csak elméletként találkoznak egy korrupciós helyzettel, azokkal a dolgozókkal, akik pénzügyi-számviteli tanulmányaik után már munkavállalók akár egy kisebb kkv szektorban vagy egy nagyon összetettebb hálózaton alapuló multinacionális vállalatnál.

- Q1: Van-e eltérés a pénzügy-számvitel szakos hallgatók és az e szakon végzetek korrupcióérzékenysége között?
- H1: Az egyetemi hallgatók korrupcióval szembeni hozzáállását a munkaerőpiac megváltoztatja.

Adatgyűjtés

Kutatásunk során egyetemi hallgatókat, és hazai tulajdonú, illetve multinacionális vállalatoknál vagy állami szférában dolgozó munkavállalókat kérdeztünk meg közvetlen megkereséssel 2023-ban. Arra kértük őket, hogy a módszertanban bemutatott négy szempont alapján értékeljék a 20 korrupciós helyzetet leíró vignettát:

- mennyire tartják elfogadhatónak a korrumpáló (kezdeményező) viselkedést (elfogadás);
- mennyire valószínű, hogy egy ilyen helyzetben maguk is hasonlóan viselkednének (cselekvés);
- mennyire tartják elfogadhatónak a korrumpált (elfogadó) viselkedést (elfogadás)
- mennyire valószínű, hogy egy ilyen helyzetben maguk is hasonlóan viselkednének (cselekvés).

A cikk megírása során arra fektettük a hangsúlyt, hogy a kinyert számszerű adatok alapján mennyire elfogadók az általunk megvizsgált 400 fős csoport tagjai. A vizsgálat négy demográfiai csoportot érintett: pénzügyet és számvitelt tanuló diákokat, valamint hazai tulajdonú vállalatoknál, multinacionális cégeknél vagy az állami szektorban dolgozó munkavállalókat.

KUTATÁSI MODELL

A kutatási modell az alábbiak szerint épül fel.

1. A korrupció során megszerezhető előny jellege:
 - Anyagi előnyszerzés (A): a korrupciós ügylet során a korrupció kezdeményezője annak reményében – akár azt elvárva – cselekszik korrump módon, hogy természetbeni juttatást vagy egyéb (nem pénzügyi, sem nem időnyerési, befolyásszerzési) előnyt, nyereséget szerez.
 - Időbeli előnyszerzés (I): a korrupciós ügylet

let során a korrupció kezdeményezője annak reményében – akár azt elvárva – cselekszik korrump módon, hogy valamilyen időbeliséghez kötődő előnye származik belőle.

- Közvetlenül nem produktív (járadék) előnyszerzés (J): a korrupciós ügylet során a korrupció kezdeményezője annak reményében – akár azt elvárva – cselekszik korrump módon, hogy valamilyen pénzügyi előnye származik belőle, de a korrump cselekedet nélkül is létrejönne a tevékenység, csak annak minőségjavulását várjuk el. Tehát nem a „mi” magatartásunk miatt jön létre a tevékenység, ezért nevezzük közvetlenül nem produktívnak.
 - Befolyásszerzés (B): a korrupciós ügylet során a korrupció kezdeményezője annak reményében – akár azt elvárva – cselekszik korrump módon, hogy hatalmi helyzetben (akár információs előnyből fakadóan) pozitív irányú változás álljon be saját érdekeinek hatékonyabb érvényesítése érdekében.
2. A korrupció elkövetésének környezete (szektor):
 - A magánszemélyek közötti vizsgálat során az egyének nem üzleti partnerek, és nem feltételezzük, hogy szoros vagy hosszú távú ismertség áll fenn közöttük, csupán az egymás közötti előnyszerzésre irányuló korrupciós helyzet meglétét jelenti.
 - Üzleti környezetben/kapcsolatrendszerben elkövetett feltárás esetén a két üzleti fél olyan szituációban helyezkedik el, aminek a kimenetele lehet akár versenylőny vagy akár tárgyalagos pénzügyi pozíció szerzés is.
 - Állami/kormányzati szereplő bevonásával elkövetett folyamat következtében akár jobb versenylőny, akár beruházások esetén pozitívabb elbírálás megszerzése a cél.

3. A korrupciós cselekmény gyakorisága:

- Egyszeri alkalommal elkövetett: ad hoc, rendszertelen, kiszámíthatatlan jellegű, nem tervezhető korrupció.
- Rendszeres, tervezhető korrupció, esetében a felek havonta vagy akár hetente juttatja egymást előnyösebb helyzetbe.

4. A korrupció súlyosságának szintje:

- Enyhe szintű, amely szinte sokszor csak pozitívabb megítélés megszerzését jelenti.
- Közepes szintű alatt értjük a kimutatható haszonszerzésre irányuló korrupciós folyamatokat.
- Durva szintű, mely esetén a felek egymást tartósan fennálló pozitív pozícióba helyezik akár egy tendertárgyalás vagy egy üzleti piacszerző tárgyalás esetén.

5. Korrupciót elkövető neme

- Férfi korrumpál férfit
- Férfi korrumpál nőt
- Nő korrumpál férfit
- Nő korrumpál nőt

KOMPOZIT VÁLTOZÓK

A megszerzett információkat először egy séma mellett csoportosítanom kellett, hogy valahogy mérhető adatokká tudjam formálni. Ezek lettek a kompozit változók, amik több szempont szerint kategorizálják a mintámat.

- Az anyagi előnyszerzéssel járó szituációk és ezek átlagából készült mutató. [AT_E: Anyagi, elfogadás] Olyan szituációkat értünk ezalatt, ahol az alany anyagi hozzájárulást fizet azért, hogy elkerülhessen egy számára hátrányos helyzetet. Például, amikor valaki díjfizetés nélkül parkol, vagy egy vállalat úgy ír ki egy tendert, hogy már előre eldöntötte, melyik vállalkozót szeretné nyertesként kihirdetni.
- Az idő szempontjából előnyszerzéssel járó szituációk és ezek átlagából készült muta-

tó: [IT_E: Idő, elfogadás] Ebben az esetben a korrupciót elkövető személy fizet azért, hogy idő szempontjából előnyösebb helyzetbe tudja magát juttatni. Például, ha valaki előre meg tud vásárolni egy jegyet egy rendezvényre a hivatalos jegy értékesítési dátum előtt, vagy ha orvosi várólistán szeretnének a várakozási időt csökkenteni.

- A járadék szempontjából előnyszerzéssel járó szituációk és ezek átlagából készült mutató: [JT_E: Járadék, elfogadás] Rendszeres plusz bevétel reményében, amit nevezzünk itt jövedelemnek, a korrumpáló személy fizet azért, hogy ezt jogtalanul magának megszerezhesse: A diákok esetében a közelmúltban eléggé gyakorinak bizonyult a diákmatrica vásárlás. A megvásárolt juttatás lehetőséget biztosított az illetőnek kedvezményes jegy vagy bérlet kiváltására.
- A befolyás szempontjából előnyszerzéssel járó szituációk és ezek átlagából készült mutató: [BT_E: Befolyás, elfogadás] A befolyás, legyen szó üzleti vagy magánéleti területről, könnyen átváltható pénzre, és talán éppen ezért ez a leginkább hatalomhoz vezető tényező a többi közül. Aki befolyást szerez, az egyszerre képes hatni a pénzre, az időre és a haszonra is.
- A magánszektor szempontjából előnyszerzéssel járó szituációk és ezek átlagából készült mutató: [MT_E: Magánszektorban, elfogadás]
- Az üzlet szempontjából előnyszerzéssel járó szituációk és ezek átlagából készült mutató: [UT_E: Üzleti szektorban, elfogadás]
- A kormányzati szempontból előnyszerzéssel járó szituációk és ezek átlagából készült mutató: [KT_E: Üzleti szektorban, elfogadás]

1. táblázat: A négy demográfiai csoport korrupcióhoz való viszonyulása a fő kompozit változókon keresztül

	egyetemi hallgatók	hazai tulajdonú vállalat	multinacionális vállalat	állami szféra
AT_E	2,73	2,93	2,55	2,92
IT_E	3,75	4,03	3,77	4,32
JT_E	2,85	3	2,73	2,92
BT_E	3,07	3,22	3,16	2,92

Forrás: Saját szerkesztés

- A gyakoriság szempontjából egyszeri előnyszerzéssel járó szituációk és ezek átlagából készült mutató: [ET_E: egyszeri előnyszerzés, elfogadás]
- A gyakoriság szempontjából rendszeres előnyszerzéssel járó szituációk és ezek átlagából készült mutató: [RT_E: rendszeres előnyszerzés, elfogadás]

Jelen cikkben a teljes modell paraméterei közül a következőket vizsgáljuk:

- Korrupciós helyzet megítélése: mennyire fogadják el az alanyok a korrupciós helyzetbe került szereplők viselkedését?
- Milyen területen történik a leírt korrupciós eset?
- Milyen előnyszerzéshez vezet a korrupcióban való részvétel?

KUTATÁSI EREDMÉNYEK ELSŐ SZAKASZA

Az általunk készített diagramok részletesen prezentálják a négy demográfiai csoport elfogadási hajlandóságát az általunk szimulált

korrupciós helyzetekhez. A vizsgálathoz használt vignetta teljesen lefedi a valóságban fellelhető szituációkat úgy, hogy közben egy 1-től 9-ig terjedő skálán értékeli azokat. Az elsőnek készített táblázat adatai alapján kiemelkedő hajlandóságot mutatnak a korrupció elfogadására az állami szektorban dolgozó munkavállalók az egyetemi hallgatókkal szemben az idő szerinti kompozit változók alapján. Tovább elemezve az adatokat, látjuk, hogy a jövedék és a befolyás szerinti elfogadás azonos megoszlásban mozog a négy demográfiai csoport között, azonban a várthoz képest az anyagi korrupció elfogadása minden csoport esetében, azon belül is leginkább az egyetemi hallgatók körében a legalacsonyabb. A demográfiai csoportokat megtartva a jelenleg munkatevékenységet végző munkavállalókat három szektorba csoportosítottuk: magán, üzleti és kormányzati. Az adatok alapján a válaszadók közül a kormányzati és a magánszektor szereplői a leginkább elfogadóak a korrupciós helyzetekkel szemben, míg az üzleti szektorban a legelutasítóbb hozzáállás figyelhető meg.

2. táblázat: Korrupció elfogadása munkavállalási szektorok alapján

	egyetemi hallgatók	hazai tulajdonú vállalat	multinacionális vállalat	állami szféra
MT_E	3,41	3,47	3,34	3,53
UT_E	2,19	2,42	2,08	2,08
KT_E	3,35	3,37	3,06	3,53

Forrás: Saját szerkesztés

3. táblázat: Elfogadás a korrupciós helyzetek gyakoriságára vonatkozóan

	egyetemi hallgatók	hazai tulajdonú vállalat	multinacionális vállalat	állami szféra
RT_E	3,38	3,53	3,22	2,73
ET_E	3,04	3,24	3,01	3,40

Forrás: Saját szerkesztés

Az egyetemi hallgatók és a vizsgált további három demográfiai csoport hozzáállásai között nem mérhető számottevő eltérés. A diákok korrupcióval kapcsolatos megítélése kis eltérésekkel ugyan, de szinte azonos a kormányzati és a magánszektorban esetében.

A korrupció gyakoriságát szeretnénk volna felmérni a fent említett csoportok tagjai között. Az adatokat megvizsgálva látjuk, hogy közel azonos értékek között mozognak a kompozit változók. Az állami szférában dolgozók a legkevésbé elfogadóak a rendszeres korrupciós tevékenységekkel szemben, az egyszeri esetekben viszont a legmegengedőbbek. Az egyetemi hallgatók teljesen ellenkezően vélekedtek a rendszeres és egyszeri korrupciós tevékenységekről, mint az előbb említett demográfiai csoport. A hazai és a multinacionális vállalatoknál dolgozók csoportja szinte azonos mértékben ítéli el a korrupció gyakoriságát.

A KUTATÁSI EREDMÉNYEK MÁSODIK SZAKASZA

A megvizsgált adatok alapján a korrupció idő szerinti elfogadása, ami leginkább kiemelkedik a többi kompozit változó közül. A kulturális dimenziókat (hatalmi távolság, individualizmus vagy kollektívizmus, maszkulinitás vagy feminitás, bizonytalanságkerülés, hosszú vagy rövidtávú orientáció, elnéző vagy visszafogott magatartásforma) erre rávetítve szeretnénk összehasonlítani. Az alábbi táblázat prezentálja, hogy a fent említett kultúra dimenziók hogyan érvényesülnek a négy demográfia csoport körében. Egyesével megvizsgálva ezeket a csoportokat látjuk, hogy más és más eredményeket kapunk, ahogyan a kutatás első szakaszában is. Az egyetemi hallgatók körében leginkább a hatalmi távolság és a kollektívizmus, ami irányadóak. Az eredmények az elvárásainknak megfelelően ala-

4. táblázat: Elfogadás a korrupciós helyzetekre összegezve

	egyetemi hallgatók	hazai tulajdonú vállalat	multinacionális vállalat	állami szféra
AT_E	2,73	2,93	2,55	2,92
IT_E	3,75	4,03	3,77	4,32
JT_E	2,85	3,00	2,73	2,92
BT_E	3,07	3,22	3,16	2,92
MT_E	3,41	3,47	3,34	3,53
UT_E	2,19	2,42	2,08	2,08
KT_E	3,35	3,37	3,06	3,53
ET_E	3,04	3,24	3,01	3,40
RT_E	3,38	3,53	3,22	2,73

Forrás: Saját szerkesztés

kultak, mivel az egyetemi évek alatt tanulja meg ez a demográfiai csoport, hogy milyen egyénként gondolkodni, cselekedni, és próbálja a hatalmi távolságokat is lassan beazonosítani, feltérképezni.

A kutatás első szakaszában azt az eredményt kaptuk, hogy a multinacionális demográfiai csoport korrupcióval kapcsolatos elfogadása, ha nem is teljesen, de nagyban azonos az egyetemista hallgatók korrupció észlelésének szintjével. A szervezeti kultúra tekintetében azonban ez teljesen ellentmondásos. Nem ugyanazok a kultúra dimenziók érvényesülnek mind a két csoport esetében. A multinacionális vállalatoknál dolgozó munkavállalók körében inkább a megengedés az, ami leginkább dominál és a kollektívizmus, ami legkevésbé. A négy demográfiai csoport esetében leginkább az állami szféra az, ahol a bizonytalanságkerülés érte el a legmagasabb értéket, valamint a hatalmi távolság és a maszkulinitás is erősen jelen van.

Megvizsgálva az adatokat a négy demográfiai csoport egészére vonatkozóan, azt a következtetést tudjuk levonni, hogy az állami majd a hazai tulajdonú vállalatok, illetve multinacionális vállalatnál dolgozó munkavállalói csoportoknál sokkal erőteljesebben jelen vannak a szervezeti kultúra elemei, mint az egyetemi hallgatók körében.

A demográfiai csoportokat mélyebben vizsgálva, liberális regressziós modellt alkalmaztunk, amely esetében a kiemezett kulturális dimenziók

és a korrupcióelfogadás közötti kapcsolat erősségét szeretnénk volna meghatározni a fent említett négy csoport esetében. A kapott értékek abszolút értékét vettük figyelembe, mivel a lineáris függvény szigorúan monoton növekvő, így az értékeket is ezek alapján értelmeztük.

Látható, hogy a regresszió függvény hasonló értékeket vesz fel az egyetemista és a multinacionális vállalatnál dolgozó munkavállalók esetében is. A bizonytalanságkerülés és a megengedés az, ami leginkább dominál. A függvény csupán a kapcsolat erősségére utal, pontos értékét nem tudjuk meghatározni, de nem is ez volt a cél. A hazai tulajdonú vállalatok esetében láthatjuk, hogy a korrupció elfogadása és a bizonytalanságkerülés negatív értéket mutat, azonban mivel abszolút értékben értelmezzük a kapcsolat erősséget, ez nagyon erősnek tekinthető. A hatalmitávolság, a maszkulinitás és a hosszútávú orientáció is erősen kapcsolódik a korrupció elfogadásának mértékéhez. A demográfiai csoport jelentős mértékben tükrözi a hazai kultúra sajátosságait, és mivel ebbe a csoportba magyar vállalatok tartoznak, érthető, hogy ezek a kulturális dimenziók a korrupció elfogadásaszempontjából is megjelennek.

Az állami szférában a korrupció elfogadásának mértéke és a hatalmi távolság kulturális dimenziója között mutatkozik a legerősebb kapcsolat, azonban a többi kulturális dimenzió esetében nem figyelhető meg ilyen szoros összefüggés.

5. táblázat: A szervezeti kultúra alakulása egyes demográfiai csoportok esetében

	egyetemi hallgatók	hazai tulajdonú vállalat	multinacionális vállalat	állami szféra
Bizonytalanságkerülés	0,00	-0,07	-0,02	0,22
Hatalmi távolság	0,10	-0,02	-0,11	0,14
Maszkulinitás	-0,15	0,09	-0,10	0,21
Hosszú távú orientáció	-0,11	0,05	0,00	0,05
Engedékenység	-0,21	0,03	0,05	0,10
Kollektívizmus	0,13	0,07	-0,13	-0,08

Forrás: Saját szerkesztés

6. táblázat: Időbeli korrupcióészlelés, és a szervezeti kulturális dimenziók közötti kapcsolat

	egyetemi hall- gatók	hazai tulaj- donú vállalat	multinacioná- lis vállalat	állami szféra
Bizonytalanságkerülés	-0,146	-0,303	-0,315	-0,110
Hatalmi távolság	0,053	0,210	-0,088	-0,273
Maszkulinitás	0,083	0,226	0,089	0,127
Hosszú távú orientáció	-0,004	0,203	0,145	0,181
Engedékenység	0,375	0,087	0,189	0,130
Kollektívizmus	-0,003	0,120	0,043	-0,199
F	2,192	4,550	2,709	1,970
Sig	0,053	0	0,017	,088c
R-sq	0,154	0,179	0,129	0,191

Forrás: Saját szerkesztés

KÖVETKEZTETÉSEK

Kutatásunk során több kérdésre is kerestünk választ. Elsősorban azt szerettük volna megvizsgálni, hogy a munkakörnyezet jelenlegi magyarországi sajátosságai milyen mértékben befolyásolják a munkavállalók korrupcióval kapcsolatos megítélését. A kutatás összetettsége miatt a leginkább domináló korrupció elfogadási tényezőt alapul véve, megvizsgáltuk először a kulturális dimenziók jelenlétét a négy demográfiai csoport esetében, majd a liberális regresszió modellt alkalmazva bebizonyítottuk, hogy az első szakaszban feltett kérdés, részben igaznak bizonyult, a munkakörnyezet befolyásolja a korrupció elfogadásának erősségét egy munkavállaló esetében.

A kutatás kezdetén feltételeztük, hogy az egyetemisták tanulási környezete és a munkavállalók munkahelyi környezete eltér egymástól, mivel utóbbinál konkrét elvárásoknak kell megfelelni. Ugyanakkor azt is feltételeztük, hogy a korrupció mindkét környezetben jelen lehet. Az ábrák és a kutatási adatok elemzése megerősítette, hogy bár az egyetemi környezet bizonyos védőhálót nyújt és formálja a hallgatók értékrendjét, a tényleges munkakörnyezet sok esetben jelentősen átformálhatja a korrupció elfogadásával kapcsolatos

nézeteiket. Az adatok alátámasztják, hogy a multinacionális vállalatoknál dolgozó munkavállalók és az egyetemisták korrupció elfogadása sokban megegyezik és leginkább az idő szerinti korrupció elfogadást tekintik legkevésbé elutasítónak.

Tovább elemezve a szervezeti kultúra perspektívájából, arra a következtésre jutottunk, hogy a fent említett két demográfiai csoport között ugyanúgy kicsi az eltérés, amikor a csoportban jelenlevő kulturális dimenziók és korrupció elfogadása közötti kapcsolat erősséget akarjuk elemezni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Afonso, Oscar – Bandeira, Ana Maria – Lima, Pedro G. (2022). Growth and welfare effects of corruption penalties. *Economic Systems*, 46(3), 101004. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2022.101004>
- Andersson, Staffan – Heywood, Paul M. (2009). The Politics of Perception: Use and Abuse of Transparency International's Approach to Measuring Corruption. *Political Studies*, 57(4), 746–767. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2008.00758.x>
- Budsaratragoon, P. Pornanong – Jitmaneeroj, Boonlert (2020). A critique on the Corruption Perceptions Index: An interdisciplinary approach. *Socio-Economic Planning Sciences*, 70, 100768. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2019.100768>
- Dai, Yali (2014). Analysis on Educational Function of Tour-

- ism Development. *Proceedings of the 2014 International Conference on Education Technology and Information System (ICETIS 2014)*, 115. <https://doi.org/10.2991/icetis-14.2014.53>
- Fath, Sean – Kay, Aaron C. (2018). “If hierarchical, then corrupt”: Exploring people’s tendency to associate hierarchy with corruption in organizations. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 149, 145–164. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2018.10.004>
- Gilman, Stuart C. (2018). To Understand and to Misunderstand How Corruption is Measured: Academic Research and the Corruption Perception Index. *Public Integrity*, 20(sup1), S74–S88. <https://doi.org/10.1080/10999922.2018.1472974>
- Hao, Jie – Pham, Viet – Sánchez, Danial – Sánchez, Juan Manuel (2021). Perceptions of corporate corruption culture and debt contracting. *Journal of Corporate Finance*, 71, 102121. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2021.102121>
- Hauk, Esther – Oviedo, Monica – Ramos, Xavier (2022). Perception of corruption and public support for redistribution in Latin America. *European Journal of Political Economy*, 74(January), 102174. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2021.102174>
- Huntington, Samuel P. (2017). Modernization and Corruption. In *Political Corruption* (pp. 253–264). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315126647-24>
- Husted, Bryan W. (2002). Culture and international anti-corruption agreements in Latin America. *Journal of Business Ethics*, 37(4), 413–422. <https://doi.org/10.1023/A:1015248921716>
- Jiang, Guoping – Lo, T. Wing – Li, Carrie (2013). Youths’ views on corruption control in China: Politics and social censure. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 57(12), 1498–1521. <https://doi.org/10.1177/0306624X12457351>
- Kása, Richárd – Réthi, Gábor (2021). *Cultural aspects of corruption perception – Detailed Research Plan*. Cobra-research.com
- Kaufmann, Daniel – Kraay, Aart – Mastruzzi, Massimo (2011). The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. *Hague Journal on the Rule of Law*, 3(02), 220–246. <https://doi.org/10.1017/S1876404511200046>
- Klitgaard, Robert (2017). Corruption Across Countries and Cultures. *RELX Group (Netherlands)*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3035100>
- Ko, Kilkon – Samajdar, Ananya (2010). Evaluation of international corruption indexes: Should we believe them or not? *The Social Science Journal*, 47(3), 508–540. <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2010.03.001>
- Laver, Roberto C. (2014). Systemic Corruption: Considering Culture in Second-Generation Reforms. *RELX Group (Netherlands)*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2446657>
- Mocan, Naci (2008). What determines corruption? International evidence from microdata. *Economic Inquiry*, 46(4), 493–510. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.2007.00107.x>
- Pickave, Martin (2016). In Aristotle’s On Generation and Corruption. *Hopos-The Journal of The International Society For The History of Philosophy of Science*, 6(1), 181–184. <https://doi.org/10.1086/685562>
- Qu, Guangjun – Slagter, Bob – Sylwester, Kevin – Doiron, Kyle (2019). Explaining the standard errors of corruption perception indices. *Journal of Comparative Economics*, 47(4), 907–920. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2019.07.003>
- Réthi, Gábor (2017). *A korruptió kultúrája*. Miskolci Egyetem.
- Réthi, Gábor – Kása, Richárd – Szegedi, Krisztina – Hauber, György (2019). Korruptió szint mérési lehetősége kkv-k esetében. In Miklós Gubán & Richárd Kása (Eds.), *Logisztika-Informatika-Menedzsment Nemzetközi Konferencia 2019* (pp. 12–117). Budapesti Gazdasági Egyetem Gazdálkodási Kar Zalaegerszeg.
- Sánchez-Vidal, F.Javier – Ramón-Llorens, M. Camino – La Rocca, Maurizio (2024). Corruption and intrapreneurship. *International Business Review*, 33(1), 102173. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2023.102173>
- Simpser, Alberto (2020). The Culture of Corruption across Generations: An Empirical Study of Bribery Attitudes and Behavior. *Journal of Politics*, 82(4), 1373–1389. <https://doi.org/10.1086/708501>
- Szirejeki, Kiky (2020). Corruption and Culture: Revisiting the Claim of its Relationship. *EDP Sciences*, 86, 1037. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20208601037>
- Stevens, Annick (2007). The generation of corruption. *Revue Philosophique de Louvain*, 105(1–2), 204–207.
- Csapodi Pál – Takács István – Takácsné György Katalin (2011). A korruptió, mint deviáns társadalmi attitűd. *Pénzügyi Szemle*, 56(1), 26–42.
- Traikova, Diana – Manolova, Tatiana S. – Möllers, Judith – Buchenrieder, Gertrud (2017). Corruption Perceptions and Entrepreneurial Intentions in a Transitional Context–The Case of Rural Bulgaria. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 22(03), 1750018. <https://doi.org/10.1142/S1084946717500182>
- Zhan, Zaijin – Hlatshwayo, Sandile – Fan, Yingjie – Cao, Yongjuang – Petrescu, Monica (2021). A Sentiment-Enhanced Corruption Perception Index. *IMF Working Papers*, 2021(192), 1. <https://doi.org/10.5089/9781513588889.001>

Soltész Martina

Az AI lehetőségei a hagyományos és digitális bankolási szokásokban

The Possibilities of AI in Traditional and Digital Banking Habits

ÖSSZEFOGLALÁS

Az elmúlt években a banki szektort érintő fejlesztések és innovációk alkalmazásának következtében a digitális bankolás egyre nagyobb teret nyert a hagyományos bankolással szemben. Ennek következtében jelentősen nőtt az online banki szolgáltatások igénybevételeinek száma. A 2020-2021 között végzett kutatás eredménye szerint a magyar magánszemélyek hozzávetőlegesen 90%-a bankol digitálisan és személyesen is. A magyar lakosság 8%-a nem használ semmilyen digitális banki applikációt. Különösen igaz ez a „Baby-boom” generáció körében, illetve a populáció azon részére is, akik kisebb településeken élnek, ugyanis a községek/falvakban élő emberek 14%-a nem vett igénybe elektronikus úton banki szolgáltatásokat és nem is tervezik. A digitális bankolástól való elzárkózás oka többek között a visszaéléstől való félelem, valamennyien nem tudják használni vagy nincs olyan digitális fizikai feltétel, amely segítségével képes igénybe venni elektronikus úton banki szolgáltatást (Soltész, 2022). A tanulmány arra keresi a választ, hogy a AI technológiák hogyan tudnak megoldást nyújtani azoknak az embereknek, akik azért bankolnak személyesen, mert digitálisan nem tudják megtenni. Továbbá vizsgálva a ML (machine learning, magyarul gépi tanulás) adta lehetőségek felhasználása megoldást jelenthet-e számukra.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: G40, G00, G59

Kulcsszavak: digitális bankolás, AI, ML, digitális banki szolgáltatások, Magyarország

SUMMARY

In recent years, due to the application of developments and innovations affecting the banking sector, digital banking has gained more and more space compared to traditional banking. As a result, the use of online banking services has increased significantly. According to the results of the research conducted between 2020-2021, approximately 90% of Hungarian private individuals do their banking both digitally and in person. 8% of the Hungarian population does not use any digital banking application. This is especially true among the "Baby-boom" generation and the part of the population who live in smaller settlements, as 14% of people living in these settlements have not used electronic banking services, nor plan to do so. The reason for refraining from digital banking is, among other things, the fear of the abuse of personal data, the fact that not all of them can use it, or there are no digital physical conditions provided to use banking services electronically (Soltész, 2022). The study seeks to answer how AI

SOLTÉSZ MARTINA, PhD hallgató, Budapesti Gazdasági Egyetem, Vállalkozás- és Gazdálkodástudományi Doktori Iskola (e-mail: soltesz.martina@gmail.com).

technologies can provide a solution for people who do their banking in person because they cannot do it digitally. Furthermore, it examines whether the use of the possibilities provided by ML (machine learning) can be a solution for them.

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: G40, G00, G59

Keywords: digital banking, AI, ML, banking habits, Hungary

BEVEZETÉS

A digitális bankolás, azaz a bankok által nyújtott szolgáltatások online úton történő igénybevétele egyre nagyobb teret nyert az elmúlt években. Ma már számos okos eszközön igénybe lehet venni a digitális banki szolgáltatásokat. Az innovációk, újítások minden generáció számára lehetőséget teremtenek arra, hogy akár könnyebben, egyszerűbben, költség- és időhatékonyan, illetve gyorsabban tudjon hozzáférni a bankok által nyújtott szolgáltatásokhoz.

A hagyományos bankolás, azaz a banki szolgáltatások személyes úton történő igénybevétele és a digitális bankolás, azaz a bankok által nyújtott szolgáltatások online úton történő igénybevétele száma jelentősen változott az elmúlt években megjelenő innovációknak köszönhetően. Az a tény, hogy a bankok által nyújtott szolgáltatásokat digitálisan is igénybe lehet venni, a személyes banki szolgáltatások igénybevétele hátrányára növekszik. Mindazonáltal mind a digitális, mind a személyes banki szolgáltatások igénybevitelét vizsgálva generációk szerint eltérés mutatkozik.

A tanulmány azt vizsgálja, hogy mely generációt érinti leginkább a digitális bankolást lehetővé tevő alapfeltételek: eszközök és kompetencia hiánya. A tanulmány fő célja feltárni a banki szolgáltatások online úton történő igény-

bevételek nehézségeit, ezt követően megoldást találni és javaslatot tenni arra, hogy az érintett generációba eső embereket hogyan és milyen módon lehetséges segíteni abban, hogy számukra is könnyen, korlátok nélkül legyen elérhető a digitális bankolás, valamint feltárni annak a lehetőségét, hogy az AI megjelenése és a vele létrehozott innovációk segíthetnek-e a vizsgált probléma megoldásában. A mesterséges intelligencia részeként létrejött Machine Learning pedig segítséget nyújthat a bankoknak az ügyfelek bankolási szokásainak vizsgálatában.

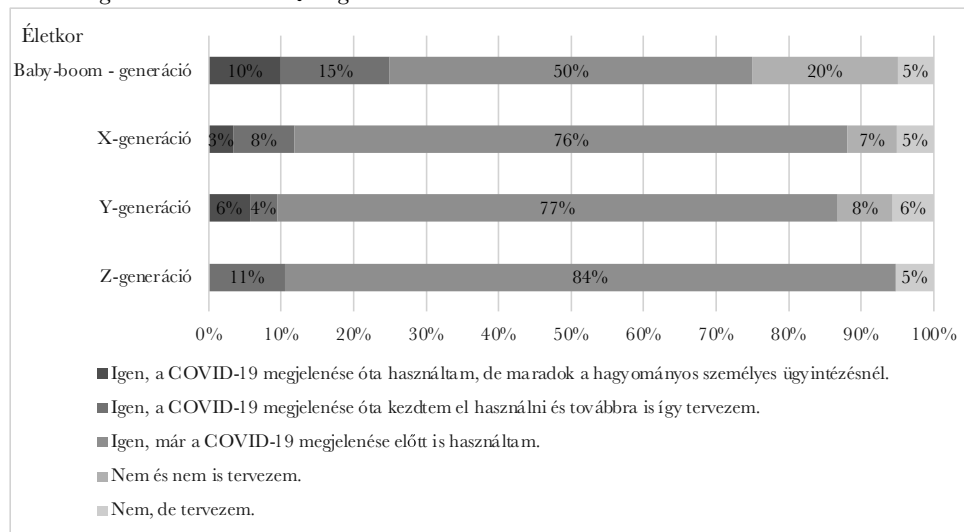
A tanulmány eredménye várhatóan nemcsak a banki ügyfeleknek segít megoldást találni a digitális bankolás okozta nehézségek megoldásaiban, hanem a pénzüintézetek számára is hasznos produktum lehet. Ennek következtében a bankok választ kaphatnak arra, hogy mely szolgáltatásaikat hogyan, milyen irányba szükséges fejleszteniük ahhoz, hogy könnyebben és hatékonyabban tudják igénybe venni ügyfeleik.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az információs társadalom kifejezés az 1960-as évek óta van jelen, azonban ez a kifejezés az évtizedek előrehaladtával napjainkban már teljesen más tartalommal bír, mint 60 évvel ezelőtt. A technológia megjelenése óta gazdasági területen is számtalan innovációt és fejlődési lehetőséget nyújt (Gubán, 2012).

A digitális banki szolgáltatások igénybevétele alapfeltétele, hogy rendelkezzen az egyén egyrészt olyan elektronikai eszközzel, amely segítségével képes elérni adott bank online felületét, másrészt rendelkezzen internetkapcsolattal, harmadrészt olyan kompetenciával, amellyel sikeresen tudja igénybe venni elektronikusan a bankok által nyújtott szolgáltatásokat. A bankok által nyújtott szolgáltatások igénybevétele két úton lehetséges: hagyományos úton, azaz

1. ábra: Digitális bankolás változása generációnként

Forrás: Saját szerkesztés a 2022-ben végzett felmérés eredménye alapján (2022)

személyesen a bankfiók felkeresésével, illetve digitális úton a bank online felületén keresztül (Soltész, 2023).

A digitális banki felhasználók számának a növekedéséhez nagy mértékben hozzájárult a 2020. márciusában kitört COVID-19 járvány (Fellner, 2021). A COVID-19 kitörése hatására a bankok több, korábban csak személyes úton igénybevehető szolgáltatásaikat digitális útra terelték, ezzel könnyítve a járvány okozta személyes ügyintézés nehézségeit (Danóczy, 2022). A digitális bankolás elterjedésével növekedett a FinTech megoldások száma is (Mính, 2021). A FinTech termékek többek között olyan digitális pénzügyi megoldások, amelyek segítségével a hagyományos banki szolgáltatásokat elektronikus úton van lehetőség igénybe venni (Kerényi, 2017). A FinTech cégek és a bankok közötti kapcsolat fontos szerepet játszik a digitális banki szolgáltatások fejlődésében (Kerényi, 2018). Továbbá fontos azt is figyelembe venni, hogy az új innovatív digitális pénzügyi megoldások alkalmazására kihívást jelent a digitális

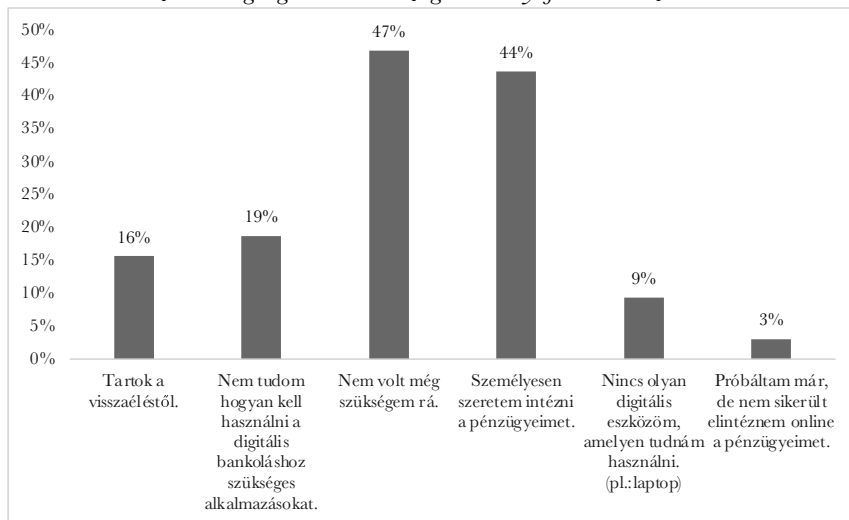
rendszerekre vonatkozó szabályozások megfelelő alkalmazása (Müller, 2021). A FinTech megoldások hatékony felhasználása érdekében megfelelő szabályozási egyensúlyt szükséges kialakítani (Julapa, 2018).

Egy korábbi tanulmány azt vizsgálta, hogy a magyar magánszemélyek körében mely generáció az, amelyik a leginkább elzárkózik a digitális bankolástól. Az eredmények azt mutatták, hogy a „Baby-boom” generáció az a generáció, amely a legkevesebbet bankol digitálisan és ők ragaszkodnak a legtöbbször a hagyományos banki ügyintézéshez (Soltész, 2022).

A kutatás kitért azoknak az okoknak a feltárására, ami miatt nem veszik igénybe digitális úton a bankok által nyújtott szolgáltatásokat a magyar magánszemélyek.

A válaszadók 47%-a azért nem bankol digitálisan, mert eddig még nem volt rá szüksége. A megkérdezettek 44%-a még mindig szívesebben intézi személyesen a pénzügyeit. Fontos kiemelni – ugyan sokkal kevesebben mondták, mint az első két választ – a válaszadók 19%-

2. ábra: Miért nem használt eddig digitális banki szolgáltatást nyújtó alkalmazást?

Forrás: Saját szerkesztés a 2022-ben végzett felmérés eredménye alapján (2022)

a nem tudja hogyan kell használni a digitális bankoláshoz szükséges alkalmazásokat. Sokan tartanak az adataikkal történő visszaéléstől és ezért nem bankolnak online. A megkérdezettek 9%-ának nincs olyan elektronikai eszköze, amellyel képes lenne igénybe venni, de vannak olyanok is, akik próbálták már, azonban nem jártak sikerrel (Soltész, 2022).

Egy Kínában történt felmérés szerint a tapasztaltabb generáció egyértelműen a személyes bankolást preferálja. A kutatás kitért arra, hogy melyek lehetnek azok a tényezők, amelyek növelhetik a digitális banki ügyintézés arányát a vizsgált generáció tekintetében. A bankfiókban történő ügyintézés során sokan tapasztalják azt, hogy nagyon sokat kell várni míg sorra kerülnek, azonban az érintett generáció ezek ellenére is ragaszkodik a személyes ügyintézéshez. A felmérés rávilágított arra, hogy akadnak hiányosságok a digitális banki szolgáltatások igénybevétele folyamatával kapcsolatban, így egy opcionális megoldás lehetne ebben az esetben a gamifikáció alkalmazása. A gamifikáció egy já-

tékos úton történő oktatást jelent, így a módszer alkalmazásával úgy lehet tanítani, hogy az nem a sztenderd oktatási módszerek eszközeit használja, hanem könnyedebb, játékos folyamatot. További megoldási javaslat az offline és online képzések szervezése annak érdekében, hogy a tapasztaltabb generáció is biztonságosan, hatékonyan és magabiztosan tudja igénybe venni digitálisan a bankok által nyújtott szolgáltatásokat. A felmérés továbbá rávilágít arra, hogy a különböző generációkra/korcsoportokra fókuszáló megoldásokat szükséges létrehozni annak érdekében, hogy könnyebben igénybe tudják venni a bankok ügyfelei a szolgáltatásaikat. (Xiaofu, et. al. 2021).

A mesterséges intelligencia számos esetben megjelenik a digitális bankolás folyamán, többek között az azonosítási folyamat során az arcfelismeréskor, hangfelismeréskor, biometrikus hitelesítéskor, de a csalások is elkerülhetők akár az AI adta megoldások használatával. A mesterséges intelligencia képes kiszolgálni a banki ügyfeleket, így számos szolgáltatást igénybe le-

het venni ügyintézői segítség nélkül. Egy 2023-ban készült kutatás eredménye azt mutatta meg, hogy az ügyfelek elégedettsége több tényezőn alapul. Fontos figyelembe venni, hogy a digitális banki szolgáltatások mennyire felelnek meg az ügyfelek elvárásainak, beleértve az igénybevétel folyamatának egyszerűségét, a felhasználói élményt, a vizuális megjelenést, a hatékony problémamegoldást, valamint a kommunikáció minőségét. Ezek a tényezők együttes eredménye adja meg a felhasználók elégedettségét, amely a digitális banki felhasználók körében készült felmérés szerint 51,1%-os szórást mutattak. A vezetőknek törekedniük kell arra, hogy megerősítsék a felhasználói elvárásokat, vizsgálják a rendszer teljesítményét, figyelmet fordítsanak a vizuális megjelenésre, a kommunikáció minőségére, valamint a vállalat jó hírnevére, annak érdekében, hogy növeljék a digitális banki szolgáltatást igénybe vevő felhasználók bizalmát az AI által elősegített digitális banki szolgáltatások elfogadásával (Feras, et al., 2023).

A bankolási szokások kutatása elterjedt az operatív kutatás és a mesterséges intelligencia módszereit alkalmazó kutatásokban (Michalis, 2023). A különböző kutatási módszertanok használata lehetőséget nyújt a pontosabb eredmények elérésében, ezáltal feltárni a bankolási szokások hiányosságát, majd hatékony megoldást megfogalmazni és létrehozni. Az AI segítségével egy újabb kutatási módszertanon alapuló vizsgálatokat lehet végezni.

Annak érdekében, hogy vizsgálni és mérni lehessen a digitális banki szolgáltatások felhasználóinak elégedettségét, kutatásokat és felméréseket szükséges készíteni. Az elmúlt időszakban megjelent az ML, amelynek segítségével vizsgálni lehet a felhasználók viselkedését. A pénzüintézetek az ML segítségével képesek jobban megérteni és elemezni az ügyfelek viselkedését, ami lehetőséget teremt számukra a bevételek növelésére új üzleti lehetőségek feltárásával. Egy 2024-

ben megjelent kutatás eredménye arra világít rá, hogy a pénzüintézetek az AI és az ML használatával nagy mennyiségű adatok megvizsgálása, elemzése és kiértékelése után egy alaposabb személyre szabott pénzügyi szolgáltatásokat képesek nyújtani. Az ML nemcsak az ügyfél viselkedésének elemzésében nyújt segítséget, hanem a csalások elkerülése érdekében is egyre több bank használja (Naga, 2024). Az Autonomous Next kutatása szerint 2023-ban a bankok 447 milliárd dollárt takaríthattak meg az AI és az ML használatával (J Femila, et al., 2022).

EREDMÉNYEK

A vizsgálat során választ kaptunk arra, hogy melyik generációhoz tartoznak a legtöbben azok az emberek, akik nem terveznek áttérni a személyes banki ügyintézésről a digitális banki ügyintézésre. A magyar magánszemélyek körében történt felmérés eredménye alapján ez a „Baby-boom” generáció lett, azonban a Kínában történt felmérés eredménye is azt mutatta, hogy a tapasztaltabb generációba esők veszik igénybe a legkevésbé a digitális banki szolgáltatásokat. A legtöbben azért nem bankolnak online úton, mert nem volt még rá szükségük, a válaszadók 44%-a személyesen szereti intézni a pénzügyeit, de sokan tartanak az adataikkal történő visszaéléstől. Sokan még mindig nem tudják megfelelően használni azokat az eszközöket, amelyekkel igénybe vehetnék a banki szolgáltatásokat, míg mások megpróbálták ugyan, de nem jártak sikerrel. A kutatás eredménye rávilágít arra, hogy a még mindig személyesen ügyet intéző banki ügyfelek nyitottak az innovációra, a digitális bankolásra, azonban a válaszadók közel 20%-a nem tudja hogyan kell online úton igénybe venni. Az eredmények azt mutatják, hogy a probléma megoldásában az oktatás, illetve akár a gamifikáció alkalmazása is hatékony lehet (Maximiliam, 2018).

Az AI számos funkciót képvisel a digitális bankolás során, amellyel sokkal könnyebbé és egyszerűbbé teszi a banki pénzügyek intézését (Akinyemi, 2022). Az AI és az ML a pénzintézetekben történő megjelenése és az abból hasznosítható megoldások segíthetnek a digitális banki szolgáltatások igénybevételi folyamatának egyszerűsítésén (Anupam, 2019). Az elmúlt időszakban az ML és az AI alkalmazása egyre nagyobb teret nyert a pénzügyi szektorban (Praveen, 2017). Az AI által létrehozott megoldások új alapokra helyezte a bankfiókok/banki ügyfélszolgálatok működését (Lawrence, 2024) Az ML fő célja olyan algoritmusok létrehozása, melynek segítségével AI megoldásokat lehet létrehozni (Sumit, 2015).

Az ML segítségével az ügyfél viselkedését nagy mennyiségű adatokon lehet vizsgálni és elemezni. Ennek eredményeképpen olyan nagy mennyiségű adatokhoz juthatunk, amellyel mélyebb szinten lehet vizsgálni a bankolási szokásokat. Mindazonáltal a megoldás rávilágít azokra a tényezőkre, amelyekre fokozott figyelmet kell fordítani és tovább kell fejleszteni. A bankok választ kaphatnak arra, hogy mely funkciókat vagy termékeket kell fejleszteni a könnyebb igénybevételi folyamat eléréseként. Az adatok elemzése alapján az eredmények megmutatják, hogy miként lehet javítani a folyamatokon és hatékonyabbá tenni az online banki ügyintézészt azok számára, akik eddig kevésbé sikeresen tudták használni ezeket a szolgáltatásokat. Mindamelllett ezek az eredmények nemcsak azok számára nyújtanak segítséget, akik már digitálisan bankolnak, hanem azok számára is, akik eddig nem vettek igénybe digitális úton banki szolgáltatást. Ezáltal a bankok választ kaphatnak arra, hogy mely funkciókat vagy termékeket kell fejleszteni a könny-

nyebb igénybevételi folyamat eléréseként. Tekintettel arra, hogy azon emberek esetében, akik még nem bankoltak digitálisan, sokkal nehezebb feltárni annak az okát, hogy miért nem vették még igénybe ilyen módon a banki szolgáltatásokat, így az ML adta lehetőségek erre a kérdésre is választ adhatnak. Ezen nehézségek javítása után remélhetőleg növekszik a digitális banki felhasználók száma.

ÖSSZEGZÉS

Az utóbbi években a banki szektort érintő fejlesztések és innovációk alkalmazásának következtében a digitális bankolás egyre nagyobb teret nyert a hagyományos bankolással szemben. Ennek következtében jelentősen nőtt az online banki szolgáltatások igénybevételeinek száma. A tanulmány azt vizsgálta, hogy mely generációt érinti leginkább a digitális bankoláshoz szükséges alapfeltételek, mint az eszközök és a megfelelő kompetenciák hiánya. A tanulmány feltárta a banki szolgáltatások online úton történő igénybevételének nehézségeit, ezt követően megoldási javaslatot tett arra, hogy az érintett generációba eső embereket hogyan és milyen módon lehetséges segíteni abban, hogy számukra is könnyen, korlátok nélkül legyen elérhető a digitális bankolás.

A kutatás továbbá feltárta annak a lehetőségét, hogy az AI megjelenése és a vele létrehozott innovációk segíthetnek-e a vizsgált probléma megoldásában. Az AI számos funkciót képvisel a digitális bankolás során, amellyel sokkal könnyebbé és egyszerűbbé teszi a banki pénzügyek intézését. Az AI és az ML a pénzintézetekben történő megjelenése és az abból hasznosítható megoldások segíthetnek a digitális banki szolgáltatások igénybevételi folyamatának egyszerűsítésén.

Az ML segítségével nagy mennyiségű adatot lehet felhasználni az ügyfelek viselkedésének elemzésére. Ezáltal mélyebb betekintést nyerhetünk a bankolási szokásokba, és azonosíthatjuk azokat a tényezőket, amelyek további fejlesztést igényelnek. A bankok így pontosabban megérthetik, hogy mely funkciókat vagy termékeket érdemes optimalizálni az egyszerűbb és gördülékenyebb ügyfélélmény érdekében. A tanulmány alapján a folyamatok fejlesztése hozzájárulhat a digitális banki szolgáltatásokat használók számának növekedéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Soltész Martina (2022): *A magyar magánszemélyek digitális és személyes bankolási szokásainak változása Magyarországon, a COVID-19 járvány kitörése előtt és után (2020.március-április) és a korlátozások részleges feloldását követően*, Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest
- Gubán Ákos – Gubán Miklós – Hua Nam Son (2012): *Információ, adat, intelligencia*, Saldo, Budapest
- Xiaofu Jin – Emily Kuang – Mingming (2021): *“Too old to bank digitally?”: A Survey of Banking Practices and Challenges Among Older Adults in China*, DIS ,21: Proceedings of the 2021 ACM Designing Interactive Systems Conference, New York, NY, United States
- Feras Mi Alnaser – Samar Rahi – Mahmoud Alghizzawi – Abdul Hafaz Ngah (2023): *Does artificial intelligence (AI) boost digital banking user satisfaction?* Integration of expectation confirmation model and antecedents of artificial intelligence enabled digital banking, Heliyon, Elsevier
- Naga Simhadri Apparao Polireddi (2024): *An effective role of artificial intelligence and machine learning in banking sector*, Measurement: Sensors, Elsevier
- Fellner Zita – Marosi Anna (2021): *A Covid növelte a digitális banki megoldások használatát, de továbbra is van tér a bizalom és a pénzügyi mélység erősítésére*, Magyar Nemzeti Bank, Budapest
- Danóczy Bálint – Farkas Fanni – Fáykiss Péter (2022): *Bankolás pandémia után – már itt van a „digitális” pénzügyek korszaka*, Magyar Nemzeti Bank, Budapest
- Maximilian Altmeyer – Pascal Lessel – Antonio Krüger (2018): *Investigating Gamification for Seniors Aged 75+*, Association for Computing Machinery, New York, NY, USA
- Akinyemi Paul Omoge – Prachi Gala – Alisha Horky (2022): *Disruptive technology and AI in the banking industry of an emerging market*, *International Journal of Bank Marketing*
- Anupam Mehrotra (2019): *Artificial intelligence in financial services—need to blend automation with human touch*, International Conference on Automation, Computational and Technology Management (ICACTM), IEEE
- Minh T.H. Le (2021): *Examining factors that boost intention and loyalty to use Fintech post-COVID-19 lockdown as a new normal behavior*, Heliyon
- Michalis Doumpos – Constantin Zopounidis – Dimitrios Gounopoulos – Emmanouil Platanakis – Wenke Zhang (2023): *Operational research and artificial intelligence methods in banking*, *European Journal of Operational Research*. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2022.04.027>
- Praveen Donepudi (2017): *Machine Learning and Artificial Intelligence in Banking*, Engineering International
- Julapa Jagtiani – Kose John (2018): *Fintech: The Impact on Consumers and Regulatory Responses*, *Journal of Economics and Business*. - <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2018.11.002>
- Soltész Martina – Garai Ábel (2023): *A 2020 utáni magyarországi bankolási szokások változásának kvantitatív vizsgálata*, Szemelvények Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest
- Müller János – Kerényi Ádám (2021): *Kiútkeresés a digitális pénzügyi innovációk labirintusában—A digitális rendszer szabályozási kihívásainak csapdája. Hitelezési Szemle*, Budapest
- Kerényi, Ádám (2017): *A FinTech-jelenség hatása. Hitelezési Szemle*, Budapest
- Kerényi, Ádám – Júlia Molnár – János Müller (2018): *Veszedelmes viszonyok a bankok és a fintechek között. Gazdaság és Pénzügy*, Budapest
- Lawrence Damilare Oyeniyi – Chinonye Esther Ugochukwu – Noluthando Zamanjomane Mhlongo (2024): *Implementing AI in banking customer service: A review of current trends and future applications*, *International Journal of Science and Research Archive*, India
- Sumit Das – Aritra dey – Akash Pal – Nabamita Roy (2015): *Applications of Artificial Intelligence in Machine Learning: Review and Prospect*, *International Journal of Computer Applications*

Németh Melinda

A munkavállalási célú ingázás, mint a fenntartható városfejlesztés egyik kihívása Zala Vármegyében

Commuting for Employment as One of the Challenges of Sustainable Urban Development in Zala County

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány célja, hogy bemutassa a munkavállalási célú ingázás által generált társadalmi, környezeti és gazdasági kihívásokat és a városok szerepét ezek megoldásában. A szakirodalom segítségével értelmezi a fenntartható városfejlesztés fogalmát és kihívásait, valamint az ingázás magyarországi ismérveit mutatja be. Az elméleti bevezetőt követően Zala vármegye kerül részletesen elemzésre az interneten elérhető terület-és településfejlesztési dokumentumok és vonatkozó szakirodalmak alapján. A kutatás során kidomborodik a településszerkezet hatása és kihívásai a munkavállalási célú ingázásra. Az eredmények azt mutatják, hogy a vármegye városai – elsősorban a munkaerőpiacon betöltött szerepük alapján – eltérő mértékben és módon kezelik a kérdéskört.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: J61, O18, P25, R23, R58

Kulcsszavak: munkaerőpiac, ingázás, fenntartható városfejlesztés, településszerkezet

SUMMARY

The aim of the study is to present the social, environmental and economic challenges generated by commuting for work and the role of cities in solving them. It interprets the concept and challenges of sustainable urban development on the basis of the literature, and presents the characteristics of commuting in Hungary. Following the theoretical introduction, Zala County is analysed in detail based on the spatial and urban development documents available on the Internet and relevant literature. The research highlights the impact of the settlement structure and its challenges on commuting for employment are revealed. The results show that the cities of the county – primarily based on their role in the labour market – deal with the issue to a different extent and in different ways.

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: J61, O18, P25, R23, R58

Keywords: labour market, commuting, urban development, settlement structure

NÉMETH MELINDA, PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem Regionális-és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Statisztika, Pénzügy és Kontrolling Tanszék (nemeth.melinda@ga.sze.hu).

BEVEZETÉS

A Föld népessége folyamatosan növekszik, ezzel párhuzamosan a városban élők aránya is. Az Európai Unió lakosságának 70%-a ma városokban él, 2050-re ez elérheti a 84%-ot. Az üvegházhatású gázok 23 %-a városi területekről származik. A cél, hogy 100 klímasemleges város legyen 2030-ra az EU-ban, ehhez nagyban hozzájárul a fenntartható városi és városkörnyéki mobilitás (European Commission, 2021a; European Commission, 2021b). A városiasodás folyamata egyirányú út, nem pedig körkörös értelmezhető. A feltevés, hogy az iparosodás előtti életformánk a fenntarthatóságot jelentősen nem állja meg a helyét. A nemzetközi munkamegosztás, a kereskedelem, a mezőgazdasági tevékenység háttérbe szorulása, a népességnövekedés mind-mind a jelenlegi helyzet kialakulásához vezetett (Campbell, 1996).

A tanulmány aktualitása tagadhatatlan, hiszen napi rendszerességgel tapasztalhatjuk a városokban és városok környékén a közlekedés okozta forgalmi torlódásokat, különösen a kritikusnak számító reggeli és délutáni órákban. Ezt elsődlegesen a munkába igyekvő emberek idézik elő, akik a munkahelyek koncentráltága miatt legtöbbször kényszerűségből a városokba vagy a városok irányába utaznak. A vonatkozó szakirodalmak, település fejlesztési dokumentumok elemzését követően az alábbi kutatási kérdések kerülnek megválaszolásra:

- Mennyiben határozza meg egy vármegye településszerkezete az egyének munkaerőpiaci helyzetét?
- Milyen kihívásokkal szembesülnek a városok a munkaerőpiacon betöltött szerepük szerint?
- Milyen szerep jut a különféle adottságokkal rendelkező városoknak az ingázás során felmerülő problémák megoldásában?

MÓDSZERTAN

A tanulmány első része szakirodalmi áttekintés, amely egyrészt értelmezi a fenntartható városfejlesztés fogalmi hátterét és bemutatja azon gazdasági, társadalmi és környezeti kihívásokat, melyek a munkavállalási célú ingázáshoz kapcsolódnak, másrészt itt kerülnek összegzésre a hazai ingázás területi jellemzőit bemutató szakirodalmi források.

A tanulmány második részében a Zala vármegyei városok fejlesztési dokumentumai és egyéb a témában releváns kutatási anyagok, adatforrások, statisztikai adatok kerülnek elemzésre. A kutatás során kiemelt figyelmet kap a településszerkezet és a hozzá kapcsolódó demográfiai, gazdasági és mobilitási kérdések vizsgálata is.

SAKIRODALMI HÁTTÉR

Fenntartható városfejlesztés

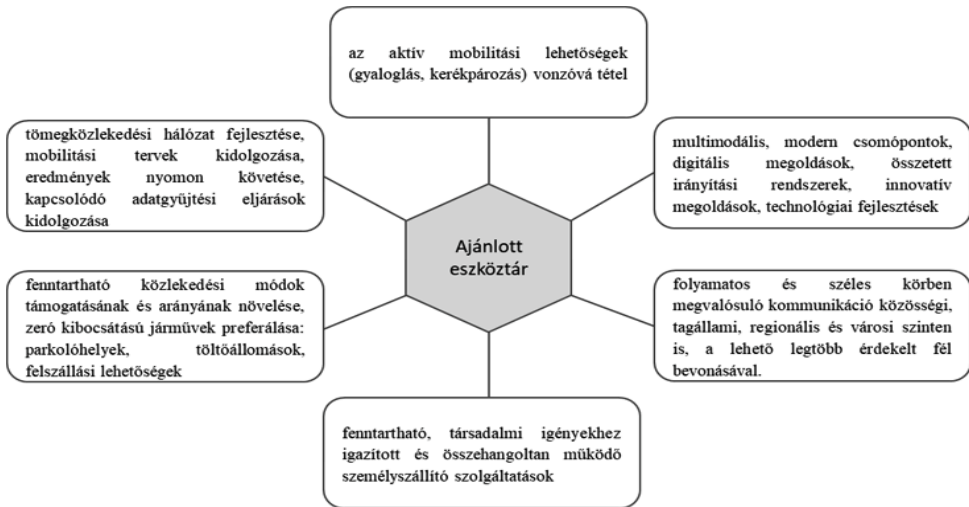
A kilencvenes évektől kezdődően a városok a figyelem középpontjába kerültek az Európai Unióban a társadalmi és környezeti problémák csomópontjaiként és a gazdasági növekedés eszközeiként (Somlyódy, 2011). Nincs egyértelmű ajánlás a fenntartható városok tervezésére vonatkozóan, hisz minden város egyedi, sajátos történelmi, politikai és kulturális háttérrel indul neki fejlesztési koncepciója kialakításának (Basiago, 1999), de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a városok a regionális hálózatok részei (Campbell, 1996). A fenntarthatóság városi szinten történő értelmezését a halmozottan megjelenő és egymást erősítő társadalmi, gazdasági és környezeti kihívások indokolják. A fenntartható városfejlesztés „lokális jellemzőktől erősen függő erőforrás-gazdálkodási kérdés”, „a jelen generációk jólétének biztosítása mellett olyan módon gazdálkodni az erőforrásokkal, hogy azok a jövő generációk jólétét is biztosítsák” (Buzási, 2017:16).

A fenntarthatóság elméleti megközelítése során gyakran felmerül, hogy a gazdasági pillér nem élvez-e elsőbbséget a társadalmi és az ökológiai pillérrel szemben, ezért a szakembereknek figyelmet kell szentelni a fejlesztési célok átfogó vizsgálatára és összehangolására. A technológiai fejlesztés szükséges, de nem elégséges ahhoz, hogy a mobilitás eleget tegyen a fenntarthatósági elvárásoknak, a közlekedés szervezésében, szabályozásában, a közlekedéssel kapcsolatos társadalmi elvárásokban is változásokat kell elérni (Fleischer, 2005; Purvis et al., 2018; Fleischer, 2019). A fenntartható városi és városkörnyéki közlekedés tervezése során (1. ábra) a társadalom mobilitási igényeit meg kell ismerni, a tapasztalatokat be kell építeni a tervezési folyamatba. Ez a lakosság jólétének és mobilitási feltételeinek javulását eredményezheti, pozitívan hat a gazdasági növekedésre és a területi egyenlőtlenségek mérséklésére (Szalmáné-Biró, 2022). A gazdasági, társadalmi és ökológiai

gondolkodás összeegyeztethetetlennek tűnhet, de a várostervezési feladatok során törekedni kell arra, hogy e három látszólag egymástól teljesen külön mozgó cél érdekében az intézkedések egymást kiegészítve tudjanak megvalósulni (Campbell, 1996).

Városi környezetben, ahol magas a népsűrűség és a gazdasági tevékenység koncentrálódik, a mobilitás a gazdasági fejlődés motorja. Amellett, hogy a közlekedés a polgárok számára előnyökkel jár, a városok legnagyobb kihívásának is tekinthető a negatív környezeti és társadalmi hatásai miatt (OECD, 2016). A közlekedés átalakításának egyik szükséges velejárója a társadalmi beágyazódást segítő lépések megtétele. Tudatosítani kell az emberekben, hogy a fenntartható városi és városkörnyéki közlekedésért együtt kell dolgozni, meg kell próbálni az egyéni és a közérdeket közelíteni egymáshoz (Fleischer, 2005). Nem célszerű a radikális változtatás, szükségszerű az átmenet biztosítása a társadalom tagjainak. Megfelelő alternatívákat

1. ábra: A városi és városkörnyéki mobilitás átalakításához ajánlott eszköztár részei

Forrás: European Commission, 2021a; 2021b, saját szerkesztés

kell kínálni, lehetőséget kell adni, hogy ezeket kipróbálhassák, illetve megmaradhasson a gépkocsihasználat bizonyos szintje, akár feltételekkel is (OECD, 2016).

A XX. század második felében megjelentek a fenntartható településtervezést és városfejlesztést előtérbe helyező programok, ezek közül az egyik a Local Agenda 21 volt, mely az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciáján született 1992-ben. E szerint a városoknak olyan fejlődési programokat kell alkotniuk, melyek a fenntarthatóság mindhárom pillére mentén gondolkodva, azokat összekapcsolva tervezik meg a jövő városait a jövő társadalmának (Csete-Buzási, 2020). Kiemelt feladat a város szerkezetének tervezése, hiszen hazánkban is jellemző, hogy sok szolgáltatás és munkalehetőség a központban koncentrálódik, másrészt a tömegközlekedési csomópontok is sok esetben a belvárosok közelében találhatók (Fleischer, 2019).

Az okos városok az alkalmazott innovatív technológiákon és szolgáltatásokon keresztül növelik a városok fenntarthatóságát. Ez többek

között a közlekedési rendszer tervezésén keresztül valósul meg a XXI. századi technológiák felhasználásával, a társadalom és az illetékes hatóságok minél szélesebb körű bevonásával (Csete-Buzási, 2020). A városok a kilencvenes évektől kezdődően dinamikus rendszerekké nőttek ki magukat, ez a fejlesztés folyamatosságának igényét és szükségességét hozta magával. Az okos város koncepciója ennek megfelelően három kulcsfogalom köré épül (2. ábra), melyek együttes megléte szükséges egy élhető város kialakításához és működtetéséhez (Egedy, 2017).

A 2007-es Lipcsei Kartát követően 2020-ban elfogadásra került az Új Lipcsei Karta, mely a városfejlesztés politikai elveit rögzíti, kiemelt szerepet adva a fenntartható fejlesztéseknek. A Területi Agenda 2030 is a fenntartható fejlődést és a klímaváltozással járó veszélyeket emeli ki, reagál a területi kohézió egyre fokozódó problémáira és a digitális átalakulás szükségességére (Brenner, 2021). A Handbook of Territorial and Local Development Strategies kimondottan az ingázási szokások vizsgálatára is kiter a

2. ábra: Az okos város koncepció

Forrás: Egedy 2017:256-257, saját szerkesztés

funkcionális területek meghatározása során. Ehhez szükséges a helyi hatóságok bevonása, akik sok esetben széles körű tapasztalattal rendelkeznek e területen (European Commission, 2022). A megfelelően tervezett és szervezett tömegközlekedés a társadalom minden rétegét igyekszik kiszolgálni utazási céltól függetlenül. A városi tömegközlekedési infrastruktúrákat úgy kell átalakítani, hogy a szolgáltatások elérhetősége javuljon és a tömegközlekedés vonzereje növekedjen. A mobilitás, mint szolgáltatás (Mobility as a Service) elv alkalmazása érdekében minél több érdekelt fél együttműködése szükséges (European Commission, 2021c), a közlekedés keresleti oldalán megjelenő igények képviseletéhez kell a lakosság és a civilek részvétele, a többszintű együttműködés, mert nehéz úgy eredményt elérni, ha alágazati-nagyvállalati érdekek dominálnak elsősorban (Fleischer, 2005).

Láthatjuk, hogy a fenntartható városfejlesztés a tudományos kutatások és a nemzetközi szervezetek állásfoglalásainak egyik központi eleme, számos ajánlás és jó gyakorlat került megosztásra. Úgy gondolom, hogy az elmúlt pár év globális kihívásai még inkább előtérbe fogják helyezni a mobilitást, mint gazdasági, társadalmi és ökológiai szinten is kezelendő kihívást.

Az ingázás területi vonatkozásai Magyarországon

A város és vonzaskörzetében elhelyezkedő települések közigazgatási határaiak mentén egymástól elválaszthatók, de a vonzaskörzet lakossága naponta utazik a települések között, ezt a szükségletek kielégítése, oktatás, közszolgáltatások igénybevétele mellett a munkahelyek koncentrációja okozza (Somlyódy, 2019). 2050-re Magyarországon a foglalkoztatási ráta várhatóan emelkedni fog, de az ingázás a lakosság várható területi migrációja miatt nem feltétlenül nő. Az ingázás vége a távmunka térnyerése le-

hetne (Kiss-Matyusz, 2015), azonban az otthoni munkavégzés nem biztos, hogy a közlekedés jelentős csökkenésével járna, mert az utazásra szánt időt olyan szabadidős tevékenységek váltogatják fel, amelyek szintén utazással járhatnak (Fleischer, 2005).

2019-ben az Európai Unióban az átlagos ingázási idő 25 perc volt egy irányba, Magyarországot (29 perc) csak Lettország (33 perc) előzte meg a leghosszabb átlagos ingázási idő tekintetében. Hazánkban a foglalkoztatottak 10,6%-ának legalább 60 percet kellett otthonról a munkahelyére utazni, ezzel negyedik volt az Unió országok között Lettország (13,5 %), Írország (11,2 %) és Belgiumban (10,7 %) után (Eurostat, 2020).

A településszerkezet változásával, térségek átalakulásával párhuzamosan kialakult egyfajta utazási kényszer is. A 90-es évektől az emberek célja nem a falvakból a városokba költözés volt, hanem a népesebb városokból a falvak és kisvárosok irányába mozdultak el, ezt nevezzük szuburbanizációnak. A munkahely és a lakóhely területi egyensúlya felborult, egyre többen kényszerültek napi szinten utazni a munkahelyekre. Az ezredfordulót megelőzően jellemzően tömegközlekedéssel utaztak, de a városi szétterülés azt eredményezte, hogy a városokon belüli napi utazás is jelentősen nőtt, ezeknek legnagyobb része személyautóval történik, főként a vasút szerepe csökkent az elmúlt évtizedekben. A városszélre és nehezen megközelítő helyre települt munkahelyek, a cégautók megjelenése, az autóhasználatot igénylő munkahelyek előtérbe kerülése is a személygépkocsival történő utazás elterjedését eredményezte (Kovács et al., 2017; Kovács, 2017; Kiss-Szalkai, 2018).

A munkaerő ingázási intenzitását a vármegye gazdasági fejlettsége, vármegyeszékhely mérete és fejlettsége és a településszerkezet is meghatározza, hazánkban erős a gazdasági

centrumokba irányuló mozgás (Kiss-Matyusz, 2015). Sok vállalat települt a városokon kívülre is, ennek többféle mozgatója lehet: kiépült úthálózat; elérhetőség, megközelíthetőség felértékelődése; globális tőkebefektetések növekvő térigénye; társadalom életmódváltása (például a városok peremére épült bevásárlóközpontok). Ez azt idézte elő, hogy a hagyományosan ingázásnak nevezett (faluról városba irányuló) munkaerőmozgás kis mértékben csökkent, növekedett a központi városból az elővárosba, illetve az elővárosok közötti ingázás súlya (Kovács et al., 2015). Az urban sprawl vagy más néven szétterülés, szintén hozzájárult az utazás növekedéséhez, hiszen az emberek kényszerűen kezdtek el a lakóhelyükről visszaingázni a városi munkahelyekre (Kiss-Szalkai, 2014).

A vállalatok és a munkaerő koncentrációja egyértelműen az agglomerációk szerepének növekedésével járt. A folyamatra jellemző a decentralizáció, azaz a központi agglomeráción belül vagy rajta kívül újabb fejlődési pólusok emelkednek ki, a településhálózat a policentrikus térszerkezet irányába mozdul el (Egedy et al., 2017; Kovács et al., 2017). A fenntartható és kompakt városszerkezet kialakítása segíti ezt a folyamatot, azonban szükséges a többszintű kormányzás jegyében való együttműködés mellett a várostérségek esetében a tervezés során a stratégiai szemlélet és a közlekedési lehetőségek fejlesztése is (Somlyódy, 2019).

Az ingázás távolságát tekintve országban belül jelentősek az eltérések, a Dunántúlon a kisebb települések miatt többen ingáznak, viszont a sűrűbb kisvárosi hálózat miatt könnyebben találnak közelebbi munkahelyet. Az Alföldön a nagyobb, de ritkábban elhelyezkedő településeken többen találnak helyben munkát, kevesebben kényszerülnek ingázni, de hosszabb távokon (Kiss-Szalkai, 2018). Az ingázás területi különbségeiben nagy szerepet játszik számos más demográfiai és gazdasági jellemző mellett a

vonzásközpont jelenléte, vonzási ereje, földrajzi elhelyezkedése, a településstruktúra és a közlekedési infrastruktúra fejlettsége is (KSH, 2016a).

Az ingázás közlekedési szempontból nagy terhet ró az infrastruktúrára, jellemzően nem egyenletesen, hanem a munkakezdéshez és munkaidő végéhez igazodik, főként a gazdasági centrumok felé és vissza irányul a mozgás, terhelve a főútvonalakat és a mellékútvonalakat is (Kiss-Matyusz, 2015). A tömegközlekedés szerepének csökkenése ronthatja azok esélyeit a munkaerőpiacon, akiknek nincs más közlekedési lehetőségük (Kiss-Szalkai, 2018), a nem megfelelő sűrűségű vagy nem a munkaidőhöz igazodó járatok főként az alacsony iskolai végzettségű vagy a társadalom peremére szorult csoportok esetében okozhatnak problémákat, mert ha helyben nem találnak munkát, akkor a mobilitási lehetőségeik is korlátozottak (Balsók, 2022), az elmaradott, hátrányos helyzetű területen élők még ingázással sem tudnak a munkaerőpiacon megfelelő lehetőségekhez jutni (Forray-Híves, 2009).

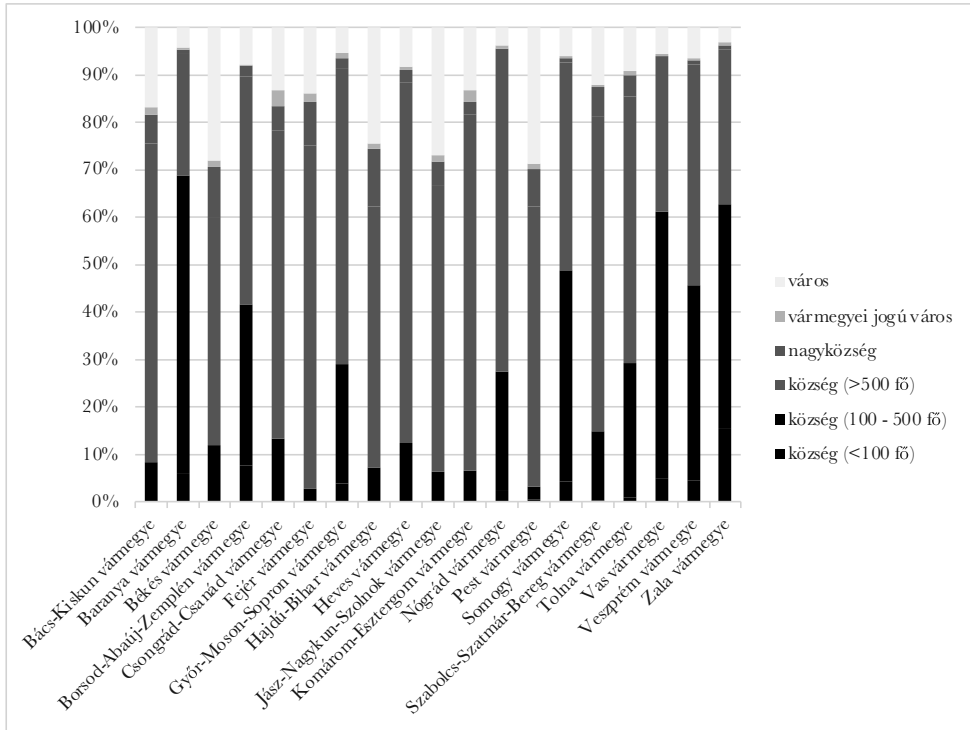
A hazai ingázási szokások összefüggnek a településszerkezettel és a városok gazdasági centrum jellegével. Szükséges annak vizsgálata, hogy a városok miként látják a munkaerőpiacon betöltött szerepüket és milyen eszköztár áll rendelkezésükre annak érdekében, hogy a fenntartható városi és városkörnyéki mobilitási rendszerek fejlesztésével a társadalom minél szélesebb körét ki tudják szolgálni.

VÁROSFEJLESZTÉSI TÖREKVÉSEK ZALA VÁRMEGYÉBEN A MUNKAERŐPIACI FOLYAMATOK TÜKRÉBEN

Zala vármegye bemutatása

Zala a legnagyobb településsűrűségű vármegye egyike, okai egyrészt a környezeti adottságok: a dombok által tagolt táj indokolta az aprófalvas településrendszer kialakítását, más-

3. ábra: Településtípusok megoszlása vármegyéenként

Forrás: BM (2023) saját szerkesztés

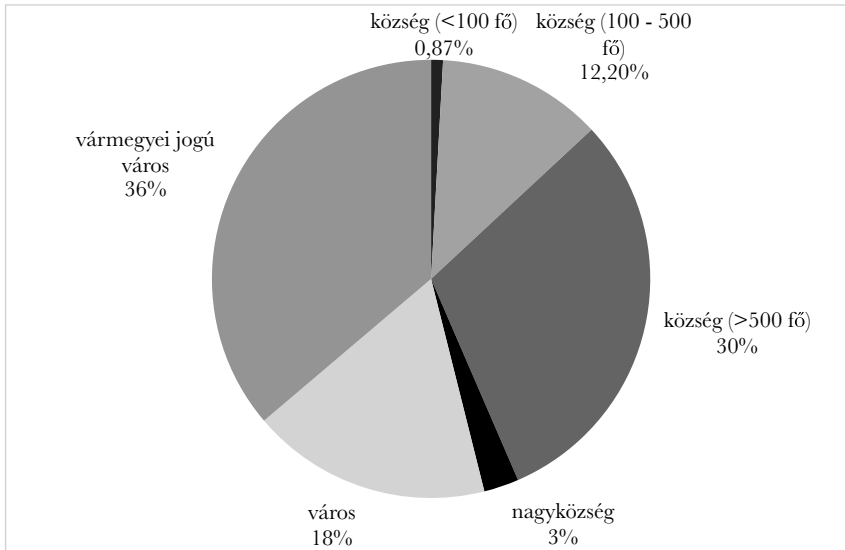
részt a történelmi folyamatok, hiszen a török hódoltságot követően alakult ki a térségben a jellegzetes mezővárosi-tanyás településszerkezet (Salamin et al., 2008). Ahogy a 3. ábrán is látható, a vármegyék összes településéhez viszonyítva legnagyobb arányban Zalaiban találunk 100 fő alatti falvakat, az 500 fő alattiak esetében is csak Baranya vármegye előzi meg. Az ország 131 darab 100 fő alatti településéből 40 Zalaiban található.

Zala vármegyében 258 település található, ebből kettő megyei jogú város és nyolc városi rangú település. A két nagyváros közelében lévő községek esetében fiatalabb a korszerkezet, kedvezőbb munkaerőpiaci és jövedelmi helyzettel. A vármegyére az aprófalvas településszerkezet jellemző, ezekben a falvakban jelentős a népes-

ségfogyás, kedvezőtlenebb a korösszetétel és a jövedelmi helyzet. A falvakban – főként az aprófalvakban – élő foglalkoztatottak 70%-a más településre jár dolgozni (KSH, 2015). Bár a kisebb települések aránya kiugróan magas Zalaiban, a lakónépesség tekintetében ez nem mondható el, ahogy a 4. ábrán is látható. A 100 fő alatti településeken a lakosság kevesebb, mint 1%-a él, az 500 fő alatti településeken élők aránya is csak a vármegye összes lakosságának alig 13 %-a.

A falvak nagy részében a helyben található munkalehetőségek hiánya miatt egyrészt jelentős az elvándorlás, ami a népesség előre-
 gedéséhez vezet, másrészt a munkavállaláshoz ingázní kell, amit megnehezít a nem megfelelő közlekedési hálózat (Bajmócy-Balogh, 2014; Kurucz, 2022). A munkavállalás érzékeny

4. ábra: Zala vármegye lakónépességének megoszlása településtípusokként

Forrás: BM (2023) saját szerkesztés

téma, mert akár helyben, akár ingázással valószínűleg is meg, a település egyik sikertényezője az aprófalvak esetében (Józsa, 2013), ezért is szükséges a vidéki térségek elérhetőségének javítása, a város-vidék kapcsolatok erősítése és a kisvárosi hálózat fejlesztése (Farkas-Kovács, 2018).

A vármegye városhiányos állapotát a városossá nyilvánítások közigazgatási értelemben megoldották, de továbbra is megfigyelhető a városi funkciók részleges hiánya. Zalában szélsőséges módon jelen vannak az elnéptelenedő aprófalvak, a megyei jogú városok környezetében pedig az intenzíven fejlődő, agglomerálódó településhálózatok (Kulbert- Egyed, 2012). A kisvárosok továbbra sem töltenek be ingázási célpont szerepet, ellenben a nagyvárosok irányába jelentős irányukból a munkavállalási célú utazás. Hévíz, Keszthely, Zalakaros munkaerővonzó - képessége erős, esetükben jelentős turisztikai célpont jellegük miatt több a beingázó, mivel a turizmus kimondottan élőkommunikációs ágazat (Pirisi et al., 2016; KSH, 2016a; KSH, 2016b).

A regionális munkaerőpiac érzékenysége szempontjából Zala a vegyes érzékenységtű zónába tartozik, ami az aprófalvas településszerkezetnek és a települések közti különbségeknek is köszönhető. A vármegye északi része és a Balaton-part munkaerőpiaci szempontból kedvező helyzetben van, de a keleti és középső részek sérülékenyek, a legtöbb tartósan törekeny település a Zalaegerszeg-Nagykanizsa-Lenti háromszögben található. Helyzetüket a nem megfelelő közlekedési lehetőségek is nehezítik, melyek fejlesztése feltehetően a lakosság és a munkaadók esetében is előnyökkel járna (Alpek-Téssits, 2017).

A vármegye helyzetét árnyalja, hogy gazdaságföldrajzi értelemben nem egységes. Két legnagyobb települése Zalaegerszeg és Nagykanizsa közül egyikük sem tudja a térségi vezető szerepet ellátni, inkább a köztük lévő verseny érzékelhető. A legtöbb település méreténél és lehetőségeinél fogva sem

5. ábra: Zala vármegye jövőképe

Jövőkép 2013-2030	Gazdag és harmonikusan fejlődő zöld Zala					
Átfogó célok (2013-2030)	I. Jól működő, fejlett gazdaság		II. Foglalkoztatás bővítése és társadalmi kohézió		III. Élhető Zala megye	
Stratégiai ágazati célok, 2021-2027	1) Vállalkozások K+F+i teljesítményének és kapcsolatainak fejlesztése	2) Helyi értékekre építő gazdasági ágazatok megerősítése és rövid ellátási lánc fejlesztése	3) Helyi igényekre és K+F+i kapacitás támogatására szolgáló képzési rendszer	4) Leszakadó társadalmi csoportok integrált fejlesztése	5) Települések élhetőségnek javítása: munkalehetőségek, közlekedés, szolgáltatások, épített környezet fejlesztése	6) Természeti környezet védelme
Prioritások, 2021-2027	I. Innovatív húzóágazatok fejlődési lehetőségeinek elősegítése II. Versenyképesebbé váló gazdasági szerkezet megteremtése		III. Oktatási, képzési és közszolgáltatási fejlesztések a társadalmi kohézió és a gazdaság erősítése érdekében IV. Integrált programok a térség munkaerő-megtartó erejének növelésére		V. Integrált környezetvédelmi programok megvalósítása VI. Összehangolt települési és településközi infrastrukturális fejlesztések a területi kohézió érdekében	
Stratégiai területi célok, 2021-2027	Megyei jogú városok és azok vonzáskörzetének innovatív iparfejlesztése (Nagykanizsa és Zalaegerszeg, illetve ezen városok ipari vonzáskörzete) Zala megye belső periferiáinak fejlesztése Zala balatoni térsége (Keszthely és Hévíz térsége) kreatív tudásra és természeti értékekre épülő fejlesztése Lenti-Hetés-Kerka fejlesztési térség „Murafölde” gazdasági és turisztikai fejlesztési térség					
Horizontális célok	1) Foglalkoztatás növelése 2) Energia- és erőforrás-hatékonyság növelése az üvegházhatásúgáz-kibocsátás csökkentése mellett 3) Digitális technológiákhoz való hozzáférés elősegítése 4) Természetes környezet és biológiai sokféleség védelme; felszíni és felszín alatti vizek védelme 5) Társadalmi kohézió és esélyegyenlőség erősítése 6) Zala megye népességmegtartó erejének növelése 7) Fenntartható közlekedés támogatása és szűk keresztmetszetek felszámolása					

Forrás: ZMTK 2020:98

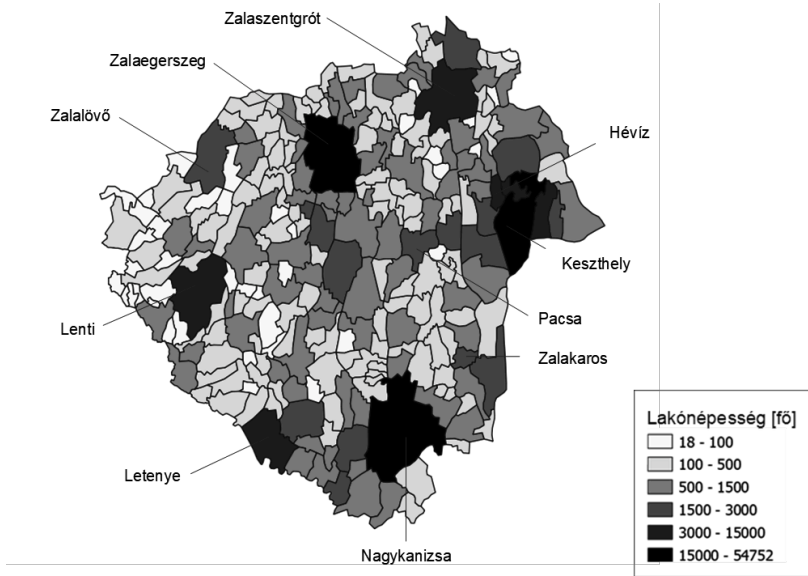
gazdasági, sem társadalmi értelemben nem versenyképes (LGP, 2018). A két megyei jogú város esetében az elmúlt időszakban célként fogalmazódott meg az összehangolt működés és vármegyei érdekek közös képviselése.

A Zala Megyei Területfejlesztési Program részeként megjelenik az „Összehangolt települési és településközi infrastrukturális fejlesztések a területi kohézió érdekében”, mint cél (5. ábra). Ennek egyik oka, hogy ezen keresztül a munkaerőpiaci lehetőségek és az ipari-gazdasági centrumok megközelíthetősége is javulhatna. Ezt mi sem indokolja jobban, mint a vármegyében koncentráltan elhelyezkedő nagy foglalkoztatók. A kisvárosok térségei a leginkább kiürülő területek, ez alól kivételek a turisztikai jelentőségűek. A két megyei jogú város esetében tervezett fejlesztések között helyet kapott az elkerülőutak további építése, mert a belvárosok levegője gyakran nem elégséges, azonban az úthálózat fejlesztése (új utak építése) ellentmondás

a környezetvédelmi alapelvekkel, inkább a vasúti pályák fejlesztésére kell koncentrálni (ZMTP, 2020). Szükséges lenne a vármegyében az észak-dél irányú közlekedés fejlesztése, ez megoldaná a városhiányos térségi gondok egy részét. Hiába magas az úthálózat sűrűsége, az aprófalvas jelleg miatt nem elégséges, költséges a működtetése is, ezen kívül probléma a multimodális közlekedési csomópontok hiánya és a fejletlen vasúthálózat. Az ilyen irányú fejlesztések hatása mindenképpen kedvező lenne, hiszen elindulhatna egy centrumokon kívüli gazdasági és társadalmi fejlődés is (ZMTK, 2020).

A szakirodalmi források és a vármegye helyzetét bemutató területfejlesztési dokumentumok is alátámasztják a városok egy részének kiemelt munkaerőpiaci szerepét és a településszerkezetben rejlő aggályokat. A következőkben a tíz zalai város kerül bemutatásra:

6. ábra: Zala vármegye lakónépessége és városai

Forrás: ZMTK 2020:98

Zalaegerszeg

A 2011-es népszámlálás adatait vizsgálva a városba bejárók aránya a helyben foglalkoztatottakon belül Zalaegerszegen 38,1%, ami a főváros és megyei jogú városok között a negyedik helyre sorolja a vármegyeszékhelyet. Az ingázási egyenleg tekintetében Zalaegerszegen a bejárók több, mint négyszer annyian vannak, mint az eljárók. A munkaerőkereslet meghaladja a helyben rendelkezésre álló munkaerőkínálatot, ezért szükséges más településekről kiegészíteni. A megyei jogú városok közül a második legtöbb települést magába foglaló, de a legalacsonyabb lakosságszámmal rendelkező munkaerőpiaci vonzókörzet is egyben. A város szerepe a vonzókörzet foglalkoztatásában az átlagnál jóval nagyobb, magas az ingázás intenzitása, a környező településeken alacsony a helyben foglalkoztatottak aránya (KSH, 2016a; Pálóczy et al., 2016).

Nagy szerepe van a város munkaerőpiaci központ funkciójának, mely elsősorban az agglomerációban érvényesül. A városon belüli munkába utazás és a más településekről ingázás is jelentős. A gépkocsival járók aránya nagyon magas, ami kedvezőtlen a környezetre nézve, ez mindenképpen a közösségi közlekedés fejlesztését indokolja a mobilitási igények figyelembevételével. Fontos lenne a városkörnyékre is kiterjedő multimodális közlekedési rendszer fejlesztése (különösen a várost átszelő forgalom mérséklése érdekében), illetve P+R parkolóznak létesítése a belső részek terheinek csökkentésére. Szükséges az elektromos buszok számának növelése a helyi közlekedésben, illetve elektromos autók töltési lehetőségeinek bővítése. Emellett tervben van a vasútállomás és buszállomás felújítása is (ZITS, 2020) és az ingázók magas száma miatt a kapcsolt járatok összehangolása, nem csak a főutak, de az ingázásban érintett mellékutak vonatkozásában is (ZGS, 2021).

Nagykanizsa

A 2011-es népszámlálás adatait vizsgálva a városba bejárók aránya a helyben foglalkoztatottakon belül Nagykanizsán 28,7%, ami a főváros és megyei jogú városok között a tizenhetedik helyre sorolja a várost. Az átlagnál több települést magába foglaló munkaerőpiaci vonzáskörzete van, ám a lakosság szám tekintetében - a vármegyeszékhelyhez hasonlóan - az alacsonyak közé tartozik az aprófalvas településszerkezet miatt. A város és a vonzáskörzetéhez tartozó települések közötti átlagos távolság 16,4 km, a bejárók körülbelül 80%-a innen jár be naponta. A város szerepe a vonzáskörzet foglalkoztatásában átlagos szinten van, az ott élők 40%-a jár a központba dolgozni, azaz magas az ingázás intenzitása és a vonzáskörzet településeinek alacsony a helyben foglalkoztatottak aránya (KSH, 2016a).

Az ingázás a nagykanizsai járásban autóbuszos és vonatközlekedés segítségével megoldható. Közlekedési szempontból a zsákfalvak helyzete nem túl jó, a vonatközlekedés az országos és nemzetközi járatok átmenő forgalmának bonyolítására szolgál, nem a települések közti napi ingázás támogatására (Varga, 2020). A város 2030-ra kitűzött céljai között szerepel a környezetkímélő elővárosi vasút építése, a környező településeken lakók rendelkezésére álló integrált térségi közlekedési rendszer kialakításában való aktív részvétel, amely a városi közlekedési rendszerhez illeszkedik, mindezt környezetkímélő és fenntartható módon megvalósítva. A városon áthaladó forgalom kedvezőtlen helyzetet teremt, ezt is mihamarabb orvosolni kell. A vasúti közlekedést gátolja a vasútállomás kedvezőtlen helye a városon belül, erre a problémára is megoldást kell keresni a jövőben (NITS, 2014). Új prioritás a decentralizált gazdaságfejlesztésen keresztül a foglalkoztatás növelése és a helyben „boldogulás” a térség településeinek (NGP, 2020).

Keszthely

A munkaerőpiac szempontjából fontos, hogy a vendéglátással foglalkozó Balaton-parti vállalkozások árbevétele szempontjából 2014-ben Balatonfüred és Siófok mellett az első háromban szerepelt. A part menti települések esetében jellemző az ingázás, de a szezonális jelleg miatt az év pár hónapjában csúcsosodik ki (Valentin, 2021). Az ingázás kiemelt magyarországi célpontjaiként meghatározott 87 település között szerepel (KSH, 2016a).

Vasúti közlekedéssel nem elérhető minden településről, de a helyi és helyközi autóbuszjáratok a vonzáskörzet kiszolgálásában jelentősek, ettől függetlenül a közlekedés fejlesztése elsődleges, főként a rugalmasságot és a fenntarthatóságot szem előtt tartva (KIT, 2014). Cél, a változó igényekre gyorsan reagálni képes mobilitás előtérbe helyezése, főként az energiafelhasználás területén. Szükséges egy elkerülő út építése a térségi közlekedési rendszer finomítása érdekében. A foglalkoztatáspolitikát térségi célként kell kezelni, szoros együttműködésben a többi településsel. Keszthely város jövőképében aktív szerep jut a térségi fejlesztések előmozdításában, közös pályázati tevékenységek életre hívásában. A leszakadó területek, falvak esetében segítő szerepet szán magának, mely a közösségi közlekedés fejlesztésén keresztül valósulhatna meg, bekapcsolva a településeket a gazdasági vérkeringésbe (KTK, 2015).

Hévíz

Az ország egyik legnagyobb idegenforgalmát bonyolító városa. A Balaton-parti településekkel ellentétben a foglalkoztatás nem annyira szezonális jellegű, hanem egész évben stabil, jelentős számú munkavállalót alkalmaznak a helyi vállalkozások (Valentin, 2021). Az ingázás kiemelt magyarországi célpontjaiként meghatározott 87 település között szerepel, jelentős turisztikai célpont jellege miatt (KSH, 2016a).

A beingázók száma meghaladja a helyben foglalkoztatottak 50%-át (Pirisi et al., 2016). A környező településekről bejárók száma 2011-ben 3478 főt tett ki, azaz hétszer annyian érkeznek ide dolgozni, mint ahány ember elingázik, ezzel a térség legnagyobb foglalkoztatója, ami indokolja az infrastruktúra fejlesztését is. A város megközelíthetősége jónak mondható, a szomszédos településekkel az úthálózat kielégítő, autóbusszal és közúton lehet ingázni, vasút nem érinti a települést. Számos fejlesztési igény fogalmazódott meg közlekedési területen (például: bicikliút, sármelléki repülőtérrel aktív kapcsolat, tó környékének tehermentesítése, belváros gyalogos övezetté alakítása, fürdővárosi klímabarát közösségi közlekedés). Ezek elsősorban a turizmus fejlesztését célozzák meg, de emellett kihatással lehetnek a munkába járók szokásaira is. Tervben van a belvárosban található buszpályaudvar kiváltása a terület más célú hasznosítása miatt, illetve a városon áthaladó buszforgalom jelentős zaj-és környezetszennyezéssel jár. A parkolás problémás a motorizációs túlterheltség miatt, ez is inkább az idegenforgalmi vonzerőnek köszönhető. A forgalomból eredő jelentős légszennyezés a kiemelt idegenforgalmi időszakban (tavasztól-őszig jellemző). A város területén az egyes közlekedési ágak közötti kapcsolatok nem kiépítettek (HTS, 2017).

Lenti

Lenti olyan aprófalvas térség központja, ahol nem igazán várható a központi kisváros dinamikus fejlődése (Pirisi et al., 2016). A kedvezőtlen demográfiai folyamatok is hatással vannak a város gazdaságára: előregedő népesség; magas halálozási ráta; a vonzáskörzetben elnéptelenedő törpefalvak; szociális problémák (Kulbert-Egyed, 2012).

A város külföldről és belföldről is jól megközelíthető, érződik a határ közelségének elszívó

ereje. Jelentős a vármegyeszékhely munkaerő-elszívó hatása, hiszen vasút köti össze Lenti és Zalaegerszeget. A 2011-es népszámlálás adatai alapján a járáshoz tartozó települések elingázóinak mindössze 35%-a ingázott a városba. Lenti gazdasági struktúrája kedvezőtlen, sok tekintetben elmaradott, talán a turizmus lehetne kiemelkedő (a koronavírus járvány erre sajnos negatívan hatott). A közösségi közlekedés fejlesztését tervezik a Volánbusszal közösen. A város környéke megfelelően kiépített úthálózzal rendelkezik, de a térség apró-és zsákfalvas jellege miatt is akadnak nehezen megközelíthető települések. Helyközi autóbusszközlekedése jónak mondható, az autóbusszállomás fel lett újítva 2019-ben, de a vasútállomás nem jól megközelíthető helyen van. Kis-intermodális csomópont létrehozása felmerült, de forráshiány miatt a részletes vizsgálat sem valósult meg. Helyközi és helyi közlekedésben jellemző a csökkenő utasszám. 2018-19-ben egy felmérés eredményeként kiderült, hogy leginkább a munkahelyre jutás céljából veszik igénybe a környező települések lakói a tömegközlekedést, elsősorban autóbust. Elsősorban a járatok sűrűségén változtatnának a választók, illetve megjelent a környezettudatos és fenntartható közlekedésfejlesztés igénye is. Lentiben a légszennyezés legfőbb oka a közlekedés, a várost átszelő főút helyett szükséges egy elkerülő út építése. Amennyiben nőne a befektetési hajlandóság és diverzifikált gazdaság jönne létre, úgy a foglalkoztatás is kedvezőbb irányba mozdulna el, ami kihatna az ingázási trendekre is (LVITF, 2020).

Pacsa

A gazdaságilag fejletlen kisváros térségében csak kis mértékben képes a központi költségvetés átengedett tételeit kiegészíteni a helyi gazdaság. A kedvezőtlen korszerkezet is hatással van a gazdaságra, előregedő, magas halálozási

rátájú, elnéptelenedő törpefalvak jellemzőek a város körül, illetve a gazdasági és demográfiai problémák mellett szociális problémák is megjelennek (Kulbert-Egyed, 2012). A város esetében nem elérhető semmilyen településfejlesztési dokumentum, illetve a város gazdaságára utaló internetes források sem elérhetők, de vélhetően az ingázók jelenléte sem számottevő a környező nagyobb városok elszívó hatása miatt.

Zalakaros

Hévízhez hasonlóan a gyógyfürdő vonzó tényező, ez jelentősen befolyásolja a munkaerőpiaci helyzetképét, illetve a környező települések munkaerőmozgását is (Valentin, 2021). Erős Nagykanizsa vonzása a foglalkoztatás területén, a munkahelyek ott koncentrálódnak, azonban az aprófalvas jelleg miatt a foglalkoztatás tekintetében jelentős szerepet tölt be Zalakaros is. A település elsősorban a turizmusra épít, ezért a munkahelyteremtést is erről az oldalról közelíti meg, a fejlesztéseken keresztül növekedhetne a munkahelyteremtő képessége, amely a környező települések esetében is javulást eredményezne. A turizmusfejlesztéshez kapcsolódóan elengedhetetlen a város elérhetőségének javítása és a városon belüli közlekedés fejlesztése, a parkolóhelyek bővítése és a kerékpáros közlekedés esetében. Ezek közvetve hozzájárulnának a térségi kapcsolatok erősítéséhez is, amely a gazdasági potenciált növelné és lehetővé tenné a gazdaság tervezett diverzifikációját. A sajátos üdülőhelyi munkaerőigény miatt, akik nem találnak munkát a településen leginkább Nagykanizsára ingáznak (ZKVITS, 2015).

Zalalövő

A város saját meglátása szerint is egy városi rangra emelt, alapvetően falusias jellegű település. A népesség előregedő, jelentős az elvándorlás, melynek egyik oka, hogy sokan járnak a vármegyeszékhelyre dolgozni, ami távolság,

utazási idő és költség tekintetében is nehezen felvállalható, de sajnos a településen korlátozott számban érhetők el lehetőségek. A település elérhetősége közúton megoldott, de a vasúti kevésbé, indokolt lenne a kerékpárút lehetőségeinek felülvizsgálata is. A város céljai közt szerepel a munkahelyteremtés, fő kitörési pont a turizmusfejlesztés és idegenforgalmi beruházások lennének (ZVÖGP, 2020).

Zalaszentgrót

A második legkisebb zalai város, több település összekapcsolása révén érte el jelenlegi formáját. A járási funkciók nem csak a várost, hanem a környező településeket is szolgálják, de a kedvezőtlen közlekedési viszonyok ezt megnehezítik. A környező nagyobb városok nehezen elérhetők, ami nehézségeket okoz a helyiek számára és korlátozza a balatoni turizmushálózatba való intenzívebb bekapcsolódást. Az autóbuszjáratok nem tudják kielégíteni a térség utazási igényeit, főként a környék belső falvaiból bonyolult az ingázás, ez és az a tény, hogy helyben nehézkes a foglalkoztatás, okozza részben a munkaképes korú lakosság elvándorlását. A térség összetartozás-tudatát negatívan befolyásolja a vármegyeszékhely és Sümeg közelsége, a foglalkoztatottak jelentős része ingázik a környező városokba, ipari parkokba és Ausztriába. A város és a környező települések gazdasági adottságai kifejezetten kedvezőtlenek, a térségbe való beruházási hajlandóság csökkent, a mezőgazdaság és a korábban működő könnyűipari üzemek bezártak, a balatoni üdülőövezet pozitív hatásai ide nem érnek el – részben a nem megfelelő közlekedési infrastruktúra miatt, „A térség a vármegye belső periferiára szorult területe” (Megyesi, 2020:103).

A munkavállalók nagy része naponta ingázik a vármegyeszékhelyre, mert helyben kevés álláslehetőség található és a rugalmatlan tömegközlekedés is csökkenteni a

foglalkoztatási szintet a környező települések esetében. Kerékpárút építése, a fűrdő felfuttatása és a közösségi közlekedés infrastruktúrájának fejlesztése elmozdulást eredményezhetne (ZSZGITS,2015). Közlekedési főút nem érinti a térséget, a vasúti forgalom is leállt, jellemzően mikrovállalkozások működnek a városban és a környező településeken. A vármegyei stratégiai kevés kapaszkodót fogalmaz meg a kisebb városoknak, a benne foglalt fejlesztési elképzelések olyan ipari kulcspontokhoz kapcsolódnak, amikhez a kistelepülések elszigeteltségük miatt sem tudnak csatlakozni (ZVIGP, 2020).

Letenye

Mivel sem a városban, sem a térségben nem települt meg jelentős foglalkoztató, sokan ingáznak a két megyei jogú városba, illetve egyre több a külföldön munkát vállalók száma is. Az M7-es autópálya megépítése - a várakozásokkal ellentétben - hátrányosan érintette a foglalkoztatást, főként a vendéglátás és a bevásárlóturizmus területén. A térség települései esetében Nagykanizsa után Letenye csak másodrendű központként van jelen, a környező települések eltérő mértékben kapcsolódnak a városhoz, Nagykanizsa vonzása sok esetben erősebb (LITS,2014, LGP,2018).

ÖSSZEGZÉS

Az elemzett források alapján látható, hogy azon városok esetében, ahol jelentős a beingázás, ez megjelenik a fejlesztési dokumentumokban a hozzá kapcsolódó tervekkel és célokkal együtt, ahol viszont ez nem jelentős, ott az elingázás és az ebből adódó nem kívánt hatások kerül kiemelésre.

A feldolgozott szakirodalmi források és fejlesztési dokumentumok alapján a vármegye városai három csoportba oszthatók:

- Zalaegerszeg és Nagykanizsa: ipari hagyományokkal és beruházási potenciállal rendelkező megyei jogú városok. Az ingázás legfőbb célpontjai nem csak a vármegyei települések esetében, de a vonzáskörzetük más vármegyékre is kiterjed. A járműipari és elektronikai fejlesztések esetében Zala vármegye kiemelt beruházási célpont, ebből a két város biztosan részesül, így munkaerőpiaci jelentőségük vélhetően tovább növekszik.
- Hévíz, Keszthely és Zalakaros: kiemelt turisztikai célpont jellegük miatt szintén kedvező helyzetben vannak, jelentős a beingázók száma mindhárom városba, munkaerőpiaci jelentőségük a környező települések között is meghatározó. Esetükben a foglalkoztatás tekintetében a szezonális jelleggel is számolni kell, melynek csökkentése jövőbeli terveik közt szerepel.
- Lenti, Letenye, Pacsa, Zalalövő és Zalaszentgrót: esetükben nehezen meghatározható a fejlődés/fejlesztés jövőbeli iránya. Lenti esetében elképzelhető (főként a Nyugat-Zala Gazdaságfejlesztési Stratégia elkészülése miatt), hogy az ipari hagyományokkal rendelkező város a vármegyeszékhely segítségével be tud kapcsolódni a gazdasági vérkeringésbe, illetve a turizmus újbóli fellendítése irányába is el tud mozdulni. A többi város esetében szükségesek mélyebb vizsgálatok, hogy a kiugrási lehetőséget megtalálják.

Az első és a második csoport esetében a fejlesztési lehetőségek és a munkaerőpiaci vonzóképeség megtartása, növekedése még inkább előtérbe helyezi az ingázást és az ezzel kapcsolatos megoldandó feladatokat, például közlekedési rendszerek újrászervezése; belvárosok levegőszennyezésének csökkentése; vasút-és buszállomások felújítása; multimodális közlekedési rendszerek kialakítása, de fontos kiemel-

ni, hogy ezek nem csak a városok döntésein múlnak. Emellett térségi vezető szerepüket, az együttműködésekben való aktív részvételi szándékukat is kiemelik, segítve ezzel a perifériára szorult települések bekapcsolódását a gazdasági vérkeringésbe.

Az ingázás jelentős a vármegyében, de az iparral és turisztikai vonzerővel rendelkező települések így is munkaerőhiánnyal küzdenek. Elgondolkodtató, hogy a közlekedés fejlesztése milyen megítélés alá esne, hiszen ökológiai szempontból mindenképpen aggályos új utak és vasúti sínek építése. Ha társadalmi szempontból vizsgáljuk, akkor a munkaképes korú lakosság esetében mindenképpen fontos lenne a munkahelyre jutás megkönnyítése, megfelelő és vonzó tömegközlekedési rendszer biztosítása, a települések elérhetőségének javítása. Ebben az esetben is mérlegelni szükséges, hogy mi a cél: a mobilis lakosság távolabbi helyszíneken foglalkoztatása vagy a lakóhelyhez minél közelebbi foglalkoztatás lehetőségének megteremtése? Ez a fenntarthatóság három pillére közti konfliktus egyik esete ebben a témában, hiszen a városok vonatkozásában eltérő érdekek dominálhatnak.

Ami bizonyos, hogy a megyei jogú városok felszívják a munkaerőpiaci vonzáskörzetük munkaerő kínálatát, ezáltal egy hiányállapot jelentkezik, ami azt mozdíttja elő, hogy a vállalkozások távolabbi településeket célozzanak meg toborzási területként. Ez viszont a leszakadó települések esetében további hátrányokkal járhat és nőhetnek a vármegyén belül amúgy is jelentős aránytalanságok.

Összességében fontos kiemelni, hogy nem önmagában az aprófalvas településszerkezet a kihívás, hanem a gazdasági központoktól elszigetelten elhelyezkedő települések helyzete kedvezőtlen. Ezért is fontos lenne a kisvárosi hálózat fejlesztése, a centumokon kívüli gazdasági növekedés, a gazdaság diverzifikációja az érdekeltek minél szélesebb körének bevonásával.

A kutatás további irányokat is felvázol. A városok fejlesztési dokumentumai mellett érdekes lenne elemezni az elfogadásukat követő időszak történéseit, változásokat megismerni, megvizsgálni a többi település terveit, céljait, illetve a térségi együttműködési megállapodásokat, hiszen jelen tanulmány csak a városok szemszögéből közelíti meg a kérdéskört.

A cikket egy közel három évtizedes, de ma is létjogosultsággal rendelkező idézettel zárnam: „A modern út a fenntarthatóság felé nem mögöttünk, hanem előttünk van.” (Campbell, 1996: 302).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alpek Levente – Tétsits Róbert (2017): Measuring Regional Differences in Labour Market Sensitivity in Hungary, *Applied Spatial Analysis and Policy*, 12(1), 127–146. <https://doi.org/10.1007/s12061-017-9237-3>
- Belügyminisztérium (BM) (2023): Magyarország állandó lakossága 2023.01.01. <https://nyilvantarto.hu/hu/statisztikak?stat=kozerdeku> (Letöltés ideje 2024.02.04)
- Bajmócy Péter – Balogh András (2014): Kihalás szélére sodródott falvak Magyarországon, *Településföldrajzi Tanulmányok*, 3(2), 3–12.
- Balcsók István (2022): A távolsági ingázás néhány demográfiai sajátossága, *Metszetek*, 10(2), 3–19. <https://doi.org/10.18392/metsz/2021/2/1>
- Basiago, Andrew (1999): Economic, social, and environmental sustainability in development theory and urban planning practice, *The Environmentalist*, 19, 145–161. doi: 10.1017/s0376892900011449
- Brenner János (2021): A Területi Agenda 2030 és az Új Lipcsei Karta – az európai terület- és településfejlesztési politika új dokumentumairól, *Tér és Társadalom*, 35(1), 158–166. <https://doi.org/10.17649/TET.35.1.3346>
- Buzási Attila (2017): *Klimaváltozáshoz való alkalmazkodás és fenntarthatóság városi területeken*, Doktori értekezés, BME
- Campbell, Scott (1996): Green Cities, Growing Cities, Just Cities?: Urban Planning and the Contradictions of Sustainable Development, *Journal of the American Planning Association*, 62(3), 296–312. <https://doi.org/10.1080/01944369608975696>

- Csete Mária-Buzási Attila (2020): A smart planning szerepe a fenntartható városfejlesztésben, *Térületi Statisztika*, 60(3), 370–390. <https://doi.org/10.15196/ts600304>
- Egedy Tamás (2017): Városfejlesztési paradigmák az új évezredben- a kreatív város és az okos város, *Földrajzi Közlemények*, 141(3), 254–262.
- Egedy Tamás – Kovács Zoltán – Kondor Attila Csaba (2017): Metropolitan region building and territorial development in Budapest: the role of national policies, *International Planning Studies*, 22(1), 14–29. <https://doi.org/10.1080/13563475.2016.1219652>
- European Commission (2021a): *The new European mobility framework*, <https://doi.org/10.2775/547679>
- European Commission (2021b): *Questions and Answers: European Urban Mobility Framework*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_6729 (Letöltés ideje: 2024.02.04.)
- European Commission (2021c): *The New EU Urban Mobility Framework*, COM (2021) 811 final
- European Commission (2022): *Handbook of Territorial and Local Development Strategies*, <https://doi.org/10.2760/133519>
- Eurostat (2020): Main place of work and commuting time, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=500689> (Letöltés ideje: 2024.02.04.)
- Farkas Jenő Zsolt – Kovács András Donát (2018): Kritikai észrevételek a magyar vidékfejlesztésről a vidékfeldrajz szempontjából, *Térületi Statisztika*, 58(1), 57–83. <https://doi.org/10.15196/ts580103>
- Fleischer Tamás (2005): Fenntartható fejlődés – fenntartható közlekedés, *Közüti és Mélyépítési Szemle*, 55(12), 2–9.
- Fleischer Tamás (2019): Városi mobilitás, közjavak, fenntarthatóság, *Közgazdasági Szemle*, 66, 1056–1072. <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2019.10.1056>
- Forray Katalin – Hives Tamás (2009): Az iskolázottság, a foglalkoztatottság és az ingázás területi összefüggései, *Szociológiai Szemle*, 19(2), 42–59.
- Józsa Klára (2013): Fejlődést segítő és hátráltató tényezők az aprófalvakban a helyi polgármesterek szeméből, *Településfeldrajzi Tanulmányok*, 2(2), 85–98.
- Kiss Ambrus – Matyusz Zsolt (2015): Az ingázás, mint forgalomkeltő tényező, *Munkaügyi Szemle*, 2015 / 5, 20–34.
- Kiss János Péter – Szalkai Gábor (2014): A foglalkoztatás területi koncentrációjának változásai Magyarországon a népszámlálások ingázási adatai alapján, *Térületi Statisztika*, 54(5), 415–447.
- Kiss János Péter – Szalkai Gábor (2018): Az ingázás mobilitási jellemzői a legutóbbi népszámlálások adatai alapján, *Térületi Statisztika*, 58(2), 177–199. <https://doi.org/10.15196/ts580203>
- Kovács Zoltán (2017): Városok és urbanizációs kihívások Magyarországon, *Magyar Tudomány*, 178(3), 302–310.
- Kovács Zoltán – Egedy Zoltán – Szabó Balázs (2015): Az ingázás területi jellemzőinek változása Magyarországon a rendszerváltozás után, *Térületi Statisztika*, 55(3), 233–253.
- Kovács Zoltán – Szigeti Cecília – Egedy Tamás – Szabó Balázs – Kondor Attila Csaba (2017): Az urbanizáció környezeti hatásai–Az ingázás ökológiai lábnyomának változása a budapesti várostér-ségben, *Térületi Statisztika*, 57(5), 469–494. <https://doi.org/10.15196/ts570501>
- KSH (2015): *Magyarország településhálózata 2. Városok-falvak*
- KSH (2016a): *Ingázás kiemelt célpontjai*
- KSH (2016b): *Turizmusgazdaság a Balaton Idegenforgalmi Régióban*
- Kulbert Zsófia -Egyed Krisztián (2012): A Nyugat-dunántúli régió kistérségeinek fejlettsége, *Érzelmek és indulatok a gazdaságban*, 288–302.
- Kurucz Lajos (2022): Az aprófalvak fejlődési jellemzői Magyarországon az ezredforduló után, *Régiókutatás Szemle*, 7(1), 48–57. <https://doi.org/10.30716/rsz/22/1/4>
- Megyesi Gergely Boldizsár (2020): Zalaszentgrót: a civil társadalom szerepe egy aprófalvas térség integrációjában, *Kultúra és közösség*, 2020(2), 99–117.
- OECD (2016): *Shared mobility – Innovation for liveable cities*, <https://itf-oecd.org/shared-mobility-innovation-liveable-cities> (Letöltés ideje: 2024.02.04.)
- Pálóczi Gábor – Péntes János – Hurbánek, Pavol – Halás, Marián - Klapka, Pavel (2016): Attempts to delineate functional regions in Hungary based on commuting data, *Regional Statistics* 6(1), 23–41. <https://doi.org/10.15196/rs06102>
- Pirisi Gábor – Kiss Balázs – Máté Éva (2016): A kisvárosok szerepe a munkaerő-ingázásban, *Térületi Statisztika*, 56(4), 415–437. <https://doi.org/10.15196/ts560404>
- Purvis, Ben - Mao, Yong -Robinson, Darren (2018): Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins. *Sustainability Science*, 14, 681–695. <https://doi.org/10.1007/s11625-018-0627-5>
- Salamin Géza – Radvánszki Ádám – Nagy András (2008): A magyar településhálózat helyzete, *Falu-Város-Régió*, 2008/3, 6–26.

- Somlyódy Péter (2011): Az agglomerációk jelentőségének változása az államszervezés és a városi kormányzás szempontjából, *Tér és Társadalom*, 25(3), 27-59. <https://doi.org/10.17649/tet.25.3.1876>
- Somlyódy Péter (2019): *A városok szerepe a területi kormányzásban*, NKE, Budapest, ISBN 978-963-498-080-3
- Szalmáné Cséte Mária – Biró Kinga (2022): A fenntartható közlekedés klímainnovációs vonatkozásai, *Logisztikai Évkönyv*, Magyar Logisztikai Egyesület, Budapest, 273-285.
- Valentin Szilveszter (2017): Foglalkoztatási és jövedelemtermelési problémák vizsgálata a Balatoni turisztikai desztinációban, *Deturope*, 9(1), 5-25.
- Varga Gergő (2020): A roma népesség munkaerőpiaci-területi esélyei a Nagykanizsai járás területén, *Modern Geográfia*, 15(3), 1-15. <https://doi.org/10.15170/mg.2020.15.03.01>
- FEJLESZTÉSI DOKUMENTUMOK**
- Hévíz Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2017-2023 (HTS, 2017) <https://onkormanyzat.heviz.hu>
- Keszthely Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2014-2020 (KIT, 2014) https://onkormanyzat.keszthely.hu/wp-content/uploads/document_library/keszthely-varos-onkormanyzata/konceptciok-tervek/kvo_konceptciok-tervek_integralt_telepulesfejlesztési_strategia_1_sz_mod-konceptciok-tervek.pdf
- Keszthely Város Településfejlesztési Koncepciója 2015-2030 (KTK, 2015) https://onkormanyzat.keszthely.hu/wp-content/uploads/document_library/keszthely-varos-onkormanyzata/konceptciok-tervek/kvo_konceptciok-tervek_telepulesfejlesztési_koncepcio_2014-2030-konceptciok-tervek.pdf
- Lenti Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2021-2027 (LVITF, 2020) http://lenti.hu/index.php?aktiv=onkormanyzat_dokumentumtar&nyelv=hu&id=500&almenu=hir
- Letenye Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2014-2020 (LITS, 2014) http://letenye.hu/images/Athelyezett/KEZDOOLDAL/ITS_letenye_2015/ITS_letenye_megalapozo_vizsgalat.pdf
- Letenye Gazdaságfejlesztési Program (LGP, 2018) http://letenye.hu/ONKORMANYZAT/Projektek/DESCO/DESCO_gazdasagfejlesztési_strategia.pdf
- Nagykanizsa Gazdasági Programja, Fejlesztési Terve 2020-2024 (NGP, 2020) https://nagykanizsa.hu/letoltesek/2020-05/68_472_nagykanizsa_mjv_onkormanyzatnak_gazdasagi_programja_fejlesztési_terve_2020-2024.pdf
- Nagykanizsa Településfejlesztési Koncepciója, Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2014-2030 (NITS, 2014) <https://nagykanizsa.hu/docs/koncepciostrategia/nkmjvits20140909.pdf>
- Zalaegerszeg 2030 Gazdaságfejlesztési Stratégia (ZGS, 2021) https://zalaegerszeg.hu/dokumentum/34419/Zalaegerszeg_2030_Gazdasagfejlesztési_strategia_VEGLLEGES_dokumentum.pdf
- Zalaegerszeg Integrált településfejlesztési stratégia 2021-2027 (ZITS, 2020) <https://zalaegerszeg.hu/its>
- Zalakaros Város Integrált Településfejlesztési Stratégia 2015-2020 (ZKVITS, 2015) <https://onkormanyzat.zalakaros.hu/dl/proc?f=41770fc0cf0ea89d24ea-8be3556a3f9d95db5e4df7dd07acd246a-696ea48883d>
- Zalalövő Város Önkormányzatának Gazdasági Programja 2020-2024 (ZVÖGP, 2020) http://zalalovo.hu/webimages/files/zalalovo_onk_gazdasagi.pdf
- Zalaszentgrót Integrált Településfejlesztési Stratégia 2015-2020 (ZSZGITS, 2015) <https://adoc.pub/download/zalaszentgrot-integralt-telepulesfejlesztési-strategia-i-ktet.html>
- Zalaszentgrót Város ifjúságának gazdasági és társadalmi aktivitását elősegítő program 2020 – 2030 (ZVI-GP, 2020) https://hazaterok.zalaszentgrot.hu/dokumentumok/Zalaszentgrot_cselekvési_program.pdf
- Zala Megyei Területfejlesztési Program (ZMTF, 2020) <https://zala.hu/uploads/docs/pages/doktar/tt2027/ZALA-megye-TFP.pdf>
- Zala Megyei Területfejlesztési Koncepció (ZMTK, 2020) <https://zala.hu/uploads/docs/pages/doktar/tt2027/Zala-megye-TFK.pdf>
- A fejlesztési dokumentumok letöltési ideje: 2024.02.04)

Purcsi Adrienn

A revízió kérdése Szabó Dezső és Szekfű Gyula gondolkodásában

The Question of Revision Through the Thinking of Gyula Szekfű and Dezső Szabó

ÖSSZEFOGLALÁS

A revízió kérdése a két világháború közötti Magyarország közéleti témáinak egyik központi eleme volt, ezért elmondható, hogy írásunk egy közkedvelt témakört tesz a kortárs vizsgáldás tárgyává. Két jelentős közéleti személyiség, Szekfű Gyula és Szabó Dezső gondolkodásán keresztül mutatja be, hogy milyen főbb vonásai, központi elemei voltak a revíziós elképzeléseiknek, illetőleg, hogy ezek miként kapcsolódtak a korszakban megjelenő három legfontosabb revíziós irányvonalhoz, továbbá, ami írásunk egyik fő célja, hogy rávilágítson milyen közös elemei voltak Szekfű Gyula és Szabó Dezső gondolkodásának a revízió témakörében. A közös elemek feltárása előtt kettejük gondolatmenetének összehasonlítását az alábbi kérdések mentén vizsgáljuk: miként viszonyultak a külpolitika, valamint a belpolitika irányvonalához? Milyen lépések megtételére van szerintük szükség belpolitika és külpolitikai tekintetben a sikeres revízióhoz? A szovjet és német veszélyt miként élték meg? Láttak lehetőséget, Németország és vagy a Szovjetunió esetében arra, hogy Magyarország revíziós törekvéseit támogatja? A határon túli magyarság, illetve az anyaországi magyarság számára fogalmaztak

meg bármilyen feladatot, amely a revízió ügyét előre viheti? Vállalnak-e a környező népekkel sorsközösséget? Esetleg úgy tekintenek rájuk, akik segítségével a revízió megvalósítható?

Kulcsszavak: revíziós gondolat, Horthy-korszak jelentős gondolkodói

SUMMARY

The question of revision was one of the central elements of the public affairs of Hungary between the two world wars, so it can be said that the thesis makes a popular topic the subject of contemporary investigation. Through the thinking of two important public figures, Gyula Szekfű and Dezső Szabó, it presents the main features and central elements of their revisionist ideas, and how they were connected to the three most important revisionist trends that appeared in the period. Furthermore, one of the main goals of our thesis is to highlight the common elements of Gyula Szekfű's and Dezső Szabó's thinking in the field of revision. Raison d'être the thesis lies in the fact that, although few studies have been published in the topic, they do not contain any comparative analysis. The thesis complements the publish-

ed studies perfectly, opening up opportunities for new research, and also provides the reader with an extremely good overview, because the work does not only contain a comparative analysis, but also an individual description of the thinking of Gyula Szekfű and Dezső Szabó. The results of the thesis, as we have just mentioned, can be classified as ones supplementing previous works, and in some cases correcting a previous statement, or supporting certain definitions even better.

Keywords: revision, Significant thinkers of the Horthy era

BEVEZETÉS

A revízió fogalma

Elsőként fontos tisztázni, hogy többfajta revizionizmus van, ám a munkánk szempontjából a területi az, amelynek fogalmát elsőként determinálni szükséges. A területi revízió egy korábban elvesztett terület visszaszerzésére irányul, illetőleg a területi veszteségeket okozó béke felülvizsgálatát célozza meg, és a revíziót egyfajta jogi megközelítésnek lehet titulálni, melynek eszközei a legtöbb esetben békések. Ám fontos kiemelni, hogy a revizionizmus fogalmával párhuzamosan szokott szerepelni az irredentizmus, és gyakran mossák össze e két meghatározást. Ennek okán fontos kiemelni, hogy a két kifejezés nem egymás szinonimája, míg tehát a revízió célja elérésében a békés eszközök, a békés megoldás mellett foglal állást, az irredentizmus általában erőszakos és ritkábban békés módszereket alkalmaz, melyek az esetek többségében voluntarista elemeket is tartalmaznak. Magyarország esetében tehát a trianoni békediktátum az, amely életre hívja a magyar revizionizmust. Az 1945 utáni magyar történetírás nem tesz különbséget a fent említett két

fogalom között akkor, amikor a két világháború közötti Magyarország külpolitikájáról értekezünk, ám fontos lenne kiemelni, hiszen a magyar diplomácia nem irredentista, hanem revizionista volt a Horthy-korszakban.

SZABÓ DEZSŐ NÉZETRENDSZERE A REVIZIONIZMUSRÓL

A három fő külpolitikai, revíziós irányvonal

Jellemző a Trianon utáni időszakra a különböző konföderációs elképzelések megjelenése, amelyeket főként a nagyhatalmi fenyegetettség hívott életre. Az etnikai határrevízió gondolata a politikai gondolkodás fő irányvonalától eltérően, jellemzően inkább a különböző ellenzéki csoportok körében volt megfigyelhető. Ilyen volt például a szociáldemokrata párt, valamint az ellenzéki pozícióban lévő liberális, liberális-demokrata csoportok. A szomszédos nemzetekkel való összefogásban látták a térségben uralkodó ellentétek megoldásának egyfajta lehetőségét. Ennek hirdetői közé sorolja a szakirodalom Szabó Dezsőt Jászi Oszkárral¹, Németh Lászlóval² együtt és a népi írók többségét is. Illetőleg a harmadik revíziós út, amelyet a hivatalos magyar külpolitika képviselt, fő szószólójával Teleki Pállal³ együtt, amely a Szent István-i állam feltámasztását tartotta a revízió legfőbb céljának. "Ez az állameszme a népek megértésének, a népek helyes és józan vezetésének állameszméje ezen a területen, tehát a Duna-medence állameszméje. Minden itt élő embert közös életbe, egységes életformába, együttes törekvésekbe szervez."

A kelet-európai kisépek összefogásának legnagyobb hirtelősége

Szabó Dezsőnél jelenik meg az első között a kelet-európai kisépek összefogásának gon-

dolata, amelynek ő lesz az egyik legnagyobb hirdetője is egyben: „Kossuth óta Szabó Dezső a legmarkánsabb, leghatározottabb s legőszintébb hirdetője a kelet-európai kisépek összefogásának.⁴ Kortársai közül többféleképpen közelítették meg ezen elképzelése kialakulásának a hátterét. Az előbbi meghatározás Gál Istvántól⁵ származik, aki szerint a német fenyegetettségre adott válasz a kelet-európai népek együttműködésének gondolata Szabó Dezső eszmerendszerében. Központi elemnek látta szintén Szabó Dezső koncepciójában az összefogás szükségességét Balogh Edgár⁶, továbbá úgy vélte, hogy lényegében egy újfajta „népi-demokratikus nacionalizmus” kialakulását alapozta meg írásaival: „Szabó Dezső írásai hozzásegítették a régi liberális-úri nacionalizmus átváltoztatásához demokrata-népi nacionalizmussá.” Azonban nem csupán az egymásrautaltság, az összefogás kérdése figyelhető meg Szabó Dezső írásaiban, hanem a magyarság kelet-európai vezetőszerepe is, erről ír többek között Szekfű Gyula és Németh László is. Utóbbi szintén sokat foglalkozik a kisépek összefogásának szükségességével, Magyarság és Európa című munkájában ezt írja Szabóról: „Magyarország küldetéséről a kis népek övében ő beszél.”

Szabó Dezső elképzelésének eredője a magyar-román összefogás gondolata. Eszmerendszerében alapvetően ebből kiindulva formálódott ki a kelet-európai kisépek egymásrautaltságának gondolata. Úgy vélte, német hatástól független kelet-európai szövetségre van szükség, egy hatalmas közös védőegységbe kell terelni a veszélynek kitett népeket fogalmazza meg gondolatait 1926-ban Gulácsy Irénnek⁷ írott levelében.

Egy évvel később az Esti Kurírban megjelent Kossuth című cikkében figyelhető meg ennek ez elképzelésnek egy már kiforrottabb és publikusabb megfogalmazása (Szabó, 1927b).

Továbbá az az elgondolás, hogy végső soron a Habsburg-dinasztia okolható a háborús veszteségért, ám ez nem merül ki ennyiben, mert Szabó szerint idegen célokra pazarolták az egész magyarságot, és „a magyarok fölé idegen vérű, idegen szívű, idegen agyú arisztokráciát, magas klérust és középosztályt raktak, és így a magyar életakaratból sarjadó organikus fejlődést csíráiban megölték.” Ebből kiindulva kell a magyarságnak a német veszély ellen most is küzdenie, és ehhez pedig szükség van a veszélynek kitett kisépek összefogására. Majd szintén 1927-ben Anschluss című írásában, amelynek már címadása is a német fenyegetettségre utal, megnevezi azokat az országokat, amelyekkel az összefogás megvalósulhat. Kiemeli, hogy Németország nem állna meg csupán ott, hogy Ausztriát magához csatolja, hanem a Mitteleuropa-tervet is végrehajtaná, és ez a kombináció a magyarság halálos ítélete lenne. Ennek elkerülése érdekében van szükség a kis népek közös egységbe szervezésére. „Ez az egy út: a Balkán-államokkal, elsősorban Jugoszláviával és Romániával, de lehetőleg az összes többivel egy nagy gazdasági egységbe tömörülni. Ehhez az egységhez szükségszerűen csatlakozniék Csehszlovákia, Lengyelország s a kis keleti új államok.” Ezzel a kooperációval pedig nemcsak a német veszély, hanem a szovjet fenyegetés is kivédhető lenne.

1928-ban az Előőrsben megjelent Az ifjúsághoz című írásában a külpolitikai feladatokat, valamint a magyarságra váró feladatokat fogalmazza meg, amelyek elhozzák Magyarországra számára a megújulás lehetőségét, a magyar demokráciát (Szabó, 1928a). 13 pontban szedi össze a szükséges tennivalókat, ebből a 11. pont fogalmazza meg a szerinte ideális külpolitikai irányvonalat: „A magyarság a Dunamedencében, a Balkánon és az Oroszország nyugati szélén élő kisebb államokat igyekszik egy hatalmas védő és gazdasági szövetségbe

egyesíteni, mely védelem legyen mindnyájának Németország és Oroszország politikai vagy gazdasági elnyomása ellen.” Az, hogy ezt külön pontban fogalmazza meg, mutatja annak jelentőségét is, hogy szerinte ennek megvalósítása nélkül nem tud fejlődni az ország, nem tud előre haladni. Valamint az is megfigyelhető, hogy továbbra is töretlenül próbálja felhívni a figyelmet az országra leselkedő annexiós veszélyre.

Továbbgondolt elképzelését a Csirázik a jövő című cikkében fogalmazza meg: „Minket az élet ösztönös, erős akarata indít, hogy az Európában testvértelen magyarságot tegyük itt, Európa keletén: a történelmi megújulás: a munka jogának, a dolgozó nép érvényesülésének, a kulturális újjászületésnek és a népek békés együttműködésének előbajnokává.” (Szabó, 1928b). Tehát Magyarországnak példát kell mutatni a többi ország számára. Meg kell mutatnia, hogy képes elsőik között a demokrácia kiszélesítésére, igazságosabb társadalmi rendszer kiépítésére. Amennyiben ezek megvalósulnak, úgy képes lesz a magyarság a népek békés együttműködésének a vezetésére.

1920-as évek végén jelenik meg egy összetettebb munkája a témában: A béke útja a magyarság címmel, amelyben külpolitikai célokat fogalmaz meg, valamint itt már nyíltan ki is emeli a magyarság vezetészerepét, továbbá ismét kifejti az összefogás szükségességét, érveket sorakoztat fel arra vonatkozóan, hogy miért is hasznos a kisleányok számára ez az együttműködés (Szabó, 1928c). Azt is kiemeli, hogy nem lehet tétlenkedni és csak nézni, hogy zajlanak körülöttünk az események, az ország kormánya a felelőse annak, hogy a változás elindulhasson: „Egy kormány, mely lemond arról, hogy a nemzet legmélyebb életvágynak legfőbb megszervezője és motorikus központja legyen: voltaképpen csak történelmi Entreprise des Pompes funébres, mely abból a szomorú üzletből él: hogy van halál és kell a koporsó.” A

magyarságnak elő kell állni egy olyan koncepcióval, amely megoldja problémáit, és feltételei elfogadhatóak a nagyhatalmak számára is, ennek megvalósításán kell dolgoznia. A magyar politikusokra pedig az a feladat hárul, hogy főszervezői legyenek az elképzelés megvalósításának, fel kell venniük a kapcsolatot azokkal a népekkel, amelyekkel összeköti a magyarságot az egyre jobban erősödő közös szovjet–német veszély: „Magyarország, Románia, Lengyelország, Bulgária, Szerbia, Albánia, Görögország, Törökország, az Oroszország nyugati részén függetlenné vált kisebb országok számára a közös belső és külső problémák, a közös felelőségek és lehetőségek minden ereje a történelmi együttműködést követeli.” Itt már az is megfigyelhető, hogy bővíti az „összefogó országok” táborát is, a kis-balti országoktól kezdve egészen Törökorszáig húzódik a képzeletbeli határvonal. Az együttműködő országok olyan szerencsés helyzetbe kerülnek, hogy egyik a másik önállóságára nem jelentene veszélyt. Azt is kiemeli, hogy ez voltaképpen egy a fejlődést is segítő gazdasági-katonai együttműködés volna, ám minden ország egymástól függetlenül igazgatná belső ügyeit. Szabó Dezső úgy vélte, hogy Csehszlovákiát leszámítva az ipar minden országban elmaradott, és ebből a sajátságos helyzetből kiindulva a népesség jelentős többségét a parasztság adja, ezért a megújulás ebből a rétegből tudna elindulni, a parasztságból lehetne az új középosztály. Amennyiben pedig Magyarország tudná ezt elsőként megvalósítani, úgy övé lehetne az államszövetségben a vezetés szerepe. Véleménye szerint, ha ez az államegység megvalósulna mindez megnyugvással tölthetné el Franciaországot, és Angliát is, tulajdonképpen ez az a működőképes koncepció, amellyel a magyarságnak elő kell állnia.

Szabó Dezső 1928-ban megjelent írásában tetten érhető a koncepciójának egyre részletesebbé, kidolgozottabbá válása. Központi elem

a magyarság egységbeszervező, valamint Európa kulturális megújításának feladata. Továbbá mindegyik írásában megjelenik a figyelmeztetés az egyre közeledő német–szovjet veszélyre, illetőleg szorgalmazza a mielőbbi tetteket, mert ezek nélkül nem tud megvalósulni az említett együttműködés sem.

Az 1930-as években, és különös tekintettel a '30-as évek második felére, Szabó Dezső életében kiegyensúlyozott alkotói időszak következett, ekképp születhetett meg kiforrott, végleges formájában a Kelet-Európa-konceptió, amely Magyarország helye Európában: Kelet-Európa címet viseli, s amelyben nem csupán az elgondolás részleteiről olvashatunk, hanem ismételten a Monarchia éles kritikával illetéséről is (Szabó, 1991a). Szabó a Monarchia „hibás” működéséből vezeti le, hogy nem a Németországgal való szövetekezés lesz a megoldása Trianon következményeinek, hanem a kisépek összefogása. Cikkében kiemeli a közös vonásokat a keleti népekkel. Rávilágít a társadalomfejlődés torzultságára. Ennek mibenlétét a Nyugat és Kelet küzdelmében látta, ugyanis ennek okán nem úgy fejlődtek társadalmak, ahogyan kellett volna. A parasztságot háttérbe szorították, idegen elemek látják el például a kereskedelmi, pénzügyi feladatokat. A kis népeknek közös történelmi feladatuk van, a parasztságot megtenni középosztálynak. Azt is hangsúlyozza, hogy az összetartás nem veszi el az országok individuumát, hanem segít az önálló fejlődés biztosításában és katonai védelmet nyújt. Ismételten külpolitikai feladatot fogalmaz meg a magyarság számára: „De mi lesz addig? Milyen külpolitikát folytasson ma, a mai adottságok mellett a magyarság? Erre röviden azt felelem: Olyan politikát, amely nem teszi egyik nagy hatalom zsákmányává sem a magyarságot.” Valamint meg kell teremteni véleménye szerint az új magyar öntudatot, ez jelentené az első lépcsőfokot, ami kivezet a „mai szomorú tengésből.”

A belső reformok szükségessége és az egyre erősödő német-ellenesség érzése

Szabó Dezsőnél mind az 1920-as, mind az 1930-as évekbeli munkáiban egyaránt megfigyelhető a belső reformok szükségességének központi szerepe, hiszen értelmezésében enélkül a revízió sem valósítható meg. A belső reform legfontosabb elemei lettek volna többek között: a népképviselőt gyökeres átalakítása, a nagybirtok megszüntetése és földosztás, az oktatás magyar kézbe juttatása, valamint annak biztosítása, hogy a parasztságot integrálják a középosztályba. Ez azonban Szabó Dezső szerint mind nem valósult meg, mert a politikai elit elsikkasztotta azt. Továbbá nem merül ki ennyiben a bűne a vezetőrétegnek ugyanis, a külpolitikát is rossz irányba vezetik. Szabó Dezső elítélte azt a széles körben elterjedt, népszerű felvetést, miszerint Magyarország elcsatolt területeit csak egy szorosabb német–magyar összefogás útján van lehetőség visszaszerezni. Írásaiból nem csak a német veszélyre való figyelmeztetés olvasható ki, hanem az évek során egyre jobban erősödő német-ellenessége is. Új magyar ideológia felé című 1923-as cikksorozatában nagyon markánsan megjelenik a németellenesség, már itt felhívja a figyelmet, hogy: „Különösen veszélyesnek tartjuk azt a leplezetlen német agitációt, amely az utóbbi időben mind fokozottabb erővel folyik. Vigyáznunk kell, az erős német faj, a történelem egy váratlan zökkenésével, megint felülkerekedhet...” A 1920-as évek végére a szovjetek mellett a németiségben látta a magyarság legnagyobb ellenségét, a legnagyobb veszélyt: „nekünk legelsősorban Németországgal szembe kell a védekezés hatalmas rendszerét kiépítenünk, politikailag, katonailag, gazdaságilag, kulturálisan, mindenképpen.”

A külpolitika irányvonalával a Szent István-i állam helyreállításánál fontosabb

tényező a magyarság kulturális, nyelvi, etnikai összetartozása, integritása. Szabó Dezső az 1928-ban megjelent *A kis nemzetek sorsáról* című írásában fejtegeti, hogy Trianon után egységes magyar kultúra, és nyelv megőrzésére kell törekedni, mert annak elvesztése végzetesebb lenne bármi másnál: „Földet el lehet veszíteni. Földet vissza lehet nyerni. De nyelvet és vért csak egyszer veszítünk el, és soha többé nem nyerjük vissza. A magyarság nyelvében és vérében van. Minden ajak, melyről lepusztul a magyar szó, minden kiöntött csepp magyar vér: feltámadás nélküli halált jelent a magyarságnak.”

A területi visszacsatolások idején, 1939-ben *A magyar jövő alapproblémái* című munkájában már eldobva saját elképzelését, a Szent István-i állam visszaállítását szorgalmazza, a teljes revíziót. (Szabó, 1991c) Ahogy Szabó Dezső fogalmaz: „Szent István országában a nagy király isteni rendelésből örök időkre beállított politikája ellen vét, aki faji, nyelvi, vagy felekezeti szempontokat behozza a politikába és veszélyeztetni a nemzeti egységet.”

Szabó Dezső gondolataleinek összegzése

Összességében elmondható, hogy Szabó Dezső egy kiforrott, logikusan, tényekre felépített érvrendszerrel állt elő a kelet-európai kisépek összefogásának koncepciója tekintetében, amelyben végig központi szerepet játszott a magyarság vezető szerepe, a belső reformok szükségessége, a kisépek egymásrautaltsága, a közös fejlődés lehetősége oly módon, hogy egyik nemzet a másikat nem nyomja el, és nem mellesleg a német–szovjet veszély állandó hangsúlyozása is jellemezte írásait. Ezek mellett megfigyelhető, hogy a Monarchiát, a Habsburg Birodalmat hozza fel minden rossz forrásának, illetve, hogy többek között a világháborús vereségből tanulva nem kellene a németekhez

közelíteni, mert nem általuk lesz rendezve a magyarság ügye. Azt is szükséges kiemelni, hogy egészen a területi visszacsatolások idejéig nem történik semmilyen nagy pálfordulás gondolkodásában, amely amúgy más területeken jellemző személyére. Inkább az állapítható meg, hogy az idő előrehaladtával egyre inkább letisztul a koncepciója, és felerősödnek benne bizonyos elemek, amelyeket az adott körülmények alakítanak, mint például a szovjet vagy a német terjeszkedés. Mivel már 1928-tól kezdve publikál a témában, ezért kiemelendő, hogy nem tartozik egyik politikai csoportosuláshoz sem, inkább egyfajta sajátos koncepció jellemzi, ennek okán nem vehető ki gondolkodásában egyik oldal álláspontja sem a revízió tekintetében. Sőt, amikor már teljesen eltávolodik a politikától, a területi visszacsatolások idején ő maga is hitet tesz a Szent István-i állam helyreállítása mellett. Ennek oka talán abban keresendő, hogy már látta ebben a lehetőségeket, majd az eredményeket, és ahogy a korszakban minden magyar emberben, úgy benne is ott élt az a remény, hogy sikerül ismét visszaállítani Magyarország eredeti határait.

SZEKFŰ GYULA REVÍZIÓS KONCEPCIÓJA

Szekfű Gyula revíziós elképzelései az 1920-as évek elején

A trianoni békediktátum után kialakult kétségbeesett helyzet az egész magyar közvéleményt foglalkoztatta, ez alól Szekfű Gyula sem volt kivétel. Az egyik leglényegibb kérdés, amivel szembe kellett néznie az országnak, hogy mégis merre, hogyan tovább. Magyarország szétesését, az őszirózsás forradalmat, a magyarországi Tanácsköztársaságot, illetve az ellenforradalmat is Bécsben élte meg Szekfű.

Több kérdés is foglalkoztatta ezekben az években: az egyik ilyen, hogy Magyarország-

nak milyen lehetséges revíziós lehetőségei vannak. Legelső elemző munkáinak egyike a trianoni békediktátum megkötése után a *Napkelet* című folyóirat hasábjain jelent meg 1923-ban *Az utolsó fejezet* címmel, amely később *A magyar állam életrajza* újabb kiadásában is napvilágot látott (Szekfű, 1923—1924). Ezen munkájában azt vizsgálja, hogyan jutott Magyarország a háborúba és az azt követő összeomláshoz, illetve a magyarság jövőbeni lehetőségeit, feladatait taglalja. Már az elejétől kezdve, ha nem is nyíltan, de hirdette a revíziót, finoman rávilágított, hogy a békeszerződések nem örök életűek és nem marad minden úgy, ahogy van. Továbbá a határon túli magyarságnak úgy kell berendezkednie, hogy nem egyhamar kerül vissza az ország elveszett területe, talán több nemzedéken át fog tartani ez a folyamat: „a künn- szakadt magyar csak úgy maradhat magyar, ha hosszú, évtizedes, tán nemzedékeken át tartó idegen uralomra rendezkedik be és nem adja át magát a gyors változás, a hirtelen hazakerülés reményében az ősi illúzióknak és üres kesergésnek.” Szekfű úgy véli, hogy már az is fontos eredmény a környező országokkal való küzdelemben, hogy a Népszövetség nem engedte a kisantant országoknak, hogy azok még többet elvegyenek Magyarország területéből, mint amit a trianoni békediktátum kodifikált. Ám kiemeli azt, hogy a legyőzöttek védelme egyáltalán nincs megoldva a háború utáni Európában, ugyanis a Népszövetség megalakulásakor csak a legyőzöttek szövetsége szűnt meg. Egyelőre úgy gondolja, hogy nem kell ismételtlen és azonnal Németországhoz közeledni, mert sem a németeknek, sem a magyaroknak nem származna haszna ebből. Ám fontos hangsúlyozni, hogy ezt csupán az aktuális helyzetre érti, és a kiút szerinte majdan a német szövetséggel együtt lesz lehetséges: „Mai szorongatottságunkból valaha csakis a régi módon, a német Középeurópával kart öltve menekedhetünk, ez a mi tör-

ténetünknek egyik legvilágosabb tanítása.”

A területi elcsatolásokat az ország 16. századi három részre szakadásával állítja párhuzamba. Azt is kiemeli, hogy a török uralom alatt még volt lehetősége a magyar alföldi városoknak némi önállóságra, de a 20. században a határon túl maradt területeken ez elképzelhetetlen, ugyanis „ez új államok uralkodó fajait a legvadabb sovinizmus és imperiálizmus hevíti...” Ám nem csupán ez a nehezítő tényező van jelen, ugyanis a magyarság jelenlegi erőtlensége is nehezíti a helyzetet, valamint az anyaországnak nagyon nehéz tartani a kapcsolatot a határon túliakkal, az ott uralkodó magyarellenesség miatt. Ennek okán az elcsatolt területeken élő magyarságnak meg kell állnia a saját lábán, saját gazdasági, társadalmi és szellemi kultúráját kell alkotnia, több központtal. Az elszakadt területeken élő magyarság feladata a régi Magyarországról elszakadt nemzetiségekkel való viszony elsimítása, melyből adódóan, ezen népek is inkább Magyarországhoz fognak húzni, ha a revízió bekövetkezik. Nem etnikai alapú határrevízióban gondolkodik, hanem a Szent István-i állam helyreállításában. Később az ebből a gondolatból kiinduló állameszmének jelentős szerepe lesz Szekfű gondolatrendszerében, valamint, majd az ország vezetésének revíziós politikájában is.

Szekfű kiemeli, hogy a trianoni Magyarország területén konszolidációra van szükség, mert egy újabb összeomlás még végzetesebb lenne. A főbb problémákat mielőbb meg kell oldani: a választójog rendezését, a királykérdést, a zsidókérdést, a földkérdést. A keresztény politika fogja és tudja ezeket megoldani. A keresztény középosztályra „mint támogató bázisra pedig hatalmas szükség lesz, így őket kell támogatni. Továbbá, az egyik legszelesebb társadalmi réteget, a parasztságot is szubvencionálni kell, és földosztással az ő elismerésüket is meg nyerheti a keresztény politika magának.

Szekfű Gyula revíziós elképzelései az 1930-as években

Szekfű másik nagy elemző munkájában az 1934-ben, az egy fejezettel bővülő *Három nemzedékben*⁹ foglalkozik a revízió kérdéskörével. 14 évvel Trianon után világosabban látja az összefüggéseket, illetve, hogy milyen irányt vett a határon túli magyarság fejlődése. (Szekfű, 1935b) Ezen munkájában kitér arra is, hogy kétfajta álláspont alakult ki a csonkamagyarországi közvéleményben a revízió tekintetében, az egyik optimista, ők úgy vélekednek, rövid időn belül megtörténik a revízió, így voltaképpen semmit sem kell tenni, csak várni, hogy megtörténjen. A pesszimista felfogás szerint, ha nem tudjuk visszacsatolni idejében a magyarságot, akkor majd a kisantant országok vezetése teljesen asszimilálni fogja őket, és mivel nincs hatékony eszköz a kezünkben, hogy ezt megakadályozzuk, voltaképpen nem tehetünk semmit az asszimiláció ellen. Mindkét felfogás lényegében ugyanazt eredményezi: a semmittevést, várakozást. Ahogy Szekfű fogalmaz: „...nemzeti társadalmunk alig ismeri a szomszéd államokban élő magyarság kisebbségi sorsát, alig érdeklődik valóságos bajai iránt, kulturális fejlődése iránt is közömbösséget tanúsít és immár másfél évtizede túri, hogy a trianoni politikai határok mindinkább kulturális határokká is alakuljanak, melyeken túl a csonkaországától egyre eltérőbb színezésű magyar kultúra él és fejlődik.” A határon túli magyarság fejlődése alapvetően eltér a trianoniétól, mert a határon túl nem alakult ki a keresztény-nemzeti ideológia, és ezzel együtt a neobarokk társadalom. Ebből adódóan sokkal demokratikusabbak a határon túli társadalmak, ennek oka a hagyományos értelmiség meggyengülésében keresendő. Felerősödött az asszimiláció, és magában hordozta ez a meggyengülés azt is, hogy káros eszmék terjedjenek a körükben. Csehszlovákiában ez nagyon markánsan jellemző. Felvidéken

pedig erősen demokratikus és szocialista cseh nevelés figyelhető meg.

Az erdélyi magyarság fejlődése ettől is eltérő irányt vett. Az ottani értelmiség nem annyira a Magyarországgal összekötő, azonos elemeket hangsúlyozta, hanem a külön színezetű erdélyiségüket. Pozitívnak gondolja ezt Szekfű, mert így képesek az Erdélyben élők megtartani identitásukat. Annak ellenére vélekedett ekképpen, hogy ő maga egyébként nem ért egyet a transzilvánizmussal. Ahogy Szekfű idézi 1935-ben a *Napkeletben* megjelent *Az erdélyi probléma* című munkájában Gyárfás Elemért¹⁰, aki ebben az időszakban összekötőszerepet játszott a magyarok és a románok között: „Elhagyatottságában erőt, lelkesedést, energiát csak saját leikéből meríthet és hiszi és meggyőződéssel vallja, hogy „a Romániába szakadt magyarság lelke acélból van kovácsolva.” (Szekfű, 1925). Valamint azt is hangsúlyozza Gyárfás, hogy az ottani magyarságnak egyfajta összekötő szerepet kell játszania a magyarság és a románok között, ahogy azt mindig is tette. Szekfű ezzel szemben úgy gondolja, hogy Erdély mindig is szerves, integráns része volt Magyarországnak, és fontos tényező, hogy egyedül nem életképes. Viszont elismeri, hogy kétségkívül vannak sajátos erdélyi vonások, és a jelen helyzetben Erdély nagyon jó összetartó erővel bír.

A Szent István-i állameszme és a revízió

Saját munkát nem jelentetett meg Szekfű zárólagosan a Szent István-i hivatalos kormányzati revíziós politikát tárgyalva, viszont sok munka született a korszakban, és az erre adott reagálásából, valamint korábbi munkáiból kikövetkeztethető az álláspontja. Az egyik ilyen munka: Ottlik Lászlónak¹¹ a *Magyar Szemlében*, 1928-ban megjelent egyik tanulmánya *Új Hungária felé* címmel, amelyre Szekfű sokszor hivatkozott. Ebben az írásban is visszaköszön

a Szent István-i állameszme gondolata, amely kezdetlegesen *A magyar állam életrajzában* Szekfűnél is megfigyelhető volt (Ottlik, 2020—1928). Ottlik László értekezését ezekkel a szavakkal kezdi: „Nincsen jó magyar ember, aki kételkednék abban, hogy a Szent István Birodalom területi egysége előbb-utóbb helyre fog állani.” Tanulmányában sorra veszi a nemzeteket/területeket és kifejti, hogy ezeknek milyen sajátosságai vannak, illetve milyen lehetőségek nyitottak számukra a revízió során. A horvátoknak föderatív uniót ajánl fel, ugyanis „A horvátok tisztában vannak azzal, hogy egy Magyarországgal ma kötendő föderatív unió nekik csupán előnyöket hozhatna, a nélkül, hogy nemzeti aspirációikból akár csak egy jottát is fel kellene áldozniok.” Szlovákok esetében kétnyelvűség kell a területen Dél-Afrika mintájára. Az Erdélyben lévő magyargyűlölet nagyon markáns, itt egy új politikai elit segíthetne a meg egyezésben, és Erdély független lehetne. Kárpátalja tekintetében pedig szintén autonómia lehetőségét helyezi kilátásba.

Visszatérő elemként jelenik meg Ottliknál a neonacionalizmus és ezzel kapcsolatosan a neopatriotizmus fogalma¹², hogy ezáltal valósítható meg a jövőben bármiféle revízió. Ahogy Ottlik fogalmaz: „Neopatriotizmusnak pedig azt a felfogást nevezném, amely belátván azt, hogy Szent István hagyatéka nem kisebbségé és nem többségé, nem uraké és nem magyaroké csupán, hanem mindazoké, akiknek ősei a Kárpátok ölen nyugszanak, akik véreztek vagy izzadtak ezért a földért...” Fontos hangsúlyozni, hogy a neonacionalizmus eszméje az egész kormányzat gondolatvilágát meghatározta, tehát Szekfű Gyuláét is, ezáltal bátran kijelenthető, hogy ez nem csupán Ottlik László sajátos koncepciója volt, hanem az egész kormányzaté. Amelyet az is alátámaszt, hogy Ottlik írásai a *Magyar Szemlében* jelentek meg.

Egy másik revíziós elképzelés: a turáni–szláv paraszttállam gondolata és Szekfű Gyula erre adott cáfólata

A korszakban nagy népszerűségnek örvendett a turáni–szláv paraszttállam gondolata, amelyet többek között egy fiatal társaság, a Bartha Miklós Társaság¹³ fogalmazott meg és jelentetett meg, és amelyre Szekfű a Magyar Szemlében reagált. Felosztják ebben a munkában Kelet-Európát három földrajzi egységre: Balkáni Államszövetség, Magyarország népeinek uniója Orosz Államszövetség, és ezek gazdasági entitások is, nem csupán földrajzi egységek. Mind egyik uraltáji és szláv népekből állna, teljes politikai és nemzeti egyenjogúsággal.

A vezető szerepet Magyarországon a turáni erényekkel rendelkező parasztság kezébe kell adni, mivel a turáni és a szláv parasztság életformája alig különbözik, így a létrejött szerb, román és más szláv paraszttállamokkal a turáni-magyar paraszttállam meg tud egyezni. Az életmód Szekfű szerint valójában nem egyezik, inkább csak a török uralom miatt kezdődhetett efféle átalakulás a török korig nyugati társadalmi változások voltak jellemzőek a parasztságra. „A magyarság fejlődésének egyenes irányát a török korszak törte meg, ezt kell politikai, társadalmi, kulturális történetünk minden terén hangsúlyoznunk.” A török kor miatt pedig a magyar nem az orosz vagy balkáni jobbágysághoz kezdett hasonlítani, hanem a kelet-európaihoz, így ez a felvetés egyszerűen hibás. Nem szabad az országnak ezt az elképzelést követnie, hisz az nem előre vinné, hanem csak hátráltatná a fejlődését. Magyarországnak azt az utat kell követnie, amelyet régen is követett, amely nem más mint „Közép-Európa és Nyugat-Európa mintája. A jövő tehát nem az oroszországi parasztgazdaság utánzását, mai színvonalunknak is leszállítását követeli, hanem a Nyugat haladottabb termelési és elosztási viszonyaiba beilleszkedésünket...”

Szekfű a népiség – Volkstum – alapjára helyezkedő revíziós politikát szintén elutasította, ugyanis szerinte ez teljességgel káros a magyarságra nézve. Ez az elképzelés kirekeszti a nem magyar vérű népeket a nemzetből. Ezt az irányvonalat pedig a trianoni Magyarország nem engedheti meg magának. A Népiség, nemzet, állam című munkájában Szekfű így fogalmaz: „Mi itt a Dunavölgyében, az ősi magyar birodalom örököseiként mérhetetlen hanyatlásunkról tennénk tanúságot, ha csatlakoznánk ehhez a felfogáshoz: elárulnók múltunkat, eladnók rossz kufárokként jövőnket, ha lemondanánk arról a történeti magyar államfogalomról, mely békén, védőleg fogott össze egy évezreden át a magyarral együtt annyi más nem magyar nemzetiséget!” (Szekfű, 1942b) Ebben is megfigyelhető a Szent István-i állameszme jegyében történő revízió, illetve az is, hogy Szekfű elutasítja az etnikai alapú hattárrevíziót. Továbbá úgy véli, minden nemzetnek járna valamilyen fokú autonómia, hogy egyik nemzet a másikat el ne nyomhassa.

A trianoni Magyarország külpolitikája

Szekfű a klebelsbergi kultúrpolitika jegyében nagyon fontosnak tartotta a világháború miatt megszakadt nyugati kulturális kapcsolatok felvételét. Úgy vélte ugyanis, ha sikerül a kapcsolatfelvétel, lehetőség adódik arra, hogy meggyőzhessük a nagyhatalmakat arról, hogy milyen igazságtalan velünk szemben a trianoni békediktátum. A Kosáry Domokos által szerkesztett magyar történelmi összefoglalónak az előszavát Szekfű írja meg. Ez egy ismeretterjesztést szolgáló munka az amerikai közvélemény megnyerésének céljával. Szekfű itt is ugyanúgy, mint a legelső témában írott munkájában hangsúlyozza a magyarság vezető szerepét a Kárpát-medencében: A *Magyar Szemle*, amelynek Szekfű volt a szerkesztője, is nagyon

nagy jelentőségű volt a korszakban, ugyanis a hazai közvélemény külpolitikai látókörének bővítését célozta meg. A harmincas években erősödik Németország, ebből adódóan Magyarországnak Szekfű szerint vigyáznia kell, hogy milyen külpolitikát folytat, mert a Habsburg Birodalom szétesése után kialakult hatalmi vákuum betöltésének lehetőségére több ország is felfigyelt.

Szekfűnél az évek előrehaladtával szinte végig ugyanaz az álláspont figyelhető meg minden tekintetben és kérdésben, ám mégis van, amiről ez nem mondható el, ez a keresztény-germán kultúrkör kérdése. A náci Németország pedig nem ezt az irányvonalat követi, ezáltal a magyarságra veszélyt jelent, nem szövetséget. Még a szovjetnél is nagyobb a német fenyegetés szerinte az ország önállóságára nézve. Szekfű így fogalmaz a *Mai Széchenyi* című munkájában: Úgy a német, mint az orosz hatalommal a szomszédságunkban számolnunk kell az önállóságunk ugyanolyan, sőt sokkal súlyosabb megcsonkulásával...”, mint az a Habsburg Monarchia fennállása idején történt (Szekfű, 1935).

Szekfű Gyula gondolatlemeinek összegzése

Szekfű Gyula gondolatvilágában a revízió a Szent István-i állameszme jegyében jelenik meg. Ez végig kimutatható a munkásságában, habár az elején még nem teljesen kiforrottan, azonban mégis megfigyelhetők ugyanazok az elemek, amelyek később az egész állameszmét, a hivatalos kormányzati narratívát is meghatározzák, ilyen például, hogy Szent István teljes birodalmát helyre kell állítani, a magyarságnak kell egy vezetőszerepet betöltenie, ahogy mindig is tette. Szekfű szavaival élve: föderalisztikus összefogásra van szükség. A Kárpát-medence népei egymásra vannak utalva, összeköti őket a közösen megélt történelem, pontosan ebből

adódóan nem lehet etnikai alapon határokat húzni, nemzetállamokban gondolkodni. Amennyiben a föderalisztikus együttműködés megvalósulna és ezzel együtt Szent István birodalma is újjáéledne, akkor az ő politikáját kellene követni, csak kissé mai viszonyokhoz igazítva, az ő szelleméből való továbbképzés lenne az új politikai irányvonal. Valamint Szekfű ebből adódóan a nemzetiségekkel való viszony aranykorát a középkorra teszi: minő „paradicsomi” állapotokat hozott lére és tartott fenn, ellentétben a szomszéd államokbeli kisebbségviszonyokkal, a szentistváni államban a magyarság emberies érzése és politikai tehetsége.” A Szent István-i állameszmével kapcsolatosan fontos hangsúlyozni, hogy rendkívül hangzatos elemekkel rendelkezik, ám ennek megvalósítása több nehézségbe is ütközött. Az egyik, hogy nem volt lehetőség a teljes revízióra, valamint a részleges revízió esetében is közbeszólt a német majd szovjet megszállás. Ennek ellenére mégis elengedhetetlen a kortárs vizsgálódás tárgyává tenni, hiszen mind politikailag, mind társadalmilag jelentős szerepe volt a korszakban.

Szekfű Gyula gondolatrendszerében a németekhez való viszony megítélése az előzőknél sokkal jelentősebb paradigmaváltást jelentett. *A magyar állam életrajzában* még azt ecseteli, hogy a németekkel együtt lesz majdan lehetőségünk revízióra, addig a náci hatalomra jutás után felismeri a német veszélyt, és immáron nem szövetségest lát bennük, hanem a magyarság önállóságát fenyegető egyik legnagyobb veszélyt.

KONKLÚZIÓ: HASONLÓ VAGY MEGKÖZELÍTŐLEG HASONLÓ, VALAMINT ELTÉRŐ ELEMEL SZÉKFÜ GYULA ÉS SZABÓ DEZSŐ REVÍZIÓS ELKÉPZELÉSEIBEN

Szekfű Gyula és Szabó Dezső Trianon bekövezte utáni állami keretokról alkotott elképzelése ugyan két külön irányzatot képviselt, ám a

különbségek mellett bizonyos hasonlóságok is megfigyelhetők gondolkozásukban.

Revíziós koncepció és a határon túli magyarság kulcsfontosságú szerepe

Különbségnek könyvelhető el önmagában a revíziós elképzelésük, hiszen amíg Szekfű Gyula a Szent István-i állam helyreállítását gondolta a revízió elsődleges céljának, addig Szabó Dezső a szomszédos nemzetekkel való összefogásban látta a kivezető utat. Azonban mindkettőjüknél megjelenik a határon túli magyarság kulcsfontosságú szerepe a „cél”, a majdani revízió elérése érdekében: Szabó Dezső szerint Magyarországnak „nem mondvá le semmiről, amiről lemondani nem lehet”, egy kis időre modus vivendit kell kialakítani a szomszédos országokkal való kapcsolatában. Ez tehetné ugyanis lehetővé az elcsatolt területek magyarságával a legteljesebb gazdasági és kulturális érintkezést, illetve érdekeik legnagyobb védelmét is ez biztosítaná. Szekfű Gyula pedig úgy véli, hogy az elcsatolt területeken élő magyarságnak meg kell állnia a saját lábán, saját gazdasági, társadalmi, és szellemi kultúrát alkotnia, több központtal. Az ő feladatuk lesz a régi Magyarországról elszakadt nemzetiségekkel való viszony elsimítása, amelyből adódóan pedig, ezen népek is inkább Magyarországhoz fognak húzni, ha a revízió bekövetkezik. Más-más megközelítéssel, de mindketten a határon túli magyarságban látták tehát az egyik kulcs tényezőt, amely a revízió ügyét előre viheti.

A szovjet–német veszély és a revízió

Szekfű Gyula Hitler hatalomra jutásáig úgy véli, hogy a német szövetséggel együttesen valósítható meg majdan a revízió. Ahogyan fogalmaz: „Mai szorongatottságunkból valaha csakis a régi módon, a német Középeurópával kart

öltve menekedhetünk, ez a mi történetünknek egyik legvilágosabb tanítása.” Ez az elképzelés a német veszély árnyékában 180 fokok fordulatot vesz: úgy a német, mint az orosz hatalommal a szomszédságunkban számolnunk kell az önállóságunk ugyanolyan, sőt sokkal súlyosabb megcsönkulásával”, mint ami a Habsburg Monarchia fennállása idején történt. Szabó Dezsőnél ez már 1920-as évektől kezdve folyamatosan jelen van, ugyanis ő Trianon után is azt hangsúlyozta, hogy nem a német szövetséggel együttesen valósítható meg a revízió, és minden baj forrásának is a Monarchiát és a németiséget tartotta. A kelet-európai népek összefogásának gondolata tulajdonképpen nem más, mint a német veszélyre adott válasz. Ezzel a kooperációval pedig nem csak a német veszély, hanem a szovjet is kivédhető lenne. Lényeges, hogy a szovjet veszélyre való felhívás már mindkettőjükénél az 1920-as években megfigyelhető.

A magyarság vezető szerepe, sorsközösség a környező népekkel

Ahogy Szekfű Gyulánál, úgy Szabó Dezsőnél is megjelenik a magyarság „hivatástudata”. A magyarság vezető szerepe központi gondolataként tűnik fel koncepcióikban. Szekfűnél természetesen a Szent István-i állam keretein belül, hiszen mindig is a magyarság fogta az össze az országot, így most is az ő feladata vezetni a Kárpát-medence népeit. Szabó Dezsőnél pedig a megújódással függ össze, hogy Magyarország ezt a feladatát elvégezhesse, hiszen, ha elsőként képes megvalósítani a reformokat, úgy az irányító szerep is az övé lehet. A népekkel való sorsközösség is két külön irányt mutat, Szekfűnél a Szent István-i állam „tagjai” azok, akikkel összeköti a magyarságot a közösen megélt történelem, Szabó Dezsőnél pedig a kelet-európai koncepció országainál figyelhető meg a sorsközösség gondolata: „Magyarország

Románia, Lengyelország, Bulgária, Szerbia, Albánia, Görögország, Törökország, az Oroszország nyugati részén függetlenné vált kisebb országok számára a közös belső és külső problémák, a közös félelmek és lehetőségek minden ereje a történelmi együttműködést követeli.” Szabó Dezső egészen 1939-ig kitart saját elképzelése mellett, később azonban ő is a Szent István-i állam helyreállítását szorgalmazza.

Belső reformok, mint a sikeres revízió kulcsa

A belső reformok szükségessége Szekfű és Szabó Dezső gondolatrendszerében egyaránt központi szerepet tölt be. Szekfű hangsúlyozza, hogy a trianoni Magyarország területén konszolidációra van szükség, mert egy újabb összeomlás még végzetesebb lenne. A főbb problémákat mielőbb meg kell oldani: a választójog rendezését, a királykérdést, zsidókérdést, a földkérdést. Szabó Dezső is hasonló megoldandó problémaköröket fogalmaz meg, ő így vélekedik: a belső reform legfontosabb elemei lettek volna többek között a népképviselő gyökeres átalakítása, a nagybirtok megszüntetése és földosztás, az oktatás magyar kézbe juttatása, valamint annak biztosítása, hogy a parasztságot integrálják a középosztályba. Azonban a megoldást már nem ugyanabban látták, Szekfű szerint ugyanis a keresztény politika tudja, és fogja is elhozni a megoldását ezen problémáknak. Szabó Dezső szerint pont a vezető politikai elit sikkasztotta el ezeknek a megoldását. Abban viszont mindketten egyetértettek, hogy a parasztságot is támogatni kell, mindketten támogatóbázist véltek felfedezni bennük. Ám Szabó Dezső Szekfű Gyulánál a megoldás kivitelezésében sokkal messzebbre ment, ugyanis ő az új középosztály megteremtésének lehetőségét látta, a parasztságot felemelvén. Mi sem mutatja jobban Szabó Dezső esetében ezen kérdéskör fontosságát, minthogy a halálát meg-

előző időszakban,¹⁴ amelyről a *Szabad Szó* című folyóirat adott ki egy cikksorozatot 1946-ban, még a halálos ágyán is arról beszél, hogy a parasztságra milyen feladatok várnak, rajtuk múlik a megújulás, és ideje cselekedniük (Ur, 1946).

JEGYZETEK

- ¹ Jászi Oszkár (1875–1957) társadalomtudós, politikus, a Károlyi-kormány nemzetiügyi ügyekért felelős minisztere
- ² Németh László (1901–1975) Kossuth-díjas író, műfordító.
- ³ Teleki Pál (1879–1941) földrajztudós, politikus, Magyarország miniszterelnöke 1920–1921, 1939–1941 között.
- ⁴ Gál 1940. 4.
- ⁵ Gál István (1912–1982) irodalomtörténész.
- ⁶ Balogh Edgár (1906–1996) író, erdélyi publicista.
- ⁷ Gulácsy Irén (1894–1945) magyar író és költőnő.
- ⁸ Amelyhez Szekfű Gyula is tartozott.
- ⁹ Az új fejezet címe: Ötödik könyv – Trianon óta.
- ¹⁰ Gyárfás Elemér (1884–1945) Erdélyi magyar származású jogász, politikus, publicista.
- ¹¹ Ottlik László (1895–1945) jogász, politológus, szociológus.
- ¹² Amely eszme a kormányzatot is áthatotta, ezáltal Szekfű Gyula gondolkodását is meghatározta.
- ¹³ A Bartha Miklós Társaság az 1920-as években tevékenykedett. Értelmiségi fiatalokat tömörített, akik rendkívüli érdeklődéssel fordultak a szociális kérdések, a parasztság helyzetének javítása felé. Amelyet Ur György hagyott ránk a háborús naplója részeként—Ur György (1894–1964) író—

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ifj. Bertényi Iván (1998): Szekfű Gyula. In: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás* (1920–1953), Budapest, Osiris., 51–60.
- Balogh Edgár (1993): Szabó Dezső magyar logikája 1939. In: *Szabó Dezső Emlékkönyv*, Budapest, Szabó Dezső Emléktársaság, 79.
- Dominic G. Kosáry (1941): *A History of Hungary. The Benjamin Franklin Bibliophile Society*. Cleveland–New York, 8–9.

- Gál István (1940): Szabó Dezső elsőbbsége in: *Magyar Nemzet*, 1940. január 9. 4.
- Kiss. Gy. Csaba (1982): Németh László kelet-európai érdeklődésének első szakasza In: *Literatura*, 1982. 4. szám, 44.
- Kovács Dávid (2008): *Trianon és a revízió kérdése Szabó Dezső politikai publicisztikájában.*, Első Század, 2008., 385.
- Kovács Dávid (2014): *Szabó Dezső nemzetszemlélete*, Mária-besnyő, Attraktor, 114–120.
- Kovács Dávid (2017): Reformkonzervatív nemzetkonceptió. Klebelsberg neonacionalizmusa in: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 93–94.
- Németh László (1935): *Magyarság és Európa*, Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 98.
- Ottlik László (1928): Új Hungária felé. In: *Magyar Szemle* IV. kötet, 1928. 1-6. szám, 4.
- Ottlik László (2020): Új Hungária felé. In: *Molnár Attila Károly (szerk.): Válogatott írások*. Budapest, Századvég Kiadó, 616.
- Szabó Dezső (1923): *Új magyar ideológia felé*. Aurora.
- Szabó Dezső (1927a): Kossuth. *Esti Kurír*, 1927. november 6. 6.
- Szabó Dezső (1927b): Az Anschluss. *Esti Kurír*, 1927. november 20.
- Szabó Dezső (1928a): Az ifjúsághoz. In: *Előőrs*, 1928. május 20. 11.
- Szabó Dezső (1928b): Csirázik a jövő. *Előőrs*, 1928. július 15. 13.
- Szabó Dezső (1928c): A béke útja a magyarság I. *Előőrs*, 1928. szeptember 23. 8.
- Szabó Dezső (1928d): A béke útja a magyarság II. *Előőrs*, 1928. szeptember 30. 5.
- Szabó Dezső (2003): A némettség útja. 1931. In: *Egyenes úton*, Budapest, 751.
- Szabó Dezső (1991a): Magyarország helye Európában: Kelet-Európa 1935. In: *Az egész látóhatár*. I. Budapest, Püski, 165–166.
- Szabó Dezső (1991b): Kis nemzetek sorsa. In: *Az egész látóhatár*. I. Budapest, Püski, 254.
- Szabó Dezső (1991c): A magyar jövő alapproblémái. In: *Az egész látóhatár*. II. Budapest, Püski, 583.
- Szabó Dezső (1928e): A Gare de l'Esten- Budapest. *Előőrs*, 1928. szeptember 16. 11.
- Szekfű Gyula (1923): Az utolsó fejezet. *Napkelet*, 1. kötet, 1923. 306., 311.
- Szekfű Gyula (1924): *A magyar állam életrajza*. Budapest, Dick Manó könyvkereskedése, 211–221.
- Szekfű Gyula (1925): Az erdélyi probléma. *Napkelet*, 5.

- kötet, 1925. 461.
- Szekfű Gyula (1929): Turáni-szláv parasztállam In: *Magyar Szemle* 5. kötet, 1929., 34–37.
- Szekfű Gyula (1934): Népiség, nemzet, állam. In: *Magyar Szemle*, 22. kötet, 1934. 13.
- Szekfű Gyula (1935a): *A mai Széchenyi*. Budapest, Révai, 1935. 27.
- Szekfű Gyula (1935b): *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 458–459.
- Szekfű Gyula (1938): Szent István a magyar történet századaiban. In: Serédi Jusstinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1938. 3. kötet., 22–23.
- Szekfű Gyula (1942a): Turáni-szláv parasztállam In: *Állam és Nemzet*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 288–289.
- Szekfű Gyula (1942b): Népiség, nemzet, állam In: *Állam és Nemzet*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 210.
- Szekfű Gyula (1942c): Még egyszer a középkori kisebbségeinkről. In: *Állam és Nemzet*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 65.
- Szekfű Gyula (1989): *Három nemzedék és ami utána következik*, Budapest ÁKV-Maecenas, 388.
- Gróf Teleki Pál (1940): *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Rt. nyomdája, 3–4.
- Tilkovszky Loránt (1967): *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 323.
- Varga Károly (1993): Szabó Dezső logikája 1934. In: *Szabó Dezső Emlékkönyv*, Budapest, Szabó Dezső Emléktársaság, 45.
- Zeidler Miklós (2002): Magyar revizionizmus a két világháború között. *Limes - Tudományos szemle*, 2002. 7–10.

Ferencz Barnabás – Bujtár Zsolt

Gondolatok a „H TEXNH MAKPH – Ünnepi tanulmányok Kecskés László 70. születésnapja tiszteletére” című tanulmánykötetről

Book Review of „H TEXNH MAKPH – Studies in Honour of the 70th Birthday of Prof. László Kecskés”

ÖSSZEFOGLALÁS

Ez a recenzió Kecskés László akadémikus professzor 70. születésnapjára készült tanulmánykötetet kívánja röviden bemutatni. A kötetben megjelent tanulmányok rendkívül változatos területet fognak át, az olyan klasszikus polgári jogi kérdésektől kezdve, mint a szerződések joga vagy családi állapot egészen a digitalizáció által jelentett kihívásokig. A magánjog mellett azonban megjelennek társasági jogi és európai jogi kérdéseket tárgyaló tanulmányok. Mindez válogatott szerzők tollából, akik vagy jeles képviselői a saját tudományterületüknek, illetve tehetséges fiatal kutatók, oktatók. Ugyanakkor nem lenne méltó a műhöz, ha szerzők kizárólag a tanulmányok rövid összefoglalására szorítkoznának, ezért minden egyes tanulmány tartalmi kivonata mellett azok tudományos értékét megpróbálják kiemelni, ezzel is kedvet teremtve a teljes munkák elolvasásához az érdeklődő közönség számára.

Kulcsszavak: Európai jog, jogtörténet, polgári jog, társasági jog, családjog

SUMMARY

This book review is aimed at presenting the studies made in honour of the 70th birthday of professor László Kecskés, full-member of the Hungarian Academy of Sciences. This volume showcases a wide variety of topics, including classic questions in civil law, such as the law of contracts and family status to the challenges presented by digitalisation. However, other fields of law are also represented in this book, such as company law or the law of the European Union. All of these penned by a selection of authors who are either well-known in their field of expertise or talented young academics. It would be a great disservice towards this work if the authors only constrained themselves to simple summaries of the studies within, thus their aim was to highlight the scientific merits of each study, hoping to invite the readers to check out the full-text of the studies within this book.

Keywords: European law, legal history, civil law, company law, family law

DR. FERENCZ BARNABÁS PhD egyetemi adjunktus, PTE ÁJK Pénzügyi jogi és gazdasági jogi tanszék (ferencz.barnabas@ajk.pte.hu); DR. BUJTÁR ZSOLT PhD egyetemi adjunktus, PTE ÁJK Pénzügyi jogi és gazdasági jogi tanszék (bujtar.zsolt@ajk.pte.hu)

A KÖTET TÉMÁJA

„H TEXNH MAKPH – Az alkotás örök”: ez a Hippokratésztől származó idézet találóan szemlélteti Kecskés László akadémikus professzor pályafutását, így a kötet szerkesztője nem is választhatott volna szebb címet az ünnepelt 70. születésnapja alkalmából elkészített tiszteletkötetnek. A közreműködők névsora is tovább emeli fényét e műnek, hiszen pályatársak, tanítványok, akadémikus professzorok tisztelegnek Kecskés professzor úr munkássága előtt. A válogatott tanulmányok mind színvonalukban, mind pedig témájukban méltán illeszkednek az ünnepelt szakmai pályájához. A klasszikus polgári jogi témáktól kezdve az európai jogharmonizáción át a választottbíráskodásig bezárólag sokféle témában olvashatók gondolatok a kötet szerzőitől. Mindezen témák az aktualitások mellett egyben reflektálnak az ünnepelt pályafutására, akinek munkássága ugyancsak sokszínű képet mutat.

Már az első tanulmány is egy aktuális témát jár körbe. Barta Judit, a ME ÁJK Civilisztikai Tudományok Intézete Kereskedelmi Jogi Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára „Az e-kereskedelemben, különösen az online piacok körében” című munkájában az e-kereskedelem kihívásait vizsgálja az európai uniós, valamint hazai szabályozási környezetének tükrében. Egyik fontos megállapítása, hogy a fogyasztók, mint leginkább veszélyeztetett személyi kör mellett a kkv-k is kiberbiztonsági szempontból a kiber-visszaélések során kevésbé felkészült szereplők veszélyeztetettek. A jogi környezet egyre nagyobb felelőséget – helyez az online platformokra köztük a közösségi hálózatokra. A legfontosabb gondolat azonban a szerző számára a kiberhigiéna mint fogyasztói feladat tudatosítása és fenntartása.

Barzó Tímea, a ME ÁJK Civilisztikai Tudományok Intézete Polgári Jogi Tanszékének

tanszékvezető egyetemi tanára a „Az egyes párkapcsolati formák különböző védelmi szintjein megjelenő családvédelem” című tanulmányában a párkapcsolati formák jogi szabályozását vizsgálta a magyar jogrendszerben. Az egyre szélesebb körben kialakuló, de facto élettársi viszonyok öröklési viszonyait vizsgálva tanulmányában arra következtetésre jut, hogy ez a társkapcsolati forma öröklési viszonyait szükséges lenne abba az irányban módosítani, hogy törvényes öröklés lehetőségét legalább az örökragyó élettárral közösen lakott ingatlan és annak berendezési tárgyai tekintetében biztosítani. A megfelelő jogtudat hiányában erre a helyzetre a felek nem készülnek fel, ami az élettárs váratlan halála esetén nemcsak jelentős érzelmi, hanem anyagi szempontból is jelentős teherterheléssel lehet a túlélő társ számára.

Benke József, a PTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékének egyetemi tanára a szerkesztői feladatok mellett egy aktuális és sokrétű témát választott: a hazai korlátozott precedens jogvizsgálatát. Az „Új magyar haszonbérleti 'precedensjog'” című tanulmányában a szerző haszonbérlet szabályozásán keresztül mutatja be 2020 április 1-től meghonosított úgynevezett korlátozott precedens-rendszert, amely értelmében a bíróságoknak indokolási kötelezettséget írt elő, amennyiben a Bírósági Határozatok Gyűjteményében közzétett kúriai határozatoktól eltér. A precedens jog ez a normatív jellege azonban számos kérdést vet fel a szerző szerint, amelyre a földhaszonbérletre vonatkozó bírói joggyakorlat plasztikus példát mutat, végigkísérve egy haszonbérleti szerződés teljes életciklusát annak megkötésétől kezdve a teljesítésen át egészen a megszűnéséig.

Boóc Ádám, a KRE ÁJK Magánjogi Intézetének intézetvezető egyetemi tanára az „Observations on the Annulment of Commercial Arbitral Awards on the Grounds of Conflict with Public Policy in Hungarian Law” című mun-

kájában a közrendre hivatkozással hozott választottbíróági határozatok megsemmisítésére vonatkozó magyarországi joggyakorlatot vizsgálja. A szerző egyik fő megállapítása, hogy önmagában az a tény, hogy egy ítélet jogszabálysértő, még nem jelenti a közrend megsértését. A továbbiakban a hazai bíróságok gyakorlatából merítve próbálja megalkotni a közrend olyan lehetséges definícióját és annak megsértésének módjait, mely megalapozottá tehetné egy választottbíróág döntés rendes bírósági megsemmisítését. Ezt a definíciós problémát körüljárva számos érvet emel ki a vitában, többek között figyelembe kellene venni a társadalom általános értékítéleteit, amelyeket nehéz pontos jogi kifejezésekkel leírni. További támpontot adhat a közrendbe ütközés, azon definíciója, ha a választottbíróág az alkalmazott jogszabályt olyan értelmezésben adja meg, amely a konkrét jogi helyzetre nézve olyan jogkövetkezményekkel jár, és amely az állam abszolút érvényt követelő normáit aláássa, vagy megtagadja. Végül megállapítja, hogy a magyar közrendbe ütközés nem a szóban forgó jogviszonyban álló fél jogainak konkrét sérelmét jelenti, hanem az állam jogrendjének megsértését feltételezn.

Burián László kandidátus, a PPKE-JÁK Nemzetközi Magánjogi Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára „A fogyasztót védő különös joghatóság érvényesülése külföldi elemet nem tartalmazó fogyasztói szerződésekből eredő jogvitákban” című tanulmányában a nemzetközi magánjog egy igen izgalmas esetkörét vizsgálja: vajon melyik államnak van joghatósága egy olyan fogyasztói ügy esetében, ahol a fogyasztó lakóhelye a szerződés megkötését követően, de a kereset benyújtását megelőzően egy másik tagállamba helyeződik át? A kérdésfelvetés apropóját a Sárvári Járásbíróság előtt tárgyalt ügy adja, amelyben bár az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlatával összhangban állapította meg a joghatósága hiányát,

de az indokolásában azonban már nem tért arra ki. Pedig a szerző plasztikusan bemutatja, hogy az EUB jelenlegi gyakorlata miért nem felel meg teljes mértékben a méltányosság és a kiszámíthatóság feltételeinek, és miért lett volna célszerűbb elfogadni a tanulmányban hosszasan elemzett C-296/20. számú, Commerzbank AG kontra E.O.-ügy főtanácsnoki indítványban foglalt kompromisszumos javaslatot.

Csehi Zoltán a PPKE JÁK Polgári Jogi Tanszékének egyetemi tanára és az Európai Unió Bíróságának bírása „A versenyjogi kártérítési igények elévülésének uniós harmonizációjáról” című munkájában a nemzetközi versenyjogi jogharmonizáció kérdéseit vizsgálja a 2014/104 irányelv kártérítési igény elévülésére vonatkozó szabályainak aspektusából. A szerző számos példát hoz fel Európai Unió Bíróságának gyakorlatából annak érdekében, hogy a választott témakör megértését elősegítse. Látható, hogy a tagállami kártérítési jogok elévülési szabályainak sokszínűsége miatt a kezdeti „korrekciós” hozzáállás már nem volt elegendő az uniós jog szempontjából, emiatt szükségessé vált az irányelv megalkotása, leginkább a károsult pozíció védelmében. Ugyanakkor a szerző javaslata szerint e szabályozás gazdasági hatásainak vizsgálata a belső piac szempontjából további vizsgálatokat igényel, hiszen nem tagadhatjuk le az elévülés szerepét a jogbiztonság megteremtésében.

Földi András az MTA levelező tagja és az ELTE ÁJK Római Jogi és Összehasonlító Jogi történeti Tanszék professor emeritusa az „Észrevételek az új belga polgári törvénykönyvhöz” című tanulmányában a belga polgári jogi kódex 2019-ben kezdődött revízióját vizsgálja tanulmányában. Számos példával támasztja alá a tényt, hogy bár kódex a Code Civil tradícióját fenntartja, de mind terminológiájában mind dogmatikájában számos esetben visszatér a pandektisztika által a római jogi alapokon kidogozott jogügyleti tanhoz.

Halmi Péter az MTA rendes tagja, a BME GTK Közgazdaságtan Tanszék és az NKE ÁNTK Közpénzügyi Tanszék egyetemi tanára a „Válság és integrációelmélet” című tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, hogy az európai integrációt érintő válságjelenségek feloldása vajon szükségszerűen az integráció elmélyülésével jár-e. Ehhez az utóbbi időszak két nagy krízisét, a Gazdasági és Monetáris Uniót (GMU) fenyegető euróövezeti válságot, valamint a schengeni-rendszer működését veszélyeztető migrációs válságot veszi alapul. Fő megállapítása, hogy míg „a pénzügyi szektor jelentősége és a hatalmas kilépési költségek a tagállamok kormányait a kooperáció és a nagyobb integráció irányába tolták el az euróövezeti válságban”, ezzel ellentétben „a gyenge intézmények, az alacsony kilépési költségek és a magas nemzeti kapacitás nem voltak képesek legyőzni a kormányok ellenállását a terhek elosztásával és állami transzferekkel szemben a migrációs krízis során.” A tanulmányban felállított elméleti keretrendszer azonban nem kizárólag e két válságjelenség vizsgálatát teszi majd lehetővé, hanem egyben alkalmas lehet arra is, hogy a további válságok hatásait az integrációs folyamatra fel lehessen becsülni.

Hamza Gábor, az MTA rendes tagja és az ELTE ÁJK Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszékének professor emeritusa, a „Reflections on the Historical and Comparative Aspects of Bankruptcy Law” című munkájában a fizetésképtelenségi eljárásokra vonatkozó, a hitelezők érdekeit védő legfontosabb intézmények (pl. actio Pauliana) történeti fejlődési ívét elemzi a különböző nyugat-európai és az Egyesült Államok jogrendszerében. Láthatóvá teszi, hogy a római magánjog öröksége bár szinte mindegyik vizsgált ország jogában megjelenik, azonban a részletszabályokban rejlő különbségek jelentős nehézséget állítanak a jogharmonizáció felé, amely így jelentős kihí-

vás lesz az európai jogalkotó számára. Különösen fontos ez a terület, ha belegondolunk abba, hogy az egységes piac kiépítéséhez szükséges „határokon átnyúló bizalma” az üzleti szférának nem teremthető meg a megfelelő garanciák biztosítása nélkül.

Herger Eszter, az MTA doktora, a PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára és a Márkus Dezső Összehasonlító Jogi Kutatóintézetének vezetője, a „Brechungspunkte oder Kontinuität? Gestaltung des Ungarischen Ehegüterrechts Im ‚Langen‘ 20. Jahrhundert” című tanulmányában a magyar házassági vagyoni jog kérdéseit elemzi az Mtj. rendelkezéseitől kezdődően az 1952. évi családjogi törvényen át egészen a mai modern jogalkotásokig. Külön erénye a tanulmánynak, hogy a történeti tényezők mellett – a kötet koncepciójához híven – európai jogi kitekintést is tesz, ezzel pedig élővé teszi a házassági vagyoni jog történetét.

Kecskés András, a KRE ÁJK Magánjogi Tudományok Intézete Kereskedelmi Jogi Tanszékének egyetemi tanára, és Halász Vendel, a KRE ÁJK Magánjogi Tudományok Intézete Polgári Jogi Tanszékének adjunktusa, „A szuverén alapok vezetőinek státusza különös tekintettel a nemzetközi etikai szabályozási kontextusra és az amerikai társasági jogi környezetre” című tanulmányuk a cím és témaválasztás ellenére kifejezetten személyes hangvételűre sikeredett. Mindez azonban nem von le semennyit annak tartalmi értékeiből, hiszen a szuverén alapok történeti kontextusban való bemutatása mellett azok vezetőinek felelősségét meghatározó normarendszer is alaposan tárgyalásra került. Érdekes adaléknak tekinthető az amerikai vállalati vezetők felelősségére vonatkozó rész is, amely tovább konkretizálja egy amerikai szuverén alap vezetőjének a kötelezettségeit.

Lénárdné Maletics Borbála, a PTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékének adjunktusa, „A gazdasági társaságok szabályozása a szerb köztár-

saságban – Összehasonlító vizsgálatok” című tanulmánya az összehasonlító jog módszereivel igyekszik a magyar olvasók számára bemutatni a szerb gazdasági társaságokra vonatkozó joganyag legfontosabb rendelkezéseit. A vizsgálatokból kiderül, hogy a magyar és a szerb társasági jog főbb vonalaiban egyezőségeket mutat, azonban a részletszabályok tekintetében a szerb jogrendszer mintha kevesebb megszorítást tartalmazna a magyar társasági joghoz képest. Azonban nehéz lenne igazságot tenni abban, hogy melyik jogrendszer megoldásai jobbak, tekintettel a társasági jogok alapvetően nemzeti karakterére, hiszen a társadalmi és gazdasági viszonyok is erőteljesen befolyásolják a jogi szabályozás sikerességét. Ugyanakkor, ahogy a tanulmány szerzője is írta, érdemes figyelemmel kísérni más jogrendszerek megoldásait az esetleges reformok megkezdése előtt.

Martin Márton, a PTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékének tanársegédje és PhD hallgatója, „A valorizációs klauzula rendszere a polgári törvénykönyvben” című tanulmányának közép-pontjában alapvetően az új Ptk által újraszabályozott vételi jogra vonatkozó rendelkezésekből eredő lehetséges méltánytalan helyzetek bírói úton történő orvoslásának lehetősége áll. Kétségtelen, hogy a jogalkotás során – annak általános jellegéből fakadóan – lehetőleg kerülni kell a felesleges kazuisztikát, és egyidejűleg teret nyújtani indokolt esetben a szabad bírói mérlegelésnek az ügyek igazságos eldöntése érdekében. A szerző jó érzékkel ismeri fel, hogy az új szabályok jelentős, az üzleti kockázaton túlnyúló érdeksérelmet okozhatnak a későbbiekben, hiszen a vételi jog időbeli korlátozásának törvényileg kimondott hiánya különösen jelentős veszteségeket okozhat annak, akinek a dolgát e joggal megterhelték. Külön erénye a tanulmánynak az alapos jogtörténeti és elméleti elemzés a bírói döntéshozatal kialakulásáról és a helyes jogalkotás és jogalkalmazás kritériumairól.

Miskolczi Bodnár Péter kandidátus, a KRE ÁJK dékánja egyben tanszékvezető egyetemi tanára, „A szerződő felek tartalomalakító szabadságát korlátozó bírói gyakorlat” című munkájában arra világít rá, hogy a bírói gyakorlatnak mennyire fontos szerepe van abban, hogy a fenntartsa az egyensúlyt a felek szerződési akarata és az esetlegesen felmerülő más érdekek között. Ennek eszközeit a kógens normák bírói alkalmazásában és a bíróságokat kivételes esetekben megillető úgynevezett „bírói alakító jogban” látja. Ez utóbbi már túlmutat a szokásos jogértelmezésen, hiszen a szerző álláspontja szerint a bíróságok ilyenkor olyan helyzeteket próbálnak feloldani, amelyekre a jogalkotó sem számított előzetesen, emiatt a bírói szabadság sokkal markánsabban jelenik meg. Tanulmányában szemléletes példákon keresztül mutatja be, hogy milyen esetekben avatkozhat be, illetve szükséges korlátoznia a feleket megillető szerződési szabadságot annak érdekében, hogy a felek vitáját méltányosan meg lehessen oldani.

Mohai Máté, a PTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékének tanszékvezető adjunktusa, az „Egyezés a felszámolási eljárás során” című tanulmányában kifejezetten gyakorlatias témát tárgyal, amelyben a gazdagon feldolgozott bírói gyakorlat mellett nagyban épít a saját praxisában szerzett tapasztalataira. A tanulmányban egyik visszatérő gondolati elem, hogy a bíróságok nehezen tudnak megbirkózni az egyezés természetéből fakadó rugalmassággal, emiatt a bírói gyakorlat – a szerző szavaival élve – „még a legalapvetőbb kérdésekben is mutatkozik bizonytalanság a gyakorlatban, születnek ellentétes döntések a törvény egyértelműnek tekinthető rendelkezései ellenére is.” Mindez sajnos a gazdasági élet számára szükséges rugalmas és egyben kiszámítható jogi környezet kialakulása ellen hat, emiatt a témaválasztás mindig aktuálisnak tekinthető.

Nochta Tibor, a PTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékének egyetemi tanára, a „Vázlatok a polgári jogi felelősségről” című tanulmányában tablóképet nyújt a polgári jogi felelősség jelenlegi helyzetéről és tendenciáiról. Jól érzékelteti, hogy a hangsúly egyre inkább eltolódik a hatékonyság felé, amely a kártérítés hagyományos szerepét is erőteljesen átalakítja. Ennek során a különböző biztosítások jelentősége felértékelődik, míg a bírói út jelentősége csökken. Mindezek mellett még számos izgalmas kihívást is bemutat a szerző, többek között az internetes tevékenységgel összefüggő károkat, a jogalkotással és a közhatalmi jogosítványok gyakorlásából okozó károkat – amely témakör az ünneptelt életművének jelentős részét meghatározza –, továbbá a veszélyes üzemi felelősség környezetvédelmi és az önvezető autókra vonatkozó aspektusait. Ezek a témák bár látszólag nagyon különböznek, azonban közös pontot jelentenek, hogy a felmerülő károk nagy mértékben alááshatják az állampolgárok biztonságát, emiatt különösen fontossá válik azok elkerülése, illetve hatékony és gyors orvoslása.

Osztovits András kúrai bíró, a KRE ÁJK Magánjogi Tudományok Intézete Európai Jogi és Nemzetközi Magánjogi Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára, „A kölcsönös bizalom elve a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés szabályozásában és gyakorlatában” című tanulmányában szintén vezérmotívumként jelenik meg a bizalom szerepe, amely különösen fontos az európai integráció elmélyítése érdekében. Mindeközben áttekintő vázlatot nyújt az olvasónak a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködésre vonatkozó joganyag fejlődéstörténetén keresztül, amelyet egyben gazdagon illusztrál esetjoggal. Látható, hogy a trendek az egyre mélyülő együttműködés irányába mutatnak e területen, ugyanakkor a szerző találóan mutat rá azonban annak a paradoxonára is, hogy a mai világ informáci-

óbőségében egyre nehezebb lehet a bizalmat kiépíteni és fenntartani.

Papp Tekla, a MTA doktora, a NKE ÁNTK Civilisztikai Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, „A tartási és életjáradéki szerződések statikája” című tanulmányában az úgynevezett alimentációs kötelek világába nyújt betekintést az olvasók számára, az új Ptk, a releváns bírói gyakorlat, és a hazai szakirodalmi álláspontok ismertetésének segítségével. A téma időszerűségét különösen mutatják azok a demográfiai trendek, amelyek hatalmas kihívások elé állítják az állami ellátórendszereket a méltóságteljesen megélhető öregkor elérése érdekében. E szerződések kiegészítését, adott esetben alternatíváját képezhetik az állam által nyújtott szociális szolgáltatásoknak, ugyanakkor e cél betöltéséhez elengedhetetlenek azok a garanciák, amelyek a kiszolgáltatott helyzetben lévő felet védik az esetleges visszaélésektől. A tanulmány fő erénye a logikus dogmatikai szempontú elemzés, amely világosan bemutatja a tartási és életjáradéki szerződések jellegzetességeit, illetve rámutat az esetlegesen felmerülő nehézségekre is.

Sándor István, a MTA doktora, az ELTE ÁJK Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, a „Gondolatok az adóparadicsomokról” című tanulmányában az offshore jelenséget és az adóparadicsomok helyzetét vizsgálja. Ennek során a fogalmi kérdések ismertetésével és a történeti fejlődési ív felvázolásával kezdi, ezt követően tér ki korunk legfontosabb kérdéseire e jelenségekkel kapcsolatban. A szerző jól érzékelteti a háttérben meghúzódó erkölcsi, illetve az állami szuverenitási problémákat is, hiszen ez utóbbi esetében látható, hogy a hatékony fellépés adott esetben az adott államot megillető hatáskörök korlátozásával járhat. Ez utóbbi akár párhuzamba állítható az európai integrációs folyamattal is, hiszen az egységes piac ki-

építése úgyszintén kompromisszumokat követel meg a tagállamok részéről. A szerző álláspontja szerint az adóparadicsomok jelentős átalakulásokon mentek keresztül. Ennek okait a szorosabb nemzetközi együttműködésben, valamint az olyan fizetési eszközök, mint a kriptovaluták, megjelenésében látja. Érdekes kérdés, hogy a fokozódó jogalkotási verseny ezen államok között a külföldi tőke magukhoz csábítására milyen társadalmi és egyéb hatásokkal járhatnak majd a későbbiek folyamán.

Schmidt László, a kötet megjelenésekor a PTE ÁJK Doktori Iskolájának PhD hallgatója és a Polgári Jogi Tanszék óraadója, a „70 éves múlt az Európai Unió Bírósága” című tanulmányában az Európai Unió Bírósága kialakulására ható történeti tényezők, vonatkozó joganyag, és a szervezeti felépítése mellett a legfontosabbnak tekinthető döntéseit is bemutatja. Ez utóbbiak közül hangsúlyos szerepet kapnak a magyar vonatkozású ügyek, amelyek közül számos meghatározó jelentőségűvé vált egyes jogterületeken (elég csak a Cartesio-ügyre gondolni a társasági jog területén). Vitathatatlan tehát, hogy az Európai Unió Bíróságának jogértelmező tevékenysége egyben az európai integráció elmélyítésének egyik módozata is, hiszen az így kialakult bírói jog tendenciózusan a közösségi és uniós érdekeket helyezi előtérbe, csökkentve a távolságot az egyes nemzeti jogrendszerek között.

Szeibert Orsolya, az ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, a „Jogharmonizációs kísérlet tudományos kezdeményezésre: az Európai Családjogi Bizottság elvei – a szülői felügyelet és a hazai szabályozás kontextusában” című munkájában a jogharmonizációnak egy igen érdekes formáját ismerteti az új Ptk. kodifikációjának a tükrében: a modellszabályokon alapuló jogközelítést. Európában a klasszikus polgári jog területén az uniós jogalkotó általában nagyobb önmérsék-

letet mutat, emiatt e területen sokkal nagyobb szerepe van a tudományos élet színteréről érkező kezdeményezéseknek (ilyen például a Lando-bizottság által megalkotott Principles of European Contract Law a szerződések joga terén). A szerző a tanulmányában felidézi azt a folyamatot, amely során a hazai polgári jogban megjelentek az Európai Családjogi Elvek által megfogalmazott intézmények (pl.: a gyermekjogok, váltott felügyeleti jog) a jogszabályi rendelkezések között.

Várady Tibor, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tagja, a CEU és az Emory University School of Law professor emeritusa, a „Jog és szerkesztett valóság (esszé)” című munkájában egy kifejezetten izgalmas bizonyítási eszköz, a vélelmek kérdéskörét járja körbe. A vélelmek, vagy a szerző megfogalmazásában „valóságszerkesztések”, alkalmazása ugyanis nagyon súlyos következményekkel vonhatnak maguk után. A szerző érzékletes példákon keresztül szemlélteti az alapvetően a jogbizonytalanság csökkentésére szolgáló vélelmek Janus-arcúságát: vagyis hogyan alkalmazhatók jogfosztásra, az igazságosság kijátszására, de ezzel egyidejűleg az igazság és a méltányosság szolgálatára is.

Vékás Lajos, a MTA rendes tagja, az ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékének professor emeritusa az „Anyagi öröklési jogunk különös megoldásairól” című tanulmányában a magyar öröklési jog azon intézményeit mutatja be. Az ipso iure öröklés, a hagyomány, az örökös fogalmának meghatározása és az ági öröklés is olyan sajátos elemei a magyar anyagi öröklési jognak, amelyek részben a jogi hagyományainkból, részben pedig a magyar öröklési jogra legnagyobb hatással rendelkező osztrák polgári törvénykönyvből, vagyis ABGB-ből származnak, de annak koncepciójával teljesen ellentétes módon váltak a hazai öröklési jog részévé. A szerző tablószerűen mutatja be ezen intézmé-

nyek jelentőségét hazai és nemzetközi kontextusban, amelyek megértését az olvasó számára jogeseteken és más szemléletes példákon keresztül segíti.

Visegrády Antal, a MTA doktora, a PTE ÁJK Jogbölcseleti és Társadalomelméleti Tan-
szék professor emeritusa az „Egy jogkör anató-
miája” című tanulmányában a nordikus jogkör
sajátos világát mutatja az olvasók számára,
amely magán hordozza mind a kontinentális
mind pedig az angolszász jogcsalád jellegze-
tességeit. A rövid történeti bevezetést követő-
en a nordikus jogkör jellegzetességei kerülnek
áttekintésre, amelyből kiviláglik, hogy meny-
nyire erősen összefonódott egymással a jog-
körbe tartozó államok jogtörténete, és hogy a
kisebbségben lévők jogainak védelme mennyire
markánsan jelenik meg ezen államok jogrend-
szerében. Végezetül a nordikus jogbölcselet je-
les képviselői és az ő legfontosabb gondolataik
kerülnek bemutatásra. Fontos leszögezni, hogy
bár a leginkább közismertnek a skandináv rea-
lista irányzatok képviselői tekinthetők, azonban
a nordikus jogbölcselet az elméleti megközelí-
tések jóval gazdagabb tárházát mutatja, hiszen
megjelennek a szociológiai és a fogalomelem-
ző-dogmatikai irányzatok is.

Összességében elmondható erről a kötetről,
hogy Kecskés László professzor munkásságá-
hoz méltó módon tiszteleg az ünnepelt életmű-
ve előtt. Mint ahogyan a szerzők névsorából is
kitűnik, a hazai jogászai tudományos közélet leg-
fontosabb szereplői is hozzájárultak színvonalas
tanulmányaikkal ehhez az ünnephez. A kötet
változatossága jól reflektál Kecskés professzor
színes pályafutására, ugyanakkor a tudomá-
nyos közvélemény számára is tartalmaz értékes
és hasznos gondolatokat, amelyek remélhetőleg
az olvasót a kötetben olvasottak továbbgondo-
lására inspirálják majd.

Benke József szerk. (2023): H TEXNH MAK-
PH: Ünnepi Tanulmányok Kecskés László 70.

születésnapja tiszteletére

Kiadó: Magánkiadás, Pécs.

ISBN: 9786150178721

Terjedelem: 414 oldal

Marosi György Csongor

Domaniczky Endre: Az ismeretlen Mádl Ferenc: Írások tőle és róla című könyv áttekintése

The Unknown Ferenc Mádl: A Review of the Book “Írások tőle és róla”

ÖSSZEFOGLALÁS

A könyv 2024-ben jelent meg, több mint fél-ezer oldal terjedelemben a Mádl Ferenc Intézet gondozásában és Dr. Domaniczky Endre szerkesztésében, mely digitális formában bárki számára szabadon hozzáférhető. Nem minden előzmény nélküli, hiszen Mádl Ferenc életéről több tanulmány is jelent már meg, e mű élet-rajza első kötetének folytatásaként tekinthető. Folytatás, de ugyanakkor elmélyülés is, hiszen még alaposabb ismereteket kaphat az olvasó életének és munkásságának eddig nem ismert vagy nem közismert részleteiről.

Kulcsszavak: Mádl Ferenc, köztársasági elnök, életrajz, tudományos tevékenység, EU-integráció, kisebbségjogok

SUMMARY

The book was published in 2024, with more than half a thousand pages, edited by Dr. Endre Domaniczky and published by the Ferenc Mádl Institute, and is freely available in digital format. Not everything is without precedent, as several studies on the life of Ferenc Mádl have already been published, and this work can be seen as a continuation of the first volume of

his biography. It is a continuation, but also a deeper dive, as it provides the reader with even more in-depth knowledge of details of his life and work that are not yet known or not widely known.

Keywords: Ferenc Mádl, president of the republic, biography, academic activity, EU integration, minority rights

SZERKEZETI FELÉPÍTÉS

A kiadó Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet költségvetési szervként működik a hazai jogalkotás színvonalának továbbfejlesztése, nemzetközi megalapozottságának és elismertségének növelése, a jogszabályok hatályosulásának tudományos igényű vizsgálata, a hazai jogtudományi kutatás és oktatási tevékenység támogatása, valamint a nemzetközi jogtudományi kapcsolatok és együttműködés elősegítése érdekében került létrehozásra. Az Intézet nemzetközi összehasonlító jogi kutatásokat, elemzéseket végez elsősorban Európa országainak jogalkotási tevékenységéről, tapasztalatairól, modellértékű megoldásairól, továbbá javaslatokat dolgoz ki a hazai jogalkotáshoz, nemzetközi összehasonlító jogi kutatásokat folytat

MAROSI GYÖRGY CSONGOR, PhD-hallgató, Nemzeti Közszerződési Egyetem Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola (info@marosigyorgycsongor.hu).

és elemzéseket készít, szakpolitikai elemzéseket készít és publikál a sikeres, modellértékű jogalkotási megoldásokról, tudományos konferenciákat szervez, a jogtudomány fejlesztése érdekében kutatásokat folytat, kutatásaihoz, elemzéseikhez kapcsolódóan publikációs, kiadói tevékenységet lát el, szakmai eredményeit a nyilvánosság elé tárja.

Dr. Domaniczky Endre a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet vezető kutatója, a kötet szerkesztője, aki jogász, jogtörténész, volt ausztráliai magyar konzul a Magyar Arany Érdemkereszt birtokosa, melyet Mádl Ferenc szellemi örökségének kutatása, ápolása, valamint a róla szóló kötet elkészítésében végzett fáradhatatlan munkájáért kapott.

A könyv előszóval kezdődik, maga a szerkesztő tesz ajánlást a várható tartalomra, azonnal felkeltve az olvasó figyelmét, hiszen a legtöbb írás első alkalommal kerül publikálásra. Tanulmányok formájában ismerteti Mádl Ferenc gyermekkorát aprólékos részletességgel, majd Mádl Ferenc egyetemeken töltött éveit prezentálja, mely a lázas útkeresés időszakát tárja az olvasó elé, a bírósági fogalmazó, bírósági titkár, majd a Magyar Tudományos Akadémia munkatársaként tevékenykedő fiatal Mádl Ferencet. Később forrásközlések és kéziratok útján megismerhetjük a közszereplő, politikus, államférfi és tudós gondolatait, az európai integrációval kapcsolatos elképzeléseit, az amerikai kötődését és személyes tapasztalatait, a külföldi tanulmányutakat és azok jellemformáló eredményét ismerteti az olvasóval, mely mélyreható és tartós hatást gyakorolt az értékrendjére.

MÁDL FERENC ÉLETÚTJA, MUNKÁSSÁGA

Életét és munkásságát Magyarország első miniszterelnöke, Antall József szavaival élve lehet tömören összegezni: „én szolgálók, és addig szolgálók, amíg a nemzetnek haszna van belőle. Teszem, amíg tudom.” A kiemelkedő képességekkel ren-

delkező, szegény, de művelt családból származó Mádl Ferenc korai éveiben nem gondolt politikai karrierre, csak és kizárólag a jog szeretete és a tudásvágy munkálkodott benne. Rendkívüli tehetsége már gyermekkorában is felkeltette tanárai figyelmét, akik hamar felismerve képességeit, különleges feladatokkal és egyéni mentorálással támogatták fejlődését.

Mádl Ferenc egyetemi évei és diplomához vezető útja a pécsi jogi karon kezdődött, de végül az Eötvös Loránd Tudományegyetemen fejezte be tanulmányait, mivel a pécsi jogi kar vezetése politikai munka végzését várta tőle, melyre nem volt hajlandó. Jellemző volt rá a politika semlegesség és képes volt hidat építeni a különböző nézetek között, elősegítve a párbeszédet és az együttműködést. A vallás iránti elkötelezettsége egyetemista éveiben is megmutatkozott, igyekezett olyan közösséghez tartozni, ahol szabadon volt lehetőség a vallás gyakorlására, mely lehetőséget biztosított az önképzésre, és ahol a közösség részeként részt tudott venni az egyház szociális munkájában is, így részévé vált a közösség szolgálata és az elesettek védelme.

Az egyetemi évek után, a diploma megszerzését követően a klasszikus jogi pályák felé vette az irányt, így kapott bírósági fogalmazó, majd bírósági titkár kinevezést Budapesten. Ezt követően a Magyar Tudományos Akadémia Hivatalában helyezkedett el, majd az MTA rendes tagjává vált. Még ezen időszakban sem gondolkodott politikai karrierben, azonban Antall József felkérésére elfogadta miniszteri megbízatását, melynek köszönhetően az egyetemi oktatóból, MTA-tagból közszereplővé avansált, így a fiatalkora óta a közérdek iránt érdeklődő Mádl Ferenc maga is aktív formálója lett annak.

Határozott jellemű, határozott elképzelésekkel rendelkező, kortársait meghaladó gondolkodású, haladó szellemű kormánytaggá vált, aki a nemzeti liberális gondolkodást, a nemzeti népi elkötelezettséget, a keresztény-európai értékrendet, a

szabadságot, a társadalmi egyenlőséget, a demokráciát, a jogállamiságot, a szociális piacgazdaságot, az ország szuverenitásának helyreállítását részesítette előnyben, s tűzte ki célul. Ezeken túl kiemelt figyelmet fordított a kisebbségvédelemre is, melyet már miniszteri kinevezésekor felvállalt. Antall József elsősorban az Európa-ügyekkel bízta meg, többek között a Bős-Nagymarosi Vízlepcső kérdésével kapcsolatos diplomáciai feladatok lebonyolításával, de a privatizáció folyamatában is részt vett, és feladatokat kapott ezen a területen is.

Mádl Ferenc 1993-ban újabb megbízást kapott, művelődési és közoktatási miniszterré nevezték ki. Hatáskörében az országgyűlés számos új jogszabályt fogadott el, mint a közoktatási törvényt, felsőoktatási törvényt, az MTA-ról szóló törvényt, de mindezek mellett a legnagyobb sikernek volt értékelhető a Nemzeti Alaptanterv kidolgozása is.

Mádl Ferencet már gyerekkora óta foglalkoztatta a nemzetközi jog, a nyugat-európai jogrendszerek és maga az Amerikai Egyesült Államok, hiszen számos rokona töltött hosszabb rövidebb időt a tengerentúlon. A hazatérő rokonok tapasztalatai, elmondásai felkeltették érdeklődését a nyugat iránt, inspirálva őt arra, hogy szélesítése látókörét és új perspektívákat sajátítson el, nyitottabbá vált a különböző eszmék iránt, ami tovább formálta gondolkodását.

Mádl Ferenc számos európai egyetemen tartott előadást, valamint a rendszerváltást megelőzően Amerikába is ellátogatott, ahol a szocialista rendszerről tartott előadásokat.

Mádl Ferenc előadásai annyira felkeltették az amerikai jogászok és gazdasági szakemberek érdeklődését, melynek köszönhetően állásajánlatot is kapott az Amerikai Egyesült Államokban, azonban azt nem fogadta el. Az amerikai jogászok szerették volna általa jobban megismerni a szocialista rendszert, hiszen a két ellentétes blokk közötti kereskedelmi és gazdasági lehetőségek

mélyebb tanulmányozása üzleti haszonnal kecsegtetett számukra. Amerikában tartózkodása során körutazást tett a nyugati parttól a keleti partig, európai és amerikai körútja során jelentős hatást gyakorolt rá Albert Ehrenzweig, Richard Buxbaum és Hans Kelsen. Mindhárman jelentős mértékben hozzájárultak a jogtudomány fejlődéséhez, különösen a nemzetközi jog és a jogelmélet területén, munkájuk pedig mindmáig alapvető jelentőségű a jogi kutatásban és oktatásban. Mádl Ferenc rendkívül tehetséges kapcsolatteremtő képességének köszönhetően előbbiekkal a szakmai, oktatói kapcsolat hamar barátsággá alakult.

Mádl Ferenc habár életének jelentős részét a szocialista rendszerben élte le, figyelme mindig is a nyugat és Nyugat-Európa felé irányult és meggyőződése volt, hogy Európa egy kulturális közösség. A 2000-es éveket megelőzően már több mint negyven éve foglalkozott az európai integrációval és annak jogrendszerével, így 2000-ben a legkiválóbb, legtapasztaltabb államférfit sikerült megtalálni a köztársasági elnöki feladatok ellátására, valamint az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk előmozdítására. Mádl Magyarország nyugat-európai integrációhoz való csatlakozását azonnali sürgős feladatként fogalmazta meg, melyet utólag szemlélve az életművének tekinthetünk. Mádl Ferenc kiemelt figyelmet fordított az integráció jövőjének vizsgálatára, lehetséges fejlesztési irányaira, mellyel kapcsolatban számos tézist is megfogalmazott. Üdvözölte a keleti bővítés folyamatát, az Európai Alapjogi Charta deklarálását. Véleménye szerint a teljes politikai integrációhoz egy európai alkotmányra van szükség, melyben különös hangsúlyt kapnak a kisebbségi jogok és azok védelme. A mélyülő integráció és a kisebbségvédelmi jog a köztársasági elnöki időszakában is élénken foglalkoztatta. A Közép-Európai régió sajátosságai miatt fontosnak tartotta a közép európai együttműködést, a Visegrádi Négyek kooperációját az EU csatlakozást követően is.

A 2000-től 2005-ig tartó köztársasági elnöki ciklusa sikeres időszaknak tekinthető, melyben egyrészt a magyar állam ezeréves jubileumát ünnepelte az ország, másrészt 2004-ben elnöksége alatt Magyarország belépett az Európai Unióba, annak teljes jogú tagjává válva. Köztársasági elnökként egyrészt kifejezte a nemzet egységét, másrészt kiemelt figyelmet szentelt az Európai Unióval kapcsolatos ügyeknek, mint nemzetközileg elismert szakértőként e témának. Mindenki számára érthető iránymutatásai belföldön a széles közönséghez szóltak, a magyar értelmiségtől az állampolgárokig.

Mádl Ferenc az integrációban és a jogrendszerében kulturális és eszmei közösséget is felfedezett, igazi európai gondolkodónak számított. Az Európai Unióhoz történt csatlakozást követően számos alkalommal elemezte annak működését, a gazdasági kapcsolatokon alapuló integráció helyett a kulturális alapokon álló európai közösség létrehozása mellett foglalt állást.

Köztársasági elnökként elemezte az integráció előtt álló kihívásokat, véleménye szerint a közöségnek a kölcsönös bizalom és a közösen vallott értékek jegyében közösen kell elébe néznie az előtte álló kihívásoknak, a nemzeti szuverenitásból eredő hatalom alapozza meg egy föderális állam fundamentumát. Az integráció magasabb szintre lépésével gazdagabbá kell válnia a nemzeti kultúrának, a szabadságjogoknak jobban kell érvényesülniük.

Mádl Ferenc az Európai Alapjogi Chartára, mint a jövőendő európai alkotmány legfontosabb elemeként tekintett, a politikai unió kialakulásához alkotmányra van szükség, mely alapvető elvek és erkölcsi értékeken nyugszik, melyben különös hangsúlyt kap a kisebbségvédelem. Az Európai Alkotmány tervezetének elkészítésekor javasolta, hogy a keresztény vallás az Európa kulturális, vallási és humanista örökségének meghatározó és irányadó forrása kerüljön be a tervezet preambuláiba, hiszen ez az a kultúra, mely alapja az er-

kölcsi értékrendnek, és a közgondolkodás jelenleg is erre épül. A kereszténység a jóság, a tisztesség, a becsület, a szülők iránti tisztelet és szeretetre épít. Az európai társadalmi többség számára ma is ez az elfogadható és gyakorlandó értékrend. Hangsúlyozta, hogy vallás alatt nem a szertartásokat, hanem annak eszmeiségét, értékrendjét a családért való helytállást, az igazságosságot, a szolidaritást, más tulajdonának tiszteletét, a közösségért való cselekedetet és tisztességet vallja. A kisebbségvédelem gondolatai között azért kapott hangsúlyt, mivel maga is német nemzetiségűnek született, ezért mindig is foglalkoztatta a kisebbségi és többségi nemzet kapcsolatának alakulása. Nagy hatással voltak rá az Egyesült Államokban gyökerező kisebbségeket érintő társadalmi feszültségek is, az afrikai származású, illetve az őslakosok jogainak alakulását jogi, kulturális, illetve társadalmi problémaként értékelte. Már 1990-ben megfogalmazódott benne, hogy egységes európai kisebbségi szabályozás kidolgozása vált szükségessé, mely nem állhat meg a keretrendszer kidolgozásánál, hanem annak végrehajtásának rendszeres monitoringjára is szükség van, meghatározott elvek szerint, valamennyi tagállamban. Az európai alkotmány kodifikációja során a kisebbségi jogok magyar kezdeményezésre kaptak helyet a tervezetben, a nemzetközi gondolkodók konstatálták, hogy itt nem kizárólag magyar ügyről van szó.

Kiemelten fontosnak tartotta az anyaország és a szomszédos államok magyarsága közötti kötődés felerősítését, az együttműködés bővítését, hangsúlyozta a határon túli magyar közösségi intézmények támogatásának fontosságát, a közöségek fennmaradásának érdekében szorgalmazta egyfajta határon túli kisebbségeink számára megalkotandó kedvezménytörvény időszerűségét, látva, hogy a határon túli kisebbségek erejét magasabb szinten az EU biztosíthatja. A kettős állampolgárság ügyének elmaradt eredménye okán megállapította, hogy sem a nemzetközi jog, sem

az európai jog nem zárja ki a magyar állampolgárság kérelemre történő megadását. Elsősorban az Európai Unió eszközrendszerében látta a megoldást, azonban tagállami szinten is szükséges az aktív és kedvezményező fellépés, mivel a nemzeti szabályalkotás időben hatékonyabb az általában lassabban elkészülő EU-s normákhoz képest. A kisebbségi jogok védelmének igényét hatékonyan érvényesítette, így az uniós alapidokumentumokban történő megjelenítésének fontosságát az Európai Unió döntéshozói is megerősítették, így életének legnagyobb eredményei között lehet ezt számon tartani.

Köztársasági elnöki periódusának ideje egybeesett az Európai Unió reformkísérleteinek előkészítésével, felmerült a bővítés ügyének ütemezése, szerkezeti reformok és az európai identitás kialakítása és megerősítése. Álláspontja szerint a közép- és kelet-európai államok fejlődése szorosan kapcsolódik Nyugat-Európához, így 1989-et követően megnyílt a lehetőség Európa újraegyesítésére, ezért az Európai Unió bővítése szükségszerű és létfontosságú is, hiszen e nélkül Európa meggyengülne. Nyilatkozataiból az állapítható meg, hogy az európai integrációt egyirányú folyamatnak tartotta, mely egy egyesült Európa létrehozása felé vezet, hiszen egy globalizált világban több lehetőséget kínál a nemzeti identitás és a saját kultúra megőrzéséhez, mint a nemzetállami különállás. Az EU bővítésével meglátása szerint az EU új energiát kap, felgyorsítva a reformterekvéseket, melyek a globalizáció erősödése miatt is szükséges, mivel az EU egy új európai gazdasági modell, és csak így tudja fenntartani versenyképességét. A versenyképesség mellett kiemelt hangsúlyt kap nála Európa biztonsága és felelőssége, mely alapján szükségesnek mutatkozik egy közös gyors és hatékony cselekvésre alkalmas kül-, biztonság- és védelempolitikai unió. Meglátása szerint az EU-nak és NATO-nak nem, mint két különálló szervezetnek, hanem egymás munkáját kiegészítve kell együttműködniük. A szerve-

zet hatékonyságának növelését az intézményi és hatásköri szabályok megreformálása révén látta elérhetőnek, melyet a Bizottságon, az Európai Parlamenten, az Európai Tanácson és az Európai Bíróságon belül is szükségszerűnek látott.

A Bizottság összetételét illetően a szakmaiság elsődleges figyelembevétele mellett érvelt. Az Európai Parlament esetében a működőképesség érdekében maximalizálni kell a Parlament létszámát, hatáskörét illetően a legitimációs és monitoring jogosítványok növelése tekinthető szükségszerűnek. A Bizottság elnökének, tagjainak, valamint az Európai Bíróság bíráinak az EP általi véleményezését és választását látta elfogadhatónak, tehát strukturálisan az EP szélesebb hatáskörével magasabb szintű népképviselőt valósulna meg. Kiemelt fontosságúnak tekinti a Bíróságot, hiszen az az integráció elmélyítésének egyik fontos motorja, ezért is szükséges a Bíróság hatásköreinek bővítése.

A döntéshozatali eljárások során azon az alapelven volt, hogy a hatékonyság érdekében kerülendő az egyhangúság intézménye, helyette a döntéseket inkább többséggel hozzák meg, azonban a többségi döntések esetében garanciákat kell lefektetni, hiszen a kisebb tagállamok hátrányba kerülhetnek. A döntéshozatal során a szubszidiaritás elvét kell érvényesíteni, hiszen csak ennek figyelembevételével őrizhető meg az Európai Unió dinamizmusa.

A jövőt illetően óvakodott az előrejelzésektől, hiszen hangsúlyozta, hogy a hosszú távú elképzelések esetében számos bizonytalansági tényező található. Az Európai Unió jövőjét illetően azonban meghatározó iránynak tekinthető, hogy föderációs törekvésnek a nemzetállamokra kell, hogy épüljön. A központosított európai szuperállam megvalósítása helyett Európa sokszínűségében rejlik ereje. Az integrációs folyamatoknak egyúttal erősíteniük kell a nemzeti és regionális önazonosságot, kultúrát, nyelv és szokások kibontakoztatását, az önrendelkezést, a kisebbségek jogainak

védelmét, vagyis egy sokszínű, közös európai értékek mentén épülő kontinens megvalósítása, mely a föderalizmus és a nemzeti identitás valamilyen összhangja mentén érhető el.

Nézetei okán rendkívüli népszerű volt, azonban mandátuma lejártát követően aligha vállalt volna egy újabb ciklust, hiszen nagyon szerette a tanítást, a jogtudományt, s ezeknek kívánta szentelni idejét.

A volt köztársasági elnök tudósként továbbra is figyelemmel kísérte az uniós és közjogi témákat, véleménye tekintélye okán kiemelt figyelmet kapott. Különösen az Európa-projekt jövője foglalkoztatta, a strukturális reformokra koncentrált, az Európai Alkotmány tervezetére a lisszaboni szerződésbe való integrálásának folyamata mentén.

Mádl Ferenc a magyar közélet kiemelkedő alakja volt, akinek munkássága és elhivatottsága mély nyomot hagyott a nemzet történelmében. Kivételes államférfi, aki a jogtudomány területén elért eredményeivel már fiatalon nevet szerzett magának. Professzorként számtalan generációt tanított és inspirált, ezzel is felkészítve a jövő jogásznemzedékeit. Nemzetközi szinten bölcsességgel és diplomáciai tehetségével erősítette Magyarország nemzetközi kapcsolatait.

A könyv Mádl Ferenc számtalan szemelvényéből, idézetéből, kéziratából táplálkozik és nyújt az olvasó számára egy objektív képet köztársasági elnökünk életútjáról, a XXI. századot meghatározó, jövőbe mutató gondolatainak kialakulásához vezető folyamatairól, reformelképzeléseiről. A tanulmányokat és saját kéziratait olvasva jól körvonalazódik, hogy egész életében a nemzeti kisebbségek, Magyarország és Európa jövőjének és felvirágzásának szem előtt tartása mellett munkálkodott, mely iránymutatásként szolgál az utókor számára is. Személye és tevékenysége maradandó értéket képvisel, melyet az utókor méltán becsül és tisztel.

ÉRTÉKELÉS

A könyv jól szerkesztett, minden fejezete átláthatóan felépített és könnyen követhető. Célja Mádl Ferenc életútjának objektív módon történő bemutatása a nagyközönség számára, hogy betekintést nyújtson a volt köztársasági elnök munkájába és annak hatásaira. A köztársasági elnöki pozíció egy rendkívüli felelősséggel járó tisztség. Azzal, hogy Mádl Ferenc gyermekkorá, családjá és egyetemi éveit is bemutatásra kerülnek, az olvasó komplex, átfogó képet kap arról, hogyan formálódtak azon értékek és eszmék, amelyek később meghatározták Mádl közéleti pályafutását.

A könyv felépítésének köszönhetően új szempontból közelíti meg Mádl Ferenc életútját és olyan összefüggéseket tár az olvasó elé, melyek eddig kevés figyelmet kaptak. Stílusa rendkívül olvasmányos, mely élvezetessé teszi a művet, miközben informatív tartalmat közvetít. Különleges értéke a Mádl Ferenc tollából származó kéziratok közzélése, hiszen így gondolatairól, világnézetéről első kézből kaphat még több információt az olvasó.

A könyvet elsősorban azok figyelmébe ajánlom, akik különösen érdeklődnek Mádl Ferenc életműve iránt és szeretnék mélyebben megismerni az általa képviselt értékeket és filozófiát. Úgy gondolom, hogy a közjogi méltóságok életrajzában megismerése közérdeket is szolgál, hiszen életútjuk, cselekedeteik mindenképpen részévé válnak történelmünknek, a jövő nemzedéke elé pedig néha példaként, néha pedig tanulsággul állíthatóak.

Domaniczky Endre: Az ismeretlen Mádl Ferenc: Írások tőle és róla. Mádl Ferenc Emléksorozat. Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest, 2024.

Terjedelem: 508 oldal

Polgári Szemle

ISSN 1786-6553